

Hózsa Éva

A novella Vajdaságban

felsőoktatási segédanyag

A projektumot a Szülőföld Alap és a
Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság támogatta

Hózsa Éva

A novella Vajdaságban

| Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium
| Újvidék, 2009

Tartalom

Előszó	9
I. Ákácok alatt – Akácok alatt	11
Ákácok alatt (1933): helyi szín, irodalmi kánon, bábuboncolás (Szenteleky Kornél, Csuka Zoltán, Szirmai Károly, Herceg János, Farkas Geiza, Kopeczky László, Varga Zoltán)	11
Akácok alatt (egy lehetséges magyarországi antologikus megnyilatkozás 2007-ben): intertextualitás, parabola, aktaszag	16
Antológiák – „reprezentatív műfaj?” (Majtényi Mihály)	22
Ex-YU közérzet és internet (avagy a lokális színek kontúrjai?)	27
Pályázati köz-játék	28
Vulkáni Helikon és „kofferes antológia” – retró (Tolnai Ottó, Majoros Sándor)	29
Az örökség (Szirmai Károly, Herceg János, Sinkó Ervin)	31
II. A vázlattól a prózai archívumig (Thomka Beáta)	43
Elméleti állomás: <i>A pillanat formái</i>	43
Szerepcsere: A literátor az elméletről	46
„Megtapasztalás” és összefüggések (Korabeli recepció)	48
III. Novella, metanovella és más szétrobbantások az Új Symposiumban (1968–1969)	53
1. Messzebről indítunk: – „A kultúra ravaszsága?” (Kérdések, cikázások, in-formálódások: Ladik Katalin, Sáfrány Imre) ..	53
2. Fogytán a novella?	58
2.1. A novella esélye (Gion Nándor)	58
2.2. A novella anatómiája (Podolszki József)	60

Tartalom

2.3. A novella neve és nevek a novellákban (Deák Ferenc, Monoszló Dezső)	62
2.4. Metanovella, médiumköziség, töredék (Bognár Antal, Tolnai Ottó)	64
2.5. Peremvidék, novella, kulturális mozgás (Szenteleky Kornél, Tolnai Ottó, Gion Nándor)	66
„... Aus der Provinz” – Magánmitológia, műfajteremtő szándék és intermedialitás (Tolnai Ottó)	69
Szövegszervezés és (megnevezett vagy nevezetlen) műfajkavalkád	70
<i>Prózák könyve</i> , „szuperkommersz”, „színmisztika”	70
<i>Valóság</i> só (tömegkulturális elv, kereskedelmi televíziózás, lehetséges elbeszélői kukkolás?)	72
Tolnai és a Duden	73
A novellafüzér – a cikluskompozíció hatalma (Gion Nándor)	77
Átmenetiség, más nyelvi modell, flashback	77
Egy lehetséges („versszerű”) képlet és az olvasó	81
Vita a szülőfölddel – a novella mint „perlekedés”? (Végel László)	87
„Helyváltoztatás” és imágó-funkció a kisprózában (Brasnyó István)	93
IV. Lelki útirajz, az utazás fikcionalizálódása, egybelátás	99
1. Esti Kornélok után-utazásai (Juhász Erzsébet, Nagy Abonyi Árpád, Dudás Károly, Bognár Antal)	99
2. Lépésben vagyok és létezek (Szathmári István)	104
2.1. Sískeresés	106
2.2. „Találni úgyse fogom”	109
2.3. Kertközi utazás? (A kertész és a csók avagy a Bácskai valóban létezik)	111
3. Még egy közönséges villamosút (Mirnics Gyula)	112
V. Dokumentumnovella/ténynovella (Németh István, Bordás Győző)	115
VI. Vajdasági magyar novella, anekdotázó hagyomány? (A perem „szorításában”)	121

Időhatár, felejtés, irodalomtörténet (Grendel Lajos, Mészöly Miklós, Kőrösi Zoltán)	121
Sziget(-lét) a vajdasági novellában (Németh István)	124
Törmelék-aspektus (Juhász Erzsébet)	126
Peremrét és külső nézőpontok (Gion Nándor, Vasagyi Mária)	127
Városmitológia, triesztiség, nőiség (Lovas Ildikó)	131
Az intertextualitást működésbe léptető novellapárok/novellakapcsolások (Lovas Ildikó, Aaron Blumm, Juhász Erzsébet, Danyi Zoltán)	135
„Minimalizmus”, reduktív nyelv, saját hagyomány (Deissinger Ákos, Jódal Kálmán)	141
VII. Novella helyett (Németh István, Aaron Blumm, Mirnics Zsuzsa)	145
VIII. Között	149
Könyvbizonyosság (Juhász Erzsébet)	149
A <i>Között</i> bizonyossága (Juhász Erzsébet, Majtényi Mihály)	151
Az utolsó vajdasági... (Kontra Ferenc)	152
Szótár- és szociográfiaközelsben (Bence Erika, Gobby Fehér Gyula)	153
Közjáték, felemás nyúlcipővel (Balázs Attila)	154
Elméletek mozgósítása (Beke Ottó, Samu János Vilmos)	156
IX. Nyitás a zene és a zeneeltűnés felé	159
Folyóparti Én és világnagy zenekar (Verebes Ernő)	159
Blues – biografikus referencia és fikcióképzés (Szathmári István)	162
Partitúra és novella (Jódal Rózsa)	165
(Ezredvégi) történet – produkáló gesztus – kompozíció (Apró István)	169
X. Szövegmutatvány	173
Szenteleky Kornél: Ákácok alatt	175
Csáth Géza: Tavaszí ouverture	180
Farkas Geiza: Gonosz álom	183
Szirmai Károly: Az órák háza, A sárga állomás	185

Tartalom

Majtényi Mihály: Tomiban most ős van	189
Tolnai Ottó: Az azbesztruha	192
Brasnyó István: Az imágó	196
Gion Nándor: Mit jelent a tök alsó?	202
Juhász Erzsébet: Honvággy	208
Németh István: Sziget	211
Németh István: Egy másik pokol (Télynovella)	215
Csáth Géza: A varázsló kertje	222
Szathmári István: A kertész és a csók	225
Tolnai Ottó: Valóságzó	227
Névmutató	229
Válogatott irodalom	245

Előszó

A novella *Vajdaságban* egy fokozatosan érlelődő problémakör, amely az egyetemi kurzusokon, a tudományos tanácskozásokon, valamint az olvasó szemszögéből is figyelmet érdemel. A cím természetesen parafrázis, és meglehetősen pontatlan, hiszen az átjárhatóság szempontjából így kifejezőbb lenne: *Utazás a határvidékre* (lásd Bánki Éva: *Magyar Dekameronjának keretét*, 2007). A kötet annyiban utal a *Dekameronra*, hogy tíz részre tagolódik. Bánki Éva könyvében a pestis elől menekülő nemesifjak betérnek a Határvidék egy szállodájába, hogy megpihenjenek, a határvidékieket ugyanis elkerüli a pestis. A határvidékiek, ha más határvidékiek is, nyelvük és szenzibilitásuk egészen más. Ők nem értik meg a sok mendemondát, amely terjeszti a kórt. „Mi nem látjuk vagy nem halljuk, amire ezek a határvidékiek figyelnek, sóhajtott Dioneo. Sokszorosan idegenek vagyunk, nemcsak a nyelvünk, hanem a szemünk is idegen. Néhány lépésnyire arrébb sétált a többiektől, és a látóhatár szélén azokat a furcsa, üszkös romokat figyelte, amelyek elcsúfították a távoli dombokat. A bedőlt falak között lomha, hatalmas állatok legelésztek, de ahogy az emberek, ezek az állatok sem törődtek a nyugatról lecsapni készülő viharfelhőkkel. Talán nem is olyan rég katasztrófa történt vagy háború dúlt errefelé, magyarázta Dioneo a többieknek.”¹

Határvidékünkön is háború dúlt, és az írók nagy része elhagyta szülőföldjét, manapság tehát más nyelvi modellt követ. A könyvkiadás (a kisebbségi léthelyzetben élő vajdasági magyar szerzők is gyakran magyarországi kiadónál jelennek meg) és a vajdasági világ továbbírása mégis arra ösztönzi a kutatót, hogy ő is határsértővé váljon, hogy a távolban kiadott kötetekre is figyeljen. Megváltozott peremvidék és centrum egymáshoz való viszonya, a határok a perifériától a centrumig átjárhatóvá alakultak, a szövegek, illetőleg azok látványos metamorfózisai a világ bármely pontján követhetőek, a medialitás kérdése kulcsfontosságúvá vált.

A novella mint műfajkonstrukció szintén problematikus, hiszen a novella mintegy „új” műfaj neve „szövegszerveződési, illetve olvasási konvenciót nevez meg, elsősor-

---

1 Bánki Éva: *Magyar Dekameron*. Budapest, Magvető Kiadó, 2007. 13–14.

ban azonban, mint minden műfaj-név, szövegeket (...) A novella mint egy műfaj neve, szétrobbanthatja a műfaji konvenciókat.”² Ez az áttekintés a szétrobbantásokra, a szövegekői és művészetközi műveletekre, a köztesre koncentrál, vagyis arra, ami a ki-lépés dinamikájával ellenszegül az olvasási konvenciónak, még akkor is, ha a paratextusok gyakran besorolják a szövegeket egy-egy adott típusba, műfajba, ilyenkor maga a novella név is ellenáll(hat) a konvenciónak.

A kötet mint „felsőoktatási segédanyag” nem lexikon és nem irodalomtörténet, hanem egy a sok lehetséges újra- és továbbgondolások közül, amelyek nyilván ugyanolyan ideiglenesek, mint az átfogó törekvések. A vizsgálódások a kortárs olvasói pozíciót, az örökséghez való viszony változásának problémáját, egy kötet révén pedig a tudományos szempontokat megnyitó kontextust emelik ki. Az ún. *problémafelvetések* és a *kulcsfogalmak* ötleteket adnak, egy-egy lehetséges utat, kimozdulást villantanak fel, az olvasó dönthet, hogy merre halad tovább, és milyen új elágazásokat nyit. A kötet végén néhány „szövegmutatvány” található, a befogadó az utolsó fejezetben még egyszer, esetleg már a kötet olvasása közben – hátralapozva – a novellák/kisprózák/rövidtörténetek/prózák szövegének stabilitásával szembesül, „jelentésük” azonban változik, „sőt érdekességük, hatásuk pontosan ebben a változékony elembe rejlik”.³

Feltűnően sok a „próza” megnevezés (műfaj és paratextus), a ciklusba vagy párokba rendező, egybejátszó szerzői elv, az intermediális távlat vagy az emlékezet hangsúlyozása. Megjelenik a dokumentumnovella és a „valóságsó”, az önéletrajzi beszédmód és a sokféle töredék(esség), a mitológiai reminiscencia és az ironikus/parodisztikus látószögből megmozgatott helyi szín stb. Sok új kötet juthat el mostanában az olvasóhoz, számos fiatal szerző publikált napjainkban. Az irodalommal foglalkozó csak annyit mondhat, hogy jó érzés mindebbe kellő érzékenységgel belegabalyodni.

---

2 Kulcsár-Szabó Zoltán: Név, konvenció, írás. Alföld, 1998, 2., 85.

3 Bókay Antal: Előszó. In: Bókay Antal – Vilcsék Béla – Szamosi Gertrud – Sári László: A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig. Szöveggyűjtemény. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 9.

Ákácok alatt – Akácok alatt

Problémafelvetések

- ➔ **Antológia, antológiák között**
- ➔ **A helyi szín és Szenteleky Kornél elmélete**
- ➔ **Szenteleky Kornél az irodalomról**
- ➔ **Az *Ákácok alatt* és kortárs antológiák**
- ➔ **A parabola**

***Ákácok alatt* (1933): helyi szín, irodalmi kánon, bábuboncolás**

Az *Ákácok alatt* című novellaantológiát (Délszlávországi magyar írók novellái) Szenteleky Kornél állította össze, a Jugoszláviai Magyar Könyvtár IV. és V. köteteként jelent meg (szerkesztette: Strelitzky Dénes, Szubotica). Az első kötet 16 (az első szöveg Szenteleky Kornél előszava), a második kötet 14 novellát tartalmaz. Szenteleky Kornél *Ákácok alatt* című bevezetője az antológia egységét, a közös lélek konstruálását emeli ki. A kulcsfogalom tehát a lélek, amely az ákácok alól jut el a megértésig és a szeretetig. Az antológiában összeállt képnek *lelke van*, mint a görög torzóknak vagy a rokkantaknak. A lélek/a lélekboncolás egyébként Szenteleky Kornél kritikáinak is egyik kiemelkedő viszonyítási alapja. Karinthy Frigyes *Nevető dekameronjáról* például a következőket mondja: „Mennyire más ez, mint a mikszáthos anekdotázás, Heltai Jenő érzelgős derűje, Herczeg Ferenc feszes Gyurkovics-humora. Mark Twain ártatlan élcelődése vagy a szelíd, szemüveges és szellemesnek nemigen mondható germán humoristák mulattatása. Karinthy boncol, széjjelszedi a lelket, az uralkodó gondolatot, mint kisgyerekek a játékbábut. Kitűnik, hogy ostoba fűrészpor van a bábuban, s ez a csalódás

egy ideig nagyon mulatságos. De aztán mégiscsak elkomorodunk: hát ez az egész, ez volt a csodásan csinos bábu, a játékszoba fejedelme?”¹

Az antológia bevezetője kiemeli, hogy egy novellagyűjtemény nem mutathat be egyéniségeket, az olvasó pedig ennek a földnek lelkére, ízére kíváncsi. A novellagyűjtemény modellje minden olyan antológia, amely az *egységes* szellemet képviseli, például a *Holnap* első antológiája. Az első dilemma tehát az antológia egységes lelkének kialakítása, holott itt nincs közös világszemlélet, nincsenek közös művészi elvek, nincs egységes művészi látószög, ám a rikoltó tarkaság is hiányzik. A megoldás tehát a környezet felé való fordulás, az antológia összeállítója a környezet hatásában keresi a szervesen egységes szellemet, az összefogó erőt, az elkülönülési vágyak megakadályozását. Taine-re, az „ész poétá”-jára hivatkozik (1928-ban *A vers a Vajdaságban* című erdélyi példára kitérő tanulmányában a hibásan továbbépített milióelméletben látja a taine-i gondolkodásmódtól való elfordulás okát), de milióelméletéből a faji tényezőt kihagyja, mert ennek tudományos értéke kétségbevonható, ezen a területen pedig, ahol különböző népek keverednek egymással, nem lenne semmi értelme a fajra hivatkozni. A másik előd Julien Benda (lásd még Berde Mária: *Vallani és vállalni*. Erdélyi Helikon, 1929. és Babits Mihály Benda-tanulmánya²), aki az írástudók felelősségét, az írói elhivatottság erkölcsi szempontjait hangsúlyozta.

Szenteleky Kornél nézőpontjából Bácska és Bánát geopszichológiai arca körülbelül azonos, szociális környezetük ugyancsak azonos képet mutat, a tájkép alig változik. Egy antológia legfontosabb dilemmája mindig a szövegválogatás kritériuma. Szenteleky bevezetőjében ennek megindoklása is helyet kap: „Be kell vallanom, hogy sokan nem értettek velem egyet célkitűzéseimben, megvádoltak, hogy korlátok közé szorítom a teremtő képzeletet, az írói szabadságot és az erőltetett helyi színeket többre becslöm az írói kiválóságoknál. Nem akarom értékmegállapításomat makacsul védelmezni, csupán két ténytet szeretnék leszögezni, ami talán magyarázatul is szolgál.

Az első az, hogy a sokat emlegetett *couleur locale*-t nem szabad szó szerint értelmezni. Nem az a fontos, hogy a történet Bácskában vagy a Bánátban játszódik le, hogy a környezet színei megfeleljenek az idevaló táj színeinek. A szellem a fontos. A szellem, amit az író a színeken túl megérez s amivel az író némi közösséget érez. Az olvasó találni fog ebben a gyűjteményben olyan elbeszélést is, amelyben nincsen bácskai vonatkozás, mégis jóformán minden szóból bácskai levegő áramlik, az egész írás bácskai problémákat, fájdalmakat és poézist lehel. Örvendve látom, hogy a fiatalabb nemzedék teljesen átérzi az újabb meglátás, a pozitívumba kapaszkodás szükségességét. Ezt

1 Szenteleky Kornél: Karinty Frigyes: Nevető dekameron. In: Új életformák felé. Egybegyűjtött tanulmányok, kritikák, cikkek 1922–1930. Összegyűjtötte: Bori Imre. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1999. 37.

2 Bori Imre: Szenteleky Kornél. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1994. 181–182.

nevezhetjük esprit actuel-nek, esprit local-nak, avagy neue Sachlichkeit-nak, a szavak nem fontosak, mert nem adhatják vissza pontosan az elgondolást. A lényeg az, hogy igazi életet, igazi márt adjon az író. Az, aki egy bácskai faluban ábrándos, rokokós andalúziai történeteket ír, az ügyes írásművészé nőheti ki magát, de nem lehet igazi mai író. Az igazi írónak élnie kell a mában. Bele kell kapaszkodni az idő, a talaj, a tények, a társadalmi adottságok pozitívumába. Az az idő már elmúlt, amikor az író a művészi formában élhette ki magát, avagy a képzelet szárnyán libegett, megszakítva minden összeköttetést a valósággal. Az idő sebes forgása elszakítja azokat, akik a tegnapi eseményeibe és elveibe akarnak kapaszkodni, a ma zűrés vihara pedig tovasodorja azt, aki gyökértelenül, hit nélkül kallódik a földön. Az író már nem csupán művész, a mai írói elhivatottság már sok tekintetben etikai irányú.”³

Az idevaló táj színei kapcsán emelhető ki Csuka Zoltán *Péró bácsi példaadása* című novellájának expozíciója, a személyes emlékezet működésbe hozása: „A Mecsek alján gyöngyvirágokkal ékesen akkorjában virágzott a tavasz, megjöttek a nyári viharok is és a Mecsekről ilyenkor lezúdult a tavaszi áradás, végig az uccákon, amelyeken átalvetették a kis fahidakat a járókelőknek. Péró bácsi szürke bakaruhájában is csak egyszerű cipész maradt és a lóversenyterén fölütött barakkokban egyébről sem ábrándozott, mint hogy most a Duna mellett is ilyenféleképpen indul az új tavasz és a Fruskagora ugyanolyan mélán néz bele a felfakadó égbe, mint itt Pécs környékén a Mecsek, csak innen épp a Duna hiányzik és a hegygel átellenben ott nincsenek dombok, hanem a széles és messzibenyúló bácskai síkság, amelyen kizöldültek a vetések, az orosz foglyok az asszonyokkal együtt már rég felszántották a földet, a még megmaradt nádasokban, meg a Fruskagorában a zöld káder emberei bujkálnak a csendőrszurony elől, igen, a zöld káder emberei, egyéb nem is igen emlékeztet itt arra, hogy háború van, legfeljebb az, hogy néha-néha végigrekvirálják a kis, megkopottfalú fehér tanyákat és hát Péró bácsi, meg a sokezernyi Péró, Jován és Péter bácsi most nincs otthon, hanem künn fekszik a frontokon nagy pergőtüzekben...”⁴

Szenteleky Kornél előszava a tárcák és pásztorjátékok korát lezártnak tekinti, a „ma írni kell, és nem csevegni” *építő elvét* hirdeti. A mentegetőző, esetleges hiányra utaló zárlat párbeszédre, kritikus szemléletre ösztönöz. A *Kéve* kritikai visszhangja, az olvasó megszólítása okot ad a dialógus előrevetítésére. Szenteleky Kornél előszavának három mottója van, az eredetiben idézett gondolatok az elméleti elmélyültséget nyomatékosítják (Élie Faure, Johannes Volkelt, Benedetto Croce).

Havas Emil az *Ákácok alatt* első kötetének megjelenése után vitába bocsátkozik Szenteleky Kornéllal, és kritikájában „megteremti” az elhíresült „vicinális irodalom”

3 I. m. 10–11.

4 I. m. 101.

fogalmát, mai nézőpontból éppen az előljáró írás megállapításaival, a helyi színekkel kapcsolatos elméleti diskurzus emelhető ki, amelynek középpontjába a milióelmélet kerül (*Kalangya*, 1933. július). Szenteleky Kornél vakmerőnek tartja Havas Emil látásmódját, amely ignorálja a taine-i tanokat, az írói kötetlenség ábrándját szintén elítéli (Dante, Shakespeare, Proust példájára utal). Szerinte az írónak meg kell kapaszkodnia „valami pozitívumba”, a talajtalanságba nem lehet gyökeret eresztetni. A felelősség és kötelesség kérdését a lelkiismeret problémakörébe utalja. Szenteleky Kornél így érvel: „Én bevallottam, hogy úgy gondolom az antológiát értékessé és érdekessé tenni, ha bizonyos szerves egységet teremtek a könyvben. Mivel világszemléleti vagy művészi egységet teremteni meddő fáradság lett volna, a milióhatásban igyekeztem megkeresni az írások egységét. Ez persze nem jelenti a *couleur locale*-t (local couleur!), amelyre Havas Emil csökönyösen, lankadatlan és leplezetlen ellenszenvvel hivatkozik, hanem azt a sajátos hatást, amelyet a természet, a társadalmi és kulturális környezet az íróra gyakorol. Semmi esetre sem állítom, hogy ez teljesen sikerült nekem ebben az antológiában, de az, aki a nyolc-tíz év előtti vajdasági antológiákat összeveti az *Ákácok alatt*-tal, annak el kell ismernie, hogy *Az ákácok alatt*nak több köze van nemcsak az irodalomhoz, hanem a Vajdasághoz is.”⁵

Az antológia a helyi színek irodalmi hozadékát hivatott reprezentálni. Szenteleky Kornél 1933. február 6-án körlevelet intéz a szerzőkhöz, amelyben inkább a helyi problémákkal foglalkozó novellát kér, inkább két-három írást is, hogy ő mint szerkesztő választhasson, ily módon egységes lelket vihet a kötetbe. A szerzőkkel vívott küzdelem után a végső novellaválogatás a következőképpen alakult: Adorján András: *Tiszai imádság*, Aranyady György: *Három óra múlt öt perccel*, Arányi Jenő: *Aratás*, Bencz Boldizsár: *Gyöngysziget*, Borsodi Lajos: *A nyomorék*, *A szerenáda*, Börcsök Erzsébet: *Vándor a Nisavánál*, Gábor búcsúja, Csuka Zoltán: *Péro bácsi példaadása*, Czako Tibor: *Birtokszerzés*, Cziráky Imre: *Meggyónt a Kerekes Gábor*, Darvas Gábor: *Karácsony táján...*, Dudás Kálmán: *Kandúr mászkál a kuckóban*, Farkas Geiza: *Gonosz álom*, Gergely Boriska: *Egy nap ezerkilencszázharmincháromban*, Herceg János: *Kekez Tuna lakodalma*, *A hatalmasok*, Kende Ferenc: *Gyík anyó*, Kisbéry János: *Rendőrr igazoltat*, Kristály István: *Áradás*, Lúcia: *Pán*, Magister: *Ballada a „Halasi úton”*, Markovich Mihály: *Dunai hajós*, Munk Artúr: *Ági néni öröksége*, Nánássy Károly: *Czibere József bosszút áll*, Polácsi János: *Legjobb az egyenes út*, Radó Imre: *Emberke*, Szenteleky Kornél: *Érvényesülni!*, Sziráky Dénes Sándor/Szirmai Károly: *Az „A”-vágányon elrohan az élet*.

5 Szenteleky Kornél: Válasz Havas Emilnek. In: Új lehetőségek – új kötelességek. Egybegyűjtött tanulmányok, kritikák, cikkek II. (1931–1933). Összegyűjtötte: Bori Imre. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2000. 200–201.

Az antológiában szereplő szövegek közül a recepció leginkább Herceg János *Kekez Tuna lakodalma* című novelláját (Szenteleky is örömmel fogadja az „igazi zombori levegőt”!⁶) és Kekez Tuna utóéletét értékeli, az olvasó is aligha ismer ma belőle mást. Toldi Éva monográfiája utal Szirmai Károly hozzáértő, a látomásos vonulatra reflektáló kritikájára a *Viharban* című Herceg-kötet kapcsán, Szirmai az „ősemberi atavizmust” látja Kekez Tunában, a Herceg-szövegek eredeti valóságlátását, a mágikusan kitüzesedő realizmust dicséri. Kekez Tuna visszatérő szereplő Herceg életművében. Toldi Éva írja Herceg János című monográfiájában: „Külön figyelmet érdemel a *Szülőföldem* című novellája, amely 1932-ben a *Kalangyában* jelent meg. S ha az imént azt állapítottuk meg, hogy reális és irreális elbeszélések együtt vannak jelen a *Viharban* című kötetben, most ugyanezt egyetlen szövegre vonatkoztatva is elmondhatjuk. Két szereplő jelzi ezt a két pólust. Az egyik Kekez Tuna, a részeges, erős és erőszakos szelencsei cserepező, a másik a beszélő nevű Pálinka Ördög, aki misztikus, titokzatos figura, mindenki fél tőle, még a gyermekek is felsírnak álmukban a jöttére, Déry Dirójának párja. Pálinka Ördög, a részegesek veszedelme halálba taszítja Kekez Tunát is. (...) Persze Kekez Tuna halála is csak időszakos lett, s a Pálinka Ördög sem tűnt el nyomtalanul, az előbbi újra és újra feltámad Herceg János pályája során, s az utóbbi is ott leskelődik a sarok mögött munkásságának későbbi szakaszaiban is.”⁷

Az antológiában a Káin-tett is újraértelmeződik, azaz Káin neve mint ős (az ősbűn elkövetője!) és mint utód is felvetődik Farkas Geiza *Gonosz álom* című álmovellájában (tükörnovellának is nevezhető). Az egységes, mitikus ősapaság pozícióját betöltő én-elbeszélő több mint kilencszáz évesen a lovagvár tágas termében emlékezetkihagyással és identitászavarral küszködik. A nevét elfelejtő ősapa egy kényelmes, finom szőrmékkel kipárnázott karosszékben ülve vízióként éli meg a szétesést, előbb a lányok, a gyerekek, a lovagi fegyverzetbe öltözött férfiak, majd a néparadat beözönlését. A monoton seregszemlét egy harcos, a seregek vezére szakítja meg, aki a másik vár teljes megsemmisítésével kérkedik, és a „fenséges ősapa” áldását kéri. A düh kitombolása után, amikor az elbeszélő és a harcosok szeme kölcsönösen villámokat szór, amikor az ősapa az egységes eredetre utal, vagyis arra, hogy a másik vár lakói is tőle származtak, az Ős végre önmagára ismer: „Mintha saját képemet láttam volna sok tükörben magam előtt. Így álltam én, az ős egy darabig utódaimmal szemben, míg végre kitört mellemből a kiáltás: Átkozott testvérgyilkosok!

De most is visszadörgött a vezér szava: Ős! Ez az átok igazságtalan annak szájából, aki egykor egyetlen vérszerinti fivérét agyonütötte!

6 Bori Imre: Szenteleky Kornél. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1994. 184.

7 Toldi Éva: Herceg János. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1993. 28.

Most egyszerre minden világos lett előttem. Nevem is eszembe jutott. Káin voltam, nem más!

Felébredtem. Jó is az ilyen álomból felébredni.”⁸

A káini probléma, a káini felülkerekedés világirodalmi távlatokat nyit, de a vajdasági szövegekben is felbukkan. Sziráky Dénes Sándor⁹ Vajdasági Írásban megjelent versében (1929) szintén a káini dominancia figyelhető meg:

Káin-Ábel harc

Káin volt a kétely, Ábel a hit.

Amit az egyik tagadott, másik erősen hitt.

*Ha Ábel vidult, hogy szárbaszöknek a kalászkok,
Káin magára vette az irigységpalástot.*

*Ha Ábel szívében szerelemnövény csírája nőtt,
Káin állította, rosszak a nők.*

*Ha megtermett az alma Ábel áldott gondolatfáin,
Fanyarszájú kritikus lett Káin.*

*Jaj, lemondóvá hervadt Isten-képmása: az arcod,
Káin győzött, s Te felhagytad a harcot.*

Akácok alatt

(egy lehetséges magyarországi antologikus megnyilatkozás 2007-ben): intertextualitás, parabola, aktaszag

Az *Akácok alatt* című magyarországi antológiát, amelynek borítója Pechán József festményének felhasználásával készült, és összesen 32 *elbeszélést* tartalmaz, Hunyadi Csaba Zsolt válogatta és szerkesztette.¹⁰ A szerkesztési kritériumot a regionális örökség határozta meg, a hagyomány dominanciája már a cím- és mottóválasztásból is kitűnik (Szenteleky Kornél: *Akácok az őszben*). Szenteleky Kornél szövegei közül az *Érvényesülni!* került be a válogatásba, és elhelyezése is fontos, huszonhatodik szöveggént szerepel, valamiféle határátlépést sugall az adott pozíció. Az *Érvényesülni!* Az *Akácok alatt* második kötetében is szerepel, utolsó előtti novellaként.

---

8 I. m. 155.

9 Ugart kell törniünk. Válogatás a Vajdasági Írásból. Válogatta: Bori Imre. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1983. 94.

10 Hunyadi Csaba Zsolt szerk.: *Akácok alatt*. Délvidéki magyar írók elbeszélései. Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2007.

A Szenteleky-szöveg a kisebbségben élő, jogi tudásával kitűnő magyar kisvárosi hivatalnok karriervágyát, ennek érdekében pedig identitását is feladni képes talpnyaló viselkedésmódjának szimptomáit közelíti meg, míg végül a Centrál kávéházban lezajló, nóta körüli konfliktus Szűcs Jenő nácselnikjelöltet besúgóvá avatja. A nóta-motívum az *Isola Bellá*ban is kulcsszerephez jut. Az említett kávéházi beszédhelyzet jelentése, valamint egy hivatalnoki mulasztás vádja mindent a visszájára fordít a hivatalnok-lét deformált értékrendjében, viszont a kívülállók másfajta nézőpontjának köszönhetően az „ejtett” hivatalnok visszatál barátjához, újradefiniálhatja önmagát. Az identitás megtagadásának, az idegen szerepkörben való tetszelgésnek tipikus tünetei közé tartozik a névcseré (Szűcs Jenő helyett Evgen Szics, illetve Sic), a hivatalnok leghőbb vágya, ha a neve más lehetne. Családjának származását meghamisítja (anyját bunyevácnak, feleségét dalmatinkának mondja, szégyelli, hogy nem tudnak szerbül stb.), nem jár a Magyar Olvasókördbe, nemzetsértéssel vádolja barátját, a folyam-mérnökiség rajzolóját, és mindezt azért, mert a bánáshoz szeretne kerülni. A hivatalnok-lét látásmódja intertextuális olvasásra ösztönöz, különösen a leleplezés szöveghelelye, vagyis amikor Szűcs Jenő lefokozása után visszamegy a főjegyzői hivatalba, egyedül van, és furcsa élmélygést, majd undort érez. Ebben a pillanatban idegenként szemléli mindazt, ahova eddig betörni igyekezett: „Érezte, hogy nemcsak homloka, de teste is vizes. Talán ez az aktaszag... a sok hazugság, hízélgés, gerincgörbítés, ami hivatali múltjához tapad... Mindig kegyeket keresni, árulkodni, megalázkodni, szemet hunyni, csak hogy az érvényesülés útján egy lépéssel előbbre jusson... (...) Legjobb, ha hazamegy, és most az egyszer őszinte lesz Piroskához. Piroška nem buta asszony, biztosan ad valamilyen tanácsot. Várja meg, míg kidobják, vagy nézzen már másnap kenyér után? Piroška bizonyosan okos, megnyugtató választ fog adni. Nem kell kétségbeesni, hiszen nincs egyedül. Piroška van mellette.”¹¹ A kapaszkodót tehát a feleség, a stabilitást nyújtó család jelenti.

Az antológia Szirmai Károly szövegei közül sem látomásos novellát közöl, hanem az idegenség problémáját kiemelő *Sorsválasztást* tartalmazza, amely novellának záró mondata manapság a helyi színek ironikus szempontú befogadására is esélyt ad. A magára, azaz otthon maradó, családjától saját döntése révén elváló egyén ugyanis megöleli a sarki eperfát. A szubjektum a sorssal dacol, amely mint valami fattyút, lökte el egyik vagy a másik asztaltól, amely által sem úrnak, sem parasztnak nem számított, és ezért egy asszony mellett akart megállapodni. Az önálló sorsválasztás azonban a mulandóságra, az idegenbe szakadás eltépett szálainak veszélyhelyzetére döbentti rá Berkenyést. A novella eleinte – az idegenségnek ellenálló – összebújtató kötelékre, a szegénységre utal: „Hiszen úgyse tartogat már számukra csodát a felborult élet. Éppen elég

11 I. m. 186.

csoda már az is, hogy úgy-ahogy élni tudtak. Nem akarta, hogy a többiekhez hasonlóan széthulljanak. Akik átszakadtak Magyarországra, azok úgyis elidegenedtek. Csak még a név tartotta össze őket. Gyöngye, vékonyka cérna, melyet a legcsekélyebb rántás is eltéphetett. De hiába tervezte ki a dolgot, az eszkába szétesett.”¹² A 21. századi vajdasági befogadó – a huszadik század kilencvenes éveinek háborúin és az újabb széthullásokon túlról – a mikroközösség széthullására, az idegenbe szakadás, illetőleg a szubjektumra rászakadó idegenség problémakörére összpontosít. Szirmai szövegének zárata már nem az elmenők, hanem az egyedül otthon maradó Berkenyés lézengő idegenségét hangsúlyozza, ahol csak az eperfa jelzi a statikusságot: „Már inteni is hiába intett. Csak állt, megölelte a sarki eperfát, s egyedül maradt, egészen egyedül.”¹³ Az eperfa az állandósulásra utal, egy megkapaszkodásra alkalmas életrögöt jelez, hiszen 1919 után az „ide-odadobált” emberek lelkileg elröngyölödtek. A családi elválást egy konvencionális, szertartásos ünnepi lakoma előzné meg, amely azonban a tor előérzetét is magában rejti, ennél fogva kevésbé váltja be a forгатókönyvszerű reményeket: „Az ebéd azonban ünnepi volt. Erről csak nem szoktak le. Berkenyés Juliska, ha sírva is, de megfőzte. A családi ünnepi étlaptól semmi sem hiányzott, ha gyászszéknek is készült, melyhez alig nyúltak. Hamarosan le is hordtak mindent, s a nővérek az utcai szobába húzódtak vissza, hogy csomagoláshoz lássanak.”¹⁴ A kibeszélés, a hazugság lehetősége szintén csődöt mond, az elért cél öröme nem valósul meg. A regionális programba beleillő novella kiemelkedő alakzatai (főként a lovas kocsi ürügyén) a porhoz kapcsolódnak, szinte egy bácskai *porasztár* állítható össze, lásd: porköpeny, porlepte, fullasztó por, tovaporzik.

Az antológia Cziráky Imre, Herczeg Ferenc, Börcsök Erzsébet, Csépe Imre és Herczeg János szövegei közül kettőt, a többi szerző életművéből csak egyet-egyét közöl. A válogatás a következő: Cziráky Imre: *Édesapám... miért?*, *Csofánting Kong!*, Herczeg Ferenc: *A vízcsöpp lakói*, *Rankó, a hős*, Börcsök Erzsébet: *Vándor a Nisavánál*, *Megelevenedik a múlt*, Csépe Imre: *A fehér csönd alatt*, *A tavaszi Tiszánál*, Herczeg János: *Örökség*, *Esti táj*, Blazsek Ferenc: *Alkony*, Papp Dániel: *A zsárkováci tölgyek* (Papp Dániel szövegei Szenteleky Kornél nézőpontjából nem jutnak át a szűrőn), Milkó Izidor: *Hatos Péter*, Gozdsu Elek: *A tigris*, Csáth Géza: *Bácska*, Kosztolányi Dezső: *Bácska*, Csuka Zoltán: *Angelina*, Arányi Jenő: *Aratás*, Adorján András: *Tiszai imádság*, Kristály István: *Röppenően szép búza*, Bencz Boldizsár: *Gyöngysziget*, Borsodi Lajos: *A nyomorék*, Kopeczky László: *Veron*, Munk Artúr: *Ági néni öröksége*, Szirmai Károly: *Sorsválasztás*, Havas Károly: *Az asszony és a semmi*, Laták Ist-

12 I. m. 143–144.

13 I. m. 149.

14 I. m. 144.

ván: *Nehéz évek*, Szenteleky Kornél: *Érvényesülni!*, Németh István: *Lent a gödörben*, Gion Nándor: *Rádió és gumibot*, Varga Zoltán: *A szabadság költője*, Dettre János: *Töredék Gulliver új könyvéből*.

A szövegek közül az *Ákácok alatt* a következőket tartalmazza: Adorján András: *Tiszai imádság*, Arányi Jenő: *Aratás*, Bencz Boldizsár: *Gyöngysziget*, Borsódi (itt hosszú ó-val!) Lajos: *A nyomorék*, Börcsök Erzsébet: *Vándor a Nisavánál*, Munk Artúr: *Ági néni öröksége*, Szenteleky Kornél: *Érvényesülni!*

Kopeczky László *Veron* című szövege, amelynek ritmusváltásaira, montázstechnikájára azonnal felfigyel az olvasó, a *Téglák, barázdák* (1947) című antológiában is szerepel, az ideológiai túlfűtöttségű Laták-versek előtt. A lovas kocsin vágató Lajiban „rázza a kocsi a lelkiismeretet”.¹⁵ A vágató-váltogató nézőpont dominanciájára utal a következő mondat: „Szalad a part a kocsi mellett.”¹⁶ Veront, az asszonyt, Laji előző nap megverte, attól fél tehát, hogy a fekete kutya, amely a vízparton egy arcra boruló asszonyt fedezett fel, valójában Veron, és a kutyaugatás az ő öngyilkosságát jelzi, de később kiderül, hogy a bolond Zsuzsi „förtelmes” holtteste hever a vízben. Laji borzalma alig akar feloldódni, fojtottságát, dühét Veron ismételt verése szabadítja fel. A zárlat csattanóként is olvasható: „Nem is hallotta, mikor jött be Veron. Nem is hallhatta. Veron nem jött be. Az éjszaka fölakasztotta magát...”¹⁷ Az imádság és ennek elhárítása hullámszerűen váltakozik, a két eltérő világfelfogású, össze nem illő ember látásmódja ezáltal még inkább kiemelkedik. A düh erejének, a tombolás és az elvonulás szituációjának vágott mondatokkal való forgatókönyvszerű megjelenítése a novella legkiemelkedőbb szöveghelye: „Veron sír, Laji kint hagyja az udvaron. Ront be. A vacsorát löki le az asztalról. A macska mohón nyalja a levest a földön. Oldalba rúgja. Elfújja a lámpát. Kapkodva vetkőzik. Az ágy csak úgy nyekken, ahogy beléhuppan... A dunnát fülére húzza.”¹⁸

Varga Zoltán *parabolája* (*A szabadság költője*) a tengeri sziget fogolytáborára, tervezett fogolylázadására, ha úgy tetszik, a tabutémára és az elnyomó mechanizmusok művészetet kijátszó, sematikus szerepre kényszerítő stratégiáira utal. A fiktív intézmény neve, amelyből az új igazgató segítségével afféle luxusszállodára hasonlító mintasítit szerettek volna formálni: Ártatlanok büntetőtelepe. Ebben a börtönben minden megkapható, még nőket is hozatnak a foglyoknak, a diri a szakadatlanul széplülő perspektíváról szónokol, csak éppen a szabadság és szabadulás reménye veszik el. Az utóbbiról az én-elbeszélő szeretné meggyőzni rabtársait, de emiatt háromheti ma-

15 I. m. 124.

16 Uo.

17 I. m. 126.

18 Uo.

gánzárkára ítélik. A metamorfózis a magánzárkában következik be, az elbeszélő ugyanis költővé válik. Az átalakulás/az öntapasztalat megértése és az ebből fakadó dac verset produkál. Az ór elől nem sikerül elrejtene, így a vers a börtönlapban megjelenik, ezt követi az újabb, majd a többi, és a közölt szövegeket siker koronázza. A szövegek ugyanis hozzájárulnak a félszabadság és jólét kényelmes keverékéhez, amelyet az igazgató megteremtett. Ezek csak kiegészítők, amelyek valahol elvontan a többi fogolyban is megnyilvánultak, de nem a megvalósulás igényeként. A petőfis szellemet hordozó szabadság költője, aki rabtársai körében idegen, mégis az elnyomó gépezet segítő társává, játékszerévé válik. Az igazgató ezt kezdettől fogva felismeri, az elbeszélőben mindez később tudatosul. A következő felszólalás két hónapi magánzárkát von maga után, ám ekkor már kéri tőle a verseket. Megtagadja, vagy sem, egyre megy, a visszhangtalanság pedig a költőt sem inspirálja, egyedül a megszokás – hogy nevét és soraikat nyomtatásban látja – miatt folytatja pályáját. A szubjektum számára a művészet nem nyújt esélyt, legfeljebb a börtönből való szökés újratervezése, a dinamittal való robbantás fontolgatása, a mindent magával röpités víziója élteti. A pusztítás, az egyéni büntetés rögeszméje a rácsok mögött kényelmesen élők felszámolására irányul: „Úgy van – gondolja –, levegőbe röpiték mindent, elpusztítok mindenkit. Nem hagyok élni olyanokat, akiket nem zavarnak a rácsok. Még ha széles, modern ablakokat elzáró rácsok is, csillogó, rozsdamentes acélból.”¹⁹

A novella kiemelkedő szituációja a hatalom, azaz az igazgató reagálása a lázadó versírására, majd ennek megtagadására. Az utókor újra és újra felhasználhatja, saját hatalmi céljából átértelmezheti az irodalom alkotásait. Az én-elbeszélő interpretálja önnön tettét, az ironikus, fölényes felelet viszont a hatalmi játszma, a művészet ideológiai kontextusára hivatkozik: „Új költeményemnek különben Vágjuk le a zsarnok kopasz fejét volt a címe, s ugyanez volt a refrén is minden szakasz végén. Részletesen le is írtam ezt a bizonyos fejet, úgyhogy sem ő, sem más nem érthette félre; gúnnyal és gyűlölettel fröcsköltem tele. Mégis, mikor elolvasta, ismét mosolygott, s másnap már hozta is vissza nyomtatásban.

Később megtagadtam a versírást, de ezen is csak rendületlenül mosolygott.

– Így is jó – mondta. – Ne gondold, hogy nélkülözhetetlen vagy. Az irodalom tele van ilyenfajta ártatlan versikékkal, csak ki kell keresni őket. Elvégre régít is hozhatunk. Vannak versek, amelyek sohasem avulnak el. – És vállat vont.”²⁰

A bálványozott művész sem szeretné kiábrándítani befogadóit, azt a közönséget, amely bálványosságát/sztárságát megkonstruálta, inkább alakoskodik. „Forró szégyen

---

19 I. m. 223.

20 I. m. 222.

öntött el – mondja a költővé változott én-elbeszélő –, de ugyanakkor tanácstalan is voltam. Nem voltam biztos benne, hogyan is kellene éreznem ebben a helyzetben: az egyik pillanatban társaim iránt éreztem mérhetetlen megvetést s gyűlöletet, belenyugvásuk, félmegoldásokkal való megelégedésük elkésértett, a másik pillanatban viszont magamat éreztem a valóságból kihullottnak, ködlovagnak vagy önmagát túlélő őszállatnak, aki képtelen a többiekkel lépést tartani és az új körülmények kívánalmi szerint formálódni. Azt azonban mindenképpen tudtam, hogy én már csak azon az úton haladhatok tovább, amelyen elindultam, nem csatlakozhatom a többiekhez, mert kiábrándítanám magamból őket, s akkor még annak a különben teljesen impotens tekintélynek is vége lenne, aminek eddig örvendhettem. Mert a közönség sohasem bocsátja meg bálványának, ha kiderül róla, hogy miben sem különbözik tőle; azt pedig most már igazán nem tudtam volna elviselni, hogy csak egy legyek a sok közül. Szerepemet tehát mindenképpen tovább kellett játszanom.”²¹

Az *Akácok alatt* című antológia szerkesztője antológia-modellként tekint az első novellaantológiára, a szövegek közül hetet újra beválogat. A szigorú kronológia néhol megbomlik (Szenteleky Kornél novellaantológiája a betűrendet alkalmazza), viszont a befogadó szempontjából egyfajta fokozás is megfigyelhető. A helyi színek elméletének alkalmazásától, a regionális programtól többnyire a konfliktushelyzetekre, például hatalom és szubjektum viszonyára, a beszolgáltatásra, a kisebbségi léthelyzet problematikusságára, a mikroközösség esélyére, a politikai bűnökre, művészet és társadalom viszonyára, a szociális megpróbáltatásokra, a média hatására terelődik a hangsúly, vagyis azokra a problémakörökre, amelyek a 21. század nézőpontjából újrainterpreálhatók. Az antológia egysége itt is kritériumnak minősül, ám az egyéni látásmód érvényesülése – főként az újabb szövegek beválogatásával – sokkal erőteljesebb. Minden antológia támadható, a válogatás és annak kritériuma megkérdőjelezhető, de el kell fogadnunk mint egy lehetséges válogatást, mint egy lehetséges szerkesztői nézőpontot. Olyan szövegek jelentek meg újra nyomtatásban, amelyeket az olvasók nem ismernek.

A *Magyar szárnyvonalak* című magyarországi antológiában (Present Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1999), melynek előszavát Pomogáts Béla írta, szintén szerepelnek vajdasági novellák.

A 2008. évi *Hosszúfény* mint vegyes, „rendhagyó” antológia (határon túli magyar írók antológiája, irodalmi ösztöndíjasok szövegei) inkább vajdasági regényrészleteket közöl (Jódal Rózsa, Lovas Ildikó, Mirnics Gyula, Szakmány György), amelyek egyelőre rövidpróza-ként is olvashatók, ám a tartalomban feltüntették a pontos műfajt. Az előszót Lakatos Mihály írta, az előszó ezzel a mondattal indítja az antológiát: „A szakmának pedig újólag alkalmat kínál arra a *Hosszúfény* című antológia megjelenése, hogy

21 I. m. 221–222.

eltűnődjön: létezik-e határon túli magyar irodalom...”²² Szerbhorváth György *Háború, irodalom* (alcíme: Háborús irodalom a vajdasági magyar irodalomban 1991–2005) című tanulmányának részletei, ugyancsak az említett antológiában, a huszadik század kilencvenes éveinek szövegeit, a „mit kezdjen az ember a háborúval?” problémáját járják körül. A *semmi formái* című fejezetben előtérbe kerül a tárca pozíciója és/vagy funkciója, a *Napló* című hetilap néhány háború alatt keletkezett „tárcájának” megközelítése (Tolnai Ottó: *Elért a háború, Gondolatok a zebrán*; Balázs Attila: *Kibiztosított gránát, Casa Blanca avagy: a vajdasági magyar író kukázik*).²³

Antológiák – „reprezentatív műfaj”?

1975-ben jelent meg a *Különös ajándék. Jugoszláviai magyar elbeszélők* című „reprezentatív” antológia („a jugoszláviai magyar irodalom első háború utáni novellaantológiája”), a három évtized termésének szövegeit Bori Imre, Juhász Géza és Szeli István válogatta a novellát vagy kisprózakötetet publikáló szerzők munkáiból. Egy évvel később a „párantológia” is megjelent az újvidéki Forum Könyvkiadónál *Gyökér és szárny* címmel, ez azonban a jugoszláviai magyar költők antológiája.

Az elbeszélők antológiájába a következő szerzők szövegei kerültek be: Brasnyó István, Csépe Imre, Deák Ferenc, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Herceg János, Holti Mária, Major Nándor, Majtényi Mihály, Németh István, Saffer Pál, Sinkó Ervin, Szirmai Károly, Varga Zoltán. A címadó novella szerzője Majtényi Mihály, a kötetet pedig a Rövid életrajzok zárják. A kanonizációs törekvést mutatja az egyes szerzők pozíciója, vagyis a kötetbe került szövegek száma. A *Különös ajándék* a hagyomány kiemelésével, azaz Szirmai Károly hat novellájával indul (*Már nem jön senki, Benőtte a fű, Gyűjtsátok föl az éjszakákat! Menekülés, Levegőbe meredő lépcsők, Lázadás*), Szirmai kivül Németh István szerepel még hat novellával, az antológia végül Brasnyó István szövegeivel zárul (*A fejevadász nehéz élete, Milyen volt tegnap alkonyatkor a halastó? Bugyonnij emléke, A mi földjeink, Tükrös Madonna*). A kompozíció a kronológiai folytonosságra, ám a nemzedékeket megkülönböztető jegyekre épül, a Jegyzetek pedig a közös jugoszláviai ideológiai talajra, a jugoszláviai irodalommal való kölcsönhatás fontosságára hivatkoznak.

Bányai János korabeli kritikája más mércékkel mér, szerinte „a jugoszláviai magyar novella mindettől többet akar és többet is tud”. Bírálata, mely főként nyelvi vo-

22 Fekete Vince vál. és szerk.: Hosszúfény. Határon túli magyar írók antológiája. Budapest, Magvető, 2008. 6.

23 Uo. 333–355.

natkozású, ily módon zárja: „Bizonyos, hogy nem a *Különös ajándék*ban bemutatott átlag rajzolja meg novellairásunk további útjait, és az is bizonyos, hogy az itt alkalmazottnál szigorúbb kritériumokkal kell felmérni novellairásunk közvetlen múltját. Szigorúbb (és személyesebb) *irodalmi* mércékkal, s akkor talán egy más válogatást kaphatunk kézhez, mely nem reprezentál tekintélyeket, de tekintélyessé tesz egy irodalmunkban valóban reprezentatív műfajt. Egyszóval: örömmel nyugtázzuk, hogy ez a válogatás elkészült, bár alapvető kérdéseket hagyott válasz nélkül.”²⁴

Az antológiában öt Majtényi-novella szerepel (*Erkély, Csoda a búzaföldön, Különös ajándék, Tomiban most ősz van, A tört lábú tigris*). A *Különös ajándék*ot sokáig az általános iskolai tankönyvek „kanonizálták”, a *Tomiban most ősz van* (melynek személyes hangvételt Utasi Csaba értékelte) posztvidiusi játéka, akár Grendel New Hontját idéző látásmódja más műfajban is megnyilvánul. A cím Juhász Gyula verséhez kapcsolható, ám a szövegek metamorfózisa folytatódik, Majtényi novellacíme, illetve ismétlődő szövegmondata újabb Deák Ferenc versének címeként tűnt fel, csak az évszak fordult télbe Tomiban.

A száműzetés az öntapasztalással összefüggő közérzet, elvonulás és nézőpont, narratív eljárás, amely ehhez a régióhoz és a camus-i vonalhoz egyaránt kapcsolódik. A „száműzetés” mozzanata a megszakítottsággal függ össze a Majtényi-opusban, a száműzött időből és térből zökken ki, nevét is elveszíti.

Az 1970-es színműpályázatra érkezik be Majtényi játéka, melynek címe *A száműzött*, amely a hagyományba beírt művészsors (Ovidius sorsának) újraértelmezése és továbbírása. A bibliográfia a B/1 jelzésű dosszié kapcsán említi a két töredéket és Sava Babić fordításszövegét, a színháztörténet viszont a verseci ősbemutatót, a Rádiószínház újvidéki, valamint a szabadkai szerbhorvát társulat előadását tartja számon. (Irodalomtörténeti szemszögből a Kanizsai Író táborhoz is fűzhető.) A recepció a száműzetés-hagyománynak megfelelően rámutat az elűzetés kényszerűségére, az értelmiség peremvidéki közérzetére, a barbár (géta) környezet hatására, a parabolikus mozzanatokra. Nem lényegtelen azonban, hogy a – főként olvasásra szánt – drámai szöveg műfaji megjelölése: „játék”. Illik ez Ovidius szelleméhez, ám illik a szerepjáték világához is, az identitás kérdése és az én integritásbomlása ugyanis éppen a száműzetéshez kapcsolható.

Az idő vonatkozásában az is fontos, hogy ez a játék *végjáték*, ahogyan például Müller darabja vagy Mészöly epikus műve, a Saulus is az. Egyébként megemlíthető, hogy a hetvenes évek magyar irodalmában éppen Mészöly Miklósnál figyelhető meg a jelképes–mítoszi vonatkozásrendszer.

24 Bányai János: *Különös antológia*. In: *Könyv és kritika II. Symposium Könyvek 50. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1977. 200.*

Majtényit a művész, az irodalmi gondolkodó érdekli. Ovidius Tomiba kerül, száműzetése tehát részint abban rejlik, hogy elválasztják Rómától, a központtól. Ovidius neve a térbeli kirekesztéshez kapcsolódik. Tomiban, a peremvidéken (mert „vidék” ez a perem!) ő nem Ovidius többé, hanem „a száműzött”, és ez itt ugyanúgy név, mint a Senki vagy Senkise a hazájától távol bolyongó (név- és én-vesztő) Odüsszeusz esetében.

Amikor Majtényi játékában Vitalis a száműzött szökési kísérletéről számol be, helyesbíteni kell: „Nem Ovidius. A száműzött...” Valójában az örök, a légiósok is számkivetettek, csakhogy őket „vezérré száműzték”. A „fogoly” és az őt irányító száműzöttek közös sorsa a félelem, erre Calvia utal a szövegben. A légiósok könnyen üldözötté válnak, a költő – aki belül változik át száműzötté – már Rómában is az maradna, ennél fogva a szökési kísérlet sem nyújt kiutat. Az irodalmi gondolkodó száműzetése nemcsak azt jelenti, hogy szabad-e őt megölni vagy sem, a bürokraták ezt egyetlen írásjellel eldönthetik. A száműzetés tétje sokkal nagyobb, hiszen az író utóélete forog kockán; a kánonból való kirekesztésről van szó. A száműző szemlélet az olvasási/olvasói térből zárhatja ki az „új nevű” Ovidiust.

Csáth Géza *Zách Klárájának* egyik dialógusa ugyanezt a kirekesztést problematizálja. Az első rész harmadik jelenetében a kis herceg nevelését irányító Gyulafy a beteg Kázmér herceggel beszélget. Kázmér Ovidiust olvas, Gyulafy viszont a keresztény erkölcsre hivatkozva elzárkózik az *ovidiusi* könyvek olvasásától. Babits Ovidius-olvasatában Ovidius csak egy kis botrányhős, akinek számkivetése a modern időkben kedvelt téma lett.

A megoszló ítéletek, az ideológiai premisszák bekerültek a későbbi Ovidius-olvasásba, ezért nem mellékes körülmény Ovidius szereplőként való *kiválasztása*. Majtényi Mihály játékában és novellájában egyaránt a Sicullushoz írott levél, vagyis a száműzött beszédpozíciója emelkedik ki, a játékban a levél csak „virtuális”, egy töredezett szóbeli változata hangzik el.

A száműzött a levélben – a kiszakított pillanatban – visszakapja az Ovidius nevet, az idős ember szűkülő horizontjából figyel fel az őszi táj és az öregkori szerelem szépségére. Ellenáll az unalmas fecsegésnek, az általa bírált kánonnak, valamint szembe szegül magával a száműzetéssel. (Az életből száműzött, idős Ovidius életkapaszkodói lehetősége ez a felszabadult vallomás, amelyben identitása megőrzésének kísérletéről szól.)

A *Tomiban most ős van* című kései novella keretének tanárszereplője – a játék szövegével ellentétben – fel is olvassa a levelet diákjainak, befogadhatóvá válik a levélszöveg. A két szöveg – a novelláé és a „játéké” – alig különbözik egymástól, de éppen a levél megléte, archiválása különíti el ezeket, illetve az egyetlen igazán eltérő mozzanat az olvasói térre vonatkozik. A játék száműzöttje a „világot”, a novelláé a „bi-

rodalmat” tanította szeretni. A tér ezek szerint bővíthető, a tanári reflektálás már más planétákra is kiterjeszti az ovidiusi hatást. A novella levélszövegének említett részlete, amely a száműzetés bonyolultságát, a szubjektum önnön száműzetésbe vetettségét emeli ki, így szól: „Unalmas fecsegő vagy, mondod majd, Sicullus, kit érdekel az Rómában, hogy mit érez és mit gondol Tomiban egy száműzött? Még ha ez a száműzött szeretni tanította is a birodalmat. Mondod majd: hagyd abba szerelmed hirdetését ország-világnak: hajadat megmártotta a tél hava, nyilván ki is koptatta az időmoly, koszorúd a fejedről aláhullott, levelenként hullott le abban az őszben ott, Tomiban, s a tengerpart kövezetén tapossák a rakodók, nyilván azt gondolod majd, és nem is jársz messze az igazságtól. Ám én innen mégis, a távoli Tomiból, ahová bezártak a száműzetésbe, és ahová száműzetésbe zárt a saját szívem, azt mondom neked: csak így lehet elbírní mindent! (...) Sicullus, ne sajnálj te engem! Én megtaláltam azt a szerelmet, amely már csöndes imádság, ha nem is fogja elhinni ezt soha senki Rómában, és jót nevetnek Ovidiuson. Lám, idejutott az ifjúkor buta és bolond szárnyaira ismét.”²⁵ A játék-zárlat dermedt *tél-éj* képzeletével a novella szövegének *idő- és térbeli* távlattalan távlata léptethető dialogizáló kapcsolatba. A levél eredete elbizonytalanodik, ezt a tanár értelmezése nyomatékosítja a keret második részében. Az első részben csak az apokrif írás lehetősége merül fel, a végső ismétlés reflexiója mindenképpen a hamis(ítás) dominanciájára utal: „nem tudjuk, apokrif írás-e, hamisítvány, vagy maga Ovidius hamisította meg benne saját megtisztulását...”²⁶ A recepció Majtényi elégikus búcsúzkodásának tekinti a kései novellát (Utasi Csaba), olyan ritka pillanatnak, amikor a személyesség kifejezésre jut, és a belül megélt kirekesztettség, valamint az időskor tapasztalata végre kimondatik. A tanár szeretetre intő beszédében az ovidiusi költészet és művészmagatartás örökérvényűsége is megbúvik („az örökké jelenvaló Ősz pillanata”), amely már másfajta szépséget és szabadságvágyat hirdet egy olyan kor kezdetén, amely „irodaszago” áraszt.²⁷

A *Téglák, barázdák* (*A jugoszláviai magyar írók antológiája*. Híd Kiadás, 1947) sajtó alá rendezői Hock Rezső, Lévy Endre és Steinfeld Sándor, a fedőlap (a tégláktól távolodó, egyenes, perspektivikus, építmények által szegélyezett út plakátszerű látványa) Nagy Sándor munkája. Az ideológiai célzatú, az óriási építményeket és dúsan termő népi birtokokat vizualizáló előszó tettekre buzdító József Attila-mottóval kezdődik, a válogatásba is többnyire ilyen szövegek kerülnek be (például Gál László *Tito vonata* vagy Laták István *Mi májusra esküdtünk föl* című verse, Sebestyén Mátyás

25 I. m. 95–96.

26 I. m. 96.

27 Vö. H. É.: A száműzetés poétikája. In: Idevonzott irodalom. Szabadka, Grafoprodukt, 2004. 15–22.

Induló élet című novellája stb.). Az antológia verseket és novellákat tartalmaz. Figyelmet érdemel például, hogy Sinkó Ervin két szövege kap helyet a kötetben, az *Október* című verset követően az *Áron szerelme*, a következő megjegyzéssel: „Részlet nagyobb elbeszélésből”. A fedőlap rajza, a Város mint távlat pedig Szirmai Károly *A vén mesemondó* című novellájának szemszögéből újraértelmezhető. A novella véres, dinamikus látomásai és „tusakodó” hangtörédei a közeli háborús emlékezetből sarjadnak.

A jugoszláviai magyar irodalom antológiákkal, almanachokkal indul.²⁸ „Az 1924-es Vajdasági magyar írók almanachja I.-től az 1933-as *Ákácok alatt* című novellaantológiáig megjelent nyolc irodalmi alkotás közül szinte valamennyi az irodalmi térkontextus bizonytalanságának, megváltozásának tényét, a nincs-irodalom léthelyzetét regisztrálja. A Dettre János és Radó Imre szerkesztette 1924-es almanach éppúgy az irodalom lehetősége *demonstrálásaként*, teremtő erőinek *bizonyítékeként* és a folytathatóságért/fenntarthatóságért folytatott *küzdelem* orgánumaként lát napvilágot, mint ahogy *A Mi Irodalmunk Almanachját* szerkesztő Szenteleky Kornél is a „megismerjenek és tudják, hogy élünk, álmodunk, írunk, alkotunk” célját fogalmazza meg előszavában 1931-ben...”²⁹ Az antológiák többnyire műfaji tekintetben is sokrétűek, novella-, illetve elbeszélés-antológia az 1933. évi *Ákácok alatt* után csak 1975-ben jelenik meg, tekintélyes irodalomtörténészek válogatásában. Vajda Gábor a fiatal kritikusokat, a más látásmódot hiányolja az összeállításból.³⁰ A novella/kispróza vizsgálatának nézőpontjából jelentős a 1960-as években megjelent antológiák közül a *Kontrapunkt* (1964: Bányai János és Bosnyák István vál., előszó: Sinkó Ervin), majd *A varázsszobor* (1990: Toldi Éva utószavával) és az *Ex* (1990: Fenyvesi Ottó és Losonczi Alpár vál.). Manapság az antológiák átjárhatóvá váltak, a határokon való átívelés, egy-egy novella/kispróza fordítása természetessé vált.

Az antológiák mellett a megjelent íróportrék is említést érdemelnek, például a vajdasági magyar novellisták fotói, illetve a róluk készült rajzok. Kiemelhető a *Képes Ifjúság* háttérjén közölt fotósorozat (1991-ben a fiatalabb szerzők életrajzát, addigi pályáját mutatják be a *Képes Ifjúságban*), valamint az 1993-ban megjelentetett *Vajdasági íróportrék* (Penovác Endre és Szajkó István rajzai, Balázs-Arth Valéria szövege, előszó: Bordás Győző).

28 Gerold László: Antológiák az út mellett. *Hungarológiai Közlemények*, 2001, 4., 36–45.

29 Bence Erika: Antológiák kezdetben, később és most. A Vajdasági magyar írók almanachja I., 1924-ben. In: *A kert árnyéka. A vajdasági magyar irodalmi kontextus. Tanulmányok, esszék, kritikák. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2007. 8.*

30 Vajda Gábor: Az autonómia illúziója. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete. Szabadka, Magyarságkutató Tudományos Társaság, 2007. 249.

Ex-YU közérzet és internet (avagy a lokális színek kontúrjai?)

A *Barométer*³¹ című antológiában (alcím: Az ex-YU magyar közérzeti irodalom antológiája, első fejezete pedig: „...a lokális színek kontúrjai lehetünk...”) műfaji szempontból vegyes kiadvány. A műfajhatárok is átjárhatóvá válnak, néhány YU-közérzeti, a helyi színeket vagy a *marginalitást védő*, a „számodra itt minden otthonos és minden idegen” emigrációs problémát kiemelő³² rövidpróza/kisesszé azonban helyet kap a kötetben.

A *Huszonnyolc (Couleur total)*³³ című, alcímében Szentelekyvel a *total* nevében polemizáló zentai kiadású prózaantológiát Beszédes István állította össze a világhálón közzétett felhívásokra beérkezett szövegekből, nem csak vajdasági szerzők munkáiból; a kötet Szajbély Mihály bochumi levelét (amely az antológia mottójaként olvasható: kis élet, kishalál stb.) és Hajnal Jenő utószavát közli. Az antológia csemegéje a befejező, *Az Óriástájirattól a Retusig* című „minimalista” szövegválogatás, amelyeket a „könnyebb megértés” céljából helyezett be a kötetbe a szerkesztő, vagyis az itt olvasható internetes sorozatok címe és a felhívás szövege a befogadás retróstratégiáját is befolyásolhatja (Hajnal Jenő utószava az összeolvasás műveletére, a perifériák Európájára utal). A *Kezeit csókolja dr. Tóth* „retusált történetei”-t, azaz az újabb prózaantológiát a zentai Városi Múzeum gyűjteményének régi Tisza-parti fotója, valójában egy 1904-ben keltezett képeslap ihlette³⁴, amelyen kézírással ennyi áll: „Kezeit csókolja. Dr. Tóth.” Nagy Abonyi Árpád *Zentai capriccio* című szövegének zárlatában az én-elbeszélő képeslap-vizsgálódása olvasható: „Közelebb hajoltam, s a kezembe vettem a már kissé gyűrött képeslapot. Igen, rajta volt minden: a folyó, az uszály, a várossal szembeni parton sétáló úriemberek, s a kép jobb sarkában ott volt valóban Tóth doktor is a két hölgy társaságában. S alatta kacskaringós, csaknem öreges kézírással a következő: *Kezeit csókolja: Dr. Tóth*. Amint aztán jobban szemügyre vettem az enyhén színehagyott üdvözlőlapot, megláttam csaknem a kép középpontjában a létrát is, a rajta felfelé kapaszkodó, nehezen kivehető figuráival.”³⁵

1998-ban adták ki a *Dombosi történeteket*, ebben három fiatal kishegyési prózaíró mutatkozhatott be az olvasóknak (Virág Gábor, azaz Aaron Blumm, Szerbhórváth György, Mirnics Gyula).

31 Székely András Bertalan vál. és szerk.: *Barométer*. Szabadka: Bim-Bam; Zenta: Thurzó Lajos Közművelődési Központ; Tóthfalu: Logos, 1997.

32 Végel László: *A marginalitás dicsérete*. Uo. 207–213.

33 Beszédes István vál.: *Huszonnyolc. Couleur total*. Prózaantológia. Zenta, zEtna, 2003.

34 Beszédes István szerk.: *Kezeit csókolja dr. Tóth*. Zenta, zEtna, 2006.

35 Uo. 142.

Pályázati köz-játék

A vajdasági magyar novellapályázat Majtényi Mihály nevét viseli. A Majtényi Mihály Novellapályázat előzménye a Magyar Szó megjelenésének 30. évfordulójára kiírt novellapályázat, amelyre 260³⁶ pályamű érkezett be. A szervezők döntése alapján két évente hirdetik meg a pályázatot, amelyet a *Kilátó* karolt fel. Vajdaságban hagyománya van a pályázatoknak, ez a jelíges és korhatár nélküli megmérettetés pedig lehetővé teszi a tömeges részvételt, az értékek felfedezését, később pedig a kimagasló szövegek publikálását.

„Novellapályázat. Egy újabb novellapályázat.” Az egyik novella expozíciójából idéztem, ugyanis például 2004-ben a beküldött 135 novella szövege közül egy magát a novellapályázatot helyezte középpontba, az ironikus, sőt a satirikus szöveg címe is ez: *Novellapályázat*, és Woolly jelíggel érkezett a megadott címre. A szervezők öröme ekkor is az volt, hogy a gyakran hangoztatott veszteség- és válságszituációban ennyien vállalkoztak megmérettetésre, ennyien vállaltak felelősséget dédelgetett írásukért. Megállapítható, hogy a kilencvenes évek háborúja, a NATO-bombázás, az elvándorlás, a zárt régió kommunikációhiánya termékenyen hatott a közlésvágyra. Sokan éppen a határhelyzetek megközelítésére vállalkoztak, rádöbentek arra, hogy a közösen megtapasztalt viszontagságokból végre az egyénnek kell kiemelnie azt, amit csak ő mondhat el, csak ő írhat le, sőt mindez (a retrospektív szemlélet és a beszédhelyzet változása) távolabbi/régebbi emléknarratívákat hozott elő, amelyek értelmezésére ily módon nyílhatott lehetőség.

A szerzők közül az 1990-es években sokan nem is novellában („irodalmi dimenzióban”) gondolkodtak, inkább a biografikus vonulatot tárták fel, amikor katonai behívóról, csempészetéről, határsértésről, félelemről, egzisztenciális bizonytalanságról, szerelemről vagy gyógyíthatatlan betegség(ük)ről szóltak. A helyi színek, valamint a közép-európaiság hangsúlyozása szintén szembeötlő lett. Az egyéni tapasztalat hangja, illetve a „kidolgozott” magánmitológia volt tehát a leggyakoribb.³⁷

Több mint négy évtizedes hagyománya van az óbecsei Középiskolások Művészeti Vetélkedőjének, amelyen külön kategóriaként szerepel a *prózaírás*, de a műfordítók is gyakran fordulnak a novella vagy a kispróza felé. A szabadkai Kosztolányi Dezső Napok például kezdettől fogva teret ad a diákok versenyeinek, ezek évről évre változnak, de időnként a novellaírás lehetősége is megadatik. Alkalmi pályázatok is előfordulnak, amelyek a prózaírást szorgalmazzák.

36 Gerold László: Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000). Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2001. 184.

37 A zsűri jelentése alapján.

Vulkáni Helikon és „kofferes antológia” – retró

Az említett zEtna-antológiák az ún. Vulkáni Helikon sorozatban jelentek meg. A zEtna-kötetek a Vulkánfíber megjelölést is használják. A szó a *Retró szótár* egyik címszavaként is megtalálható: „Ez az anyag préselt, vegyileg kezelt papírlemezekből készül. A legismertebb változata a hosszú időn át használt, olcsó, de nyűhetetlen koffer volt, ami az elmúlt fél évszázad igazi bóröndjének bizonyult. Igen fontos még ipari felhasználása, hűtésnél, csiszolásnál sok helyen alkalmazzák.”³⁸ Tolnai Ottó az *Ómama egy rotterdami gengszterfilmben* (regény versekből; zEtna, 2006. Vulkánfíber 6.) jegyzetanyagában a „vulkáni” kötetecskékre is gondolva, amely sokáig foglalkoztatta, módot talált arra, hogy egy 1955-ben készült fotóval is dokumentálja a *Godot-ra várva* pozzói koffer-dialógusából levezetett vulkán-értelmezést, és a Jegyzetekben fordul elő a „kofferes antológia” megnevezés: „Vulkánfíberem, amelyben kézzel írt kézirataim után, per pillanat löszbabáim kiállítás-anyagát őrzöm éppen, bizonyos tekintetben kötődik *Godot* kofferéhez. (...) Valamint Šejka egyik korai fotójához (1955), talán éppen arról a fotón látható kietlen helyről, attól a felismerhetetlen alakzattól (kőoszlop maradványa? meteorit?) indultam én is vulkánfíberemmel, jóllehet a szerbek nem élnek e kifejezéssel, és ugyanannyira kötődik persze festményei vulkanikus zónákat ábrázoló térképeihez, vulkánra néző teraszaihoz is, talán odaérkeztünk. És nem utolsósorban azt is meg kell említenem e kofferes antológiában, mennyire szerettem Gulyás József kis csomagot szorongató utazótáskás figuráit, egyszer, emlékszem, egy irodalmi estjén, minden felkészülés nélkül, egész előadást rögtönöztem róluk.”³⁹

B. Foky István például a *Piknik a Mlakánban* egy szociális problémákkal telített szabadkai városrész rekvizitumait leltározza. A vajdasági novella virtuális retró szótárába bizonyosan bekerülne az „akác”, például a huszadik század kilencvenes évei óta Magyarországon élő Majoros Sándor *Akácfaínk sokáig élnek* (novellák és elbeszélések) című kötetének *akáca* a helyi színekre utal: „annyi (...) bizonyos, és szövegszerűen bizonyítható is, hogy az »akácfa«, elkerülve a túlságosan helyinek ható »akác« változatot, totemikus jelként (szimbólumként?) olvasható a kötet címét adó novellában, részint azért, mert a fát áldozatnak, akár azt is mondhatom, a kötet háborús kontextusának nyomására, hogy ágyútölteléknek szánják, részint pedig azért, mert az akácfa kemény ellenállása az egyik favágó halálát okozza, s éppen ez (...) kényszeríti menekülésre (áttelepülésre) a novella első személyű elbeszélőjét.”⁴⁰

38 Burget Lajos: Korfestő szavak a második világháborútól a rendszerváltásig. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 265.

39 I. m. 226.

40 Bányai János: Novellista a fenntartható hagyományban. In: A védett vesztes. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2006. 191.

Kulcsfogalmak

- **almanach**
- **antológia**
- **architextuális viszonyrendszer**
- **egységesítés**
- **elmélet**
- **háborús szituáció**
- **hagyomány**
- **határ**
- **helyi szín – couleur locale**
- **identitás**
- **intertextualitás**
- **kánon**
- **kollektivitás**
- **kontextus**
- **kortárs átjárhatóság**
- **környezet**
- **kultúraköziség**
- **lélek**
- **milióelmélet**
- **műfajkonstrukció**
- **nyelv**
- **pályázati ösztönzés**
- **parabola**
- **periféria**
- **pozitívizmus**
- **pretextus**
- **reprezentatív megnyilatkozás**
- **reprezentatív műfaj**
- **vajdasági magyar irodalom**

Az örökség

Problémafelvetések:

- ➔ **Az idegenség reprezentációja**
- ➔ **A látomásos novellák**
- ➔ **Novellaörökség és regionalitás**

Az örökség kapcsán el kell különítenünk a fenntartott és a mai olvasót megszólító örökséget. Szenteleky *Ákácok alatt* című kétkötetes antológiája nem teljesítette a „vágyképzetet”¹, a dilettánsok nyomása, a couleur locale kritériumai és a szűkre szabott határidő miatt nem valósulhatott meg maradéktalanul az eredeti koncepció, Havas Emil és Szenteleky vitája pedig szintén a dédelgetett tervek megghiúsulását igazolja. A jövőteremtés mégis kiemelhető mint cél, novellairodalmunk szempontjából maga az ügy, az antológia „kultikus” címe, valamint a helyi színek elméletének kidolgozása érdemel említést. Az antológiában közzétett novellák egy-két kivétellel feledésbe merültek. A vajdasági irodalom helyi szelleme, transzlokalizmusa és a regionalitás nézőpontjából Fekete J. József Szenteleky *Érvényesülni!* és Börcsök Erzsébet *Vándor a Nisavánál* című novelláját nevezi meg², Herceg János vagy Majtényi Mihály szövegei a mai olvasó pozíciójából méltányolhatók.

A 21. század olvasója a medialitás szempontjából is figyelmet fordíthat a látomásos novellákra, különösen Szirmai Károly írásaira. Szirmai Károly opusa kapcsán a mércét hangsúlyozza a recepció, azt a mércét, amelyet novellistaként és szerkesztőként állított önmaga és szerzőtársai elé, amellyel szembeszegült a provincializmus csáberejével. A Szirmai-szerű világban³ csak sajnálattal állapítható meg, hogy az egyetemes

1 Utasi Csaba: *Ákácok alatt*. In: *Vér és sebek*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1994. 115–116.

2 Fekete J. József: *Ember és táj*. In: *Teremtett világok (Imádságos kolostor II.)*. Zenta, zEtna, 2006. 46–47.

3 Szathmári István novelláiban fordul elő.

magyar irodalomban nem nyerte el méltó pozícióját a Szirmai-novella. A Szirmai-víziókban a halál/haláltánc, a gonosz erő, a szorongás, az örökös úton-levés, a vesztéglés, a Nagy Csend, a marginalitás, a pusztulás látványa dominál, kézenfekvő a karkai világhoz hasonlítani. A Szirmai-utasok *térképén* a ház, az állomás is szerepel, noha nehezen berajzolható. Az olvasó legnagyobb felfedezése lehet az a referenciarendszer, amely ebben a szövegvilágban lappang, a képi eszközök mozgásba hozzák a kulturális emlékezetet, az idő- és térbeli elemek többnyire „egymásba fordulnak”.

Kevés említés esik manapság Herceg János novelláinak látomásos vonulatáról, amely az avantgárdtól indul (lásd a *Viharban* című kötet, a Herceg-szövegek lovas vagy történelmi látomásai stb.), és amelyet Szirmai Károly értékelhetett igazán hozzáértéssel. Szirmai Károlyt és Herceg Jánost a Németh Lászlóval való „fegyvertársi” kapcsolat is összeköti. Szenteleky Kornél „Szirmaival együtt mindig is azt szerette volna, ha Németh László figyelmet szentel ritka kiadványainknak. S Németh László természetesen is vette ezt az igényt. Már a *Kalangya* indulása előtt, 1932 januárjában arról biztosította Szirmait, hogy bármikor szívesen áll a jugoszláviai magyar írók rendelkezésére, s örül, ha »igaz erőik felismerésében« segítségükre lehet. Ezt az ígérte később több ízben megerősíti, de végül csak Herceg János első novelláskönyvéről ír.”⁴ Németh László Szirmai Károllyal folytatott levelezésében több utalás történik erre a mozzanatra.

Toldi Éva Herceg-monográfiája az *Új honfoglalás* című elbeszélést mérföldkőként kezeli, Herceg János szemléletének átalakulását, a reáliák felé fordulást köti ehhez a szöveghez, a Budapestről hazaérkező szerző egyre inkább a regionalizmus hirdetését, sőt szociográfia iránti érzékenységét vállalja fel.⁵ A monográfia a fokozott drámaiság irányába való fordulást emeli ki a második világháború utáni novellák vonatkozásában, ennek segítségével a szocrealizmus kliséin is túlléphetnek a szövegek: „És éppen ezekben a szövegeiben, melyekben emberi helyzeteket állít éles fénybe, sikerül létrehozni a legkidolgozottabb, legelmélyültebb szövegeit, a *Viharban* című kötet elbeszéléseihez hasonló minőségi szintet.

A *Bors és fahéj* novelláiról van szó, melyekben embertípusok megragadására törekszik, akárcsak Kosztolányi Dezső *A bölcsőtől a koporsóig* szövegeiben. Így kerül sor a mészáros (*Emlék*), a borbély és a hivatalnok (*Jégvirág*), a kereskedő (*Bors és fahéj*) alakjának a kidolgozására, s ez a sor átvezet a következő, 1953-ban megjelent *Három halász meg egy molnár* című kötetébe a cselédlány portréjával (*Veron*), az asz-

4 Utasi Csaba: Szenteleky Németh László ajtaján kopogtat, és bebocsátást nyer. In: Rádás. Esszék, tanulmányok, háborús napló. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2007. 43.

5 Toldi Éva: Herceg János. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1993. 51–52.

talos jellemrajzával (*Medvetánc*), a szibériai fogoly sorsának elmondásával (*A fogoly*), de nem hiányzik a körből a költő (*A költő és a kislány*), a festő (*Naplemente*), a tanár (*Hattyúdál*) és a zenész (*Hazatérés*) portréjának ábrázolata sem.”⁶ A *Jégvirág* kapcsán elmondható, hogy kiélezett *Híd*-vitát indukált, ugyanis Olajos Mihály, a *Híd* akkori főszerkesztője (a szerkesztőbizottság tagjaira hivatkozva) politikai-ideológiai okokból átírásra javasolta, közlését visszautasította (1949).⁷

Herceg János három kötetben összegyűjtött elbeszélései 1986-ban jelentek meg, utolsó novelláskötete viszont az 1994-ben kiadott *Mulandóság*.⁸ A novellákban az emlékezés áll ellen a mulandóságnak, a zene viszont az idő múlásának és/vagy az időtlenségnek a közvetítőjévé válik (a kötet borítóján is, amelyet Maurits Ferenc tervezett, Hangya András zenészei láthatók). A *Zeneszó* című novella „Monarchia-szövegként” olvasható. Bécset nem szerette senki az első világháború előtti boldog békevilágban, de a zenét szerette a város, persze a zenekar is más a városban, mint faluhelyen. A katonazenekar az első világháború kitörésekor menetszázadokat kísér ki a vasútállomásra, vasárnap délelőttönként térszene szól a vármegye tornyos épülete előtt, a tükrös kávéházak kocsmává alakulnak, ahol a dalok is megváltoznak, a zenekar helyett egy cigány húzza a nótát. Az utolsó két bekezdés elbeszélői reflexiói az új léthelyzetre, a mediális differenciálódásra, az egyediség eltűnésére utalnak: „És ahogy így visszanezünk, hiába merül fel bennünk a nyugtalanító kérdés, hogy hova lettek a zongorák, amelyekben oly bánatos hangon szóltak a dalok vasárnap délelőtt a nyitott ablakon át, ha miséről ment haza a jámbor nép.

Mert aztán egyszer csak megjelent a gépzene, a rádió, és a lányok nem zongoraszó mellett mentek férjhez, hogy már a rádió zenéje keltse a boldogság látszatát.”⁹ Az *Álom* című *zenekövetelő* novella (visszatér a Vörösmarty-idézet: „Húzd, ki tudja, meddig húzhatod!”) is a kávéház kocsmává alakulására, illetve a zene megszakíttóságára, a vidékies hangulattól való idegenkedésre, végül pedig a rendőrörvezető szétoszlato parancsára összpontosít. A zenénél is fontosabb a megszakítás csendje, az újramegzés feszültsége, majd a feloszlás. A tördeltség a régi bánatok felfakadásának következménye. A zene és a hozzá kapcsolódó látvány visszaálmodható, ez problematizálódik például a következő szöveghelyen: „A zenekar mintha idegenkedett volna e vidékies hangulattól, s a viharvert, ócska polkától, időnként véget vetett a zenének, majd amikor visszaültek asztalukhoz, halkán, finoman és sejtelmesen újra játszani kezdett. Az idők

6 Uo. 74.

7 Uo. 75–78.

8 Herceg János: *Mulandóság*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1994.

9 I. m. 37.

mélyéből felfakadó régi bánatok zengtek a muzsikában, a nők zsebkendőjükért nyúltak, zavartan köszörülték a torkukat...”¹⁰ A Körgalléros már régen messze jár az időben, csak „a kocsmáros fejében derengett még fel az alakja, aztán szétfoslott visszavonhatatlanul, mint minden álom”. A *Tél* című novellában a zeneváltás, az instrumentális zene vokálissal való felváltása emelkedik ki. A szöveg látogatás-szituációjában a Chopin-szonáta szakad meg a vidéki házban, és ezzel „a hangok selymes köde”¹¹ tűnik el. Zsizi helyett később a látogató ül a zongorához. Nina Afinova egyszerű, együgyű népdalt játszik („Három szeretője a szegény legénynek”), amilyeneket az orosz mezőkön énekelhettek gyermekkorában, ha egyáltalán valóban így hívják, ám ez a zene is álomszerű. A látogató kiléte ködös, titokzatosság lengi körül, az én-elbeszélő (a vendéglátó) szájon csókolja Ninát, és a hóesésben kibomlik a látomás. A látomás esetében a bomlás egyéni hangoltsága, majd az ezt követően megzendülő húr emelkedik ki. Az elbeszélő látomásai a történelemhez kapcsolódnak: „Kinn változatlanul esett a hó, csak sejteni lehetett a csillagokat a sötét felhők fölött, s ebben a dermedt hóesésben a rabok menetét látni valahol a messzi orosz hómezőkön a cári katonák között Szibéria felé vonulva s a forradalom angyalainak énekétől kísérve az időtlenségben. Hogy mindez meddig tartott, nem tudom. De mintha már hajnalodott volna, s ahogy eltűnt a látomás, s magától megzendült egy húr a csendben, ahogy még mindig egymást átölelve álltunk, kinyílt mögöttünk az ajtó, és megjelent hosszú, fehér hálókötösében, kezében magasra tartott, égő gyertyával anyám.”¹² A Körgalléroshoz hasonlóan a titokzatos látogató is olyan lesz, mint egy álom: „... eltűnt a szemem elől, s nem maradt utána más, csak a tél sűrű, valószínűtlen hóesése, mint egy álom, amelybe az emlékei ringatják az embert”.¹³

A *Mulandóságban* az egyik szereplő éjfél tájt ül a zongorához, körülcsipkézi az akkordokat, de csaknem mindig ugyanannál a dalnál köt ki, Csóka doktor halála viszont éppen a zene tekintetében okoz bonyodalmat a faluban. Zene és látvány, szemlélő és szemlélt a falusi temetésen összetartozik, az elbeszélő látószögéből a halálnál is érdekesebb. Kiemelhető az elbeszélő ironikus „kiszólása”, a test képi megközelítése, ez az ironikus stratégia pedig a filmnyelvtől sem idegen. A halál „társadalmisításának”, aktussá egyszerűsítésének problémája a vidék szelleméhez kapcsolódik¹⁴, ebben az eset-

10 I. m. 59.

11 I. m. 61.

12 I. m. 65.

13 Uo.

14 Radomir Konstantinovič: A halál és a vidék filozófiája. In: A vidék filozófiája. Fordította: Radics Viktória. Forum Könyvkiadó, Újvidék–Kijarat Kiadó, Budapest, 2001. 39.

ben a ritualizáltság különbözősége vonzza a „közönség” tekintetét: „Aztán gondolatban s az elbeszélést követve megyünk a temetés után. A tűzoltók zenekara lassú, méltóságteljes léptekkel, a klarinétok visszafojtott sikoltásával s a trombonok halk harosogásával játszotta végig szűkös és divatjamúlt repertoárját, ügyesen kihasználva a plébános úr reszketeg tenorjának gyakori szüneteit, míg a kerítésen át kinézők feje volt látható, mert ezt a ritka eseményt senki sem akarta elszalasztani. Az érdeklődést nem is annyira a halál keltette, sokkal inkább a látványosság, ami a porcelánnadrágban lépkedő karmester ritmikusan emelkedő, majd alászálló vezénylőbotjától kezdve a gyászoló hozzátartozókig egyformán érdekes volt.”¹⁵ Az „érdekes” az elbeszélésre, az anekdotázó örökségre is vonatkoztatható (az elbeszélést követve megyünk a temetés után!), ahogy például Majtényi Mihály a huszadik század harmincas éveiben az anekdotára épülő novellatípusával szintén az „érdekes” mellé szegődött.¹⁶

A Herceg-novellákban a zene leginkább elválk a nemtől, viszont erősen kötődik a személyeshez (a testhez is), az identitáshoz, a kultúrspecifikushoz, valamint a látványhoz. A legfontosabb azonban, hogy a zenét a nyelv közvetíti. A falu repertoárja zenei szemszögből elavult, régimódi, gyakran „infantilis” repertoár, mégis az adott zártágban ellensúlyozza/meghaladja a látszólag empirikus-materiális gondolkodásmódot. Az idézett temetés-látvány a saját halállal való egyéni kapcsolat kialakítását lehetetleníti el. A vidéki alkalmi dalárda énekeseinek elhallgatása síri csendet hoz a kocsmába szombat esténként (*Dalárda*), ezentúl már csak a folyó csendes folydogálása ad hangot a „lombos” akácfák alatt. A város és a falu (vidék) zenéje differenciálódik, az utóbbi gyakran a férfiakkal kötődik (lásd tűzoltózenekar, dalárda stb.).

Herceg János utolsó novelláskötetében a történelemhez és a magyar identitáshoz való viszony újragondolása is kiemelkedik. A *Baleset* Kekez Tuna-novella, amelyben a jól ismert szereplő egy lányt ment ki a vízből, a főnöki gyanút (ki szervezte tavaly a sztrájkot?) a zene, azaz Marsal Pepi harmonikán húzott víg nótája vágja el.

A *Rómaiak* című parabola a történelmi demitologizálás, a kulturális (ön)azonosság problémáját is előhívja (a történelmi képzetek, az ókor és az egykori Jugoszlávia szempontjából egyaránt). A Herceg-novella a kisvárosi térbe helyezi Miltiadészt, a költőt, akinek versei iránt senki sem érdeklődik, senkit sem gyötör a „honfibú”, a művésznek csak a rabszolgákban van még reménye, holott tőlük legfeljebb siratóénekeket hallhat. „Nehéz Rómában görögnek lenni” – ez a Miltiadész által hajtogatott kulcsmondat mindaddig, amíg a helytartó fel nem keresi. A mondat idézése az őt meglátogató furfangos helytar-

15 I. m. 90.

16 Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története. Újvidék, Forum Könyvkiadó – „Zavod za udžbenike i nastavna sredstva”, 1998. 144.

tó szájából már egészen másképp hangzik, hiszen a provincia hatalmasának hízelgő stratégiája azonnal alattvalóvá avatja a megtorlástól féltő költőt. A költő különösebb kényszer nélkül tagadja meg identitását: „Ami (...) görögségemet illeti, megkövetlek, kegyelmes uram, azt én mellékesnek tartom a birodalom szolgálatában és a császár, akinek a neve legyen örökké áldott, múlhatatlan és egyre messzebbre sugárzó fényében.”¹⁷ A helytartó konkrét megbízást ad: a költő a jövőben saját népe nyelvén, azaz görögül zengje a római császár dicséretét. Étel, ital és kék virág is szükséges az ihlethez, az ünnepi óda megírásához, ezek a feltételek teljesülnek. Kevés kell tehát a meghunyászkodó, behódoló átalakuláshoz, sőt az önként, a kritikai állásfoglalás nélkül felvállalt túlteljesítéshez. Miltiadész ezentúl a gyászdalokra sem reagál, művészi felelősségéről megfélemlítve az asszimiláció elvét vallja: „Ettek és ittak. S Miltiadész már eddig is többet mondott, mint ami egy ünnepi ódába belefér. Már ott tartott, hogy egy-egy becsmérő szótól se riadt vissza, ha a helytartó a görögökről tett említést. Már maga is hitte ugyanis, ami ellen eddig lelke legmélyén élénken tiltakozott, hogy akkor lesz a birodalomban boldog minden görög, ha többé már nem érzi görögnek magát.”¹⁸

Sinkó Ervin novelláit és elbeszéléseit (1925–1964) Bosnyák István gyűjtötte össze, aki a kötet előszavában (*A kispikus nehéz honfoglalása*) a kisregény műfaját tekinti a műnem meghódítása első kísérletének. Sinkó kispikája az emigráció időszakához kapcsolódik: „Sinkó második bécsi tartózkodása (1921–1926) idején a saját kiadású folyóirat, a *Testvér* a műfaji bölcső (...), hogy aztán a grazi/bécsi megállón (1926–27) megszülessenek, a szabadkai *Bácsmegyei Napló* és a pesti *Nyugat* lapjain meg is jelenjenek az első Sinkó-novellák.”¹⁹ Az említett folyóiratokhoz társul még a kolozsvári *Korunk*, a zürichi/bécsi emigráció (1931–1933) német nyelvű publikációkat hoz felszínre Sinkóné Rothbart Irma fordításában, majd a párizsi–moszkvai–párizsi emigráció idején (1933–1939) francia nyelven jelennek meg novellái, de a *Korunk* és a londoni *New Writing* is közöl Sinkó-novellákat. A novellatermés utolsó szakaszában a horvát–magyar kapcsolatok emelkednek ki, a kispikai opus főként hosszabb lélegzetű elbeszélésekkel zárul.²⁰ Bori Imre monográfiája két jelentős novellakorszakot különít el Sinkó opusában, az 1920-as évek második felét és az 1930-as évek második felét, illetve utolsó öt esztendejét. Bori Imre az *Angéla* és a *Ködben* című novellákat emeli ki, és a Sinkó-novellák vezérszavának a „szerencse” szót tartja.

17 I. m. 119.

18 I. m. 120.

19 Bosnyák István: *A kispikus nehéz honfoglalása*. In: Sinkó Ervin: *Az idegen. Novellák és elbeszélések 1925–1964*. Újvidék, Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, 2001. 5.

20 Uo. 6.

A Bosnyák István által sajtó alá rendezett kötet az irodalomtörténeti kritériumokat követi, a kisepikai műfajokat is elkülönítő három fejezetre tagolódik, ezek pedig a következők: I. Hullabörze (Elbeszélések 1925–1927), II. Egy elveszett ember (Novellák 1927–1938), III. Utolsó beszélgetés (Elbeszélések 1962–1964). A középső szakasz a legterjedelmesebb, azaz a novellatermés ebben az időszakban a legtermékenyebb. A Sinkó-novellában/-elbeszélésben a beszédhelyzetek és az idegenség-kérdések kerülnek előtérbe. A *Hullabörzéből* például kiemelhetők az üzleti beszélgetések vagy a homokvárosi Bölcső és Sír kiházásítási és temetkezési segély egyesület alapítójának előadása a kaszinóban. A szöveg rejtélyes, idegen, illetőleg idegenné átváltozó figurája a kufferos, akinek neve után nyomozni kell, aki nem beszél, akivel nem lehet beszélni, csak gépiesen fújja nótáját („Mikor kezdtem kufferomba pakolni...”), zsebében kotorászik, valamint érkezés–távozás relációjában, köztességében mozog. Bálint kiskereskedő, a nótázó gyakori vendéglátója, a kufferossal is erőszakkal aláírhatja a belépési nyilatkozatot az említett együletbe, ahol halálesetben is a biztosítás a tét. A kufferos metamorfózisa abból áll, hogy egyszerre megszólal, beszédhelyzetet teremt, dulakodóvá válik, majd megfojtja Bálint Oszkár lányát, Henriettát. A biztosítási összeget az egyesület jóvoltából az apa is átveheti egyetlen lányának halála után, a jogi folyamat zavartalan, ám az egyesület lezüllik, bírósági ügybe keveredik. A novella zárlatában az anekdotázó hagyomány kísért: Bálint Homokvár főterén nyit a kapott pénzből egy nagy szeszüzletet, melynek feje Henrietta egykori vőlegénye, Talpi Elemér. A szöveg záró mondata, ironikus nézőpontja túlmutat a csattanón: „S ha egy fiatal lányt lát, aki Henriettára emlékezteti, mindig könnyezik.”²¹ Felvetődik a kérdés, hogy ki az igazi idegen, a kufferos vagy Bálinték köre, az idegen megítélésébe ugyanis a bürokrácia, a jogviszony jelentős mértékben belejátszik, ennek Bálint egyébként is nagy szakértője, hiszen a nagy cégben az adminisztratív munkát végzi, viszont csak a kicsiségekkel foglalkozik, megmarad kishivatalnoknak a cég feje mellett. Jacques Derrida írja: „Mi egy idegen? Ki lenne idegen? Nem csak az, aki az idegentől függ, a társadalmon, a családon, a városon kívülitől. Nem a más, az egészen más, akit abszolút és vad, barbár, kultúra-előtti és jog-előtti helyzetbe szorítanak, a családon, a közösségen, a városon, a nemzetben vagy az Államon kívül. Az idegenhez való viszonyt a jog szabályozza, az igazságosság joggáválása. Ez a lépés visszavezetne bennünket Görögországba, Szókratész és Oedipus közelébe, ha nem lenne már túl késő.”²²

21 I. m. 146.

22 Jacques Derrida: Az idegen kérdése: az idegentől jött. Fordította: Boros János, Orbán Jolán. In: Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2004. 29.

Az *idegen* című Sinkó-novella fókuszában is egy „potenciális vándor”, egy öreg nomád, azaz egy orosz származású vándor közsörús áll, a hozzá való viszonyt sokáig nem a jog szabályozza, kívülálló, aki inkább varázslóra, szertartásos lényre emlékeztet, aki szintén nem beszédes figura, a község magyar és német nyelvét alig beszéli, viszont két éve élvezzi a lakosok bizalmát. Ez az idegen is átváltozik, amikor egy búcsúnapi vasárnapon kétely merül fel identitását illetően, hiszen Dánó mester nem válaszol egy orosz menekült hozzá intézett szavára. A lakók bizalmatlansága váltja ki a másság tüneteit, a lakókat a bizalmatlanság egy újfajta viszonyulásmód irányába, majd a jogi lépések felé tereli: „S valóban, lassan az öreg is mássá lett. Nem nézett nyíltan az emberek szemébe, összehúzta magát, mint aki mindig fázik, s mint valami éhségkergette fogatlan ordas, csak néhanapján jelent meg a község gondozott házsorai között, és amint tehetette, máris sietett vissza rossz hírű viskójába. Most még ez a szemek előli bujkálása is csak tovább szította a gyanút. Miért rejtőzik el az emberek elől? Miből él, hiszen már csak olyan ritkán jár be a faluba? S mint mindenütt, a községben is, hol Dánó mester élt, akadtak emberek, akiknek szenvedélye a közérdek, a bűnös bűnhődése és az igazság kiderítése; emberek, akik szenvedélyesen foglalkoznak mindenfélével, ami végeredményben nem tartozik rájuk, s ezt a közügyek iránti érdeklődésnek nevezik. Ebben a községben is akadtak, akik buzgón a hatóság elé járultak, és hivatkozva a közérdekre, szóvá tették az állítólagos Vasziljevits Danilo személyét.”²³ Az öreg nomádnak egy csomó irománnyal kell igazolnia kilétét, a falu pedig szenvedélyesebben tud bántani valakit, mint a nagyváros. Az öreg valóban csak potenciális vándor, legszívesebben menekülne, de végül szerződést köt az örökrészeg temetőcsőszel, Jakabbal: a csősz a házába fogadja, Dánó mester átadja neki kocsiját, és megtanítja a közsörülésre (Jakab, a késes?). Egyedül a félkegyelmű Rozál látogatja Dánót, ezért később őrnagynénak csúfolják. Bori Imre monográfiája a „váratlan szerencsét” hangsúlyozza Rozál látogatásaival kapcsolatban, a szerencse pedig a véletlen kategóriájának nagyon is kétarcú változata.²⁴ Az öreget a túlbuzgó, fiatal jegyző leplezi le. A vallatás során Sávoly Antalnak mondja magát, fia meghalt a háborúban, véletlenül talált rá az utcán egy orosz őrnagy rendőrségi bizonyítványára. Az öreg vándorközsörús születési helyéről nem akar nyilatkozni, hallgatagságba burkolózik. A jegyző egy négy szemközti vallomás kicsikarásával dicsekszik, ám a parasztok nem hisznek az öreg vallomástételében. A városi hatóságok kiderítik a közsörús illetőségi helyét, de ekkorra ő már meglesi „végső illetőségi helyét”²⁵ a halálban. Az idegenség öninterpretációja, a vizu-

23 I. m. 192.

24 Bori Imre: Sinkó Ervin. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1981. 103–104.

25 I. m. 199.

ális identitás problémája merül fel Sinkó egyik korai novellájában, *Az utolsó csésze teában*, és itt is az elbeszélő ironikus záró mondata válik fontossá: „Így halt meg Lehotai bácsi nagyon csodálkozva.”²⁶

A *Dög* című elbeszélés (1962) emléketörése látszólag a baudelaire-i szituációból indul: Tamás szemébe ötlük a külvárosi utcán a Dög, mintha egy volna közönséges régi ismerősei közül, és ettől kezdve nincs nyugalma, addig lézeng az utcán, míg fel nem bukkan előtte a Dög. Ezután mintha inkább gogoli szituációk sorjázának, egyszer például a Dög kissé oldalt hajtott fejével egy áruház kirakata előtt ácsorog, az öltönyököt nézi, és egyáltalán nem tűnik ki a külvárosi emberek közül. Nem különbözik a többiekétől. Egyetlen, ami más, mint „a k k o r”, a pamacsbajusz eltűnése, a csupasz felső ajka. A Dögről tehát kiderül, hogy ember, a hivatal zárt világába tartozik, hogy az utcán békésen belevegyl a sokadalomba, nem viseli a káini jelet, senki sem ismer rá. A látszat problémáját veti fel a Dög látványa, majd egy régi vallatás emlékét, amely negyvenkilenchez köthető, amikor a Zeneakadémián egy ívet kellett volna aláírniuk az ott lévőknek, és a vádlottak halálbüntetését kellett volna követelniük, de a megtagadó vallatását végrehajtó ember már nem emlékezhet minden esetre. Mindettől, a vele való találkozástól, beázó lakásából is csak menekülni lehet.

A Dög mint látvány és a név adományának gesztusa²⁷ Tamás nézőpontjából leépítő eljárás, amely a gogoli maszkhöz kapcsolható. „A mindenre kiterjedő leépítő eljárás eredményeként az emberi lét esetlegességekre bízott hulladékszerűsége mutatkozik meg. E groteszk látvány mélységesen meggyőző, ugyanakkor nem komikus, hanem ijesztő aspektusa válik emlékezetessé.”²⁸

„... az embernek l á t s z a n i a kellene – gondolja Tamás a látszatról mint legdőntőbb kérdéstről –. Látszania kellene, hogyha ember. És meg kellene látszania annak is, ha csupán látszólag az. Ha ennyire nem látszik meg, akkor mindenki gyanúsítható, és mindenki gyanús kell, hogy legyen. Ha nem látszik meg, akkor senkiről sem lehet tudni, hogy mi volt, s hogy alkalomadtán mivé lehet, vagyis hogy micsoda i g a z á b ó l . Mindezt legkevésbé lehet tudni azokról az ismeretlenekről, akik ezen

26 I. m. 153.

27 Jacques Derrida írja: „És mégis, ha a név eredendően és szigorúan véve soha nem tartozik ahhoz, aki kapja, akkor már az első pillanattól fogva, ahhoz sem tartozik, aki adja. A formula szerint, mely hagyományunkban kísért Plótinostól Heideggerig – aki őt nem idézi – és Lacanig – aki egyiket sem idézi –, a név adománya, inkább mint bármikor, azt adja, amije nincs, azt, ami talán mindenekelőtt a lényegét alkotja, azaz, a léten túl, az adomány nemlényegét.” (Jacques Derrida: *Esszé a névről*. Fordította: Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán. Pécs, Jelenkor Kiadó, 2005. 103.)

28 Csányi Erzsébet: *Gicstorlaszok. Gogol maszkjairól*. In: *Világirodalmi kontúr*. Újvidék, Forum Könyvkiadó – Iskolakultúra, Pécs, 2000. 62–63.

az utcán itt látszólag ártalmatlanul, éppoly békésen és minden feltűnő külső jel nélkül járnak-kelnek, mint például az előtte nyugodtan, nem túlságosan lassan és nem túlságosan gyorsan lépkedő, csendesen haladó, középtermetűnél kissé alacsonyabb Dög. Ő véletlenül ismerős. De aki nem az? Hol, kikkel, igazában kik között, kik mellett élünk?”²⁹ A második világháború után írott elbeszélések közül Sinkó Ervin ezt vette be 1963-ban megjelent elbeszéléskötetébe, az *Aegidius útra kelésébe*. A politikai-ideológiai nézőpontok emlékezetként nyilvánulnak meg a szövegben, valaha ezek irányították a Dög gépies végrehajtó tevékenységét, ezek degradálták az embert Döggé. Sinkó Ervin idegen-megközelítéseihez a politikai kontextus mellett a bűn/bűntény sokrétű értelmezése kapcsolódik, ahogyan például több Majtényi-novellához is, ez a *Remények batárján*³⁰ című válogatott novelláskötetben könnyen nyomon követhető, Gobby Fehér Gyula novellái kapcsán pedig inkább a „kegyetlenséget”³¹ említik az irodalomtörténészek.

Majtényi kezdeti szövegvilágának vonatkozásában gyakran a sorsszerűség dominál, novellái kapcsán ezt a recepció is kiemeli. Majtényi Mihály novellái már a korai antológiákban szerepelnek, az *Ákácok alattban* is³² (lásd a *Különös ajándék* című antológia címadó novellája). A második világháború után is novellákat publikált, ezek irodalompolitikai befolyása is szembeűnő. Az anekdotázó novella hagyománya már a múlt század harmincas éveiben kísért opusában, később a karcolat, a rajz, illetőleg az „emléknovella” vonzza, ötvenes-hatvanas években keletkezett szövegeiben erősödik az emlékezet pozíciója.³³ Későbbi emlékező, akár regényként, emlékiratként, ön-életrajzként is olvasható, bánáti ihletésű kötet a Varga Zoltán kötete, a *Bábel árnyékában* (1999).³⁴

Debreczeni József legkiemelkedőbb prózai munkája az auschwitzi vonatkozású *Hideg krematórium* (1950, 1975) című naplóregény/lágerregény, ám novellái, rajzai, tárcái ugyancsak beletartoznak irodalmi örökségünkbe.³⁵

29 I. m. 302.

30 Majtényi Mihály: *Remények batárján*. Előszó: Major Nándor. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1971.

31 Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Újvidék, Forum Könyvkiadó – „Zavod za udžbenike i nastavna sredstva”, 1998. 231.

32 Kötetei: *Kokain* (1929), *Májusfa* (1948), *Forró föld* (1950), *Lássuk a medvét* (1959), *Csillagszámoló* (1963), *Így is történhetett* (kisregény, elbeszélés, 1968), *Remények batárján* (válogatott elbeszélések, 1971), *Betűtánc* (tárcák, karcolatok, riportok, 1975).

33 Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Újvidék, Forum Könyvkiadó – „Zavod za udžbenike i nastavna sredstva”, 1998. 144.

34 Varga Zoltán: *Bábel árnyékában*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1999.

35 Vö. *Csodabolt* (rajzok, satírák, 1959), *Emberhús* (1959), *Szamár a hegyen* (tárcák, 1962).

A személyesség problémaköre, a történettel való sokrétű viaskodás a huszadik század nyolcvanas-kilencvenes éveiben válik jelentőssé, ezek megnyilvánulása például Lovas Ildikó prózájában is követhető, de az útkeresésre, a nyelvi határjátékokra, illetőleg a lefelé stilizálás alkalmazására sajátos példaként említhető Szabó Palócz Attila *Trium(f)virátus* című kisprózai kötete is.³⁶

A mai alkotók nagy része elkerült vajdasági szülőföldjéről, ahova időnként visszatér, máshol új modellekre koncentrál, ugyanakkor fenntartja a kapcsolatot a regionális kultúrával. Ami az „örökséget” illeti, mai irodalmunkban rengeteg az áthajlás, a kölcsönzés, az intertextuális vonatkozás, ezek időről időre mindent átjárhatóvá avatnak.

Kulcsfogalmak

- **antológia**
- **avantgárd**
- **beszédhelyzet**
- **idegen**
- **idegenség és jog**
- **identitás**
- **irónia**
- **kontextus**
- **látomás**
- **látszat**
- **látvány**
- **provincializmus**
- **személyesség**
- **történet**
- **zene**

Irodalom

Bori Imre: Sinkó Ervin. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1981.

Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története. Újvidék, Forum Könyvkiadó – „Zavod za udžbenike i nastavna sredstva”, 1998.

---

36 Szabó Palócz Attila: *Trium(f)virátus*. Három kispróza. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1998.

Az örökség

- Bosnyák István:** A kisepikus nehéz honfoglalása. In: Sinkó Ervin: Az idegen. Novellák és elbeszélések 1925–1964. Újvidék, Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, 2001. 5–9.
- Csányi Erzsébet:** Gicstorlaszok. Gogol maszkjairól. In: Világirodalmi kontúr. Újvidék, Forum Könyvkiadó–Iskolakultúra, Pécs, 2000. 62–63.
- Derrida, Jacques:** Az idegen kérdése: az idegentől jött. Fordította: Boros János, Orbán Jolán. In: Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2004. 11–29.
- Derrida, Jacques:** Esszé a névről. Fordította: Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán. Pécs, Jelenkor Kiadó, 2005.
- Fekete J. József:** Ember és táj. In: Teremtett világok (Imádságos kolostor II.). Zenta, zEtna, 2006. 17–114.
- Kázmér Ernő:** Levelek Szirmai Károlyhoz. Sajtó alá rendezte: Dér Zoltán. Szabadka, Életjel Miniatűrök 29., 1975.
- Konstantinović, Radomir:** A vidék filozófiája. Fordította: Radics Viktória. Forum Könyvkiadó, Újvidék–Kijarat Kiadó, Budapest, 2001.
- Lämmert, Eberhard:** Bauformen des Erzählens. Stuttgart. Weimar, Metzler Studienausgabe, 2004.
- Lehmann, Annette Jael:** Kunst und Neue Medien. Ästhetische Paradigmen seit den sechziger Jahren. Tübingen und Basel, A. Francke Verlag, 2008. 69–88.
- Németh Ágnes** szerk.: Németh László élete levelekben 1914–1948. Budapest, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993.
- Thomka Beáta:** Prózatörténeti vázlatok. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1992.
- Thomka Beáta:** Mészöly Miklós. Pozsony, Kalligram, 1995.
- Toldi Éva:** Herceg János. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1993.
- Utasi Csaba:** Vonulni ha illőn. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1982.
- Utasi Csaba:** Irodalmunk és a Kalangya. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1984.
- Utasi Csaba:** Ákácok alatt. In: Vér és sebek. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1994. 115–116.
- Utasi Csaba:** Szenteleky Németh László ajtaján kopogtat, és bebocsátást nyer (2001). In: Ráadás. Esszék, tanulmányok, háborús napló. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2007. 39–43.
- Vajda Gábor:** Kázmér Ernő szellemi arca. Újvidék, Forum Könyvkiadó–A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1980.

A vázlattól a prózai archívumig

Problémafelvetések

- ➔ **Thomka Beáta eddigi „áttetsző” opusa**
- ➔ **„A kulturális azonosság poétikája”**
- ➔ **A medialitás problémaköre**
- ➔ **Thomka Beáta Tolnai Ottó prózájáról**

Elméleti állomás: *A pillanat formái*

Thomka Beáta elméleti munkája¹ narratív poétikai vázlat, amely a rövidtörténet műfajait és típusait, valamint a magyar irodalomban fellelhető rövidprózai formákat kutatja. A novellát dinamikus műfajként közelíti meg, és a fejlődés helyett a *váltást* emeli ki, kötete „a konstrukciós elv” változásaira összpontosít, és felteszi a kérdést, hogy a változó műfaji rendszer feltételezése mellett „van-e helye műfaji kánon posztulálásának”.²

A hagyományos novellától való eltávolodás különböző struktúraszinteken érzékelhető. „Lehet, hogy nem a rövidtörténet az a műfaj – állapítja meg a kutató –, amely kiszorítja a novellát a magyar irodalomból, jelenlétével azonban alapvetően módosul nemcsak mai prózánk képe, hanem története is. Az egyik és a másik forma alakulás-folyamatai elválaszthatatlanok egymástól, függetlenül attól, hogy közvetlennek vagy közvetettnek tételezzük a novella és rövidtörténet poétikai viszonyát. Az óvatosság, mellyel a német irodalomtudomány a novella és a Kurzgeschichte összefüggéseihez s egyáltalán a rövidtörténet származtatásának kérdéséhez közeledik, föltétlenül megszív-

---

1 Thomka Beáta: *A pillanat formái. A rövidtörténet szerkezete és műfaja*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1986.

2 I. m. 36.

lelendő. Legradikálisabb formában Manfred Durzak, a háború utáni német kispróza kutatója fogalmaz, amikor megállapítja: az irodalmi előzmények, E. T. A. Hoffmann, Hebel, Kleist műve, vagy a korai formák, mint a *Kalendergeschichte*, a Schwank vagy az anekdota nem magyarázzák s nem készítik elő a rövidtörténet újabb kori kialakulását.”³

A novella és a rövidtörténet előzményei közé sorolja a Thomka-kötet a beszélyt, az életképet, az anekdotát, a rajzot, a közvetlen elbeszélést mint formát. A tömörség poétikája kapcsán pedig különösen a *Parabola-paródiák* fejezet emelkedik ki, amelyet a szerző a későbbiekben például Mészöly Miklós kapcsán kutatott tovább.

Thomka Beáta nézőpontjából kiemelhető, hogy a modern rövidtörténet nem szakítja meg a kapcsolatot egyéb irodalmi és nem irodalmi formákkal, de azokat inkább lefokozza, profanizálja. Utal arra, hogy a novellaelmélet bázisa az európai kultúrkör irodalma; a kötet hangsúlyozza az új műfaji rendszerezés igényét, a *Dekamerontól* való differenciálódás újragondolását, valamint Solarra és Walter Pabstra hivatkozik, az utóbbi esetben főként arra, miszerint novella mint olyan nem létezik, csak novellák vannak.⁴ Kitér a német és az angolszász teoretikusok eltérő differenciálódás-interpretációira, tipológiáira, illetőleg magának a rövidtörténetnek meghatározott típusaira, az ellentétekkel való játékokra, a széttartó irányok viszonyára.

A keretelbeszélésnek a novellával egyidejű hagyománya van, amelyet Boccaccio *Dekameronjától* Gogolon és Poe-n keresztül a vizsgált szövegekig azonos törekvés hoz létre. Thomka Beáta megállapítja, hogy a keret szerepe: „az elbeszélő pozíciójának felfedése, az elbeszélés hitelének növelése és a történet valóságértékének hangsúlyozása. A keretet az elbeszélőnek a történettel szembeni álláspontja, jelöltté tett viszonyulása teremti meg. Az elbeszélő a történet minősítésével, az elbeszélés körülményeivel vagy az eseménysorral való megismerkedésével indítja, illetve zárja a narrációt. (...) A keretet alkotó nyitó vagy záró elbeszélői közlésekkel rokon szerepet töltenek be a közbevetések, elbeszélői kiszólások is. A bevezető megjegyzések, az elbeszélői megszákítások úgy kívánják az olvasóhoz közelíteni a történetet, hogy az elbeszélőéhez hasonlatosnak mutatják annak helyzetét. Egyikük sem ismer minden részletet, tehát mintha együtt hódítanák meg a maguk számára a történet egészét.”⁵

Ez az elbeszélő stratégia figyelhető meg például a *Különös ajándék* című antológia kapcsán említett keretes Majtényi-novellában (*Tomiban most ősz van*), amikor Ovidius, illetve a száműzött Sicillushoz írott levele nyomán az elfogódott tanár és ér-

3 I. m. 42–43.

4 I. m. 186.

5 I. m. 65–66.

dektelen tanítványai végül mégis együtt fedezik fel a száműzött poéta életművének értékét (jóllehet a tanár számára ez újrafelfedezésnek minősül!), „az örökké jelenvaló Ősz” pillanatát, amelyen a diákok tovább tűnődnek. A keretelbeszélés és ennek alakváltozata, a betétes elbeszélés a sorrendcsere műveletére támaszkodik.⁶

E. T. A. Hoffmann *Serapion testvérek* című elbeszéléseit például Petra Liedke Konow (1994) „keretciklus”-nak nevezi, Orosz Magdolna értelmezése (2006) viszont az ambivalenciára koncentrál, azaz a keretrészekben belül ambivalens viszonyok jönnek létre. A keretkonstrukció átjárhatósága érdemel figyelmet: „Ebben az esetben egy rendkívül átfogó keretkonstrukcióról beszélhetünk, miközben az ebben egybefogott elbeszélések esetenként maguk is keretes szerkezetet mutatnak (például a *Krespel tanácsosban*, a *A fermátéban*, a *Diótörő és Egérkirályban*, a *Az automatákban*, a *Dózsa és dozszaresszában*, a *titokzatos vendégben*, a *Játékos szerencséjében*), miáltal a keretek és a keretbe foglalt részek egymásba futtatásai még nagyobb összetettségre tesznek szert. A keretrészekben belül ambivalens viszonyok jönnek létre mind a Serapion testvérek által képviselt ellentétes vélemények, mind pedig a Serapion testvérek által elmesélt különféle történetek ellentétei, kölcsönhatásai és kontrasztjai révén. Hoffmannnál ezáltal az ambivalencia az egyes szövegek határain átívelő jelenségnek bizonyul.”⁷

A Thomka-kötet egyik, a modern szenzibilitást problematizáló konklúziója így hangzik: „Ha elfogadjuk az álláspontot, hogy a modernizmus a »történeti világ képéhez« (mely az epikusán megformált szerkezetben – a Totalitásban fejeződik ki) destruktív módon viszonyul, tehát a Totalitást romboló, deformáló töredékszerűségre irányul, akkor a rövidtörténet, a fragmentum (a mikroszerkezet) a modern érzékenység megnyilvánulásának és igazolásának leghitelesebb, par excellence műformája.”⁸

Az „íratlan poétika”⁹ kényszerhelyzete ebből a perspektívából előnyt teremt: „Nem azzal kockáztat, hogy erejét felülmúló feladatokra vállalkozik, hanem azzal, hogy az elvitatott dolgokkal együtt, mint amilyen a gondolkodás és alkotás szintézis érvényű teljességének, az életfolyamatok célirányosságának, áttekinthetőségének, az összefüggő világkép és a zárt formák kialakításának jelentősége, önmagát is elvitatja, feláldozza. Áldozata tanúságtétel a világ szellemi birtokbavételének (MUSIL) lehetetlenné válása mellett.”¹⁰

6 I. m. 66–67.

7 Orosz Magdolna: „Az utánczott idegen nyelvű kézírás”. Mű és alkotás E. T. A. Hoffmann elbeszéléseiben. Budapest, Gondolat Kiadó, 2006. 118.

8 I. m. 197.

9 Uo.

10 Uo.

A pillanat formáinak mottója Tzvetan Todorovtól származik, a mottóként választott gondolatok poétika és interpretáció kiegészítő kapcsolatára és egyúttal differenciáltságára (az utóbbi függőségére) utalnak¹¹: „Poétika és interpretáció par excellence egymást kiegészítő kapcsolatban állnak. (...) Az interpretáció egyszerre előzi meg és követi a poétikát: ez utóbbinak a fogalmi a konkrét elemzés szükségleteinek megfelelően alakulnak ki, amely viszont csak úgy haladhat előre, hogyha használja az elmélet által kimunkált eszközöket.”¹²

Szerepcseré: A literátor az elméletről (Herceg János: Egy irodalomtörténeti anatómiáról)

Thomka Beáta: *A pillanat formái*. A rövidtörténet szerkezete és műfaja.
(Forum, Újvidék, 1986.)

A szabadkai *Üzenet* folyóirat 1986. július–augusztusi számában jelent meg Herceg János kritikája Thomka Beáta *A pillanat formái* című kötetéről.¹³ Miről is írna a novellista kritikus/a kritikus novellista elsősorban, ha nem a novellahagyományról, a műfaj pozíciójáról?

„Talán érthető – olvasható Herceg János szövegében –, hogy én a Kosztolányiról szóló tanulmányomnál nyitottam fel Thomka Beáta kötetét. Ez a merőben formai kérdéseket tárgyaló és az írásművészet szerkezeti titkait megvilágító, tárgyilagosan tartózkodó elemzés, mint jól sejtettem, tulajdonképpen az egész vállalkozásnak alapköve. Amennyiben ugyanis Lovik Károly tárcanovelláinak köldökzsinórját Mikszáthról még nem vágta el az idő, annyiban öncélúbb és zártabb Örkénynél az ötletre épített kispróza szellemesen frappáns megjelenése. Ha tehát Kosztolányi ilyen szempontból a magyar irodalmi múltnak és jövőnek összekötő alkotó egyénisége a kispróza műfajában, úgy a magyar prózában egy igen tekintélyes területére nyit kilátást a szerző ezzel a részleteiben is izgalmas dolgozatával.

Kosztolányi sokoldalú literátor volt. Költő és elbeszélő, tanulmányíró és fordító s eközben természetesen mindenben és mindenütt Kosztolányi maradt. Mintha zsenialitása a forma tiszteletén túl mégis inkább az élet teljességének a titkait feszegette volna. Ezt érezte talán fontosabbnak, ama nyugtalanító kérdést is minduntalan feltéve, hogy mivégre van az ember a világon. Az élő Kosztolányiról van szó természetesen,

11 Vö. Bókay Antal: A strukturalista interpretáció. In: Irodalomtudomány. Budapest, Osiris Kiadó, 1997. 221.

12 I. m. 5.

13 I. m. 484–485.

aki egész bonyolult lényével van jelen minden munkájában, így a kenyeret biztosító zsurnalisztika szolgálatában és az izgalmas nyelvvédő vitákban is.

Thomka Beátának sikerült ezt az élő Kosztolányit hatalmas irodalomtudományi apparátusának érzékeny eszközeivel tökéletesen elvonatkoztatnia az életműnek, ha csak ilyen részletétől is, amilyen rövid történeteinek művészetete volt.”

Herceg János szövege szinte rácsodálkozik a kötet „hatalmas irodalomtudományi apparátusára”, a kontextus és a „szokásos” interpretáció hiányára, a „forma” kiemelésére. A kritika a Kosztolányi-opuson kívül Lovik Károly szövegvilágára is ebből a nézőpontból utal: „Kirándulása Lovik Károly romantikusabb és olykor színesebb tájaira, mintegy az utána következő magyar novella ködlovagjainak indulási pontját jelezve, s egy vidéki ország – ahogy Heltai jellemezte – hangulatvilágát is megszólaltatva, akár prelúdiuma lehetne s okos bevezetője ennek a nagy és impozáns irodalomtudományi vállalkozásnak. Megint csak figyelmen kívül hagyva ennek az előkelő irodalmi különecnek fanyar és szenvtelen extravaganciáját. Csupán a formát részesítve előnyben, ahogy a kötet címe is megígérte.”

A Herceg-kritika Örkény István egypercesei, azaz az „egyperces” rövidtörténet retorikája kapcsán ismét az „elvonatkoztatott” értelmezésre összpontosít, végül pedig megállapítja: „Persze a témának ebben az elvonatkoztatott plaidoyer-jában nem merülhetett fel olyan, egyébként jellemző tulajdonsága sem Örkénynek, amilyen a cinikus pesti humor beledolgozása paraboláiba, s az az intellektuális kiábrándultság, amely tér és idő relációiban oly keserű tudott lenni.”

A hercegi szövegszervező stratégia megköveteli a precíz konklúziókkal való lezárást. „Látszatra – áll a befejezésben – a hiányokkal kezdtem Thomka Beáta könyvének ismertetését. Azzal, ami nincs benne, amiről nem beszélhetett a kötetében, mert nem az volt a feladata. Arról viszont, amit elmond a magának feladott kérdésekre válaszolva, arról a bámulatra méltó elismerés hangján s úgy kell szólni, mint egy óriási esztétikai és irodalomtudományi felkészültség meggyőző bizonyítékáról. Lenyűgöző ennek az irodalomtörténeti anatómiának részleteiben is tökéletes ismerete. És még csodálatosabb az a hideg boncolási készség, ahogy a szerző magabiztosan belevág a persze már kihűlt és teljesen sterilizált anyagba, hogy kellő fölénnyel tegye meg észrevételeit.

A magamfajta gyakorló literátor ebben a kis vidéki céhben, ha szabad szubjektívnek lenni, persze képtelen megszabadulni az afféle helyhez kötött szellemi örökség törvényétől, mely szerint tér és idő, sőt situáció koordinátái nélkül nem lehet és nem szabad. Ha ezen belül az író hozzáadja a témához érzelmi készletét, emberi sorsokat érzékeltető hajlamait, ízeket és színeket is mellékelve, helyel-közzel erkölcsi kötelemről se megfélekedezve, máris kirajzolódhatnak nemcsak az ábrázolt alakok körvonalai.

Az irodalomtudós dolga természetesen nem ilyen egyszerű. Az ő boszorkánykonyhájában képletekkel dolgoznak és absztrakt tételek pontosan kiszámított alkalmazásával elemeznek. Elfogódottság nélkül és elfogulatlanul. S Thomka Beáta mindezt igazán ragyogó tudással, esztétikai fölényel, fordulatos előadással és gazdag szókincssel műveli.”

A kis vidéki céh literátora ragaszkodik megrögzült, hagyományos nézőpontjához, ám lenyűgözi az elmélet fölénye, azaz a kötet örököltől eltérő látásmódja. A novellista kritikája a linearitást megtörő egyéni olvasás lehetőségére is kitér; befogadóként először a Kosztolányi-fejezetnél és századfordulós kortársainak szövegvizsgálatainál üti fel a kötetet, majd végül eljut a tömörség poétikájának problémájáig. Herczeg János újabbban összegyűjtött esszéi szintén igazolják a szerző tudomány iránti fogékonyságát és érdeklődését.

„Megtapasztalás” és összefüggések¹⁴ (Korabeli recepció)

Thomka Beáta: *Esszék, regényterek*
(Forum, Újvidék, 1988.)

Thomka Beáta új könyve, az *Esszék, regényterek* (a pontosítás kedvéért még hozzáfűzném: versterek és novellaterek) éppen az ellentmondások felkutatására vállalkozott. Olvasásakor Rilke *Hetedik elégiájának* sorait idézheti magában az olvasó: „Nem vesztegettük hát el / mégsem e ránk örökbe hagyott tereket, a / mi tereinket.”

A „műolvasatok” az alaposág és tudományosság igényével új perspektívából közelítenek alkotókhöz és alkotásokhoz; kapcsolatokat kutatnak, és a végpontból visszatekintve rádöbbenünk, hogy összefüggések soráról értesültünk. A kötet kohézióját főként a kiválasztott művészek és műveik biztosítják. Valamennyien „kortársaink”, és valamennyiüknél megnyilvánulnak a kettősségek, a végletek, harmónia és diszharmónia különös egysége, feltűnik világ- és életérzékelésük hasonlósága.

A kötetet indító írások „kortársunkról”, Csáth Gézáról vallanak, a „csáthi tengerszemekről”, a jelentéseket, érzeteket, lényegi kettősségeket sűrítő művészeiről, a Gustav Mahler zenéjét idéző állandó belső konfliktust, a harmóniába vegyített diszharmóniát megragadó íróról.

A tízes évek novelláit elemző Thomka Beáta a lélek, a szellem és a forma összetartozását, a formálás fegyelmezettségét kutatja. Szerzőnk Csáth mondatainak „részvétlen arányosságát”, az „elodázás nyelvtanát”, a flaubert-i prózaritmus nyomait, az „egzisztenciális szövegírás” jellegzetességeit, valamint az életérzékelés különös megnyil-

---

14 Megjelent: Üzenet, 1989. február, 2. 152–153.

vánulásait veszi szemügyre. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy az új szenzibilitás mozzanataira figyelhetünk fel, amikor a csáthi „kettős naprendszer”, a vörös és a meleg, kék és hideg fényforrások szerepét boncolgatja. Csáth Géza alakja természetesen Esterházy Péter *Függő* című műve kapcsán ismét előtérbe kerül, ebben a formai szempontból különös alkotásban ugyanis a gyermek- és felnőttkor kettősségében látjuk a hősöket, „a függőben lévő Csáth” alakjáról maga Estreházy is vall *A kitömött hattyú* című kötetében. Ugyancsak ő utal arra a világlátásra, amelynek megnyilvánulásait, intarziászerű összetettségét Thomka Beáta követi nyomon. Esterházy írja a *Csáth Géza fantasztikus élete* című művének *Párhuzamosok* című részében:

„Apa: Az életet nem lehet becsapni.
Csáth: Boldog akarok lenni!
Utolsó vendég: Jaj, de szép idő van!
Anya: Találkozunk a végtelenben!
Kosztolányi: Jaj, ne.”

A Csáth-elemzések után Kosztolányihoz kapcsolódó kérdések sora következik. Gyakori megközelítési módszerre bukkanunk: *A szegény kisgyermek panasza* és a *Számadás* című kötetek motívumainak összevetésére. A szerző mégis új nézőpontból közelít a két verseskötet halálképzetének eltérő mozzanataihoz. Fiatalon a halál hallgatása készítette megszólalásra a költőt, a testi elhallgatás küszöbén viszont mintha csupán élne és gondolkodna a versek alanya. Indokolt Pilinszky *Apokrifjének* és a *Szeptemberi áhitat* című alkotásnak összehasonlítása is. Ezen a ponton Kosztolányi is „kortársunkká” válik, aki megvívja harcát a „mondhatóért”.

A Rilke-élmény és Edgar Allan Poe hatása tágabb perspektívákat nyit Kosztolányi művészetének megítéléséhez, általában elhanyagoljuk ezeket az összefüggéseket. Említést érdemel a Kosztolányi-novellák funkció-megoszlásának kérdése is, amely a tízes években következett be, amikor a fabuláris szüzsé nem mindig valós eseménysorból bontakozik ki.

Figyelmet érdemel Hamvas Béla esszéírása, regényszemlélete, és különösen fontosnak tarthatjuk Mészöly és Nádas regénytereinek vizsgálatát. A Saulus reflexív szemlélődése, sajátos nézőpontja és szorongással teli atmoszférája maradandó olvasmányélmény. Most új látószögéből is megközelíthetjük a szimbolikus-parabolisztikus mozzanatokat. A szerző a regényvégpontjából ítélve leszögezi: „...a regénymotívumok egy közös centrum felé, a tökéletes átfordulás felé irányuló mozgásnak vannak alárendelve.” Az olvasóban pedig ott él Mészöly mondata: „Ha biztos vagyok az utam sikerében, azt is biztosra kell vennem, hogy nem juthatok ellentmondásba önmagammal. Az ellentmondástól való félelem a gyávaság szemérme.”

A regényhős eljut a megbizonyosodásig.

A lélek látása érvényesül Nádas Péter *Emlékiratok könyve* című regényében is, amely három emlék- és három idősík szintézise. A nézőpont, az írói magatartás kérdése itt is elsődleges, erre utal Thomka Beáta megállapítása: „Az én-elbeszélő nem csupán önmagáról, hanem másról beszélve is fenn tudja tartani a belső perspektívát, noha a közlések alanya és a közlő személy nem azonos.” Éppen ezek a „bizonytalanságok” teszik izgalmas olvasmánnyá a művet, amelynek mottója a Thomas Mann-i kérdés: „Kicsoda vagy hát?”

Esterházy írta Mészöly születésnapjára a következő sorokat: „És azt gondolom, a nagy író az élet ismerete által az. M. könyveiből olyan intenzív életismeret árad, amilyen csak számomra, például Kosztolányi, Ottlik és talán főleg Rilke írásaiból.” Hasonló következtetést vonhatunk le Thomka Beáta kritériumaival kapcsolatban is. A szerző írásaiból viszont intenzív „műismeret” árad. Olvasni és összefüggéseket látni! Ennek igényét hirdeti a kötet. Keresnünk kell az összefüggéseket még ott is, ahol lát-szólag nincsenek, hogy a műolvasat után Nádas Péter hősével együtt megállapíthas-suk: „Ilyen egyszerű, igen, ilyen egyszerű volt minden.”

Kulcsfogalmak

- **anekdotikus mag**
- **destruktív viszonyulásmód**
- **dinamikus műfajfogalom**
- **esemény**
- **fenomenológia**
- **fikció**
- **hermeneutika**
- **interpretáció**
- **keret**
- **Kurzgeschichte**
- **modell**
- **modern érzékenység**
- **műfajelmélet**
- **narratív poétikai vázlat**
- **narratív retorikai művelet**
- **narratológia**
- **novellák**

- **nyelvfilozófia**
- **összehasonlító irodalomtudomány**
- **parabola**
- **poétika („íratlan poétika”)**
- **posztstrukturalizmus**
- **redukció**
- **rövidtörténet**
- **strukturalista interpretáció**
- **szerkezet/elbeszélőszerkezet**
- **szimbolista elbeszélőszerkezet**
- **távolodás**
- **tér**
- **tipológia**
- **történet (a történetyszerűség funkcióvesztése)**
- **történeti poétika**
- **váltás**
- **vázlat**

Irodalom

Bókay Antal: Irodalomtudomány. Budapest, Osiris Kiadó, 1997.

Jacques Derrida: A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában. Fordította: Gyimesi Tímea. Helikon, 1994. 40., 1–2. 21–35.

Csányi Erzsébet: Az esszéakkordok hangzástere. Hungarológiai Közlemények, 1990. 3–4., 171–172.

Csuhai István: Thomka Beáta: A pillanat formái. Harmadkor, 1987. 6.

Gérard Genette: Die Erzählung. München Fink., 1994.

Gerold László: Thomka Beáta: Prózatörténeti vázlatok. ItK, 1976. 1–2.

Gerold László: Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon 1918–2000. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2001. 261–262.

Magyar Ferenc: Furfang és kaland. Novellatípusok a Dekameronban. Szombathely, Savaria University Press, 2005.

Magyar Ferenc: Karneváli kavargás. Uzsorások, apácák és kikapós asszonyok a Dekameronban. Szombathely, Savaria University Press, 2005.

Jelezar Meletinski: Istorijaska poetika novele. Prevela: Radmila Međanin. Novi Sad, Matica srpska, 1996.

A vázlattól a prózai archívumig

- Orosz Magdolna:** „Az utánzott idegen nyelvű kézírás”. Mű és alkotás E. T. A. Hoffmann elbeszéléseiben. Budapest, Gondolat Kiadó, 2006.
- Szirák Péter:** Novella és más műfajok a többirányú olvasás összjátékában. Alföld, 1998. 2. 95–100.
- Thomka Beáta:** Narráció és reflexió (Gemma Könyvek 14.), Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1980.
- Thomka Beáta:** Esszéterek, regényterek. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1988.
- Thomka Beáta:** Prózatörténeti vázlatok. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1992.
- Thomka Beáta** szerk. (László János): Narratív pszichológia 5. Budapest, Kijarat Kiadó, 2001.
- Thomka Beáta:** Prózai archívum. Szövegközi műveletek. Budapest, Kijarat Kiadó, 2007.
- Tzvetan Todorov:** Bevezetés a fantasztikus irodalomba. Fordította: Gelléri Gábor. Budapest, Napvilág Kiadó, 2002.
- Virág Zoltán:** A margó vándorai. 1965: Az Új Symposion indulása. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András szerk.: A magyar irodalom története 3. 1920-tól napjainkig. Budapest, Gondolat Kiadó, 2007. 543.
- Patricia Waugh:** Metafiction. The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction. London–New York, Methuen, 1984.

Novella, metanovella és más szétrobbantások az *Új Symposion*ban (1968–1969)

Problémafelvetések

- ➔ A farmernadrágos próza
- ➔ Szövegek között: a Fakutya Lewis Carroll és Monoszló Dezső szövegeiben
- ➔ Kép és szöveg médiumának egymásmellettsége és a határátlépések
- ➔ A kultúrák egymásra hatása, az *Új Symposion* kulturális kontextusa

1. Messzebről indítunk – „A kultúra ravaszsága”?

(Kérdések, cikázások, in-formálódások)

*A **neoavantgárd**. Egy Név, amely hosszú ideig hiányzott (kritikai) szótárunkból, és hiányzott a neoavantgárdnak nevezhető szótár is. Neoavantgárd, posztavantgárd, nuova avanguardia, nuovo sperimentalismo, ellenkultúra-teremtés, strukturalizmus, diáktüntetések, hippik, jel, kiáltás, „újrealizmus”, NO-ART...? Mozgalom, hullám, neoavantgárd áramlatok, évszámok...? Csupa dilemma. Pedig a múlt század hatvanas éveinek derekán, amikor az *Új Symposion* létrejött, a Név már közismertté vált, és a kortárs művészet „terminus technicusait” is többen összegyűjtötték.¹

1 Vö. Karin Thomas, Ihab Hassan stb.

Mostanában újra leírják, egyre gyakrabban leírják a *neoavantgárd* nevet (kiemelik a *neo-avantgárd* orientáció jelentőségét²), és újraértelmezik annak hangját³ („némaságát”), kontinuitás és diszkontinuitás, valamint a nyelv problémáját, a szemiotikai horizontot. Tüzetesen vizsgálják klasszikus és neoavantgárd viszonyát, a mesterséges művészi alkotás perspektíváját, a kulturális dimenziókat, sőt kísérletet tesznek a magyar neoavantgárd történeti kontextualizációjára⁴ stb.

A magyar szakirodalomban komoly adósságot kell még törleszteni⁵, különösen manapság, amikor ismét *divatba jött* a „neoavantgárd” idején csoportosított jelenségek kutatása. Ide, ebbe a sorba tartozhat például: a Város, a szuburbanizációs folyamatok értelmezése, Dionüszosz⁶ színre léptetése, a mitikus és erotikus beszéd⁷, a konkrét költészet⁸, technogizmus és sebesség dilemmái.

Újraértelmezhető például Warhol optikája, a popkultúra, folklór és archaikum az irodalomban/művészetekben (primitivizmus és performativitás az avantgárdban⁹, a

-
- 2 Tábor Ádám kifejezetten ilyen orientációjúnak tekinti az Új Symposiont a párizsi Magyar Műhellyel szemben. Ő fejtegeti az 1970-től a budapesti Rottenbiller utca 1-ben működő irodalmi kör célját is. L.: Tábor Ádám: A váratlan kultúra. Balassi Kiadó, Budapest, 1997, 32.
  - 3 Derék Pál és Müllner András szerk.: Né/ma? Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből. Ráció Kiadó, 2004
  - 4 Dánél Mónika: Nyelvek és kulturális kódok között (Kísérlet a magyar neoavantgárd történeti kontextualizációjára). Alföld, 2005, 6., 77–91.
  - 5 Nagy jelentőségű volt 1981-ben a Gondolat Kiadó A neoavantgarde című kiadványa, amelynek bevezető tanulmányát Szabolcsi Miklós írta. Az ideológiai befolyás ellenére kiemelhető a tanulmányíró komparatív megértésre való törekvése, valamint a tágabb kulturális mozgásra való kitekintés. Szabolcsi definíciója: „Egyik részről szinte minden szokatlan, minden új jelenséget – pozitív értéként – neoavantgarde-nak neveztek el, a szigorú marxista kritika pejoratív hangsúllyal pedig ugyanezt cselekedte. Így azután az elmúlt évtizedek szinte teljes irodalma neoavantgarde-nak minősül. Különösen áll ez a »hallgatás«, a kétségbeesés irodalmára” (Szabolcsi, 1981. 30–31.). Csehszlovákia inváziójáról természetesen csak később történhet említés. L.: Zsidai Péter: Az 1968-as csehszlovákiai invázióról. Kritika, 2005. július–augusztus, 30–34. (Vö. hírzár, nyitódás, hazafias örömkö, felejtés, katonai intervenció). L. még: Szerbhorváth György: A vajdasági lakoma. Kalligram, Pozsony, 2005. Az Új Symposion 41. száma Csehszlovákia megszállásának jegyében született.
  - 6 A dionüszoszi identitás problémája. L. pl.: Simon Attila: Dionüszosz színrevitele. In: Antropológia és irodalom. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2003. 117–123. L. még: Michel Foucault: A szavak és a dolgok. Fordította: Romhányi Török Gábor. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
  - 7 Andrew Sanders 1963-ban szexuális forradalmat emleget, a Beatles pedig új ifjúsági kultúrát, kánonot teremtett. A nőirodalom jelentőségét az 1970-es években emeli ki. L.: The Short Oxford History of English Literature. Clarendon Press, Oxford, 1996. 610–619.
  - 8 Vö. Bányai János: A konkrét vers. Új Symposion, 1969, 47., 13–16.
  - 9 Kékesi Zoltán: Primitivizmus, plasztikusság és performativitás az avantgárdban. In: Identitás és kulturális idegenség. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 199–215.

„folk stílus” a pop-zenében¹⁰, Ladik Katalin *meséi* és természetesen az újabb szövegek stb.). A média kihívása/rítusa¹¹, a tömegkultúra esélye és veszélye, nonkonformizmus és konformizmus¹² problémája, a mai társadalom szegmentálódása, a részletek megértése¹³ a befogadót manapság is izgatja. És persze a zene határokat megnyitó, ördögös, *üvöltő* hatalma azóta csak erősödött!¹⁴ A *mozgástér* itt feltétlenül valamiféle kulcsszó lehet...

Malvina Reynolds dalának nemrégiben a *Jelenkorban* lejegyzett szövege (*Little Boxes*.1962) a kertvárosi lét zártságára, az azonos életformára és lehetőségekre utal („And they all look just the same.”), arra a golfozó, italukat kortyolgató, gyerekeiknek jó iskolát kiszemelő polgári rétegre, a jóléti uniformizáltságra, amelytől a hatvanas évek nyugati diákmozgalmainak résztvevői kifejezetten viszolyogtak.¹⁵

10 Bognár Tibor: A pop-zene ma. Új Symposion, 1968. 42., 25.

11 M. Shapiro: A vizuális művészetek szemiotikájából. In: A jel tudománya. Szemiotika. Horányi Özséb és Szépe György vál. General Press, Budapest, 2004. 343–354.; Dragoljub Jovčić: Identifikacija kiča u sferi graničnoj sa vizuelnim umetnostima. Književna reč, 524., 2004. október, 15–16.

L. még: Edgar Landgraf: The Disintegration of Modern Culture: Nietzsche and the Information Age. Comparative Literature, 2005, 1., 25–44.

12 Vö. az Új Symposion vonatkozásában: Szajbély Mihály: Álmodó álmodói. Magvető Kiadó, Budapest, 1997.

13 David Gelernter írja (Ami működik, az csodálatos. A technika esztétikája. Vince Kiadó, Budapest, 1998. Kertész Balázs fordítása): „Ami az Emerson-rádiót illeti, megszolgált, hogy múzeumba kerüljön, de hogyan állítsuk ki? (...) Lényeges a készülék külső nagyszerűsége, és a belőle sugárzó erő, önbizalom és kulturális önbecsülés, de ugyanilyen fontos a rádió fizikája és technikája, a fémek és műanyagok kémiaja és technikája, a hangok, melyeket újkorában közvetített ez a doboz: közleményeket a világ széthullásáról, de Glenn Miller és Benny Goodman zenéjét, Gershwin, Kern és Berlin dalait is, pletykákat és csacska reklámokat, az NBC szimfonikusait Toscanini vezényletével, a Fred Astaire-órát, a Ciquita-reklámokat és éneklő banánjait: mindez benne van ebben a rádióban. A rádió pazar” (Gelernter. 1998. 151.). L. még: Sebők Zoltán: Praktikus tárgyak. In: Élősködő kultúra. Kaligram Kiadó, Pozsony, 2003. 65–68.

14 Szőnyi Tamás: Rohan az idő. A magyar beat hőskora c. írásában utal a magyarországi popzene egycsatornáságára, hiszen a hatvanas évekre kialakult a magyar könnyűzene intézményrendszere, létrejöttek a bizottságok, amelyek szűrője akadályozta a kreatív energiák fokozottabb mozgósítását, ellenőrizte a nyugati szellem betörését, noha a Szabad Európa rádióállomás 1964-től zenei műsorokat sugároz a magyar ifjúság számára. 1967-re Angliában és Amerikában már a beatet felváltotta a rock, az underground jelentőssé vált. Vö. A hosszú '60-as évek. Rubicon, 2004, 8–9., 117–118. 1968 nyarán a magyarországi slágerlistát Szörényi–Bródy Little Richard énekel (Illés) című száma vezette, 1969 októberében Presser–Adamis Régi csibészek (Omega) c. száma került a toplista élére. Vö. uo. 114, 117.

15 L.: Wessely Anna: A kultúra mint csali. Jelenkor, 2005. szeptember, 875–876. A hagyományos városi funkciók térbeli elkülönülése jelentőssé válik. A „mi tájunkon” a lakótelepek problémája aktuális. L.: Csizmadya Adrienne és Husz Ildikó szerk.: Település- és városszociológia. Gondolat, Budapest, 2004. és Szabics Gábor: A városi ember Pilinszky írásaiban. Vigília, 2005, 8., 663–668. Vö. még a hrabali város- és idő-fogalommal: Vörös István: A švejski lélek. Holnap Kiadó, 2002. 138–142.

Novella, metanovella és más szétrobbantások...

Újra és újra végig kell gondolnunk – egyre több nézőpontból – a kisiklásokat, a menekülés mítoszait¹⁶, anyanyelvi kultúránk mozgásképeit, a kultúrafüggőség hangsúlyozottá válását, a peremkultúra távlatait...

**A pop-art. Először Sáfrány Imre látószögéből ismerkedtem meg *mélyebben* vele 1969-ben. Fontos, ahogyan *a festő* szól a vizualitás metamorfózisáról, a tárlatokról, ahogyan nem is próbál rendet rakni a nevek (lásd újrealizmus), a reklámok, a csomagbontások és értéklajstromok zűrzavarában. Valaha meghökkenem *a festő* megállapításán, az eredetiség diskurzusán, amikor Sáfrány Schwitters FOR KATE-je esetében a reprodukciót hatásosabbnak minősítette, mint az eredeti művet.

Régóta lapozgatom az *Új Symposion* 1968-as és `69-es számait. Követtem később, a hetvenes évek elején is ezeket a furcsa mellékleteket, a rózsaszín gesztusokat, az ily módon kiemelt szövegeket. Rózsaszínen szerepel az 50. számban Sáfrány szövege és Roy Lichtenstein DONNA CON CAPELLÓJA.¹⁷ Mozgó, banális, vonagló, vázaltszerű formák, mondhatni, ismétlődő, absztrakt játék és valamiféle aktivizáló(?) humor. Talán inkább iróniának mondanám. 1965-ben készült, feltételeességet sejtető lányportréján még szöveg is utal *a lehetséges* iróniájára. Oldenburg szintén ironikus tárgykapcsolataira hivatkozott.

Lichtenstein rendezett romjai azután – az említett folyóiratszám másik illusztrációja – *a plakáton* Warholhoz kapcsolódnak, a virág-sorozattal borított falak tűnnek fel. A sokszorosított mű, a sok *eredetiben* létező virágkompozíció a térben kapcsolatba kerül egymással, a nézőpontok és a méretek ily módon változnak, a „felnagyított” két virág-transzformáció meghökkenően *naivnak*, kidolgozatlannak, primitívnek tűnik, megtöri a virágritmust. *A virág-szériát* például Domonkos István *nagyvárosi* virághiányával, az elszigetelt virággal állíthatom párhuzamba.

Sáfrány Imre tehát *Új szemdorombok* címmel írt elmefuttatást a pop-arttal kapcsolatban¹⁸. Elgondolkodtató a ready-made Sáfrány-féle komparatív értelmezése, amely így hangzik: „Érdekes, hogy ezek a ready-made-ek a korabeli absztrakt képek ellenpontjaiként jöttek létre, de mai szemmel nézve maguk is teljesen elvont tárgyaknak látszanak.”¹⁹ Sáfrány az elszigeteltség teoretikus szempontját emeli ki a pop-art megsejtőinek, illetve a plasztikai erő közvetítésének vonatkozásában (lásd Duchamp, Lé-

16 Mario de Micheli kifejezése. Szabó György fordítása. Vö. Az avantgardizmus. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1978. 39.

17 Vö. *Új Symposion*, 1969, 50., 14.

18 Uo. 13–16.

19 Uo. 13.

ger, majd később Rauschenberg jelentőségét, a közvetítést mint kulcsszót). A pop-art művészek egy-egy galéria köré csoportosultak, ez az elszigeteltség is kiemelhető, sőt a kohézió később még inkább gyengült.

Sáfrány következetesen mozgalomnak nevezi a pop-artot, amely a nézői pozíció és a megértés tekintetében, valamint a szalonművészet publikumának számában hozhat változást. A következőket mondja: „Valószínű, hogy egy széleskörű sajátos pop-art mozgalmon át sokkal rövidebb lenne az út a Tengerparti sétalovaglásig, a Guernicáig, Vermerig, Boshig vagy akár a pompeii freskókig, mint ahogy azt púderes orrú művészettörténészek most magyarázzák.”²⁰

Az sem mindegy, hogy a művész honnan jut el a pop-art megértéséig, ugyanis Sáfrány Imre megkülönbözteti a hagyomány mankóival megtett vagy a külső médiumból fakadó (belső és külső) utat, illetőleg kutatja az európai és az amerikai pop-art, valamint képzőművészet és irodalom (lásd kollázs²¹, képregény) összefüggéseit, a politika közbeszólásait. A legkiemelkedőbb azonban Sáfráynak mint a csendélet mesterének aktolvasata, a műfajváltás meglesése. A New York-i aktkiállítás kapcsán írja: „Wesselmann egy konvencionális stílusból a collage-on át jutott el a hatalmas méretű »amerikai aktokig«, ami már pop-art a javából, hogy később a hangulat és a harmadik dimenzió kizárásával, olyan kompozíciókat hozzon létre, amelyek szintén a pop-arthoz tartoznak, de már semmi közük sincs a híres aktokhoz. Szürke csendéletek ezek, felragasztott tárgyakkal; falemezből kifűrészt és kifestett tárgyak a neutrális háttér előtt, hangeffektusokkal, utcazajjal és a csendéleten felcsengő telefontal. aláfestve.”²² Látható, hogy Sáfrány Imre mindig a váltásra, a mozgás nyelvére, az újabb hangra figyel. A csendéletszerű akt némasága megtörhet. Közismert, hogy Victor Vasarely például kinetikus képei kapcsán a közlekedésre mint az urbanizáció elemére hivatkozott, a polikróm városról bölcselkedett.

Horst Richter szerint – aki kritikusként, művészettörténészként természetesen többet bíbelődött a nevekkel – a pop ugyancsak mindenekelőtt *a mozgást*, a fiatalok felé fordulást, a konzum-identitás és a média kultúraformáló kihívásaira való reakciót jelenti.²³

Olvasgatás közben találtam még egy kulcsszót, a *kalapácsot*, amelyet Richter jelzőként a média-erőszakhoz, Ladik Katalin *sympós* versszövege viszont (*Furcsa aki*

---

20 Uo. 16.

21 Vö. Tolnai szövegvilágában a kép kollázsaira, a kollázs epikumára, a patchwork-elbeszélésre stb.-re való hivatkozásokkal. L.: Thomka Beáta: Tolnai Ottó. Kalligram Kiadó, Pozsony, 1994.

22 Sáfrány, 1969. 14.

23 Horst Richter: Geschichte der Malerei im 20. Jahrhundert. DuMont Buchverlag, Köln, 1981. 221.

Novella, metanovella és más szétrobbantások...

kalapácsokról álmodik) az álomhoz, az álom-erőszakhoz köt. A versben a jelzőváltás válik kérdésessé, ráadásul az olvasóban felöltlik, hogy melyik a furcsa/furcsább, az álmodó vagy a kalapács.

2. Fogytán a novella?

A novella, amely hosszú ideig kanonizált műfaja volt a vajdasági magyar irodalomnak, a huszadik század hatvanas éveinek vége felé egyre inkább háttérbe szorul (ez tapasztalható az *Új Symposion*ban is). A következőkben a novella műfaji problematikusságát, az eltérések aspektusait, a nyelv dilemmáit, a médiumköziséget és a kulturális dimenziót emeljük ki.

2.1. A novella esélye

A hatvanas évek végén az *Új Symposion*ban megjelent novellák magát a hagyományos novella diskurzusát vetik fel, ez tapasztalható Gion Nándor *A szemüveges lány* című novellaként olvasható szövegében, amelyben az elbeszélő az éneklő, táncoló festő állványát, az összegöngyölhető, hagyományos fehér papírt, a zárt, ám még nem bekeretezett képsíkot tanulmányozza. A kép befogadása kapcsán a mimetikus értékek és a kognitív termékenység szempontjai emelkednek ki. A taszító ceruzarajzba a sematizáló struktúra veszélye is belejátszik.²⁴

Az ittas festő ugyanis a felrobbant fűrótorony kietlen környezetében rajzolja meg a következőképpen olvasható és értelmezhető (perem)vidéki képet: „Egy újságáros kioszkot rajzolt a nagy fehér papírra meg autóbuszmegállót. Az autóbuszmegállónál egy nő támaszkodott a korlátra, és a kioszkból is egy nő nézett kifelé. Fogalmam sem volt, hogy ezt a marhaságot miért kellett neki itt, ezen az üres telken megrajzolni, ahol még ilyen szörnyű zaj is van. Sehol a közelben nem volt sem újságáros, sem autóbuszmegálló.”²⁵ Az emlékvízió részleteinek befogadásából adódik a szerelmet, a ködös és havas emlékeket felidéző beszédhelyzet. A dialógus a vacak ceruzarajz továbbrajzolhatóságát sugallja, vagyis a képen túlra vagy a kép mögé tekintés akár a novella nyitottságának gioni problémájaként is interpretálható. Maga a rajzolás ugyancsak situációs tevékenység, dialogizáló helyzet.

A *bűnöző* elbeszélő – egy furcsa, szemüveges lány és a városfalak hófödte tisztaságának emléke nyomán – vastag lencsésű, kerek szemüveget szeretne rajzoltatni az

24 Morawski, S. T.: *Mimézis*. In: *A jel tudománya. Szemiotika*. General Press Kiadó, Budapest (1970; 2004), 320–321.

25 *Új Symposion*, 48–49., 1969. 10.

újságárusnő szemére. A hiszékeny, kerti törpére emlékeztető *művész* lakásában, a gumimatracon eltöltött éjszaka után reggel a narrátor azt látja, hogy a festő újra felállítja az állványt (most a szoba közepén), és szemüveget rajzol a nőnek. Igaz, nem az újságárusnak, akinek ő szerette volna, hanem a korlátra támaszkodó nőnek, mert szép nő ő is, szép hosszú haja van.

Az ironikus elbeszélő hozzájárult a rajz átváltozásához, *a művész* kompetenciája és végső autoritása tehát sérült, noha igazán új paradigma nem keletkezett. Az inverzió révén (a Pügmalión-mítosz is átértékelődik!) létrehozott visszaulálás, illetőleg a „szétkapcsolás” a komikum irányába mutat, jóllehet a ceruzarajz látványának esetében még nagyobb lehetne „a komikum robbanótöltete”.²⁶ Az elbeszélőt a részletek robbanása, a széttartás alakzatai foglalkoztatják. Az olvasó a farmernadrágos próza szöveg hagyományának jelentőségét, bűn és művészet lehetőségeit is felismeri.

Gion szövegében fikció és tények kettőssége mellett²⁷ művészet és giccs relációja, a giccs integrálódásának problémája emelkedik ki. A festő *figurája* körül- és átjárható, szoborszerű giccsé, másolattá (kerti törpe, szerencsemalac) tárgyiasul.²⁸ Az elbeszélő részleteiben fedezi fel magának a festőt, az applikatív befogadás dialogikus természetű: „... alacsony, sovány ember, a nyaka alig látszik, aránytalanul nagy a feje, és őszülő kecskeszakálla van. Egy hosszú süveg kellene csak a fejére, és oda lehetne állítani a kerti törpék közé. Láttam már ezelőtt is néhányszor az utcán, mindig valami papírokat és képeket cipelt, lógatta a fejét, és sohasem nézett fel az emberekre, akiknek csak a melléig ért. Most, ahogy itt imbolygott előre-hátra, szinte félni lehetett, hogy egyszer csak leesik a feje és elgurul valahová.”²⁹ Az utolsó – (ön)ironikus nézőpontú – bekezdés pedig így kezdődik: „Igazi szerencsemalac. Nagy fejű, szakállas szerencsemalac.”³⁰

A festő egyébként giccses képeslapokat vásárol magának, holott nem ír senkinek. Bedobja a képeslapokat a szemétkosárba, csak a levélpapírokat tartja meg, de azokra sem ír semmit. A „kulturalizáló kérdezőmód”, azaz a nyitásnak ez a lehetősége szintén felmerül a szöveg (a metafora) vonatkozásában.³¹

26 Vö. Morin, Violette: A humoros rajz. In: A jel tudománya. Szemiotika. General Press Kiadó, Budapest (1970; 2004), 367–377.

27 Bányai János: Írói szigorúság nélkül. In: Könyv és kritika II. Forum, Újvidék (1977), 230. L. még: Jovčić, Dragoljub: Identifikacija kiča u sferi graničnoj sa vizuelnim umetnostima. „Književna reč” (2004), 524., 15–16.

28 Vö. Barthes, Roland: S/Z. Osiris, Budapest (1997), 259–261.

29 Új Symposium, 48–49., 1969. 10.

30 Uo. 11. (Vö. a folyóirat kerámia-illusztrációi: Ljubiša Petrović.)

31 Hárs Endre: Én – túl a nyelven. Gondolat – Pompeji, Budapest – Szeged (2004), 175.

Döntő fontosságú a novella esztétikai tapasztalatának kettőssége, amelyben a védő, beburkoló ködnek/ködvíziónak, az elbeszélő esetében pedig a megtisztító hónak – a megőrzés szempontjából – kulcsszerepe van. A festő a ködbe burkolt lány szépségére emlékezik: „Nagyon nagy köd volt egyszer – mondta –, az emberek sorra elolvadtak, olyan fehér és nedves volt minden. Akkor egészen közel mentem hozzá, álltam és figyeltem. Ő nem vett észre engem, mert rettenetesen nagy volt a köd. Azt hitte, hogy senki sem látja, és akkor nagyon szép volt. (...) Nagyon szép volt, amikor azt hitte, hogy egyedül van, és hogy senki sem látja – mondta a festő. – Sima és fehér volt az arca.”³²

Az elbeszélő ezzel párhuzamos, a szemüveges lánnyal harmadnapon megélt, majd az időbeli távlatból elbizonytalanított tapasztalata dialógushelyzetet teremt: „Egyszer megkértem, hogy vegye le a szemüvegét. Egész közlelről néztem az arcát, és úgy láttam, hogy össze van nőve a két szemöldöke. Most már tudom, hogy nem volt összenőve, de akkor közlelről úgy láttam. Mondtam neki, hogy soha senki más előtt ne vegye le a szemüvegét, és ő ezt meg is ígérte, és aztán tovább sétáltunk, pedig tudtam, hogy el fog utazni. Ha a barátaim megtudnák, egész biztosan halálra röhögnék magukat.”³³

A szöveg szerveződését az *énszerep* szemszögéből a kettősség, a párhuzamosság jellemzi. Az idegenbe jutás egyéni nézőpontú elbeszélése, a személyes közvetítés lehetőségének problémája, a kulturális kódok elegyítése érvényesül.

Gion Nándort ebben a szövegben az foglalkoztatja, ami a Joáb-regényben: kifelé vezető utakat, megértési lehetőségeket, vitapontokat keres, vagyis a művészet kapcsán is a szorongató szabályok keretéből való kimozdulás esélye vonzza.³⁴

A centrum – periféria hangsúlyozása megmarad. A nyitottság fontossága vezeti el Gion Nándort a novellafüzér gondolatáig. Bűn és művészet kapcsolata viszont a *Börtönről álmodom mostanában* című regényében (1990) mélyül el.

2.2. A novella anatómiája („Úgyse lesz novella?”)

Dánél Mónika vizsgálja neoavantgárd és posztmodern viszonyának, valamint a kulturális kódok karnevalizációjának problematikáját. Az utóbbi vonatkozásában megállapítja: „A kulturális kódok egymásra montírozása révén a neoavantgárdban azon avantgárd univerzalizmus eszménye valósul meg, amelyre a Bildarchitektur kialakítása is visszavezethető. Csak éppen nem egy olyan képi architektúra nyelvével, amely a fordítás kiiktatásában vélte megvalósítani univerzális érthetőségét, hanem a nyelvi

32 Új Symposion, 48–49., 1969. 10.

33 Uo. 11.

34 Bányai János: Gion Nándor 1941–2002. In: Egyre kevesebb talán. Forum, Újvidék, (2003) 181.

és más médiumbeli emlékezet kulturális eltéréseinek a tudatosításával, amelyeket egymás fordításainak kiteve, egymás kontextusaiba helyezve, egymásba átfordítva, kollázsolva igyekezett roncsoltan együttlátni.”³⁵

Dánél Mónika Domonkos *Kormányeltörésben* című poémája kapcsán utal a *szótári nyelv* jelentőségére: „A szintaxis kiiktatásával a szavak felcserélhetőkké válnak, illetve önmagukban lesznek hangsúlyosak. Vagyis eloldódnak ily módon bármilyen értelemstabilizációs eredettől. A szótári felsorolás mint nyelvhasználat csupán sejtet értelemintenciókat, és ezzel egyben az értelmes nyelv eszményét teszi kérdésessé.”³⁶ A szótár-nyelv az idegen nyelvi környezet kontextusában saját nyelvként értelmezhető, amely idegenként mutatkozik meg, az idegen nézőpontjából válik beszélhetővé, ugyanakkor az idegen sajátjaként tűnik fel, vagyis éppen a közöttiség válik meghatározóvá.³⁷

Podolszki József *A novella* című novellája³⁸ (?) két részből áll, a második rész, amelyet a tartalomjegyzék külön jelöl, a novella lebontása (A novella anatómiája). A szöveg az említett (regionális és tágabb perspektívát nyitó) szótár-nyelv aspektusából olvasható (lásd HATÁRVÁROS – J. E. első novellája, „tepsi-vidék”, HATÁRVÁROS MENYASSZONYOM, UTÓBBI KÉTEZER ÉVET..., Dacos Fekete, WC-kultúra, HAHA, majd lida, lida, lida stb.). A szintaxis mégsem iktatódik ki teljesen, mert az „ÖT DOBOZ NIŠI MORAVÁT AKAROK VENNI” (mondat, tagmondat, főmondat) variálódik, sőt a második ismétlődő *idézetbe* is bekerül. A novella anatómiájában rajzos ábrák szemléltetik a lépéseket (tűzfészek, rezgés, sarkítás és módosítás, pont). A szövegben a Sarkítás című 4. rész válik igazán hangsúlyozottá: „A sarkított képet, vagyis a novella klasszikus formáját az előzetes ajánlat értelmében közös megegyezés alapján kihagyjuk.”³⁹

A ponthoz egyébként – ez wittgensteini szempontból is interpretálható – egyetlen név kapcsolódik, a novella klasszikus formáját (a kijelentéseket) nyilak jelzik.

A novella az intertextuális olvasást, az architextuális viszonyrendszert hozza működésbe. A címben megjelölt *novella* mint műfaji értelmező, archi- és intertextuális komponens íródik vissza a kódrendszerbe.⁴⁰ Az olvasó töredékek között, kvázi nem-fikciós világban mozog, metanarratív eljárásokkal találkozik, ő maga is lemond a novella

35 Dánél Mónika: Nyelvek és kulturális kódok között. Kísérlet a magyar neoavantgárd történeti kontextualizációjára. *Alföld*, 6., (2005) 85. Vö. Csányi Erzsébet: A regény öntudata. Újvidék, Forum Könyvkiadó – Uroboros, 1996.

36 Uo. 86–87.

37 Uo. 87.; Vö. még: H. Porter Abbott: *The Cambridge Introduction to Narrative*. Cambridge University Press, (2003) 123–137.

38 Új Symposium, 51–52., 1969. 16–18. L. Déry Tibor mottóját: „Ez úgyse lesz novella...”.

39 Uo. 18.

40 Szirák Péter: *Novella és más műfajok a többirányú olvasás összjátékában*. *Alföld*, (1998) 2., 95–100.

„sarkított képéről”, beletörődik a novellahatárok bomlásába, abba, hogy nem valósulhat meg a hagyományos értelemben felfogott novellaolvasás, hogy a novella itt nem (csak) az olvasási konvenció megnevezése. A *novella* novellaparódiaként, illetve „ön-maga strukturális paródiájaként” is befogadható.

A Bontás (6. rész) a korabeli politikai (lásd Karađorđevo, a vadak terelése, a forradalom értelmezése, Ranković stb.) és filmes kapcsolatokat emeli ki. Az utóbbi esetben a befogadás tapasztalata dominál („rossz filmekben pergő rossz háborúk” végigizgulása, Burt Lancaster, Bergmann filmje fél ház előtt, az újvidéki Palić vendéglő szárnyas ajtaja texasi mintára készült – ez is elsősorban filmes tapasztalat stb.). A szöveg az abszurd és a paródia nyitás-lehetőségét tematizálja, az elbeszélőnek ugyanis beszámolót kellene írnia az abszurdról Karinthytól Mészöly Miklósig, de mást ír. A mozgáshiány, a kifáradás, a konvenciók ürességének felfedezése *irodalmi* vonatkozású: „És fúj a szél, és volt, ahol már nem is volt hó. Amott meg volt. Ez már majdnem paródia Karinthytól Mészöly Miklósig, és bizonyosan észre is veszik, hogy nem sok mindent mondhatok ezután. Mert kiírtam magamból mindent, ami ide tartozik, esetleg ha a hóihar jelent még valamit, meg a menyasszonyom, de ő HATÁRVÁROS, ami nem fejlődik még, mint irodalmi hős sem. Persze most ne vitatkozzunk az irodalomról, amúgy is a Dacos Feketével kell még csinálni valamit, mert félcipője van. Körömcipő.”⁴¹

Podolszki említett szövegét a *Gyanú* című rövidpróza előzi meg, amely prózaversként, novellaként vagy pretextusként is olvasható. A *keretes szöveg* (egy külvárosi látomás két emberről és a kutyáról) vitát folytat a prózai elbeszélés hagyományával.⁴² A Podolszki-szövegek az „olvasható” várost (külvárost) is tematizálják. A K. Lynch nyomán később hangsúlyozott öt vizuális elemet vagy *azok töredékét* szintén értelmezhetjük az említett szöveg(ek) vonatkozásában: az útvonalakat, a határvonalakat, a csomópontokat, területek és jelképek együttesét.⁴³

2.3. A novella neve és nevek a novellákban

Az *Új Symposion* 47. számának tartalomjegyzéke a Novella cím alatt két novellát nevez meg: Deák Ferencét és Monoszló Dezsőét. Az *Agyonvágglak!* és *A boldogság kényszere* című novellák kulcsa a név.

41 Új Symposion, 51–52., 1969. 17.

42 Uo. 16.; Vö. Meletinski, Jeleazar: Istorijaska poetika novele. Prevela: Radmila Mečanin. Matica srpska, Novi Sad (1996); L. még a strukturális paródia és a hagyomány vonatkozásában: Thomka Beáta: A pillanat formái. A rövidtörténet szerkezete és műfaja. Forum, Újvidék, (1986) 177.

43 Cséfalvay Zoltán: Az „olvasható” város. In: Település- és városszociológia. Szöveggyűjtemény. Gondolat, Budapest, (2004) 140–151.

Deák Ferenc (peremvidéki) novellájában a Kálmán név „referenciálisan utaló” név, amely az idegen megnevezése. A Kálmán név narratív mag, amelyhez az idegen-ség reflexiója kapcsolódik, ugyanis ilyen név *errefelé* nincs. A szánkázó gyerek a legény nevét ízlelgeti: „Kálmán... – ízlelgette a nevet, aztán hozzáfűzte: – Felénk soha senkit sem hívtak Kálmánnak, és én nem is tudom, mit jelent ez a név. Mert minden név jelent valamit, de azt nem tudom, hogy a te neved mit jelent.”⁴⁴ Ez a dialógushelyzet (itt visszautalhatunk a wittgensteini értelemben felfogott név diskurzusára) a novella zárlata. A gyerek a következő „csattanószerű” *kvázi-választ* kapja a *szepesi Kálmántól* a névre vonatkozóan: „Azt, hogy agyonvágjak, ha nem fogod be a szád.”⁴⁵

Monoszló Dezső novellájában az ironikus nézőpontból, az énszerepekből fakadó beszélő nevek fordulnak elő. A leleményes nevek a bábszínházi előadás szereposztása folytán sorjáznak a szövegben (pl. Buta Főnök, majd így: Butafőnök).

Pascal neve ugyancsak bekerül a novellába. Kékharisnya (aki egészen fiatal, és nem tudja magáról, hogy Kékharisnya) hozzá hasonlítja az elbeszélőt. A Pascal-analógia jelentőségére az illusztrációk utalnak. Török István linómetszetének nádasát, a nádaszt vágó, a torzót kiemelő attitűdöt Tolnai Ottó képzőművészeti esszéje a folyóiratnak ugyanebben a számában Pascal nádszálával állítja párhuzamba. Pascal *neve* és a megismerés problémája a mai befogadó számára főként Gion Nándor későbbi börtönregényének távlatából interpretálható.

Fakutya a novella kulcsfigurája, akivel néha azonosul az én, néha (álmában is) elválik tőle, például: „Éjjel azonban elszakadtam Fakutyától, helyesebben Fakutya kettészakadt és kiszakadt belőlem. Fölmászott a könyvespolcra és a Leíró Nyelvtan harmadik kötete mögül vezényelt. – Minden tengeri malac az autóbushoz. – Nem értettem, hogy miért mozdulok én is, hiszen inkább menekülnöm kellene. – Nagyon helyes, maga az első számú tengerimalac, odaül közvetlenül a sofőr mellé – vicsorgott Fakutya.”⁴⁶

A röhögő Fakutya (lásd Lewis Carroll) néha közömbös szerepben tűnik fel, ehhez a szerephez bizonyos rítusok társulnak. Ilyenkor lexikonjairól törölgeti a port vagy könyökvédőjét mutogatja.

A Boldogság Kényszere névként is előfordul (ő nem engedi felcserélni a szerepeket), ugyanakkor a forgácsok közül előkandikáló *mondatként* keret-funkciót kap (így:

44 Új Symposion, 47., 1969. 18. L. még: Wittgenstein, Ludwig: Logikai-filozófiai értekezés. Fordította: Márkus György. Akadémiai Kiadó, Budapest, (1989) 19–20.

45 Új Symposion, 47., 1969. 18.; Derrida, Jacques írja: „Minden néven titok marad, és éppen a névre való redukálhatatlansága teszi titokká...” In: Esszé a névről. Ford.: Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán. Jelenkor, Pécs, 2005. 35–36.

46 Uo. 20.

A boldogság kényszere; A BOLDOSÁG KÉNYSZERE.). Az elbeszélő megpróbál szavakat enyvezni a mondathoz, de nem sikerül.

Kukutyin ismétlődő idézetként, a hírszöveg (a média) paródiájaként kerül be (záró mondatként is) a szövegbe: „A tó vize Kukutyinnál 23 fok, az árucserforgalom emelkedésével gyűrűző kapcsolataink eredményesen tovább élénkülnek.”⁴⁷

Mindkét említett novellában a dialógusok, a kiélezett beszédhelyzetek dominálnak. Deák Ferenc szövege a szűkebb régióhoz kötődő, a helyi színeket érzékeltető, a hagyományos novellához közel álló „drámai” novella (táj, vidék, tejeles lángos, szán), amelyben egy „magányos” gyerek nyomozó attitűdje, a családi trauma megközelítése⁴⁸ emelkedik ki. Monoszló Dezső kevésbé sűrített novellájában (játék a játékban, groteszk és kritikus látásmód, álomvízió, nyelvjáték, paródia, travesztia, permutáció) szintén megnyilvánul a nyomozás, viszont inkább a tomboló irónia és a nyelvi diskurzus kerül előtérbe. A bábjáték leginkább az abszurd drámák szöveghagyományához, a névhasználat a már említett szótár-nyelvhez is kapcsolható.

Deák novellájában a cirkuláló emlékek, az emlékekre vonatkozó kérdések törlik meg az utazó/utaztató novella linearitását és a távolodás egyenletes ritmusát, Monoszló novellájában a forgács szövegmetaforaként olvasható, a folyamatosság állandóan megszakad, a szöveg egyre inkább a kollázshoz, a patchwork-elbeszéléshez⁴⁹ és a *torzóhoz* közelít.

2.4. Metanovella, médiumköziség, töredék

Az avantgárd valamiféle *menlevelet* jelentett az 1960-as, 1970-es években. Bogárnár Antal mondja a Prágai Tamással folytatott beszélgetésben: „Engem talányok, világrejtélyek és lélektitkok irodalom általi megfejtése érdekelt, de oly sok bajom volt saját magammal, hogy magamnál tovább jó ideig nem nagyon jutottam. Romantikusan és fellengzősen képzelegtem szikárságról, kimértségről. Bevallom, egészen hiábavalóan kerestem mindenre végső magyarázatot. Minden megfejthetetlen marad. Magam is magamnak.”⁵⁰

Szombathy Bálint, aki mai szemmel Tolnai Ottó szerepét, szenzibilitását emeli ki, ezt vallja a hetvenes évekről, a grafikai szerkesztés stratégiájáról: „A folyóiratot műfajilag úgy próbáltam definiálni, mint ami szakadatlanul a »folyamatokat« szemlélte-

47 Uo. 19., 20.

48 Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története. Forum – Tankönyvkiadó, Újvidék, (1998) 171.

49 Thomka Beáta: Tolnai Ottó. Kalligram, Pozsony, (1994) 55.

50 Felfeslett védernyő alól. Szépirodalmi Figyelő, 2005, 4., 62.

ti, ezért szüntelenül változik, nem lehet állandó külalakja. Mindent megtettem, hogy érvényesítsem ezt az elvet. Ha másért nem, akkor a könyv médiumának ellenében, amelyre úgy tekintettem, mint a kényszerítés eszközére, valamiféle szarkofágra.”⁵¹

Bognár Antal *Cincogás* című metanovellái⁵² (1970–1971) rózsaszín papíron és valóban nem konvencionális formában jelentek meg, az idézett interjúrészlethez pedig leginkább a *Mágikus, misztikus utazás* című kötődik. Az olvasó kép és szöveg szimultán befogadására kényszerül. A metanovellák füzérét szimmetrikus számoszlopok keretezik, a szótár-rész vizuálisan alig különbözik az oldalakat jelölő hatos szám- vagy az olvasható betűoszlopoktól. A *Vakondok* szövege ugyanis szótári nyelvbe torkollik, jöllehet ez csak kvázi-szótár, amelyben határozó-, majd tárgyragos főnevek sorjázna. A ragok az egerek szétengedésére és szétrágásuk tárgyaira utalnak, ezért kell a toldalékon kívül a határozott névelőt is jelölni. A főnevek felsorolásának szigorú, szótári vagy az őszi szóeső vertikális rendje természetesen szintén valamiféle narrativitásként értelmezhető. Az olvasás iránya is változhat, előfordul, hogy vertikálisra vált. A szövegek végül az S betű felütésére, a kohézió esélyére figyelmeztetnek.

A cincogó gesztus – a József Attila-motó révén – intertextuális olvasásra készítet („mint lukba megriadt egérke”). Ez a *Cincoghatnékom van* című négyfarkú novellából derül ki, a *Mágikus, misztikus utazás* és a *Madarak* motója viszont Lennon-McCartney-idézet (az utóbbi: „Happiness is a warm gun.”).

A szövegekben az ironikus, talányos állatheccek dominálnak, például a macska – veréb, az egér – denevér, nyúl(nyúzás) – gyümölcshéj reláció vagy a relációk szétkapcsolása, a részecskék összekuszálódása. Az újabb szövegek az előzőekkel beszélgetnek, polemizálnak, *cincognak*. A *Fehér lap* terjengős metanovella, amelyben a szerepeket váltó elbeszélő megvívja küzdelmét a fehér lappal, a fehér vászonnal, a nagy fehér sivataggal. A fehér lap metamorfózisa a zárlatban következik be, amikor tűzperzselte fehér zászlót lobogtat a szél. A mitikus játék a *mélybevitelt*, a képmás-felfogást⁵³ teszi kérdésessé. A metanovellák a köztes elbeszélői nézőpontot, a műfajköziséget, a médiumköziséget, az avantgárd nyelvfelfogásának problémáját, illetve az időbeli köztesiséget emelik ki, ezek a szövegek ráérős, aprólékos olvasást, metafiktív olvasói pozíciót igényelnek. A metanovellák ellenállnak a műfaji határvonalaknak, az átjárhatóság lehetőségét adják meg. Tolnai Ottó a *Gogol halálában* (1972) még inkább tördel, a fragmentumok kezelése, működ(tet)ése a posztmodern ízlés felé mutat.⁵⁴

51 Bartal Mária interjúja: South Park. Uo. (2005) 75.

52 Új Symposion, 81., 1972. január, 4–23.

53 Derrida, Jacques: Esszé a névről. Jelenkor, Pécs, (2005) 137–138.

54 Thomka Beáta: Tolnai Ottó. Kalligram, Pozsony, (1994) 64.

A Bognár-féle metanovellák Beatles-utalásai az újabb kulturális áramlatok és a kanonizáció dilemmáinak szempontjából jelentősek, hiszen ha például a szűkebb zenei dimenzióban gondolkodunk, az új ízléssel nemcsak Beethoven, hanem Bartók vagy Britten zenéje, sőt a tradicionális és a modern dzsessz is háttérbe szorul.⁵⁵

2.5. Peremvidék, novella, kulturális mozgás

A peremvidék fogalma a kulturális áramlatban a kultúra aszimmetriájával, illetőleg a kulturális diffúzióval hozható összefüggésbe. Az 1960-as években közölt novellák már utalnak centrum és periféria viszonyára, a kulturális mozgások és a kulturális tradíció (kulturális regionalizmus) dilemmáira. Az *Új Symposion* itt áttekintett időszakában a periféria erős „visszahatása”, változása válhat kulcskérdéssé.⁵⁶ Ugyanakkor nálunk is mély törés húzódott a falu és a falun kívüli világ között.⁵⁷

A folyóiratban található novellákat azért érdemes (ráadásul éppen a folyóirat-kultúra kontextusában) vizsgálnunk, mert ekkor szorul háttérbe a novella névvel illethető konvencionális novella, amely Szenteleky Kornél tevékenysége és a magyar irodalom novellahagyománya révén hosszú időre kanonizált műfaja lett a vajdasági magyar irodalomnak. A novella esélye, távlata forog ekkor kockán. A hetvenes évek elejének kritikai recepciója már kiemeli, hogy a vajdasági novellatípusok nem tudtak megújulni, a folyóiratokból is „kiveszett a novella, és helyét a novella zártóságára, szigorúságára, belső egyensúlyára és arányosságára már nem vállalkozó prózai kísérletek töltik be”.⁵⁸

A novella kiveszése foglalkoztatta a szerzőket, ezért keletkeztek az említett noveladiskurzusok, novellafüzérek, anatómiai vizsgálatok és prózai kísérletek. A sűrítés fontos, ám többnyire kihagyott stáció: „A novella irodalomtörténetileg csak akkor jelentkezik, amikor Mikszáth anekdotikus hajlama összevonja és kiélezi az epizodikus, terjengősebb elbeszélést, beszélyt. Több évtized telik el, míg a novella mellett a rövidtörténet és a rajzok, leírások, képek (...) elszaporodnak. Majd ismét több évtized, hogy Örkény egypercesei a minimalizmus addig nem ismert tömörítését, Mészöly »érinté-

55 Sanders, Andrew: *The Short Oxford History of English Literature*. Clarendon Press, Oxford, (1996) 610–619.

56 Hannerz, Ulf: *Centrum és periféria a kulturális áramlatban*. Fordította: Jacsev Nikolai. *Kisebbségkutatás*, 2005. 1., 8–11.

57 Borbély Szilárd: *Gyerekkor falun, a hatvanas években*. *EX Symposion*, (2003) 42–43. (Falufónia), 67.

58 Bányai János: *Írói szigorúság nélkül*. In: *Könyv és kritika II. Forum, Újvidék*, (1977) 229. L. még a *Különös ajándék c. antológia* lehetőségét: Bányai János: *Peremvidéki novella(írás)*. In: *Egyre kevesebb talán. Forum, Újvidék*, (2003) 45–51.

sei « a modern bölcséleti próza aforisztikus metszetszerűségét elérjék. A magyar elbeszélő-irodalom alapvonása sokkal inkább a körülírás, mintsem a tömörítés.”⁵⁹

Az újraolvasott Symposion-novellák sem igazán sűrítmények, a fenti értelemben legalábbis nem. A novella-polémiák, a kritikai magatartás, a parodisztikus elemek, a parafrázisok, a nyelvjátékok és a torzók viszont egyre jelentősebbek (az utóbbi Tolnai Ottó szótárában rendkívül gyakori, nála részint Rilkéhez kapcsolódik), noha ebben a köztes helyzetben időnként a hagyományos novella vagy ennek újraértelmezései is felbukkannak. A Gion-novella esetében pedig lényeges szempont, hogy olvasóközönséget teremtett magának.

A nyitott struktúra vagy *a destruktív játék* értése mai szemszögből természetesen nem problematikus. Az újabb kutatások kitekintenek a szociológiai, kultúratudományi, történeti, politikai, ideológiai kontextusra.⁶⁰ A posztmodern vonzásában (innen és túl?), a globalizált világ, valamint a kulturális és mediális eltérések aspektusából a mai olvasó *a novellát*, a novella kiszorulását oly módon interpretálhatja, hogyha egyre inkább felfigyel a klasszikus avantgárd és a posztmodern köztes(ségének) lehetőségeire, a mozgások irányára, a nyelv problémájára.

Kulcsfogalmak

- **anatómia**
- **destruktív játék**
- **farmernadrágos próza**
- **fehér lap**
- **képiség**
- **kilépés a keretből**
- **konvencionális kód**
- **köztesség**
- **kulturális diffúzió**
- **médiumköziség**

59 Thomka Beáta: Tolnai Ottó, Kalligram, Pécs, (1994) 64. Lásd a metanyelv problémáját: Csányi Erzsébet: Szövegvilágok: a fikció fölénye. Újvidék, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1992. 60.

60 Vö. Szerbhorváth György: A vajdasági lakoma. Kalligram, Pozsony (2005). L. még: Végel László esszéi. Sanders, Andrew angol irodalomtörténete (1996) például a hatvanas évek új ifjúsági kultúrája vonatkozásában kitér a hidegháború veszélyére, Kuba, Csehszlovákia, Vietnam és az atompusztítás lehetőségeinek problémájára stb.

Novella, metanovella és más szétrobbantások...

- **metanovella**
- **mozgalom**
- **neoavantgárd**
- **név**
- **nonkonformizmus**
- **novellahiány**
- **novellatípus**
- **nyelv**
- **nyitottság**
- **paródia**
- **peremvidék**
- **szótári nyelv**
- **töredék**

„...Aus der Provinz” – Magánmitológia, műfajteremtő szándék és intermedialitás

Problémafelvetések

- ➔ A „kék poétika” és képzőművészeti összefüggései
- ➔ Az áruházi novellák világirodalmi távlatai
- ➔ A „valóságsó” kora, a kor „valóságsója”?
- ➔ Prózakritikai és prózaelméleti problémák a Tolnai-opus nézőpontjából
- ➔ A delta-dilemma és (kis)prózai hozadéka
- ➔ Műfajkonstrukciós törekvések és a lebontás műveletei Tolnai Ottó prózavilágában
- ➔ Örkény István „ólmos novellái”¹ és Tolnai Ottó ólmos szövegei között
- ➔ A Tolnai-szövegek fordítása és/vagy fordíthatatlansága
- ➔ A posztmodern irodalomtudomány és Tolnai Ottó prózája

---

1 Szirák Péter: Ólmos novellák. In: Szirák Péter: Örkény István. Pályakép. Budapest, Palatinus Kiadó, 2008. 156–178.

Szövegszervezés és (megnevezett vagy nevezetlen) műfajkavalkád

A Tolnai-opus kritikai recepciója kezdettől fogva hangsúlyozza, hogy befogadás szempontjából nincs igazán különbség a próza és a vers között. Tolnai tudatos műfajteremtő szándéka, tehát a novellának is mint olvasói konvenciónak a széttörése, változása, „szövegetése”² következetesen valósul meg szövegüniverzumában. Kezdetben inkább prózának nevezi szövegeit, manapság a kötetekben leginkább a paratextusok révén a megnevezés törekvése egyre inkább tapasztalható. „Amikor novellát ír a forma egészen szabad értelmezése szerint, akkor sem cselekszik másként, miként azt a *Prózák könyve* írásai mutatják a bizarr szituációk és a vendégmunkás-sztorik (vö. *Gastarbeiter-story*) szélsőségei közepette.”³ A „hippinovella”, a Kosztolányi-modell alapján kialakított „semmi szöveg” szintén Tolnai-műfajjá lépett elő a kritikusok szótárában.

A „pillanatpróza” megnevezés a *Virág utca 3* (1983) kapcsán fordul elő, a *Gogol halálát* (1972) „mozaik, reszelék, szilánk” névvel illeti a monográfia (Thomka Beáta), a *Kékítőgolyóban (Új prózák könyve)* az esszék mellett „prózák” szerepelnek, de már Tolnai Ottó „kísérleti regénye”, a *Rovarház* is lebontható, a monográfia „a kollázs epikumát, a patchwork elbeszélést” emeli ki a kötet vonatkozásában. Az *Ómama egy rotterdami gengszterfilmben* (2006) a szerzői olvasat szemszögéből „regény versekből”, némely vers azonban verses novellaként is felfogható, hiszen az epikus mag egyes esetekben felfokozott pozíciót kap. Az átjárhatóság, a szöveg- és műfajközi műveletek érvényesülése tehát kifejezetten erőteljes. Görömbei András így zárja *Ló az Újvidék Áruházban* című áruházi novella interpretációját: „Tolnai Ottó *Prózák könyve* szokványos tűnődéseknek ad merészen új kifejezést, s ezzel a megszokottat kilendíti mozdulatlanságából, eszméltet, gondolkodtat, rádöbbsent a létezés rejtett titkaira, észrevétlen folyamataira, s mulat is azon, ahogyan rádöbbsent és rádöbbsent.”⁴

Prózák könyve, „szuperkommersz”, „színmisztika”

Az 1987-ben kiadott *Prózák könyve*, annak főként áruházi novellái „metaforikus szociográfiának” minősülnek a recepcióban. Vickó Árpád fordításában jelent meg szerb nyelven a *Priče iz robne kuće* (Újvidék, Bratstvo–jedinstvo, 1986)⁵, azaz a folyóira-

2 Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története. Újvidék, Forum Könyvkiadó – Tankönyvkiadó, 1998. 204.

3 Uo. 204.

4 Görömbei András: Tolnai Ottó: Ló az Újvidék Áruházban. In: Kisebbségi magyar irodalmak (1945–2000). Debrecen, Kossuth Egyetemi Könyvtár, 2001. 277.

5 Ispánovics Csapó Julianna: Tolnai Ottó művei más nyelven. Adatok egy Tolnai-bibliográfiához. In: Csányi Erzsébet szerk.: konTEXTUS. Újvidék, Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2007. 121.

tokból már eredetiben ismert *Áruházi novellák*, amelyek cikluskompozíciója a *Prózák könyvében* válik hangsúlyozottá. Harkai Vass Éva prózakritikai nézőpontja arra összpontosít, hogy a *Prózák könyve* nem új Tolnai-kötet, de új Tolnaival, új Tolnai-műfajjal ismerkedhet meg az olvasó, ahol a már más szövegekben előforduló tárgyak metamorfózisa, motívikussá és metaforikus alakzattá lényegülése játszódik le.⁶

A kötet kiadásakor – a huszadik század nyolcvanas éveinek közepe táján – még és már érezhetővé váltak Jugoszláviában a hatalmi konfliktusok, az ideológiai gáncok, a globalizációs törtétesek viszont fokozottabban igyekeztek beszűrődni. A regionális, lokális, önértelmező vonatkozások erősödtek Tolnai szövegvilágában, nem meglepő tehát az újvidéki vagy a szabadkai áruházak mikroterének ironikus megközelítése, a szemétkébe dobott, lefokozott diplomatafészek metaforizálása. A szemhatár – Ginsberg kaliforniai nagyáruházához viszonyítva – az áruházak (perem)vidéki mikrováltozataikig terjed. A „minden áruvá válik” terebélyesedő áruházi világa sem béklyózhatja a vevő polcokat és műanyag világot túlszárnyaló vágyait/emléknyomozását, a detektív-geisztusokat. Az egykor szakralizált vesszőkosarak és a lomtalanítás eszközeként mitizált vesszőseprű kiemelése a vidékiség rekvizitumait sulykolja. A vesszőkosarak elégnak, ha úgy tetszik, máglyára vettetnek, a vesszőseprű – mint elavuló lomtalanító eszköz – megmaradásában mitizálódik. Az *Áruházi novellák* újraolvasása a portékák és nézőpontok különbözőségét fedeztetni fel, ugyanis a novellákban az áru helyett gyakran árus és vevő nevetségés, bizarr beszédpozíciója válik fontossá.

Palicsfürdő Csáth nyomvonalán való mitizálása, fürdővárosként való értelmezése, amely kiemelkedő szerepet kap a *Prózák könyvében*, a huszadik század kilencvenes éveiben még inkább erősödik a Tolnai-szövegvilágban. A „kékérzékenység” betegsége nyomatékosává válik. „A mediterrán-effektus működik a palicsi tájban is – mondja Csányi Erzsébet. Ezeknek a mágneses pillanatoknak a delejes erejét hordozzák a gyermekkorból felmerülő palicsi emléképek: a vakítóan csillogó nagy kék váza, az üvegszerűen csillogó hús zománc, vagy a kékítőgolyó, a kékkő, az azúr feliratot viselő kék festékkel teli fiók képe.”⁷

Szajbély Mihály *Tolnai kék poétikája* című „duplarecenziója”, amely például Kandinszkij festői gyakorlatára, Novalis kék virágára, a tenger azúrjára vagy Angelika Overath *Das andere Blau* című könyvére (lásd szem, látás, látvány) hivatkozik, utal arra, hogy a *Prózák könyvének* keletkezése idején Magyarországon Sánta Ferenc *Húsz órá-*

6 Harkai Vass Éva: Próza-rekapituláció. Tolnai Ottó: Prózák könyve. In: Ezredvégi megálló. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1998. 165–168.

7 Csányi Erzsébet: Vajdaság: az átalakulás tégelye. Kulturális kódok deltája Tolnai Ottó prózájában. In: Csányi Erzsébet szerk.: konTEXTUS. Újvidék, Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2007. 56.

„...Aus der Provinz” – Magánmitológia, műfajteremtő szándék ...

ja vagy Fejes Endre *Rozsdatemetője*, esetleg a Sarkadi-féle lélektani regény volt napirenden, Mészöly még kilincselte ekkoriban. A Szajbély-tanulmány kékitőgolyógyár és kékitőgolyó összefüggéseire is ráirányítja a figyelmet, ezt azonban a *Kékitőgolyó* új prózáinak ürügyén teszi.⁸

A huszadik század kilencvenes éveinek prózájában ugyancsak egyre fontosabbá válik a *Prózák könyvében* felvetődő tékozlás problémája, a balkáni háborúk szituációi magukkal hozzák a tékozló fiú bibliai történetének újabb átváltozásait.

Valóságos (tömegkulturális elv, kereskedelmi televíziózás, lehetséges elbeszélői kukkolás?)

A *Grenadírmars* (2008) című Tolnai-kötet az *egy kis ízelt opus* kibúvós alcímet viseli. A harmadik fejezet a *Valóságos* című, ciklusnak tekinthető kompozíció, amelynek 44 szövege a kispróza, az esszé és a prózavers határán mozog. Egyik szöveg címe is *Prózavers*, noha ez vitatható, ám a Tolnai-motívumok forognak, felmerül például a szín kérdése, csak a palicsi Női strand rozoga tusolójának rézrózsája alatt álló Jonathán nem a tenger, hanem a tó habjainak színén töpreng, a kék, a petróleumzöld és a zöld elkülönítésén, utalva például Gorotvára, aki részleteket olvas fel Apáczai Csere János *Magyar Encyclopaediájából*, és kékitőgolyót szeretne oldani a tengerekben. A szövegek utalnak a Kosztolányi-unoka Limbus nevű szabadkai antikváriumára, Goethe színtanárra, valamint Regény Misu ötletére, miszerint kékitőgyárat kellene beindítani a kenyérgyár helyén...

A kisprózák „megforgatják” a motívumokat/alakzatokat, a deltát, a flamingót és az ismert bestiáriumot, újraírják a más szövegekből áthelyezhető neveket, az ólomvonzatokat, a semmis könyvet, a homokvári életformát, de felbukkan a titói korszak néhány anekdotafragmentuma, valamint a könyv mint lobogó médium, illetőleg az írás, az architektuális viszonyrendszer problémája is. Valamiféle visszafogottság, a csend felé haladó emlékezés nyilvánul meg az elbeszélő nézőpontjában, intertextuális hozzáállásban. A halódó flamingó az „új epika” felé való tendálás kusza dilemmáit veti fel. A bedekker, a breviárium említése után olvasható: „Persze azon kívül (felül?), hogy abszolút kisprózák, meg szép, abszolút heterogén esszéféleségek, amelyek valamiféleképpen, mindennek ellenére, mégis egy új epika felé tendálnak, hömpölyögnek szelíden, nagyon szelíden, igen, éppen úgy, mint a Tisza, a Duna, a Neretva (...) És én állok ott, méltán el ifjú Habonyi, a Po-deltában egy beteg, halandó flamingó mellett.”⁹

8 Szajbély Mihály: Tolnai Ottó kék poétikája. Duplarecensio. In: Álmodó álmodói. Irodalomtörténeti tanulmányok. Budapest, Magvető Kiadó, 1997. 215–225.

9 Tolnai Ottó: Grenadírmars. Zenta, zEtna, 2008. 194.

Tolnai és a Duden

Tolnai Ottó Berlinben kiadott kötete (*Eine Postkarte an Don Dukay. Neun Geschichten aus der Provinz*. Buda György fordítása. Berlin DAAD, 2005¹⁰) és a német Duden nyelvészeti kiadványai, szótárai nemcsak színben hasonlóak, hanem a precíz kutatást/ kutakodást is lehetővé teszik a német olvasók számára. A Tolnai szülőföldjéről távoli német olvasónak (noha a borító nagyon is otthonos, színeiben igazán német) fel kell fedeznie az idegen, a vajdasági/vidéki egzotikumokat, a marginális látásmód fragmentumait. Csordás Gábor német utószava, a gondos jegyzetapparátus és a bibliográfia mintha a peremkultúra állandó félelmének, a feledékenységnek, a félreértésnek vagy hamisításnak állna ellen. Kiemeli, hogy a periféria szövegvilága ragaszkodik is a forráshoz, a hagyományhoz, hiszen a peremkultúra általában kevésbé nyitott az újra, szorong attól, ami új. Csordás Gábor szövege centrum és periféria viszonyának újragondolására készíti befogadóját, vizsgálatába bevonja a fantázia, az álom, a mítosz, a bizarr részletek komponensét, mindazokat a szövegközi műveleteket, amelyek a Tolnai-világot működtetik. Szabadka és Palics(fürdő), illetve a Vértó és a Palicsi-tó, valamint a sajátos itthoni térképészet távolságokba hatoló rejtett kapcsolatai kitüntetett helyet kapnak az átjárható peremlében.

Egyes szerzőink szövegeinek szerb, német vagy más nyelvű fordításai, a külhoni könyv-, a folyóirat-bemutatók sokat jelentenek irodalmunk külső befogadása szempontjából. Tolnai Ottó kilenc vidéki történetének fordításaiban hemzsegnek az idegen (a német olvasó számára idegen, azaz magyar) nevek, feltűnik a német befogadó szempontjából idegen írásmód, a számára idegen kulturális kontextus kiemelése; a fordító törekszik is arra, hogy peremvidéki fragmentumok az idegen olvasóra idegenként hassanak (a bécsi német nyelvű kötet is például az akácerdőcske szemantikai távlatait hangsúlyozza). A fordítások közül kiemelhető a sorrendben nyolcadik *Wasserlilien* című kispróza, amely a határsáv és a rizóma problémáját járja körül, a reflexiók és finom allúziók minden vasfüggőnyt – a német befogadó részéről ugyancsak jól ismert falat – és/vagy idegen kontextust átjárhatóvá tesznek. Tolnai Ottó kisprózáiban a fordítással kapcsolatos kontextus, a külföldön megtartott emlékezetes könyvbemutatók újabb szövegeket hívnak elő.

Danilo Kiš példája, a rózsza sokrétű szerepének problematizálása a Tolnai-kisprózákban is előkerül (Danilo szinte motívummá lett szövegeiben, Boško Krstićtyel együtt a szabadkai Danilo Kiš-napok elindítója!), más-más időperspektívából tehát újra és újra megközelíthető az életmű, újragondolható a személyes kapcsolat néhány frag-

---

10 Előtte a négy elbeszélést tartalmazó bécsi kötet: Ottó Tolnai: Ich kritzelte das Akazienwäldchen in mein Heft. Vier Erzählungen. Fordította: Buda György és Derék Géza. Wien/Lana, edition per procura, 2002.

mentuma. A Danilo Kišsel való kapcsolat abból a szempontból is fontos, hogy a szerb író gondolkodásmódja ugyancsak a prózakritikai viszonyulással szállt vitába. Thomka Beáta írja: „Nemcsak a magyar, hanem a szerb prózakritika is szellemi válságtüneteket tükrözött, melyek Danilo Kiš szerint megkérdőjeleztek minden olyan kísérletet, melynek célja annak esztétikailag meggyőző bizonyítása volt, hogy nincsenek vidéki és európai témák, hazai és nem hazai elbeszélőeljárások, tehát hogy az európai kis irodalmak általánosan elfogadott értékei attól függnek, képesek lesznek-e az adott művek úgy intonálni és átalakítani tárgyukat, hogy abban nem a téma egzotikuma és helyi színe, hanem a téma megformálása s ezáltal új tartalomként való alakítása lesz értékteremtő és figyelemreméltó. Kultúránkban tehát megmagyarázhatatlanul sokáig hatottak azok az erők és nézetek, melyekkel kitartó és szívós harcot kellett folytatni a korszerű szellemi, művészi és kritikai érzékenység elfogadtatásáért.”¹¹

Kulcsfogalmak

- áruházi novella
- bestiárium
- bizarr
- bomlás
- delta
- fogyasztói társadalom
- határ
- hippinovella
- improvizáció
- intermedialitás
- intertextualitás
- irónia
- „ízelt opus”
- „kékérzékenység”
- kék poétika
- Kiš, Danilo
- (kis)próza
- kollázs
- kontextus

¹¹ Thomka Beáta: A műfajteremtő elvek változásai és a prózakritika. In: Áttetsző könyvtár. Pécs, Jelenkor Kiadó, 1993. 146.

- **kultúraköziség**
- **kulturális kód**
- **magánmitológia**
- **magánuniverzum**
- **mediterrán motívumok**
- **megértés**
- **metaforikus szociográfia**
- **motívum és metafora**
- **mozaik**
- **Palicsfürdő**
- **patchwork**
- **pillanatpróza**
- **posztmodern**
- **referencia**
- **regionalitás**
- **reszelék**
- **semmi szöveg**
- **szilánk**
- **tenger**
- **valóságso**
- **vendégmunkás-sztori**

Irodalom

- Bányai János:** Tolnai mint szerző(társ). In: A védett vesztes. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2006. 208–211.
- Bányai János:** Új könyv Tolnairól. In: A védett vesztes. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2006. 212–215.
- Bence Erika:** A rövidtörténet előtörténete és utóélete a vajdasági magyar irodalomban. (A harmincas évek prózatermésétől Tolnai Ottó kisprózájáig). 59–63. In: A kert árnyéka. A vajdasági magyar irodalmi kontextus. Tanulmányok, esszék, kritikák. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2007.
- Bókay Antal – Vilesek Béla – Szamosi Gertrud – Sári László szerk.:** A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig. Szöveggyűjtemény. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- Boldizsár Ildikó:** Egyszer bolt, hol nem bolt... Mosonyi Alíz: Boltosmesék (1998). In: Boldizsár Ildikó: Mesepoétika. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004. 215–218.
- Bori Imre:** A jugoszlávai magyar irodalom története. Újvidék, Forum Könyvkiadó – Tankönyvkiadó, 1998. 203–204.

„...Aus der Provinz” – Magánmitológia, műfajteremtő szándék ...

- Csányi Erzsébet:** Titkosírás. Tolnai Ottó: Rovarház. In: Csányi Erzsébet: Világirodalmi kontúr. Újvidék–Pécs, Forum Könyvkiadó – Iskolakultúra, 2000. 94–101.
- Csányi Erzsébet** szerk.: konTEXTUS. Összehasonlító irodalomtudományi tanulmányok. Újvidék, Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2007.
- Csordás Gábor:** Olivér und wie er die Welt sieht. Nachwort. In: Ottó Tolnai: Eine Postkarte an Don Dukay. Neun Geschichten aus der Provinz. Aus dem Ungarischen von György Buda. Berlin, DAAD Berliner Künstlerprogramm. 2005. 95–100.
- Faragó Kornélia:** Az egykorú megértés történései. Újvidék, Hungarológiai Közlemények, 2001. 4. 78–85.
- Görömbei András:** Tolnai Ottó: Ló az Újvidék Áruházban. In: Görömbei András: Kisebbségi magyar irodalmak (1945–2000). Debrecen, Kossuth Egyetemi Könyvtár, 2001. 267–277.
- Harkai Vass Éva:** Próza-rekapituláció. Tolnai Ottó: Prózák könyve (1988). In: Ezredvégi megálló. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1998. 165–169.
- Klanczay Gábor:** Ellenkultúra a hetvenes-nyolcvanas években. Budapest, Noran Könyvkiadó, 2003.
- Kulesár Szabó Ernő:** Történetiség. Megértés. Irodalom. Budapest, Universitas Kiadó, 1995.
- Mikola Gyöngyi:** A Nagy Konstelláció. Kommentárok Tolnai Ottó poétikájához. Pécs, Alexandra Kiadó, 2005.
- Ricoeur, Paul:** Az élő metafora. Fordította és Jeney Éva fordítását átdolgozta: Földes Györgyi. Budapest, Osiris Könyvkiadó, 2006. 319–363.
- Solar, Milivoj:** Trivijalna književnost. Uloga novih medija. In: Suvremena svjetska književnost. Zagreb, Školska knjiga, 2007. 320–323., 323–326.
- Szajbély Mihály:** Tolnai Ottó kék poétikája. Duplarecensio. In: Álmodó álmodói. Irodalomtörténeti tanulmányok. Budapest, Magvető Kiadó, 1997. 215–225.
- Szegedy-Maszácz Mihály:** Megértés, fordítás, kánon. Pozsony, Kalligram, 2008.
- Szirák Péter:** Novella és más műfajok a többirányú olvasás összjátékában. Alföld, 1998. 2. 95–100.
- Szirák Péter:** Ólmos novellák. In: Szirák Péter: Örkény István. Pályakép. Budapest, Palatinus Kiadó, 2008. 156–178.
- Thomka Beáta:** Novellatípusok a két háború közötti jugoszláviai magyar irodalomban. In: Thomka Beáta: Prózátörténeti vázlatok. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1992. 3–18.
- Thomka Beáta:** A műfajteremtő elvek változásai és a prózakritika. In: Áttetsző könyvtár. Pécs, Jelenkor Kiadó, 1993. 145–154.
- Thomka Beáta:** Tolnai Ottó. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1994. (részletes bibliográfiával)
- Thomka Beáta** szerk.: Tolnai-symposion. Budapest, Kijárat Kiadó, 2004.
- Thomka Beáta:** „Finom adogatás”. Kosztolányi és Tolnai. In: Hózsa Éva – Arany Zsuzsanna – Kiss Gusztáv szerk.: Az emlékezés elevensége. Szabadka, Városi Könyvtár, 2007. 266–274.
- Tolnai Ottó:** Költő disznózsírból. Egy rádióinterjú regénye. Kérdező: Parti Nagy Lajos. Pozsony, Kalligram, 2004.
- Utasi Csilla:** A regény metaforikussága. Tolnai Ottó: Rovarház. Újvidék, Hungarológiai Közlemények, 2000. 2. 62–70.
- Vajda Gábor:** A szöveg útvesztői. In: Vajda Gábor: Az autonómia illúziója. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete. Szabadka, Magyarságkutató Tudományos Társaság. 2007. 183.

A novellafüzér – a cikluskompozíció hatalma

Problémafelvetések

- ➔ **A novellafüzér/a cikluskompozíció mint hagyomány**
- ➔ **A „mágikus realizmus” problémaköre**
- ➔ **Az intertextualitást működésbe léptető novellakapcsolódások**
- ➔ **Trauma és irodalom**

Átmenetiség, más nyelvi modell, flashback

(Gion Nándor: *Mit jelent a tők alsó? Novellák a hagyatékból*¹)

A helyváltoztatás, a Budapestre való elmenés a határjátékok lehetőségét, az emlékezet labirintusait nyitja meg Gion Nándor prózája esetében is, ahogy ez az 1990-es években Magyarországra költöző szerzők szövegeiben ugyancsak gyakori. Az elszakadás, a szubjektum háború kezdetén megélt félelmei („traumás neurózisok”), majd a szülőföld veszélyhelyzete „emlékbetöréseket” indukálnak. Kimutatható ez például Szathmári István bombázások ihlette novellájában is, csak egészen más nézőpontból, mint a Gion-hagyaték „novelláiban”. Az emlékezeten túl fontos azonban az új közegben való új nyelvi modellel való találkozás, amely nyelv- és stílusváltást is eredményez(het).

Gion Nándor torzóban maradt interjúja a történelmi regény műfajkonstrukciója kapcsán érinti az emlékezet jelentőségét, illetve az elfojtott történelmi traumák problémáját. Balázs Attila így jegyezte fel a hallottakat: „Ezeknek az eseményeknek a gyö-

1 Megjelent: Budapest, Noran, 2004.

kerei mindig valahonnan a múltból erednek. (...) Amit még meg kell írni, az a II. világháború utáni időszak, meg az 50-es évek. Ez az a korszak, amikor a vajdasági magyarság ismét furcsa, groteszk helyzetbe került. A tájékoztató irodás időkben. Magyarokként egy olyan államba kerültek, amelyik szembe fordult a szovjet hatalommal. Igen ám, de ebbe a szovjet hatalomba, a szovjetek által diktált politikába beletartozott az anyaország is, a vajdasági magyarságnak az anyaországa. Tehát választani kellett. Nemcsak úgy választani a két kommunista ideológia között, hogy a merevebbet vagy a kevésbé merevet választjuk. Különbösen már azzal, hogy valaki magyar volt, Jugoszláviában eleve gyanús lett. Gyanús lett a II. világháború után is. (...) Ez annyira tudathasadásos állapot volt sok ember életében, az akkor nagyjából félmillió létszámú magyarság életében, hogy nem véletlen: olyan gyorsan megfogyatkozott a félmillió.”²

Az 1999-es NATO-bombázás kapcsán ismét jelentkezik az átköltözött szövegeinek *stressz-zavara*, amely az identitáskeresés, a lelkiismeret-vizsgáló távlatlehetőséget, a trauma külső és belső nézőpontból való értelmezését (hol a periféria, hol a centrum ebben a relációban?!) hozta be irodalmunkba. A bonyolódó nézőpontjáték példaként említhető Szathmári István *A Szép Ernő utca* című novellája (*Kurdok a városban*. Budapest, 2000), amelyben az áttelepült, a már új várost belakó elbeszélő akkori vendégeitől, Ritától és lányától értesül a Szép Ernő utcai bombázásról, valamint – Rita nézőpontjából – Rita apjának anakronisztikus reagálásáról. Az apa traumatikus emlékezete ugyanis a második világháború képeihez társítja az újabb vajdasági bombázást (vö. a fenti interjúrészlettel!), érzetek ezek, amelyeknek nincs se szóbeli narratívumuk, se kontextusuk, viszont a szubjektum ismételt „traumatulélőként” kényszerül újrajátszani szerepét. Rita hatásosan közvetít, szinte lerohanja az én-elbeszélőt: „... apám ki se mozdul a házból, bömbölteti a lámpás rádiót, és orosz nótákat énekel félmeztelen az udvaron, fater mondtam neki, most más idők járnak, ez nem az, mit tudsz te, mit, feleli nekem, és régi, elaggott katonazubbonyok után kutat, tudom, hogy itt volt, itt (...), és újból dalra fakad, valami hosszú, hömpölygő dalra, akárha a Volga, vagy a Dnyeper hullámozna itt a kerítések alatt (...), ahova nem is olyan rég, macedón és albán pékek költöztek be egy esős reggelen...”³ A már máshol meghonosodott elbeszélőben az utcanév (modellje egy szabadkai utca, talán egy felcserélt utcanév...) hívja elő az emlékebevillanást (*flashback*), például egyik osztálytársa apjának temetését, az iskoláskorhoz kötődő traumatikus képváltásokat.

A Gion-kötet szerkesztője (Valcsicsák Dóra) a hagyatéknovelláit/kisprózait illeszti be egy precíz, kérdésekkel keretezett kompozícióba, egy novellát (*Nem baleset lesz*)

2 Balázs Attila: Torzóban maradt beszélgetés Gion Nándorral (Latroknak se játszottunk a sörözőben). In: Világsarok non-stop. Zenta, zEtna, 2006. 169–170.

3 I. m. 156–157.

azonban tudatosan átment a tudatosan kiválasztott *Jéghegyen szalmakalapban* kötetből (Osiris, 1998), „mert fontos szerepet tölt be az utolsó ciklusban” (*Mit jelent a tők alsó?*). A novellák tehát ciklusokba rendezhetők. A *Rádió és gumibot* a magyarországi *Akácok alatt* című antológiába is bekerült.

A hagyatékot felölelő Gion-novelláskötetben az előbbi példában már kiemelt flashback narratívája dominál, azok a találkozások, dialógusok, amelyek az emlékevillanásokat „villogtatják”, szinte labdaként ütögetik egymással vagy egymásnak a szereplők. Ezek az állandó átbillenések és határátjárások figyelhetők meg nyelvi tekintetben is, a szövegközi műveletek is mindent átmenetivé tesznek. A zárlatok gyors „elvárrása”, a csattanó kihegyezésének apróbb kísértései szintén észrevehetőek, ám az elbeszélői szövegszervezés inkább a szituációteremtésre, a beszédhelyzetek kialakulására fókuszál. A *kultúra jelzője* tudatosan sűrítő szövegszervező stratégiára, ugyanakkor önironikus mentegetőzésre, az olvasó megszólítására és/vagy önmegszólításra utal. Az említett szöveg első mondata így szól: „Kissé messziről kezdem a történetet, de ígérem, hogy szokásomhoz híven gyorsan a lényegre térek, végül majd egy szép lányról fogok beszélni. De kezdjük az elején.”⁴

A *Huzatos hajón* (Az utolsó ciklus szövege: *Mit jelent a tők alsó?*) az UNPROFOR-segélyrizsből kotyvasztott, felrobbant szarajevói sört hozza az említett módon mozgásba, majd következik az egymás emlékeztetésének feszült játéka (a szarajevói patkányok és háborús gyilkosok övezetéből érkező kamionos először sört, másodszor Bibliát hoz ajándékba; Szelim visszatérő szereplő, ahogyan a világjáró atomtudós Ágnes vagy Leonid, a bérnyilkos, Dorka, a magyar vizsla is az stb.), a többféle időréteget, térkontextust és emlékezettípust megmozgató „emlékrobbanás” végül a bokszt, a hajóra felszálló idegen, azaz az anekdotázó beszédmód elbonyolítását hozza felszínre, jóllehet a fesszes mondathatárok kordában tartják a kilengéseket. Szelim Ferhátovics afféle írni sem tudó, fárasztó humorú háttér-hírnökfigura, aki állandóan úton van, kilép és visszatér, nem utazó, csak átutazó, aki előítéletekkel tekint az európai kultúrára és fogyasztói termékekre, több mint harminc év után Budapesten ismét találkozik az én-elbeszélővel, ismeretségük a macedóniai laktanyáig, a katonacimboraságig nyúlik vissza. Ironikus önértelmezése a médiaháború fonáságait, a vetítés hatalmának dilemmáit is „bevillantja”: „... megtanultam gépkocsit vezetni. Filmeket hoztam ide Szarajevóból. Az ágyúzásokat meg a véres hullákat vetítgetik szerte Európában. Én meg fuvarozom őket” (*Talliumot a patkányoknak*).⁵ A sör és a könyvek viszonya a Szelim-szövegek hangsúlyozott relációja, amely vertikális/mitikus kizökkenésekhez vezet a novellákban, ilyen például a könyvespolcon felrobbant és szétloccsant sör után André Gide regényei-

4 I. m. 263.

5 I. m. 267.

nek „füröszte”, tisztára mosása (Ágnes máskor is mos, a nő a füröszte, a nagyon tiszta), holott az ajándékozó nem sajnálja, hogy a francia könyv ragacos és büdös lett, utálja a franciákat. Szelim mindenütt „átmeneti” identitású, újra és újra asztalhoz ül, vendégül látják, megfenyegetik, bajba ránthat másokat. Idegen a könyvek világában, mégis szemrevételezi és társalog róla, majd a már említett hajós szövegben német nyelvű Bibliát hoz ajándékba, a következőben egy láda belga sört (Belgium mint „a sör hazája” – az elbeszélő leleplezi a reklámok sztereotípiáját). A Bibliát az elbeszélő Heinrich Böll és Franz Kafka könyvei közé helyezi, a német nyelvű kötetet a német irodalom mellé. Az írói pozíció, a híres íráság ironikus megkérdőjelezése többször kerül elő ebben a „ciklusban”, de az irodalom regionális kötöttsége, a fordíthatatlanság és a kulturális idegenség problémája a címadó novellában csúcsosodik ki. A műfordító ugyanis nem tudja „amerikai nyelvre” fordítani a „tök alsó”-t, az elbeszélő pedig javasolja a póker beszédmódjának használatát, a tök alsóhoz hasonló, a másik kontextusban használatos gyenge lap beiktatását a regény fordításába. A kötet szövegei hatalom és szubjektum problémáján kívül a szelektív kulturális tradíció kételyeit is felvetik.

A hatalmi viszonyok működése alapján kétirányú: erőszakot alkalmaz vagy megszerzi a beleegyezést. A Gion-novellákban is sokarcú ez a gépezetműködtetés. „Az erőszak gyakorlása – mondja Michel Foucault – annyi elfogadást képes kitermelni, amennyi csak kívánatos: hullahegyek tetején is elbújhat bármiféle elképzelt, kitalált fenyegetés vagy veszély mögé. Önmagában a hatalom nem erőszak, és nem is beleegyezés, amely implicit módon megújítható. Cselekvések totális szerkezete, amelyekkel lehetséges cselekvésekre gyakorolnak hatást: ingerel, ösztökél, elcsábít, könnyebbé vagy nehezebbé teszi a dolgokat; végletes esetben kényszerít vagy teljes tilalmat szül; mindezekkel együtt azonban mindig olyan cselekvési mód, amellyel cselekvő szubjektumra vagy szubjektumokra cselekszenek, illetve képesek a cselekvésre. Cselekvések együttese, mely más cselekvésekre hat.”⁶

A hatalmi játszmák bonyolultsága éppen abban rejlik, hogy hatalmat csak szabad szubjektumok felett lehet gyakorolni, „és csak annyiban, amennyiben szabadok”.⁷ Foucault nézőpontjából a szabadság úgy jelenik meg „mint a hatalom gyakorlásához szükséges állapot”. Gion Nándor *Börtönről álmodom mostanában* című, még Vajdaságban megjelent regényében is kifejezésre jut a furcsa, ironikus megközelítésű kölcsönösség, ezekben a szövegekben még inkább megnyilvánul a szakadatlan ingerlés, a provokáció, noha ez nem szemtől szemben valósul meg, ráadásul a média pozíciójával, a hálózatok rendszerének kiterjesztésével ugyancsak számolnia kell korunk szub-

6 Michel Foucault: A szubjektum és a hatalom. Fordította: Kiss Attila Atilla. In: Bókay Antal – Vilcek Béla – Szamosi Gertrud – Sári László szerk.: A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. Szöveggyűjtemény. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 405.

7 Uo. 405–406.

jektumának. Gion novellái a zárt apparátusokra koncentrálnak, legyen ez család (az első szövegek naplórészletek!), szerelmi kapcsolat, rendőrökkel való találkozás, nemzeti összetartás, Szabó Zoltán háborúból hazahozott, kinagyított fényképeivel és anekdotáival való bensőséges viszony (a medialitás nézőpontjából is értelmezhető *Fotós keretezés*) vagy börtön (*Saját kezűleg*), de mindegyiknek megvan a maga differenciált működési elve, kialakított hierarchiája.

Füzi László az utolsó „látomásos novellák” közül *A kultúra jelzőjét* (a kimondott jelző a *büdös*) Gombár Csaba *Fonnyadt értelmiségi*ek című jegyzetével hozza összefüggésbe, mert mindkét írásban a kultúrától való elfordulás jut kifejezésre, ugyanis a kultúra pozíciója a magyarországi nyolcvankilences váltás után több szempontból problematikussá vált.

Egy lehetséges („versszerű”) képlet és az olvasó

Bányai János Gion Nándor kötete kapcsán utal arra, hogy a novella irodalmunk legkiműveltebb prózai formája, és két értékes novellatípust különít el: a hagyományos, jókedvűen mesélő Majtényi-féle és a látomásos Szirmai-féle novellát. „Utánuk mintha visszaszorult volna a novella – állapítja meg Banyai –, átadva helyét a regénynek, a nagyobb elbeszélésnek vagy a sajátosan értelmezett novellafüzérnek. Ez nemcsak azt jelentette, hogy prózairóink felkészültek a nagyobb epikai feladatok megoldására, hanem elsősorban azt, hogy az évtizedek folyamán kiművelt novellatípusok alkalmatlanná váltak a mindig megújuló irodalmi igények kielégítésére.”⁸ A folyóiratokból szinte eltűnt a novella. Banyai a laza, regényszerkezetre emlékeztető novellatípust, amelyet Gion Nándor az *Ezen az oldalon* (1971) novelláskötetben kialakított, a felújítás felé tett lépésnek tekinti, viszont a három évvel későbbi kötetet (*Olyan, mintha nyár volna*, 1974) nem minősíti ennyire újítónak (a címadó novella a *Különös ajándék*ba is bekerül, egyébként az antológia következő két szövege – *Csillagok minden színben* I. és II. – éppen a szövegközi olvasás lehetőségét adja meg!). Banyai János tanulmánya nem tartja Gion igazi beszédformájának a novellát, inkább a nyílt, egymást értelmező elbeszélésfüzéseket értékeli.⁹ Bori Imre irodalomtörténete „poétikus” könyvnek tekinti az *Ezen az oldalon*t, kiemeli, hogy formailag novellafüzér, a hat ciklus átjárhatóságára, az erőteljesen megrajzolt szituációkra külön figyelmet fordít, a könyv tehát a „már nem regény” és „még nem regény” határterületén mozog.¹⁰

8 Banyai János: Írói szigorúság nélkül. In: Könyv és kritika II. Symposium Könyvek 50. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1977. 229.

9 Uo. 229–230.

10 Bori Imre: Gion Nándor. In: A jugoszláviai magyar irodalom története. Újvidék, Forum Könyvkiadó – Tankönyvkiadó, 1998. 221–222.

„A Keglovics utca fogalom” – mondja Gerold László¹¹ az *Ezen az oldalon* színpadra vitelével kapcsolatban, a gioni prózavilág többszintűségét vizsgáló „drámakalauzban” (Újvidéki Színház, rendező: Radoslav Dorić), ahol zárójelben utal a pretextusra (a szövegek összeolvashatóságára): „előbb regény, azután színpadi mű”.¹² A műfaj-, illetve médiumváltás a Keglovics utcát is átalakítja. Gion színpadra való átdolgozása már új szöveg, amely legfeljebb a léghörből, a szereplők világából mentett át valamit a színpadra.¹³

Árpás Károly koncepciójában regényként olvasható az *Ezen az oldalon*, műfajilag az *Esti Kornél*hoz kapcsolódik, az *Angyali vigasság* szintén megtartotta a regény felé mutató jegyeket, a *Jéghegyen, szalmakalapban* (1998) című válogatott novelláskötetben bírálható a megbontott írói kompozíció, az *Izsakhár* esetében pedig problematizálható az átjárhatóság. Ebből a látószögéből megemlíthető, hogy Gion – amint ez a Füzi-interjúból kiderül – kitüntetett jelentőséget tulajdonított a versszerű szerkesztésnek, a történetek rímszerű összecsengésének. A szöveg elrendezésének egyik lehetséges képlete szerinte a következő: $[(a \rightarrow b) - x] \leftarrow R$. Az „a” az első novella, a „b” a második, az „x” pedig a látszólag semleges, elválasztó szöveg, „amelynek sorba tartozására a refrénszerű címmel ellátott zárónovella visszautalása hívja fel a figyelmet”. Mindezt ráadásul összeköti a szereplők egybefontság, a képlet azonban automatikusan nem működik.¹⁴

A novellafüzér jelentőségét, a bravúros átjárhatóságot emeli ki Görömbei András kisebbségi irodalomtörténete is (*Angyali vigasság*, 1985), vagyis az említett Gion-kötet hét olyan novellából álló keretes novellafüzér, amely a novelláskötet és a regény, az ifjúsági és a „felnőtt” irodalom köztességében egyensúlyoz. „A novellafüzérnek zárt világa van – állapítja meg Görömbei –, az egyes történetek egymást magyarázzák, erősítik, az egymásra rímelő, visszatérő, más-más aspektusból megvilágított történetek keltik a teljesség benyomását. (...) Gion elbeszélője megőrizte a maga gyermekkori tudatát, kikapcsolja a későbbi idő mítoszfoszlató eszmélkedését.”¹⁵ Az érintett novellafüzér-problémára, az elbizonytalanítás lehetőségére utal viszont a következő bekezdés első mondata: „Gion novellafüzére tulajdonképpen egy olyan regény, amelyiknek nincs fő története...”¹⁶ Görömbei áttekintése a gyermeki dimenziót, annak mítoszi sze-

11 Gerold László: Gion Nándor: *Ezen az oldalon*. Újvidéki Színház. Rendező: Radoslav Dorić. Drámakalauz. Tanulmányok, esszék és színikritikák jugoszláviai magyar drámákról és előadásairól. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1998. 175.

12 Uo. 175.

13 Uo. 175–180.

14 Árpás Károly: (Versszerűen keretes). In: *Az építő-teremtő ember*. Adalékok Gion Nándor életművének vizsgálatához. Szeged, Bába Kiadó, 2008. 140–141.

15 Görömbei András: Gion Nándor: *Angyali vigasság*. In: *Kisebbségi magyar irodalmak (1945–2000)*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001. 293.

16 Uo. 294.

repét hangsúlyozza, a Gion-recepcióban kitüntetett helyet kap például Burai J., *A postás, aki egy ujjal tudott fűtyülni* című „Burai J.-novella” a *Különös ajándék* válogatásában is fellelhető, a beválogatásnak köszönhetően ez a szöveg még a környezetnyelvi tankönyvbe is bekerült.

Az *Új Symposion* köréből induló Gion Nándor „népszerű” írónak számított (a kritikai recepció utal népszerűségére), szövegei olvasóra találtak, olvasóközönséget teremtettek, könyvei Magyarországra is átjutottak. Az utóbbi években – az újjvidéki magyar szakos egyetemi hallgatók körében végzett – (magán)felméréseim bizonyítják, hogy a vizsgázók toplistáján Gion Nándor szilárdan őrzi pozícióját (különösen a *Börtönről álmodom mostanában* című regény, amely Szakmány György regényborítójára is felkerült, valamint az *Izsakhár*). A hagyatékból előkerült novellák több ízben – némi (ön)íroniával – problematizálják az író olvasottságát. A vajdasági Gion-kultusz távlatára ad esélyt a szenttamási emlékház megnyitása, a relikviák begyűjtése, a különböző rendezvények megszervezése. 2004. február 24-én adott hírt a Magyar Szó a szabadkai Svetozar Marković Gimnázium Gion-pályázatáról.¹⁷

17 „Ez a pályázat a miénk” (Jelentés)

A szabadkai Svetozar Marković Gimnázium Gion Nándor Irodalmi Pályázata

Gion Nándor-émlékünnepséget szerveznek ezen a héten a szabadkai Svetozar Marković Gimnázium magyartanárai (Viktor Györgyi, Hajdú Ágnes), amelynek keretében kihirdetik az irodalmi pályázat eredményét, kiosztják a díjakat, valamint elhangzik dr. Árpás Károly (Szeged) előadása. 23 írás érkezett be a gimnázium irodalmi pályázatára. A bírálóbizottság tagjai: Raffai Éva és H. É. A zsűri magas színvonalúnak minősítette a versenyt, és megállapította, hogy ez a pályázat valóban a fiataloké volt, ugyanis a Gion Nándor-művek hatására a diákok különböző nézőpontból közelítettek társadalmi-politikai kérdéseinkhez, a kisszerű helyi (munkahelyi, iskolai) hatalmi visszaélés, a hazug magatartás és ellehetetlenítés különféle lehetőségeihez, a fiatalok kitörési esélyeihez. Élményszerű olvasmányként élték meg, illetve értelmezték a Gion-szövegeket, merész dialógusokra és nézőpontváltásokra vállalkoztak. Figyelmet érdemel az alapos irodalmi tanulmányok sokrétű szerkezeti megoldása, a kapcsolattörténeti szempont és a szövegek közötti magabiztos mozgás megnyilvánulása. Az irodalomelméleti ismeretek, a nyelvi önellenzés és a mondat szerkesztés vonatkozásában azonban még hiányosságok mutatkoznak.

Az eredmény a következő: IRODALMI TANULMÁNY: 1. Szőke Ágnes (Deák Ferenc Gimnázium, Szeged), 2. Sági Andor (Svetozar Marković Gimnázium, Szabadka) és jelíges pályázat (Ságvári Endre Gyakorló Gimnázium, Szeged), 3. Lénárt Györgyi (Svetozar Marković Gimnázium, Szabadka) és Urbán Irén (Óbecsei Gimnázium). Különdíj: Babarzi Katica (Deák Ferenc Gimnázium, Szeged), Koós Gabriella (Deák Ferenc Gimnázium, Szeged), Vörös Tímea (Svetozar Marković Gimnázium, Szabadka). Egyetemi kategória: 3. Történelmi Kinga (Tanítóképző Kar). HELY-, IRODALOM- ÉS KAPCSOLATTÖRTÉNETI VONATKOZÁSÚ TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK: 1. Bicskei Andrea, Fodor Andrea, Forgács Mária, Kiss Ágnes (szenttamási csapat), 2. Varga Ildikó (Egészségügyi Középfiskola, Szabadka), 3. Losonc Szilvia (Svetozar Marković Gimnázium, Szabadka). ESSZÉK, NOVELLÁK, VERSEK, KÉPVERSEK: 1. Fercsik Rita (Svetozar Marković Gimnázium, Szabadka), 2. Pál Ágnes (Svetozar Marković Gimnázium, Szabadka), 3. Sütő Csilla (Dositej Obradović Gimnázium, Topolya). Különdíj: Szokol Szabolcs (Politechnikai Középfiskola, Szabadka), Varkulya Csilla (Miloš Crnjanski Általános Iskola, Szabadka).

Kulcsfogalmak

- átmenetiség
- ciklus
- család
- dialógus
- emléketörés
- fordítás/fordíthatatlanság
- gyermeki nézőpont
- hatalom és szubjektum
- határjáték
- helyzetteremtés
- intertextualitás
- irónia
- keret
- kívülállás
- kultúra
- kulturális kontextus
- medialitás
- „metaforikus tér”
- művészi dimenzió
- név
- novellafüzér
- periféria-lét
- referencia
- regionalitás
- rítus
- stigmatizáltság
- térkontextus
- visszatérő szereplő
- zárt apparátus

Irodalom

- Andrić Edit:** Fordítói műveletek Gion Nándor Virágos Katona című művének fordításában. = Csányi Erzsébet szerk.: jelHÁLÓ. Összehasonlító irodalomtudományi, nyelvészeti, médiaközi tanulmányok. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2008. 115–148.
- Árpás Károly:** Az építő-teremtő ember. Gion Nándor életművéről. Szeged, Bába Kiadó, 2008.
- Balogh István:** Gion Nándor elbeszélő stílusa. Szabadka, Szabadkai Munkásegyletem, 1992.
- Bányai János:** A realista regény felé (Gion Nándor: Testvérem, Joáb). = Könyv és kritika II. Újvidék, Forum, 1977. 31–37.
- Bányai János:** Írói szigorúság nélkül (Gion Nándor: Olyan, mintha nyár volna). = Könyv és kritika II. Újvidék, Forum, 1977. 228–231.
- Bányai János:** Kisebbségi magyaróra. Tanulmányok, kritikák. Újvidék, Forum, 1996.
- Bányai János:** Gion Nándor. Egyre kevesebb talán. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2003. 180–183.
- Bányai János:** A kisebbségi beszéd kultikus alakzatai. = A védett vesztes. Kisebbségi magyaróra II. Újvidék, Forum, 2006. 24–31.
- Bence Erika:** A kastélyban, Tukban és a Zöld utcában. A szociokulturális identitás jelensége Gion Nándor történelmi regényeiben. Hungarológiai Közlemények, 2008/2. 55–64.
- Bence Erika:** Prózaforma, aktualitás, kánon (Gion Nándor: Testvérem, Joáb). = A kert árnyéka. A vajdasági magyar irodalmi kontextus. Újvidék, Forum, 2007. 37–41.
- Bence Erika:** A nevek jelölte metaforikus tér Gion Nándor Testvérem, Joáb című regényében. = A kert árnyéka. A vajdasági magyar irodalmi kontextus. Újvidék, Forum, 2007. 42–49.
- Bori Imre:** Fejezetek irodalmunk természetrajzából. Újvidék, Forum, 1973.
- Bori Imre:** A jugoszláviai magyar irodalom története. Újvidék, Forum – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1998.
- Bosnyák István:** Szóakció I. Újvidék, Forum, 1980.
- Bosnyák István:** Szóakció II. Újvidék, Forum, 1982.
- Elek Tibor:** „A szép dolgokat falba kell vésni, hogy megmaradjanak”. Gion Nándor ifjúsági regényeiről. Árnyékban és fényben. Darabokra szaggatott magyar irodalom. Pozsony, Kalligram, 2007. 183–208.
- Faragó Kornélia:** Térirányok, távolságok. Térdinamizmus a regényben. Újvidék, Forum, 2001.
- Füzi László:** A „kultúra jelzője” és a „fonnyadt értelmiségiek”. Jegyzetek – ugyanarról. = Maszkok, terek... Pozsony, Kalligram, 2005. 92–113.
- Gerold László:** Ezen az oldalon. = Színház a nézőtérrel. Újvidék, Forum, 1983. 72–75.
- Gerold László:** Gion Nándor: Ezen az oldalon. = Drámakalauz. Tanulmányok, esszék és színikritikák jugoszláviai magyar drámákról és előadásokról. Újvidék, Forum, 1998. 175–180.
- Gerold László:** Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000). Újvidék, Forum, 2001.
- Gerold László:** Gion Nándor. (A monográfia kéziratban a Kalligram Kiadónál)
- Görömbei András:** Kisebbségi magyar irodalmak (1945–2000). Debrecen, Kossuth, 2001.

- Görömbei András:** Nemzetiségi magyar irodalmak ezredvégén. Debrecen, Kossuth, 2000.
- Horváth Futó Hargita:** Szöveg és kép egymásraíródása Gion Nándor Virágos katona című regényében. In: Csányi Erzsébet szerk.: jelHÁLÓ. Újvidék, Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2008. 105–113.
- Kappanyos András** szerk. A hipertext. Helikon, 2004/3.
- Olasz Sándor:** A Virágos katona és a „mágikus realista regény”. = Mai magyar regények. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003. 108–113.
- Orosz Magdolna:** „Az elbeszélés fonala.” Narráció, intertextualitása, intermedialitás. Budapest, Gondolat, 2003.
- Papp György:** A virágos katona útra kelése (Nándor Gion: Vojnik sa cvetom). = Milyen kritika a fordításkritika? Tóthfalu, Logos, 2001. 143–150.
- Papp György** szerk.: Mi ilyen nyelvben élünk. Szabadka, Magyarságkutató Tudományos Társaság – Magyarakanizsa, Szociográfiai Műhely, 2004.
- Pethő Ágnes** szerk.: Képvitelek. Tanulmányok az intermedialitás tárgyköréből. Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2002.
- Szajbély Mihály:** Álmodók álmodói. Irodalomtörténeti tanulmányok. Budapest, Magvető, 1997.
- Szerbhorváth György:** Háború, irodalom. Háborús irodalom a vajdasági magyar irodalomban (1991–2005). In: Fekete Vince szerk.: Hosszúfény. Határon túli magyar írók antológiája. Budapest, Magvető, 2008. 333–355.
- Toldi Éva:** Kis délvidéki szappanopera (Gion Nándor: Izsakhár). = „Összetartozó neszek.” Versről, prózáról. Újvidék, Forum, 1997. 209–216.
- Toldi Éva:** Az író utcája. Gion Nándor: Jéghegyen, szalmakalapban. Forrás, 1998. 11. sz.
- Utasi Csaba:** A főlény boldogsága. = Mindentől messze. Esszék, tanulmányok. Újvidék, Forum, 2002. 107–110.
- Utasi Csaba:** A múlt irodalmi felfedezése. Történelmi regényeink a hetvenes években. = Ráadás. Esszék, tanulmányok, háborús napló. Újvidék, Forum, 2007. 87–109.
- Vajda Gábor:** Az autonómia illúziója. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete. Szabadka, Magyarságkutató Tudományos Társaság, 2007.
- Varga István:** A mesés valóság (Gion Nándor: Aranyat talált). Üzenet, 2003. tél, 227–232.
- Varga Zoltán:** Periszkóp. Két történelmi regényünkről. Híd, 1974. 9. sz. 1021–1027.
- Végel László:** Peremvidéki élet. Újvidék, Forum, 2000.
- Virág Zoltán:** A margó vándorai. = Szegedy-Maszák Mihály–Veres András szerk.: A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig. Budapest, Gondolat, 2007. 536–548.

Vita a szülőfölddel – a novella mint „perlekedés”?

Problémafelvetések

- ➔ **A hős kívülvalósága**
- ➔ **Erkölc és irodalom**
- ➔ **„A marginalitás dicsérete”**

Amikor 1993-ban Csuha István szerkesztésében megjelent a pécsi magyar–német Jelenkor-Antológia, a három írás közé (Tolnai Ottó *Briliáns* című kisregénye, Thomka Beáta *A műfajteremtő elvek és a prózakritika* című tanulmánya) Végel László *Halál Dubrovnikban* című novellájának német fordítása is bekerült (*Tod in Dubrovnik*).¹ Végel László műfaji erőssége az esszé, ha novellát ír, akkor is megfigyelhető az esszé iránti vonzódása. Végel László Szenttamásról érkezett Újvidékre, majd költözött Magyarországra. A *Peremvidéki élet* című „miniatúr” esszéi (2000) a háborús törésvonal „nemzedéki próbatételeire”, az eltűnőben levő újvidéki helyszínekre, 1968 újragondolására és az újvidéki lokálpatriótából lett hontalan lokálpatriótára koncentrálnak. Az esszék szinte „regényé” olvashatók össze. Szajbély Mihály tanulmányának paratextusa a farmernadrágos próza magyar klasszikusaként nevezi meg Végel Lászlót. Az 1992-ben Magyarországon kiadott *Lemondás és megmaradás* esszéket és tárcaszerű szövegeket tartalmaz.

A *Szitkozódunk, de szemünkből könnyek hullanak*² című Végel-novelláskötetben sziget és perem ambivalenciája összetartozik. A sziget is a börtön-lét, kitzasztottság

1 Fazekas Tibor: Jugoszláviai magyar irodalom német fordításban. *Híd*, 2006. június–július, 6–7., 70.

2 Végel László: *Szitkozódunk, de szemünkből könnyek hullanak*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1969.

tere, ugyanakkor az elvagyódás, az öninterpretáció lehetőségeinek helye, lehet, hogy nem is sziget, csak az elbeszélő nevezi így (*Az a sziget, ah, az a sziget*).

A korabeli interjúban Végel László az *Egy makró emlékiratai* utáni illúzióvesztésre, a „tapasztalatra” hivatkozik, ennél fogva hősei is érettebbé váltak. A város lopta be magát világába, éppen azért, mert nem az övé. A novelláskötet szereplőiről így nyilatkozott: „Úgy érzem, hogy ezek a szereplők ártatlanok, naivak, tettrevágók, becsapottak, árvák, tiszták, és reménykednek. Szenzibilitásuk ellentmond a világnak. (...) Azt hiszem, hogy hőseim, ha saját elveikről vagy azokról az elvekről van szó, amelyeket el tudnak fogadni, akkor nagyon is hívek. De az árulás egy másik értelemben nagyon is jelenvaló a személyiségükben. Elárulni itt annyit is jelent, hogy megszabadulni adott mesterséges örökségeiktől. Különbösen is a történelem folyamán a fiatalokat azzal vádolták, hogy elárultak bizonyos ideákat, és azt követelték tőlük, hogy legyenek hívek bizonyos ideákhoz. S mi történt? A világ ment előre. Tehát nem hiszem, hogy a hőseim erkölcsi értelemben árulók, hajlamosabb vagyok azt hinni, hogy egy szélesebb, történelmi értelemben azok. (...) Az ő »politikusságuk« abban rejlik, hogy másképpen élnek, másképpen lélegeznek, másképpen öltözködnek, másképpen tekintenek szét a világban. (...) Azt hiszem, a hozzám legközelebb álló típus a nomádok egyféle életérzése, életformája. (...) Nomádokat látok magam körül, akiket nomádokká tettek, de egyben megakadályozták őket abban, hogy nomádok legyenek.”³ A hősök azonban észreveszik a különbségeket és bonyodalmakat, ahogy a *Makró* hősei is, ez fontosabb, mint útválasztásuk.⁴

Herceg János 1970-ben a Végel-szövegek sebezhető pontjának tartja a teljes reménytelenséget, noha polémiájában kiemeli, hogy ez az ifjúság, amelyről Végel ír, ideálok nélkül nőtt fel, elvették tőle a hitet, és nem adtak helyette semmit. „Előregyártott elemekből készült világnézetért” kellett volna lelkesednie. Herceg János kritikája a Végel-kötet hat novellája közül a *Szőkevény járt köztünk, és virággal ment tovább* című novellát értékeli, *Az ártatlanság ára* karkai alapélményében „groteszkül ötletes”, az elvagyódás viszont minden novellából kiérződik (nem az elvesztett, hanem az el nem nyert éden fájdalma). A kritika utolsó bekezdésében olvasható ez a reflexió: „Nincs sok értelme megbotránkozni azon a szexuális túltengésen, ami Végel könyvében oly jelentős helyet kap. Ez van, ha nem is beszélünk róla.”⁵ A *Szőkevény...*-ben Kole felteszi a kérdést, hogy vajon bűn-e, ha az ember lelke mindig máshová vágyik.

3 Legújabb könyvem: Végel László: *Szitkozódunk, de szemünkből könnyek hullanak*. Magyar Szó, 1970. január 10., 8.

4 Lebedinski, Slavko: *Szeretjük-e az emlékiratokat?* (Végel László: *Memoari jednog makroa*. Matica srpska, Novi Sad, 1959). Magyar Szó, 1970. április 23., 2.

5 Herceg János: *Ifjúság és az irodalom*. Magyar Szó, 1970. március 13., 10.

A tenger, a hajó összehozza az embereket, Kole viszont magára marad a mólón. A part-ról nézve a hajó megtöri a monotóniát, hoz és visz valakit. Az elbeszélői kommentár így hangzik: „Én azt mondanám, szokás volt, szokásból mentünk a mólóra: az idegek szokása ez. Testünk, kezünk, agyunk felengedett, amikor távolból nap nap után feltűnt a karcsú, fehér utasszállító hajó. S ahogy a hajó közelebb került, úgy lett egyre unalmasabb; kikötik, anyásan himbálódzni kezd a csöndes kikötőben, kiengedik belőle a vizet, az utasok tolonganak a fedélzeten, s mi lesütjük szemünket: a varázslat elmúlt”⁶ (vö. Hans Blumenberg: *Hajótörés nézővel*). A novella kulcsfogalma a bűn és a társaságban az ehhez társuló „bírói” viszonyulásmód. *Képzeltbeli térkép* című esszéjében írja Végel László: „(...) nem alakulhatott ki ezen a tájon soha kiegyensúlyozott individualizmus. Kollektív érzések, tettek és erőfeszítések uralkodtak: akik individualistáknak tartották magukat, inkább csak lelkükben hordozták ezt a gondolatot, csak küzdöttek vágyképéért, de sohasem valósították meg elképzelésüket; individualizmusuk sebzett és csonka maradt.”⁷

Vajda Gábor kritikája a végeli „távolság” pozícióját emeli ki, szerinte a végeli novella ott kezd lélektanilag bonyolulttá válni, ahol ez a távolság (országút, spontaneitás) megszűnik, ahol a hős rádöbben, hogy ez illúzió, és fel kell vállalnia a szembenézést. A novellák hősei „egy sajátos állapotban élnek, melyben az önfeledtség és a rádöbbenés váltakozik. (...) Ritkán érzik jól magukat, mert tudják, hogy kényszerhelyzetben és átmeneti körülmények között élnek. Végel hősei országúton lézengnek, de erkölcsi igényeik túlmutatnak jelenlegi állapotukon. Világuk nyitott: bármikor cselekedhetnek.”⁸

Végel László perlekedésnek tekinti a szöveget, Bányai János is a vitairatot említi a regények kapcsán. Bányai Végel délszláv háborúhoz való viszonyával indokolja a műfajok közti szabadság megszerzését. „Aki az individualist olyan mértékben vállalja, mint Végel – mondja a tanulmányíró a *Wittgenstein szövevényéről* (1995) –, annak nincs, nem is lehet más kiútja, mint hogy veszedelmes időben rábizza magát az éppen most lehetséges (irodalmi) beszédmód választására. (...) Nem ír regényt, se elbeszélést, se tanulmányt, de le sem mond ezeknek a szívós műfajoknak a vonzásáról, és így – a két tűz között – a személyest kifejezni hivatott naplóhoz meg a kísérlet méltóságát hirdető esszéhez fordul.”⁹

6 I. m. 29–30.

7 Végel László: *Képzeltbeli térkép*. In: *Lemondás és megmaradás. Esszék*. Budapest, Cserépfalvi kiadása, 1992. 46.

8 Vajda Gábor: *Az országút moralitása*. Magyar Szó, 1970. január 25., 15.

9 Bányai János: *A szöveg mintái: Végel László „esszénaplója”*. In: *Kisebbségi magyaróra. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1996. 189.*

Kulcsfogalmak

- árulás
- dokumentum
- elvagyódás
- erkölcsiség
- eszme
- „exterritórium”
- farmernadrágos próza
- „hatvanas évek” (Újvidék)
- ismétlés
- műfajköziség
- országúti vándor
- peremvidék
- politikusság
- sziget-lét
- tapasztalat
- távolság
- történelem
- vita
- vitairat

Irodalom

- Bányai János:** A szöveg mintái: Végel László „esszénaplója”. In: Kisebbségi magyaróra. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1996. 189–191.
- Bányai János:** Regények az asztalon. In: Mit viszünk magunkkal? Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2000. 126–141.
- Bányai János:** Egyre kevesebb talán. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2003.
- Bence Erika:** Az eltűnt város: Újvidék regénye. (Végel László: Peremvidéki élet). Ironikus kor (Végel László: Parainézis). In: A kert árnyéka. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2007. 127–136.
- Blumenberg, Hans:** Hajótörés, nézővel. Morfológiai tanulmányok. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2006.
- Faragó Kornélia:** Geo-anarchikus tériesség, néma történelem. (A textuális újralétesítés mozzanatai.) Újvidék, Hungarológiai Közlemények, 2008, 1., 124–134.
- Fazekas Tiborc:** Jugoszláviai magyar irodalom német fordításban. Híd, 2006. június–július, 6–7., 65–73.

Vita a szülőfölddel – a novella mint „perlekedés”?

Füzi László: Vidék – vidékiség. Bárka, 2002, 5., 62–65.

Herceg János: Ifjúság és az irodalom. Magyar Szó, 1970. március 13., 10.

Lebedinski, Slavko: Szeretjük-e az emlékiratokat? (Végel László: Memoari jednog makroa. Matrica srpska, Novi Sad, 1959.) Magyar Szó, 1970. április 23., 2.

Szajbély Mihály: Újvidék, hatvanas évek. A farmernadrágos próza magyar klasszikusa, Végel László. In: Álmodók álmodói. Irodalomtörténeti tanulmányok, Budapest, Magvető, 1997. 174–197.

Vajda Gábor: Az országút moralitása. Magyar Szó, 1970. január 25., 15.

Végel László: Legújabb könyvem: Végel László: Szitkozódunk, de szemünkből könnyek hullanak. Magyar Szó, 1970. január 10., 8.

„Helyváltoztatás”¹ és imágó-funkció a kisprózában

Problémafelvetések

- ➔ **Az idegenség kérdése a brasnyói szövegvilágban**
- ➔ **Az álomnovella, az álom-logika problémája**
- ➔ **A medializáltság problémaköre**
- ➔ **„Minoritás és marginalitás”**

Jacques Lacan írja: „A mi kiváltságunk, hogy meglássuk az *imágók* fátyollal takart arcának körvonalait a mindennapi tapasztalatban és a *szimbolikus hatékonyság* homályában. Az *imágók* számára a tükörkép a látható világ küszöbének látszik, ha hitelt adunk a tükör-diszpozíciónak, amely a hallucinációban és az álomban *a saját test imágóját* jeleníti meg, legyen szó akár egyéni vonásairól, sőt akár fogyatékságairól vagy tárgyprojekcióiról, vagy ha figyelembe vesszük a tükör szerepét abban, hogy megjelenik a *hasonmás (double)*, amely mögött egyébként heterogén pszichikai realitások vannak. (...) Arra jutottam tehát, hogy a tükör-stádium nem más, mint az *imago*-funkció sajátos esete, vagyis az a funkciója, hogy viszonyt létesítsen a szervezet és annak külvilága – vagy ahogy mondják, az *Innenwelt* és az *Umwelt* – között.”²

1 Virág Zoltán: A termékenység szövegtengere. A regényíró Brasnyó István. Újvidék – Szeged, Forum Könyvkiadó – Messzelátó Kiadó, 2000. 113–119.

2 Jacques Lacan: A tükör-stádium mint az én funkciójának kialakítója, ahogyan ezt a pszichoanalitikus tapasztalat feltárja számunkra. Fordította: Erdély Ildikó és Füzesséry Éva. In: Bókay Antal – Vilcek Béla – Szamosi Gertrud – Sári László szerk.: A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig. Szöveggyűjtemény. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 66–67.

Brasnyó István Paul Celan emlékének szentelt, *Az imágó* című kisprózájának én-elbeszélője az én-teremtés, az árnyék-lét és az idegenség problematikusságát járja körül (az 1982-ben kiadott kötet címadó novellája). A ház ambivalens szerephez jut a szövegben: biztonságot nyújt és eszmékre hivatkozva feldúlható, ostromolható, ám bent sem mindenkinek jár ki a biztonság, a cseléd például megalázható. A háznak *egyénisége* van, minden ház másként védekezik az adott veszélyhelyzetben. Az elbeszélő egyéni tapasztalatát, katona-idegenségét emeli ki: „Azóta végignéztem néhány fékeveszett ostromot: mindegyik ház másképpen védekezik, amíg tud, némelyik ház meg alig tanúsít valamicske ellenállást, amikor a katonák piros nyelvüket kiöltve vállukkal nyomni kezdik a kaput, s ezeknek tizedannyi bajuk sincs aztán, mint az elszántsággal védekezőknek. Mikor tanul meg ez a város bánni a katonákkal, akiknek a szomorúság úgy át tudja járni a szívét, hogy képesek tőle könnyekre fakadni, akik a bánatnak még a közeléből is menekülnek, mivel a sorsukra emlékezteti őket. És én nem vagyok katona...”³ A házak udvarából, a kapualjból mindig más perspektíva tűnik fel.

Az idegenség valamiféle védettséget ad a szubjektumnak, az idegennek még a halottmosó emberek részéről is kijár a tisztelet, mert az idegen nem fél a haláltól. Mit jelent idegennek, még hozzá az átkot magában hordó, kívülálló ganefnek lenni? „Idegen vagyok – mondja az elbeszélő –, az idegenek pedig semmibe veszik az életüket. Ezért is övezi őket kimondhatatlan tisztelet. Senki sem támad szívesen idegenre, mert az idegen veszélyesebb lehet a mérges kígyónál. (...) Az idegen halottakban mindig van valami komikum.”⁴ A szöveget áthatja valami kapaszkodóhiány, minden labilis, homályos, misztikus képzetekkel átszótt, és egyáltalán nem mindegy, hogyan éli meg az egyén a halált. Az „útszéliség” identitására fókuszál *A velencei utas* című kispróza is, ahol a szereplőt egy idegen lény természete szállja meg, az önazonosság problémakörében pedig újra fontos pozíciót tölt be a ház. A kötetben a feltételezettségnek ellenálló, ésszerűbb lexikonok is feltűnnek egy lakó bőröndjében, de mit ér mindez, ha a kötetek lapjai tükörsimák, ha sehol egy bejegyzés, „egy áruló jel”? (*A szobák*). Az írás szabadsága fennáll, „az ember mindenkor azt veti papírra, amit jónak lát”.⁵

A Brasnyó-féle kispróza műfaji keretei fellazulnak (Bori Imre megsemmisített novellának nevezi Brasnyó műfaját), a lirizáltság jegyeit a részletek kinagyítása adja meg.⁶ Virág Zoltán Brasnyó István termékeny regényvilága kapcsán állapítja meg, hogy a mindennapos események és az álombeli történések „ugyanolyan mintázatúak”. Bras-

3 I. m. 32.

4 I. m. 30.

5 I. m. 106.

6 Brasnyó István: *Az imágó*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1982. Bányai János recenziója.

nyó szövegei sokrétű álomfunkciót hoznak játékba (lásd Krúdy Gyula, Jorge Luis Borges, Milorad Pavić technikái, Lewis Carroll: Alice Tükörországban), mindez a brasnyói álomlogika valamiféle komplexitását eredményezi. „A brasnyói álom-alkímia transzformációs eljárás módja egytől-egyig utánozza, feldolgozza és (újra)hasznosítja [az] irodalmi álomtapszaltatokat, ily módon a könnyedén felismerhető kölcsönzések méltányolható hozadéka nem kizárólag a mintavétel komoly és látványos ívének köszönhető. A szerző műveinek sokkal inkább kiemelendő az az érdekessége, hogy számos alkalommal álomhabzsolásra tudják kényszeríteni, mondhatni álomvadászokká képesek előléptetni olvasóikat.”⁷ Az emlékezés többrétűsége, a kiemelkedő történelem- és szociális érzékenység szintén a brasnyói próza sajátossága. Némely novellája/kisprózája a szociográfiához is közel áll, Bori Imre a költő-szociográfus Brasnyó vonatkozásában említi, hogy az 1968-ban megjelent *Kinn a szélben* című „lírai prózáiban” már megnyilvánul a szociográfia iránti affinitás.

A *Gyöngyéletünk története* (1989) című novelláskötetben a tájérzékenység sokrétűsége is feltűnik. A *Hosszú, hosszú menetelés* Brasnyó István „ólmos novellája”, amelyben a kockázatokkal számoló magányos én-elbeszélő az égből alászálló ólom-nehézséget, ólom-homályt éli meg. Az ólom később átalakul, a homályt a napba vetettség, egy szinte szakrális metamorfózis, az öreggel való kapcsolatteremtés esélye váltja fel: „A barakkok egy kis térséget zárnak körül, afféle udavart, és mire én beérek, jobban mondva betapogatózom ide, mindent elönt valami földöntúli szürkeség, akárha ólom ömlene lefelé az égből, és ebből az ólomszürke háttérből nagyokat sikkant valaki, amint meglát, nem mondom, igaza van, csakugyan váratlan lehet a megjelenésem. A sikkantások nyomán, melyek abba nem maradnának, egy kis öreg szélesre tár egy ajtót, ahonnan fény zuhan ki az udvarra, ettől aztán csakugyan káprázni kezd a szemem, mert az én öregem áll a fényben, ó, micsoda szép, meleg fényben, csak a látványa megér anynyit, hogy ilyen messzire eltörekedtem a világtól, kedves mester.”⁸ Az ég később ismét elhomályosul, keretbe foglalja a „kisprózát”, de a kettesben-lét (a „mesterem”-mel való baktatás) és a távoli világos ablakok mégis láttatják a peremléti perspektívát. Fekete J. József a kötet kompaktságát, novellafüzérként való lehetséges olvasását emelte ki, a novellafüzér pedig kinagyítja kedvenc képeit, például a bácskai tanyavilág fragmentumait, a vajdasági kisvárosokat, a magányos embereket, az ötvenes évek nehézségeit⁹, sőt a pillanatokat is kitágítja. A kritikai recepció főként a *Gyöngyéletünk története* kötet nyitó szövegét, a *Kocsmákat* értékelte.

7 Virág Zoltán: A termékenység szövegtengere. A regényíró Brasnyó István. Újvidék – Szeged, Forum Könyvkiadó – Messzelátó Kiadó, 2000. 62.

8 I. m. 35.

9 Fekete J. József: Brasnyó I.: Gyöngyéletünk története. In: Próbafüzet II. Szabadka, Életjel, 1995. 99–101.

„Helyváltoztatás” és imágó-funkció a kisprózában

A helyváltoztatás problémája ugyancsak kiemelkedik a Brasnyó-opusban. A szubjektum otthonról indul, és oda is tér vissza. Egyesek közben a toporgást, mások az idegenbe menést választják, az utóbbi mindig kommunikációs kapcsolatot is jelent a stagnáló világban. A *Tükrös Madonnában*, amely a *Különös ajándék* című antológia zárószövege (1976-ban egy novelláskötet címadó szövege is), a becsei vásár jelenti a beszélgetésre várakozás színhelyét, az elmozdulás terét, végül azonban a hazatérő pozíciója erősödik meg. Az öreg Hermiák vásárfiával érkezik haza, egy csillogó-villogó mézeskaláccsal, az abrakolóban gyönyörködik a tükrös Madonnában, lelkiileg megrendül, holott a körülötte álló emberek idegenként, megátalkodva toporognak. A ragyogás lefokozódik, és feltört tojásként csorog végig a kívülállók arcán a sárgálló napfény. Megszakadt tehát a kapcsolat az eltávozó, majd hazatérő Hermiák és az otthoniak, a nem kimozdulók között. A hazatérő az őt várók számára is idegen. „Bizonyos fokig minden hazatérő megkóstolta az idegenség mágikus gyümölcsét, legyen az édes vagy keserű. Még a legerősebb honvágy közepette is megmarad az a vágy, hogy az új célokból, az újonnan felfedezett lehetőségekből, az idegenben szerzett tapasztalatokból és képességekből átemeljünk valamennyit a régi mintákba.”¹⁰

Kulcsfogalmak

- **álom-logika**
- **emlékezet**
- **helyváltoztatás**
- **homály**
- **idegen**
- **identitás**
- **imágó**
- **kispróza**
- **kultúra**
- **lirizáltság**
- **marginalitás**
- **megszakítottság**
- **miniatűr**
- **minoritás**

10 Alfred Schütz: A hazatérő. Fordította: Teller Katalin. In: Biczó Gábor szerk.: *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2004. 88.

- **mitizálás**
- **nagyítás**
- **peremvidék**
- **részlet**
- **szociográfia**
- **termékenység**
- **történelem („történelem-svindli”)**
- **vándorlás**

Irodalom

- Bányai János** recenziója: Brasnyó István: Az imágó. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1982.
- Biczó Gábor** szerk.: Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2004.
- Bori Imre**: Szociográfiák nyomában. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1997. 80–83.
- Fekete J. József**: Brasnyó István: Gyöngyéletünk története. In: Próbafüzet II. Szabadka, Életjel, 1995. 99–101.
- Görömbei András**: Brasnyó István: Eljegyzés, Tükrös Madonna. In: Kisebbségi magyar irodalmak (1945–2000). Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001. 296–298.
- Lacan, Jacques**: A tükör-stádium mint az én funkciójának kialakítója, ahogyan ezt a pszichoanalitikus tapasztalat feltárja számunkra. Fordította: Erdély Ildikó és Füzesséry Éva. In: Bókay Antal – Vilcek Béla – Szamosi Gertrud – Sári László szerk.: A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig. Szöveggyűjtemény. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 65–69.
- Virág Zoltán**: A termékenység szövegtengere. A regényíró Brasnyó István. Újvidék – Szeged, Forum Könyvkiadó – Messzelátó Kiadó, 2000.

Lelki útirajz, az utazás fikcionalizálódása, egybelátás

Problémafelvetések

- ➔ **Az üvegen innen és túl**
- ➔ **Idő és tér kérdése az útirajzban**
- ➔ **A villamosutak problémája és Esti közönséges villamosútja**
- ➔ **„Metafikatív olvasás és intertextualitás”**
- ➔ **Egybelátás és megsemmisülés**
- ➔ **Térkép, hipertexttérkép, látványi szervezethez**

1. Esti Kornélok után-utazásai

Esti Kornél divatba jött, de ez így nem egészen pontos, mert ebben a térségben, ahonnan valójában elindult, mindig is „továbbutazott”, vagyis „után-utazott”. Nagy Abonyi Árpád retúr-regénye is elkészült, Esti kilép(tet)ése a textusból újra- és újraírt önértésre ösztönöz.

Juhász Erzsébet *Után-utazás Esti Kornél fumei gyorsán* (Úttalan utaim, 1998) című „prózájában” (ő a Monarchia- és a mitteleurópai irodalom tudományos kutatója is) újragondolja a tengerre kivezető utazást, az országváltásokat, a diridarabokra bomlást. A megszakítottság adja meg az alapszituációt: amikor még az exországból, a háború kitörése előtt a bizonyos harmadik személy az Adriára utazhatott, sohasem jutott eszébe, hogy a Fiumeig vezető szakaszon együtt utazhatott volna Esti Kornéllal. Ez a megszakítottság azonban sokrétű irodalmi szituáció is. Esti Kornél az elbeszélő olvasmánya, aki a műből lép ki, után-utazik, a metatextusok által töredékesen „újra-

fikcionalizálódik”, még az sem lényegtelen, hogy a mű műfaja vitatható. Kezdetben a párhuzamos struktúra dominál Esti és az utazó vonatkozásában, a háború mint törésvonal, a tébollyal való empirikus érintkezés hozza közel Estit, az utazó szereplőt, valamint a narrátort, és közvetve Esti szerzőjét. A Juhász Erzsébet-szöveg a hasonlóság pozícióját hangsúlyozza.

A tenger felé vezető úton kapta Kosztolányi hőse az első lánycsókot egy tébolyult lánytól. Esti Kornél nagy reményekkel indult az érettségi után Fiumén át Itáliába, szülőföldjét, az unalomig ismert sivárságot hagyhatta el a „világnyi” tengerért, még távoli az az idő, amikor Esti felfoghatja, hogy a szubjektum minden útja a szülőházban, vagyis ebben az „egyetlen pontban” fut össze, noha a szülőföld átok és áldás egyszerre. Az írói nézőpont a valóságos és az álombeli utazásokat sem különíti el egymástól, Kosztolányi szövegével is polemizál, mikor kimondja, hogy ez teljesen mindegy.

Az elbeszélő író-léte miatt a megállás fontossága is átlátható. A metatextusok Esti Kornél irodalmi fogantatására és az írói pozíció esélyeire utalnak. Az íráság, pontosabban szerző és hős viszonya az elbeszélő nézőpontjából a következőképpen értelmezhető: „Az írók ugyanis sokkal jobban tisztában vannak e világi örökös akadályoztatottságainkkal, mint azt hinnék mindazok, akik nem írók. A legkisebb megírásmódoknak, nem is beszélve a szárnyalásról – irtózatossá válnak a valóságban: meg kell az embernek fékeznie, abba kell hagynia. Ez pedig homlokegyenes ellentéte minden megírásmód és szárnyalás lényegének. Kosztolányi tudta ezt legjobban, így aztán, megteremtve alakmását, Esti Kornélt, mi sem természetesebb, mint hogy saját akadályoztatottsága folytán csupa szertelenségre ítélte. S így persze csupa merő képtelenséggé lett Estinek, legcsekélyebb gondolatától kezdve, komplett az egész élete.”¹

A narrátor szerint ez a fiumei utazás a szabadság mámorával töltötte el, saját felnőttiségének tudata, ez viszont első és utolsó alkalom. A személyes emlékezet, a tengeri utazások személyes emlékeinek (noha harmadik személyben) széttöredezett képei valamiféle után-utazásba írhatók vissza. A tényanyag, a megélt tapasztalat fikcionalizálódik (kiemelkedik a balkáni vonat piszkossága, a mocskos szerelvény), és reflexiókat, új önértelmezéseket indukál. Az emlékezet mellett az egyéni tapasztalat, illetőleg a háború mint nem lezárult tapasztalat problematizálódik, amely semmiképpen sem egyeztethető össze a „mesével”, „az össze nem csirizelt novellafüzér (próza!)” főszereplőjével, Esti Kornéllal. A végleges megszakítást, a végérvényesnek tekintett utazáshiányt a tébolyult, gyilkos délszláv háború hozza meg. A tenger mint nem változó, mint örök-egy egész a távolban továbbra is jelenvaló viszonyítási pont, a diribdarab-léteből viszont láthatatlan, megtapasztalhatatlan. Poe holló-versének refrénje és Do-

1 Juhász Erzsébet: *Úttalan utaim*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1998. 60.

monkos István *Kanada* című versének zárósora visszhangzik az olvasóban a „próza” zárómondata kapcsán; a halál-asszociációnak valamiképpen ellenáll a hátrafelé mozgóképes tenger, amely utólag „végérvényesen behátrált (...) mindazon képzetek tartományába, ahová egyetlen vonat sem indul soha már”.² A tenger behátrált minden lehető képzet tartományába, mint ahogy Esti Kornél már régen belépett a laza szerkezetű, de mégis örök-egy szövegből az én képzettartományába. Az utazás lehetősége a tenger belső egybelátásával megsemmisült. A hős további utazása azonban szintén bizonytalanná vált, a határok játéka, a kinagyított látványhoz való elbeszélői viszony bonyolódott, az egybelátás ismét meg is semmisít: „Téboly lobbantotta lángra az agyvelőket. E háborús valóság egyszeriben úgy érintette őt, mint Esti Kornélt az első csók, melyet ott, a fiumei gyorson kapott, útban a tenger s Velence felé. E csók, melyet ő a megtébolyult történelemtől, Esti pedig a tébolyult lánytól kapott – e csók döbbsentette rá a kettejük közötti mélységes hasonlóságra. Mert azóta mintha ő sem tartana már, csak fel-felbukkanna, majd elillanna újra meg újra a sötét semmibe. Hisz amiben létezésénél fogva benne kellene lennie, az jobbára átélhetetlen és követhetetlen immár.”³

Nagy Abonyi Árpád *Tükörcelek* című kötetének (Prózák, 2003) két Esti Kornélnovellája között szoros, dialogizáló viszony alakul ki (*párban* olvasható!). Az én-elbeszélő és Esti beszédhelyzetei dominálnak, csakhogy ezek inkább elhallgatások, mintsem kimondások. Az *Esti Kornél Bácskában* három jelenésre bomlik, minden jelenés egy-egy találkozás, és Juhász Erzsébet Esti Kornéljához elsősorban a megszakíttóság révén kapcsolódik. Ez az Esti Kornél nem cikázik, nem dinamikus, nem kérkedik nyelvtudásával, inkább megállásai, ácsorgásai, idegensége és tűnődései a fontosak. A jelenéshez híven a vizuális azonosság problémája emelkedik ki, az arc látványa és annak visszatükröződése például a kirakatüvegben. Ehhez kötődik a kulturális azonosság dilemmája, amelyet valahogy újra kellene konstruálni. Először a könyvesbolt kirakata előtt (egy bácskai kisváros unalmas utcáján) válik fontossá a „tükörkép” és mindaz, ami Estit az én-elbeszélővel összeköti. Az elbeszélő így emlékezik a Kosztolányi-szövegben is fellelhető könyvesbolt előtti szituációra: „Egy könyvesbolt kirakata előtt ácsorgott. Előrehajolt, szemét kissé összehúzta, homloka csaknem az üveget érintette. Amint odaléptem hozzá, úgy téve, mintha én is a könyveket nézném (titokban persze a kirakatüvegben visszatükröződő arcát fürkésztem), valami bosszúságot véltem felfedezni rajta. Az idegennek tetsző, szokatlan feliratozású könyvcímeket böngészte.”⁴ Az átalakulások, a bácskai identitás megélésének változásai az arcról olvashatók le.

2 I. m. 64.

3 Uo.

4 Nagy Abonyi Árpád: *Tükörcelek*. Prózák. Zenta, zEtna–Képes Ifjúság, 2003. 85.

„Az üvegen inneni és túli világok tartalmai nem különíthetők el egymástól (...) az üveg jelentése: az átjárhatóság, vagyis a többféle (legalább kétféle) valóság egybelátása...”⁵

Az első Esti-próza zárlatában az anekdota kísért, egy Esti fülébe sűgött Kosztolányi-mondat csal mosolyt az arcára, illetve a visszajelzés erősebb, az elbeszélőt „arcul üti” Esti mosolya. Az *Esti Kornél hazatér* a retúr-utazást hangsúlyozza. Az őszi táj-fragmentum, a kosztolányis ős megmarad, csak október novemberre, az este éjszakába fordul, és Kornél utazik, azért utazik, mert nyugalomra vágyik. A nyugalmat eddig unalomként, halálközeli állapotként definiálta, de most ez is átalakult. Megérkezésekor a szálloda idegennek, mesterkéltnek, labirintusnak tűnik. A szobában, ismét a megszakítottság pillanatában, a szállodai kanapén tipikus emlékező pózban indul be az emlékezés folyamata. A legfontosabb szöveghelyek azok, ahol Kornélt néven szólítják, hívják, az adott szituációból elszólítják. A zárómondatban is ezt a (bibliai?) hívó szót hallja, és úgy tűnik, mintha sohasem élt volna, mintha a hazatéréshez a halál képzete társulna, mintha az elbeszélő nézőpontja a szövegből kisonna. Ez az Esti nem után-, hanem továbbutazik. Nem is igazi alteregó, inkább a mozgó identitásfogalom, a szubjektum lebontása eredményezi a kettősséget, saját és idegen megközelítését. Merre is van a hazatérés? Esti Kornél Bácskában és másutt is idegen. Esti Kornél marginalitása is feltűnik, cinkossága, iróniája sem érvényesül igazán, utazása révén a *sohasem élt* problémája vethető fel. A szakrális beszédmód is megfigyelhető, a bibliai utalások a vertikális mozgáspályát, a mítoszképzés lehetőségét csillantják és bontják meg.

Dudás Károly én-elbeszélője úgy szólítja meg az inkognitóban hazalátogató Kosztolányit (ez is utó-találkozás), mintha helyi lakosként, mégis idegenként idegenvezetést vállalna abban a városban, ahol a költőket soha senki nem vette komolyan. A szülőváros fikcióbeli reprezentációja kerül előtérbe (*Esti Kornél utolsó hazalátogatása*), noha ebbe a tényközlés számos fragmentuma és a kosztolányis „minden viszonylagos” látásmódja is beletartozik. A beszélő a ráismerésre és a megkülönböztetésre összpontosít, a szövegben pedig gyakoriak az idézetek, mintha már az első, más betűtípussal kiemelt mondat intertextuális játékra szólítaná fel a kispróza olvasóját: „*Felismerik-e vagy nem ismerik?*”⁶ A megszólított tehát Desirè, azaz Kosztolányi, az én-elbeszélő viszont Esti Kornél „mása”, kettejükét a térkontextus köti össze, például ugyanabba a városi gimnáziumba jártak. Az emlékezetfajták (vö. Jan Assmann: *A kulturális emlékezet*) szinte minden típusa kiemelhető, de a személyes emlék mégis azért lesz jelentős, mert az elbeszélő arra emlékezik, amit elmulasztottak, nemcsak ő, hanem a

5 Bzásányi Sándor: A vak leveri a poharat. Egy önmagát megsemmisítő fantázia kalandjai. In: Balassa Péter összeáll.: Üvegezés. Műhelytanulmányok Márton László Átkelés az üvegen című regényéről. Budapest, József Attila Kör–Pesti Szalon Könyvkiadó, 1994. 26.

6 Dudás Károly: Esti Kornél utolsó hazalátogatása. Királytemetés. Szabadka, Életjel, 1996. 164.

többiek is, az osztálytársak, akik arról hallottak, hogy a gimnázium padlásán egy gerendába bele van vésve Kosztolányi neve, a mellszobra pedig szintén ott porosodik. A Kosztolányival való fiktív találkozás révén a nehéz időkben kalauzoló narrátor önvizsgálatot folytat, Kosztolányira figyel, ám önmagát látja meg.

„Mégse búsulj – mondja az »idegenvezető« – , hogy összeomlott a szülői ház, hogy sehol egy szobor, egy emléktábla. Ne mondd te ezt se, azt se, hamisat se és igazat se, ne mondd, mi fáj tenéked, ne kérj vigaszt se. Nézz meg engemet, másodat: Esti Kornélt. Rólam végy példát: bolondozz, bohóckodj, bármennyire összeszorul is a torkod, s nyeled, egyre csak nyeled könnyeidet. Te tanítottál meg rá. Úgy ám. Hát sohase iszunk már?”⁷

Dudás Károly parabolikus kisprózájának nyitottsága a késleltetett padlásjárásra vonatkozik, viszont a Kosztolányi-féle halotti búcsú általános érvényű, tapasztalati háttérű (*Keresheted őt, nem leled, hiába, se itt, se Fokföldön, se Ázsiába, a múltba sem és a gazdag jövőben akárki megszülethet már, csak ő nem*), és a hűtlen, nem „becsületes” városhoz is szól.

Utasi Csaba írja az Esti Kornél negyedik fejezetére utalva, melyben a narrátor régi barátjával a „becsületes” városba utazik: „... a képzeletbeli utazás nagymértékben különbözik a tényleges élményekkel járó utazástól, különösen, ha nem csupán az útra kelés, hanem az úti cél is képzeletbeli. Ez esetben a szerzőt nem új tapasztalatok készítik megszólalásra, hanem a már megélték összessége, ami lehetővé teszi az ember esélyeiről, léthelyzetéről való általánosító beszédet.”⁸

Mindhárom vizsgált Esti-(kis)próza a háborúban és a városban megtapasztaltak egybelátására utal, mindez már olyan méreteket öltött, hogy csak vertikális kilendülésekkel, látomásokkal közelíthető meg, melyből már ki sem választható egy-egy részlet. A három szerző háborús határszituációban vállalkozik az Estit előhívó szövegműveletre, amelyben a cél eltűnt, tehát legfeljebb képzeletbeli, reményteli lehet, érthető tehát az általánosító beszédmód, esetleg az olvasó elől elhallgatott Kosztolányi-idézet mint majdnem-csattanó. A két barát egymásba játszásával való és képzeletbeli „egyre jobban elveszíti körvonalait”, „az önéletrajz egyike azoknak a műfajoknak, amelyeket a könyv a megszüntetés igényével idéz meg”.⁹

---

7 I. m. 165.

8 Utasi Csaba: Félretaposott sarkú cipők látványától a hazugság kultuszáig. Néhány valós és fiktív úti élmény XX. századi irodalmunkban. In: Ráadás. Esszék, tanulmányok, háborús napló. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2007. 114.

9 Szegedy-Maszák Mihály: A regényszerűség meghaladása. 1933 Kosztolányi Dezső: Esti Kornél. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András szerk.: A magyar irodalom története 3. 1920-tól napjainkig. Budapest, Gondolat Kiadó, 2007. 239.

A hazatérés problémája relativizálódik Juhász Erzsébet *Honvágy* című korai novellájában (1974), amely¹⁰ a városból való elvagyódást is a túlfutás perspektívából járja körül. A városban dolgozó szereplő a változásokat, önnön metamorfózisát leplezi le: „Úgy ismeri már ezt a várost, mint a tenyerét. (...) Régebben, ha váratlanul szóltak hozzá, mindig magyarul kezdett beszélni. Ma már úgy érzi, ha megijesztenék, sem tudna magyarul kiáltani. Otthon pedig tán el is tévedne már. Otthon is sokat változott azóta minden, mint ahogy ez a város, ez az egész ország is sokat változott. Csak nem tudja lemérni. S ha tudná is, minek?” A hazavezető út a kisgyerekekkel együtt jelenthet hazatérést. „Mi is az, hogy hazamenni? – kérdezi az elbeszélő. Mi az, hogy otthon lenni? Mi az, hogy otthon? – ötlük fel benne hirtelen.

Három sor ház, a megszokott rendben, néhány jól ismert sláger, a szomszédos Sztanticsék, ahogy a madártejet eszegetik vasárnap délután... Ezen túl semmi sem villan... sötétség van, nem is sötétség, üresség, mint álmában, üres minden ablakkeret és minden kép (...) mint aki messze, messze túlfutott a célon.”¹¹

Bognár Antal ironikus nézőpontú Esti Kornél-„története” *Túlélők*¹² című kötetében olvasható. Esti Kornél *A túlélőben* halálközeli, bizonyos értelemben a Titanic elsüllyedésének közelében mozog, Dide (Kosztolányi) is nagyon beteg már, búcsúüzenetét közvetítik. Olyan világban él Esti, ahol minden megtörténhet, és ahol sokszor mások közvetítése által közelít mindehhez.

2. Lépésben vagyok és létezek¹³ (Korabeli recepció)

Szathmári István: *Az Andok felé*.

Új Symposion, Újvidék, 1988.

Juhász Géza lírai útirajzoknak minősítette Szathmári István kötetének darabjait. Én hozzáfűzném: lelki útirajzok is, hiszen a képek és a szavak a „lélek boszorkánykonyhájából” törnek felszínre. A művek író-utasa mozdulatlanul is rója útjait: „Utazom ilyenkor a lélek útjain.” Az örök keresésség hajt egyre távolabbi tájakra, bejárt és nem bejárt vidékekre, talán a kéklő Andok felé. Az ember utazik egy pillanat vagy egy különös hangulat kedvéért, „egy seholsincs színért, neszért, szóért”. Utazásai során apró fények villannak a homályban, madarak röppennek, és megjelennek a színek is, azok, amelyeknek varázsára Virginia Woolf hősei vágynak. Az elbeszélő az örök

10 Juhász Erzsébet: Fényben fénybe, sötétben sötétbe. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1975. 28.

11 I. m. 29.

12 Bognár Antal: *Túlélők*. Kilenc történet. Budapest, Present Könyv- és Lapkiadó, 1999.

13 Hózsa Éva: *Lépésben vagyok és létezek*. Üzenet, 1988. december, 12. 917–918.

utas ars poeticáját fogalmazza meg következő vallomásában: „Mit csináljak, ha engem az út érdekel, az utak talptörő érce, a vágta nyomai? Az ösvények suta léte, a különös szó és állomás?”

Ezekből a „különös” élményekből táplálkoznak Szathmári István kötetének lírai darabjai, novellái és prózaversei. Élményeit azonban emlékként dolgozza fel, és az emlékekből a prousti értelemben valóság keletkezik. Valahol a lélek mélyén egybeforranak ezek a mozzanatok, így tör be hirtelen a prágai Kafka-házat idéző emlékebe a Mississippri ritmusának lüktetése, Enikő személyisége; és máris lüktet a ház. Amikor pedig elhangzik a kérdés: „Ez a te Amerikád?” – az olvasó is ugyanezt kérdezi. Egyre inkább rádöbbenünk arra, hogy az író-utazó tájai irodalmi és művészi tájak is, főként Kafkái, Woolfé; az én-elbeszélő Wilde és Gide hosszú utazásait követi, akik szintén „a lélek apró fényeit” kutatták, de ugyanakkor felfedezi Malamud és Csáth világát. Irodalom és élet együtt lüktet ezekben az írásokban, a kettő elválaszthatatlan egymástól.

A művek mottója a kötet egyik legszebb mondata lehetne: „Pókhálófinoman múlik a lét.” A mulandóság ilyen „pókhálófinom” visszatérő motívuma a kötetnek. Utazunk tehát az idő szárnyán is, figyeljük a változásokat, és tehetetlenül állunk a „minden elmúlik” tényével szemben: „A fatornyos ház a sínek mellett már másé, a cigányok rég elvesztették hangszereiket, a szőlő már évek óta nem terem, és én úgy érzem, semmit sem tudok tenni, csak rémülten, zavartan nézem a dolgokat, a mindenek múlását.”

A kötet utolsó fejezetének címe: *Lidércsek és hajnalok*. Ennek a résznek két leg sikeresebb írása az *Egy palermói délután* és a *Gesztenyék*. Az első írás hangulatteremtő ereje, a médiumváltások finom váltokozása miatt emelhető ki: „Az ajtó szalagjai mint hárfák húrjai zsongnak, mormolnak nevenincs hangokon, a képek pedig táncra perdülnek a szürke falon.” A kijózanodás pedig a „fájdalom barna valója”. A varázs és a kijózanodás kettősségének ábrázolása, és főként az átmenet megközelítése sajátos prózaritmust eredményez.

A *Gesztenyék*ben minden egyszerű, eltűnnek a kígyózó szóképek, a metaforák, az én-elbeszélő évekkel ezelőtti személyes kertészemlékeit idézi, kitárulkozik, és bemutatja azt a folyamatot, amelynek konklúzióját a következő mondattal fejezi ki: „Kezdem leszokni önmagamról.” Az öntapasztalat továbblépésre készíti, a szöveg befejezése pedig a kötet legnyíltabb vallomása: „Most kellett elfutni innen, de lelkem már nem volt a régi. Hiába szálltam vonatra, majd később hajóra, hiába változtattam még nevet is, valami ott belül örökre ott maradt, ha másképp nem, egy gesztenye formájában sárba fagyottan.”

A kötet valamennyi írása ilyen gesztenyenyomokat idéz, élményeket, megélt és fiktív tájakat, amelyek ott legbelül a személyiséget formálják, és amelyek kialakítják azt a belső kohót az egyén lelkében.

Szathmári István első kötetének újszerűsége a szokatlan nézőpontváltásokban rejlik. Az utazás, a vándor-motívum toposza újat tudott hozni. Sajátos ez a „költői próza” is, amelyben a képek egy pillanatra fékezik az örök lebegést. Stílusának fontos elemei a színek, legfőképpen a kék, a barna, a zöld, néha a lila és a rózsaszín, amelyek újra és újra felvillannak. Itt minden törekeny és mulandó, az apró fények nyomait a benső őrzi. A falak mindenkor mindennek keretet szabnak.

A szikláknak is szaguk van, a gyermekkor pedig lebegő papírsárkány, forgó vagy léggömb formájában jelenik meg; ez a múlt „még” messze van a fiatal író-elbeszélő számára. Az első kötet kapcsán a palermói utazás hatására elmondható: „És vonzóvá válik minden, ami különös.” Belülről szólalnak meg a „kedves barátok”, hogy konstruáljanak valamit a belső ismeretlenből.

2.1. Sískeresés (Szathmári István *rövidprózája*)¹⁴

Két novelláskötet – és mindkettő ugyanannak az egységes írói szövegvilágnak szerkesztésű része; része az emlékek, a reflexiók, a színek, a látványok, a benyomások időben sem széttagolható hálójának. A novellák közérzetvizsgálatok, ugyanakkor a felvállalt múlt és szülőföld, valamint az új hazát, új otthon kereső, az elvágódó ember öndefiníciós „töredékei”, sískereső játéka. Szathmári István novellavilágának kulcsszava a *között* – a szó csáthi és Nemes Nagy Ágnes-i értelmezésében –, hiszen ez a narratíva a köztes létről, a művészlét „köztességétől”, a „valami mindig kell” gesztusáról, az idősíkok átmenetiségéről vall. Az egész eddigi életművet az örök nyugtalanságban élő ember attitűdje köti össze. Szathmári István az örök utazó (Tolnai Ottó a hatvanas évek hátizsákos utazóját látja benne), aki útközben volt/van otthon. A drágakőként csillogó sínek keresésének dilemmája, valamint a külső és belső világ, itthon és otthon, múlt és jelen, valóság és fikció, írói és tanári hivatás átjárható kategóriái foglalkoztatják. Az olvasó az idegen-tapasztalat módozatait keresi ebben a novellavilágban.

A szövegeket valamiféle sajátos szomorú-vidám kedély hatja át – mint az egyik görög hős dalát –, és ez egyben „eredeti” hangulati mozgást, ha úgy tetszik, utazást is eredményez. Amennyiben az olvasó is rááll erre a sískereső mozgásra, eljuthat az írói látószögig, ahol azonban megmarad a homály, a gomolygás, a megismerés és az önmegismerés hiánya: „A kertben a meggyfám nem ismer, senki sem ismer, és kerülgetem önmagam” (*A fekete Singer*).

Mészöly Miklós Cervantes utazást dicsérő gondolatához kapcsolta a ma írójának kérdését: „...mert mi más van nekünk, mint az út?” És vajon mi más maradna az új hazát

14 Hózsa Éva: Idevonzott irodalom. Szabadka, Grafoprodukt, 2004. 93–96.

kereső ember számára? Az úton pedig ott az életidő múlása és a magány. Persze az emlékező írónak vállalnia is kell a magányt, egy kicsit a magány védelmezőjévé is kell válnia – a Thomas Bernhard-i értelemben –, hiszen így tud igazán önmagába tekinteni. „Leveles, réteges az idő...” – írja Szathmári István *Peliván és a Rudics bácsi* című novellájában. A szövegek ezeket a rétegeket kutatják. A „valami volt” és a „valami van” között keresgélnek, közben pedig több idősíki és nézőpont is egybejár. Ami viszont felszínre kerül, az főként a villanásszerű látvány, a töredékes élmény, a töredékes idő. A pillanatnyság Szathmári prózájában egyszerre behatárolt és nyitott, valamint szembe-sít a ténnyel, hogy tudatunknak számos olyan rétege van, amely nem ragadható ki az élmény eredeti alapkörnyezetéből. Ez eredményezi a novellák „dokumentumszerűségét”, személyességét. Az alapkörnyezet modellje Szathmárinál egyértelműen Szabadka, maga a Város, továbbá a család, az ősök árnyéka, a pincebolt környéke, a táj, Palics, a kék váza... A villamos nem mozdítható el, megmarad szabadkai villamosnak, az emlék az egykori palicsi utazásokban és a „halott villamos” látványában gyökerezik, jóllehet az utazó író megtapasztalt múlt- és jelenbeli villamostapasztalata igen változatos. A Szathmári-féle szövegvilág villamosa néha „csöng, csöng, lármázik”, időnként „vérző, lomha, belénk zörgő, veszélyes, sikongva és csikorogva megálló, a kígyóhoz hasonlóan fordul” stb. A gyermek- és a felnőttkor, az idő, a történelem, a legintimebb élmények villamosa az intertextualitás olvasói pozíciójából közelíthető meg. Az alaptapasztalat beszéde mégis az itthoni/otthoni tóval és a jelen emlék-Szabadkájának villamoshiá-nyával áll összefüggésben. A vissza nem hozható idő és tér egyre inkább tudatosul.

A villamos és más történetek című kötet két egyenlőtlen szerkezeti egységre oszlik. Mindössze tíz „más történet” került be a gyűjteménybe. Ezek az elvágódás narratívái, amelyekben az alapmotívumok és a helyi színek továbbra is jelen vannak. A művekre egyfajta körkörös mozgás jellemző, melynek gondolati középpontja a kirekedtség, a kirekesztettség, a kívülállás. A megoldás végül a „kisurranás” (a szövegből való kioson-nás!?) lesz. A kötet kohéziója erős, a villamos átdöcög, átrobog szinte valamennyi „tör-ténetlehetőségen”. A tárgyak közül kiemelkedik a gyermekkori térbe tartozó, a lokális identifikáció eszközeként megjelenő fekete Singer varrógép, amely mitikussá növekszik (lásd a nyelvjáték lehetőségét, a kedves íróra, I. B. Singerre való utalást!), de jelen van a sárga-barna táj, az érzetek sokasága, a külvilág háborús és erotikus lüktetése, valamint a kékben pompázó, szinte transzcendens tengerkép és a hajó. A Szathmári-féle „tájvilla-nás” néhol Pissarro boulevard-látványaira, illetve földképeire és gyümölcsöseire emlé-keztet. A forgatagra és a sárga-barna földközelségre. A kettősségre. A fényeffektusokra...

A szövegépítkezés visszatérő sajátossága, hogy az író valamely látványból, illetve emlékbeszédből, emlékvízióból indít, ezt a dinamizálást, majd mindezt egy elvontabb, statikusabb vágás követi, amely általánossá, konkrét idővonatkozás nélkülivé emel-

kedik. A lezárhatatlan lezárások többnyire lírai érzékenységről árulkodó létreflexiók, kérdések. Szathmári szövegmondatai ezekben a novelláskötetekben rövidebbé váltak, a preszuppozíció egyre nagyobb szerephez jut. Íme néhány jellegzetes „lezárás”: „Pedig már ősz van. Mélyen az. (...) Lent pedig fáradtan habzik a tenger. Hangja már elveszett valahol. (...) És utána már mindegy. Vagyunk, akik vagyunk. És ez így jó. Őszintén azok.” A nominális stílus egyre jobban előtérbe kerül, a kötőszók tobzódása és modális funkciója különösen szembeűnő.

A *Lizi és a világ* című novella visszatérő modális eleme például a *de* kötőszó. Lizi az egész világgal kerül szembe, a novella a *de*-attitűdre, az ellenállás *de*-jére épül.

Az említett szövegkompozíció a mikrostruktúra szintjén is jelen van. Némely szövegrész sűrítettsége Mándy Iván prózájára emlékeztet, ám Szathmári szövegeiből kimarad a párbeszéd, a megjelenítés. Itt csak a látvány és a reflexió dominál, valamint a múltközvetítés lírai alaphangja, a szinesztéziák, a korrespondenciák. „Az újat kerestük. És ez már mottónkká vált” – olvasható a *Messziről nézve* című novellában. Ez az újkeresés indítja az *Ünnepnapok* című kötet első novelláit, amelynek címe a tisztaságvágy, a révbe jutás, a hazatalálás ünnepnapjaira utal (Szombathy Bálint könyvborítója is a kisfiú tisztaságát és az ajtó szerepét emeli ki. A „beszűkült”, belső perspektívát?!). A könyv hármas tagoltságáról, az indulásról, az új hazáról és a csalódás fejzeteiről már többen szóltak. Valójában a karácsonyi várakozások és a hiány könyve az *Ünnepnapok*; a novellák „tisztasötét” éjképei bizonyítják azt, amit a *Nyárutó a Tiszán* című novella szövege tartalmaz: „Szirmai-szerű lett a világ.”

Az önirónia gyakran megszólal. Az új haza színei a szürke, a barna, a fekete, néha minden foltos, a reklámok élénk színei pedig szinte fájóan hatnak. Az új haza Csikágó (Pest VII. kerülete), a piszkos körfolyosók világa, amely Mándy „budapesti legendáit”, Kafka és Hrabal szövegvilágát idézi. Az éjjeli Csikágó tájképe legszebben a *Csikágói blues* című novellában *szólal meg*: „És éjjel a Csikágó villogott. Neonok, lámpák, kivilágított kirakatok, aranyfogak az aluljáróban, sánták, bicegők, nyomorékok, mint ha flakonból állna a járda, vizelet, köpedék és gőzölgő virsli az üvegfalon túl, na meg a bor, a szőke, ha már minden bezár, úgy kettő vagy három körül, állok a pultnál, a fejem fölött a Keleti hamisítatlan hangjával.”

A tisztaság-, a tenger-, a hold-, a kommunikáció-, a szerelemhiány és a villamos hiánya, vagyis a „Rossz” uralja a kötetet, az itthon és az otthon kettőssége, a *más* és a visszafelé is vágyó ember magányának kérdése vetődik fel: „És hagyom, történjék az, aminek történnie kell. Bugyogjon belül az a valami. Úgy, visszafelé. Mást úgysem tehetek” (*A hó és a Nefelejcs*).

A villamos helyébe – az új hazában most is tovább dőcög – a vonat lép, ez az *érkezések*, ám nem a megérkezések járműve. A *nagy kaland* című novella már kimondta, hogy: „Többet gondolunk arra, ami itt marad, mintsem az ismeretlen újra.”

A honfoglalást, a Nagyváros említett kerületének belakását követően a szülőfölddel kapcsolatos nyomkeresés felerősödik. A súlypontok az ünnepekre, a találkozásokra, a meghittség lassuló narratíváira helyeződnek át. A valamiféle határszituációt jelző karácsonyok „benső magánya” (hasonlóképpen vall Rilke is egyedül maradt ifjú költőtársához címzett, 1903-ban kelt levelében), a fa, a szerelem, illetve annak elvesztése, az apa alakja, a tanterem, a kisvárosi gimnázium sárga épületének belterjessége, a disznóbőr táská, valamint a korzó, a tér, a tó, a behívók, a regionális kultúra dimenziói az identitáskeresést problematizálják. Az elvándorolt szubjektum számára a szülőföld interferenciái más perspektívából jelennek meg. A távoli szikla szintén a másik oldalról, az ismeretlen retrospektív meghódítása jegyében lesz látható, az elmaradt ünnepnapok viszont kettős perspektívából, otthonról és itthonról válnak elbeszélhetővé. Az utazás, a kaland, a kapcsolat, az új-, az idő- és a sínkeresés narratívája folytatódik. A külvilág „súlyát” a múlt század kilencvenes éveit a háborút és családszakadást megélt, a megérthetlent őrző regionális olvasó lelke mélyére is rárakták, az utazó egyén narratívája az empirikus olvasót szólítja meg. A mentális hátizsák mindig nehezebb. A nyugtalanító kérdések és felfedezések száma egyre sebesebben sokasodik.

Kiadások:

Szathmári István: A villamos és más történetek. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1995.

Szathmári István: Ünneppapok. Életjel Könyvek 59. Szabadka, 1995.

2.2. „Találni úgyse fogom”¹⁵

(Szathmári István: *Kurdok a városban*)

„Istenem, hisz mindenki jött valahonnan. Még azok is, akik itt születtek. Csak jönnek, özönlenek. Mint akik tudják, miért. És persze, hogy tudják. A lány is, aki csak pénteken érkezik.” A *Helyzetjelentés* idézett szövegrészlete a *Kurdok a városban* című Szathmári-kötet mottója lehetne. Mindenki jött valahonnan, és még mindig fontos, hogy ott (ti. ahonnan jött) mi van, de a miért jött nem *ennyire* megválaszolható, mint a pénteki lány esetében. A kajüt-lét közérzetelemzése, vagyis a novella zárata mindent imbolygóvá változtat. A tavasz és a konkrét utcanévek kapaszkodót és korlátot jelentenek.

Az evidenciahiányból fakad az az írói attitűd, amely Szathmári István ötödik kötetének én-narratívumát meghatározza. A dantei hármasság beosztás (az arányok persze változtak) egy új *Ecce homo* történet olvasatlehetőségét adja meg. Nietzsche önélet-

---

15 Hózsá Éva: Idevonzott irodalom. Szabadka, Grafoprodukt, 2004. 97–99. (részlet)

rajzi kötetének bevezetője a *túli* perspektíváját emeli ki, Szathmári István szintén ezt az emlékező gondolkodást és beszédmódot választja. Az *Andok felé* kötet cím a „felé” mozgást, az irányultságot sugallta, ez a kötet viszont a városban-létre reflektál. Az *Andok felé* és az *Álmok és életek* utazója itt megállapodást kereső alkalmi, néha cikázó „utas” elbeszélővé változott át, a lírai, meghitt, múltközvetítő narratívák pedig egyre inkább szétszóródtak.

„A város az én ketrecem”, olvasható a kötet első novellájában (*A város és a költő*), az *Ez is egy nap volt* narrátora pedig az Állatkert büdös ketrecai között téblábol, majd a szűk szobát érzi ketrecszerűnek. A képzettársítás ontológiai szempontból válik fontossá.

A város, amellyel az egyén azonosulni szeretne, behatárolt tér, belakhatóságához a rácsképzet kapcsolódik. A város nélkül és a város miatt nem megy semmi. A lehetőségek megrekednek, itt minden csak kezdődik. A város fogva tart. A városhatárok egymásba csúsznak. Szabadka és a pesti utca egyben van, vagy egyben sincs. A mitikus villamossal, régi motívumával párbeszédet folytat a szövegek között mozgó elbeszélő: „Villamosom síneit fölszedték örökre. Hiába álmodom újra és újra, írom meg csöngetését, kerekeinek hátborzongató sikolyát. A házak, épületek történetét, melyek nap mint nap látták, körülfogták. Mert nincsen már” (*Ha kérdezed, milyen*). A villamos tehát „hűségese” szabadkai villamos, ám az előző kötetek sínkereső poétikája eltűnik, és az eltűnés végérvényes. A végpontból tekintve a *Csikágói blues* is elhalkult, sőt elhallgatott. Az időutazás a kamaszkor újrafelfedezését teszi lehetővé. A városnak (városoknak) magánmitológiája alakul ki, olyannyira, hogy az (önironikus) eposzírói fogásra is ráismer az olvasó. A tó állandó jelzőt kapott: *tejszínű* tó lett, a városháza *kereszt-csillag-kereszt* cseréje a szabadkai mítosz középpontjába került. Mitizálódott a Triglav cukrászda, Mirko szabadkai könyvesboltja, a jegenye, a galagonya, viszont a próbababa már áthidalja a várostereket, a csoda pedig a Diószeghy utca lakóival kapcsolatban szintén felmerül. Az anya- és apamítosz folytatódik, a találkozások metamorfózist eredményeznek. A kérdések és reflexiók, az erotikus mozzanatok feldolgozása, az ironikus öninterpretálás és főként a novellák zárlatai és záró mondatai a tudatos demitizáló írói törekvés hordozói. A túliból minden átértelmezhető és változtatható, átrajzolható, mint például Bodor Ádám novellájában a gyermekkorban megszerzett kép, az *Eufrátesz Babilonnál*, amelyet az adott történelmi szituáció „rajzoltat” át, változtat meg, az idegen-ség ikonográfiájának valamiféle kényszerű narratív elfogadása valósul meg, Szathmári István novelláskötetének első „ciklusa” az adott háborús körülményekre, a távolból megérthetetlenre reflektál, a városelhagyás történésvillanásait jól felkészülten pergeti vissza, az illúzióvesztés cikázó élménytöredékeit rögzíti. Szirmai világa szólítja meg az én-elbeszélőt. A már említett *Ha kérdezed, milyen* című novellában olvasható: „Én félni kezdtem akkor, mert nem tudtam, mi is az biztosan, hogy visznek el éjjel, és csön-

getnek, dörömbölnek az ajtón, ha egyenruhásokat láttam, a fal mellé húzódtam, közben egy volt szeretőm városa dőlt össze pár óra alatt. Nem tudtam, miért e bujkálás, és mit is kéne tenni, az iskolában, ahol dolgoztam, a falakra új képek, feliratok kerültek, a diákok másként szóltak hozzám, kollégáim szeméből nem néztem ki semmit, és futottam haza, hogy halljam a híreket, melyek csak még bizonytalanabbá tettek, mondtam neked, neked, akivel már kilenc éve éltem, mi lesz, igen, de te nem nagyon foglalkoztál velem, és maradt a szoba, a gürc. Szirmai világa. De nem sokáig. Mert lazítani *kellott*, repülni nagyon, mint soha még. Feledni azt is, ami majd ezután jön.”

Az idézett részlet szinte filmszerűen sűríti az átváltozás pillanatát, ellenben most is a reflexió a lényegesebb: a Szirmai-evidencia és a prognózis, a még meg sem valósultak kötelező feledése, persze mindez már az emlékező én nézőpontjából nyilvánul meg.

A Szathmári-kötet újat hozó „fejezete” az utolsó, a *Couleur locale*. A helyi színek eddig Szabadkához kötődtek, és ez most is megmarad, viszont a leltár bővül, az új helyi színek ismeretében átértelmeződik Szenteleky elmélete is. A szerző-ént a jelenvaló helyett a távoli, a hiányzó, az állandó helyett pedig a változó érdekli. Az átcsúsztások, az interferenciák szintén az azonosságkutatással függnek össze. A Diószeghyn tetten érhető a vajszerű fény, és ez a városrész (az elbeszélő számára a város) olyan, mint a valamikor megismert szabadkai Kertváros.

„Kurd” nézőpontból a helyi színek is másként nyilvánulnak meg, ám a kurdság idegenséget és veszélyeztetettséget is jelent. Toldi Éva¹⁶ mutatott rá az *itthon* és az *otthon* szétvált jelentésére, az *otthont* azonban az *ott* cserélte fel. Ez kifejezetten a tér-és időbeli távlatra utal, mert legbelül minden együtt van.

Kiadás:

Szathmári István: Kurdok a városban. Novellák. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2000.

2.3. Kertközi utazás?

(A kertész és a csók avagy a Bácskai valóban létezik)

„A Bácskai valóban létezik” – ez a képaláírás *A kertész és a csók* című Szathmári-novella Pesten¹⁷ megjelent német fordítását (Teodóra Mydlo fordítása) illusztráló fotó alatt olvasható. Corina Staniek fotója a Bácskai nevű borozóval „igazolja” annak/ennek a pesti borozónak, valamint a vajdasági térségnek a létezését, a referencia hatal-

16 Toldi Éva: Vágyódás el és vissza. In: „Összetartozó neszek”. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1997. 178–182.

17 Pester Lloyd.

mát. Médiium-szerepet is betölt, az elbeszélő nézőpontjából a befogadó számára azzá válik, vagyis végül már nem jel, hanem maga a „dolog”. A lábjegyzet pedig Csáth Géza első kötetére, *A varázsló kertjére* és Csáth szabadkai születésére, bácskaiságára vonatkozó információkat tartalmazza.

Kertközi utazásként, mégis egyfajta megállapodásként értelmezhető ez a novella, ahol a tényanyag fikcionalizálódik. A novellába bekerülő, Budapest térképéről leolvasható vagy oda beírható konkrét nevek a „látványi szervezettséget” nyomatékosítják, nemcsak a Bácskaiét, hanem a megtalált kertét is, amelyet a narrátor és a haverok belaknak, ahol együtt fociznak. A Bácskai kertközelben és a szülőföldközeli emlékezésben vizualizálható: „Nem olvasott már, csak azt az egy történetet hajtogatta, a b á c s k a i történetét, ha úgy érezte, most muszáj. És csodák vannak. Mindig is voltak, mesélte nekem a kertész, a kerekfejű, tömzsi, overallos kertész, zsebre dugott kézzel a Bácskai-ban. A Nagyvárad téren mászkált mikor mintegy revelációként megpillantotta a gyönyörű Orczy-kertet és vele szemben a Bácskai, ezt a füstös, kormos, italozó helyet, ezt a handabandázó, lármás, részeges világot, ahová mi is jártunk focizás után.” A Bácskai felfedezése egyben egy újabb, zajos kert felfedezése, ahol beszélgetni, elvonulni is lehet, amely mitizálható és demitizálható, amelynek repedt tükre az egybelátást is repedezetté teszi. Sokféle kert válik átjárhatóvá ebben a szövegben, a modell azonban a Varázsló kertje, a csáthi imaginárius kert, a megálmodott kert. A szövegben minden hálószerű és átjárható, az ismert motívumok, a némi öniróniával megmozgott helyi színek (akácok), a Csáth-szövegek „effektusai”, Szabadka és Budapest bonyolult relációja, a textuálisan újratereztett szabadkai kert stb., holott a novella felütése akár egy kocsmai beszélgetés, akár egy vicceselés paródiája is lehetne, de már is körmondatba, gondolatfutamba torkollik („Megy a két kertész az utcán, a Diószegen, zöld overalban...”). Az életrajzi fikció széttartó szálai a kert összerakásában találkoznak, noha nincs végső megállapodás, nincs egyetlen kert vagy egyetlen kertész, viszont az elbeszélő megérti a kertészt, a kertészek „léthelyzetét”, eljut a megértésig, és megérdemli a meccs után kapott csókot.

3. Még egy közönséges villamosút

Mirnic Gyula válogatott szavainak a publicisztikához is közelítő gyűjteményében¹⁸ található a *Villamos, békeidőben* című kispróza, melynek térképezeteiből és utacaneveiből felismerhető a város, de ha nem, az sem baj. A III. számú villamos csendesen siklik, a sínen marad, nem tudhatja, mi van a hátsó utcákban, viszont itt is meg-

18 Mirnic Gyula: Jan Berger hazatér. Budapest, Timp Kiadó, 2008.

figyelhető az üveg, az üvegen innen és túl átjárhatóságának elbeszélői értelmezése: „A biztonságos üveglakon át mozgó tájképnek látom az utcákat. Az üvegfal, mely elválaszt a tájtól, egyben fel is tárja azt. Éles kontúrokban látom a siklóban utazók vonásait.”¹⁹ A tájhoz hasonlóan siklanak el a feliratok is. Ez a monitornézést idéző villamosút inkább a kétféle nézőpontra koncentrál, az innenből vetődnek fel az elbeszélői kérdések, amelyek ki is kapcsolhatók, virtuális világgá alakíthatók. A szubjektum ki-kapcsolhatja a kinti tájat, ám ezen a villamosúton egy nyomorék ijesztő látványa arra készíti az elbeszélőt, hogy ismét bekapcsolja az ablakot, hogy a feliratot is másként olvassa. Mirnics Gyula prózája is fogékony a politikai problémákra, a hazatérés helyzetére, amelyben például a szagok idegensége dominál („szagok a szövegben”²⁰).

Kulcsfogalmak

- **alakmás**
- **Bácska**
- **életrajzi fikció**
- **háborús szituáció**
- **határ**
- **identitás**
- **idő**
- **intertextuális műveletek**
- **kert és út**
- **megértés**
- **térkép**
- **térkontextus**
- **tükör**
- **villamos**
- **vonat**

---

19 I. m. 45–46.

20 Másfél évtized összefűzöttsége. Mirnics Gyula könyvének szabadkai bemutatójáról. Magyar Szó, 2008. december 20–21.

Irodalom

- Assmann, Jan:** Kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2004.
- Bazsányi Sándor:** A vak leveri a poharat. Egy önmagát megsemmisítő fantázia kalandjai. In: Ballassa Péter összeáll.: Üvegezés. Műhelytanulmányok Márton László *Átkelés az üvegen* című regényéről. Budapest, József Attila Kör–Pesti Szalon Könyvkiadó, 1994. 23–38.
- Bence Erika:** A kurd léthelyzet. In: A kert árnyéka. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2007. 95–97.
- Bengi László:** „In memoriam Cornelii Esti: Az Esti Kornél Tizennyolcadik fejezetéről.” In: Kulcsár Szabó Ernő – Szegedy-Maszák Mihály szerk.: Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről. Budapest, Anonymus, 1998. 198–215.
- Dobos István:** Metafikatív olvasás és intertextualitás: Az Esti Kornél önértelmező alakzatairól. In: Az irodalomértés formái. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2002.
- Fekete J. József:** A városban/A mai jugoszláviai magyar urbánus próza két szerzője: Lovas Ildikó és Szathmári István. Új Forrás, 1997. 7.
- Hima Gabriella:** Az idegen-tapasztalat módozatai az Esti Kornél utazástörténeteiben. In: Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2003.
- Szegedy-Maszák Mihály:** A regényszerűség meghaladása. 1933 Kosztolányi Dezső: Esti Kornél. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András szerk.: A magyar irodalom története 3. 1920-tól napjainkig. Budapest, Gondolat Kiadó, 2007. 230–244.
- Toldi Éva:** Vágyódás el és vissza. In: „Összetartozó neszek”. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1997. 178–182.
- Utasi Csaba:** Félretaposott sarkú cipők látványától a hazugság kultuszáig. Néhány valós és fikatív úti élmény XX. századi irodalmunkban. In: Ráadás. Esszék, tanulmányok, háborús napló. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2007. 110–117.

Dokumentumnovella/ ténynovella

Problémafelvetések

- ➔ Dokumentumirodalom, dokumentumműfajok, a *valódiság* problematizálása
- ➔ *Vége volna a dokumentumnak?* „De csakugyan indokolt-e a dokumentumfotózás végéről beszélni? Aligha. A fotográfiát a kezdetektől fogva készítőinek beavatkozása éllette, tette értékessé. Mint dokumentumot is!” (A *Forrest Gump* krónika-háttéréből, 1994. Rendezte: Robert Zemeckis, forgatókönyv: Winston Groom regénye alapján Eric Roth, fényképezte: Don Burgess)
- ➔ Pechán József hadifotói mint „dokumentumok”? „Egyéni meglátású képek ezek, amelyeket csak egy művész szeme kadrirozhatott be s kaphatott lencsevégre.” (Bordás Győző és Bela Duranci tan. és vál.: Pechán József – Jožef Pehan, 2008.)
- ➔ Dokumentum és emlékezet viszonya: Michel Foucault a tudás archeológiájáról és Jan Assmann a kulturális emlékezetéről
- ➔ Ideológia és ideologikus alakzatok
- ➔ „Szociográfiák nyomában”

Németh István *Ima Tündérlakért* (2000) című *heterogén* kötetében novella műfaji megjelöléssel szerepel *Az önkéntes* című fejezet. Az utolsó novella címe *Egy másik pokol*, az alcím pedig: *Ténynovella*. Az 1990-es évek délszláv háborúi előhívták a *ténynovellát*, és nem egyedi eset, hogy a retrospektív (sőt időnként szakrális) beszédmód a második világháborúhoz kötődő emlékeket, parabola-lehetőségeket emeli ki. Az *Egy másik pokol* legendásított ténynovellának mondható, hiszen a pokol és az Úr előtti

megjelenés vertikális kimozdulásai, az ezzel kapcsolatos elbeszélői reflexiók, alakzatok látszólag ellenállnak a dokumentumnak, ugyanakkor éppen az empirikus vonulatot nyomatékossítják. A legendásító törekvés megtöri a linearitást, de valamiféle kronológia mégis megfigyelhető. A zárójeles zárlat Opp Heléna, azaz Ilon, azaz Németh Mátyásné halálra készülődésének szituációja. Az Úr színe előtt a sok megpróbáltatást megélt – sváb identitását a félelem és a félelem szégyene miatt megtagadó – asszony nem jelenhet meg az ördög által összekócolt hajjal, az ördögi kísértet nyomával, ezért kell megfésülködnie, önmagát rendbe tennie. A pokolképzet Szekics átalakulásához, a német lakosság kiűzetésének és lágerebe vetésének második világháborús problémájához és néhány dantei allúzióhoz kapcsolódik. Romba dőlt a templom, a temető, a lehetséges menekülésnek legfeljebb egyéni útjai járhatók. A lágereből megszökött, a temetőben bujdosó, majd a férjhez menés lehetőségét elfogadó női szereplő utólagos önvizsgálatot folytat:

„Mért ver engem az Isten? Mit vétettem? De amikor így sóhajtoztam, mindig eszembe jutottak azok, akik még mindig bent sínylődtek a lágerekben, hát azokat mért veri az Isten? Nem láttam én akkor még semmit a világból, nem láttam túl a dreai határnál, csak azt láttam, hogy ez a Szekics többé már nem az, ami volt. Poklot csináltak belőle. Ha létezik, ilyen lehet a pokol tornáca.”¹

A novella néhány szöveghelye a dokumentáris hitelesség, az irodalmi szociográfia szempontjából is figyelmet érdemel, főként a Baron Stad megközelítése:

„A Baron Stad, a mi nyelvünkön Paron Stad Szekics és Hegyes között, a két falut elválasztó domb alatt volt egy mesterséges szakadékban, ahonnan valamikor házépítéshez elhordták a hegyoldalt. A szakadékot magába foglaló földterület állítólag egy báróé volt, innen ennek a későbbi kis településnek a neve. A romjai még ma is láthatók.”²

Bori Imre „a hétköznapi szociográfusának” nevezte Németh Istvánt, akinek szövegei a *Zsebtükör* megjelenése óta a *pusztulásszociográfiára* összpontosítanak, és szinte a szociográfiából nőttek ki személyességükkel.

Bordás Győző mindig is vonzódott a dokumentumirodalomhoz/tényirodalomhoz, ezt bizonyítja Pechán József életművéhez való sokrétű viszonya, irodalmi publicisztikája (*Üvegház, Ténta és repesz*) és regényvilága.

2008-ban jelent meg Újvidéken *Az Úr órája* című novelláskötete, pontosabban a kötet alcímében megjelölt műfajok a következők: *Dokumentumnovellák és tárcák*. A

1 I. m. 128.

2 I. m. 124.

tárca az 1990-es évek háborús irodalmának is egyik műfaja volt, de Németh István Bordás-recenziója valamiféle „vegyesről”, illetőleg esszésített novellákról, novellisztikus esszékről beszél az említett kötet vonatkozásában. A fedőlap ismét Pechán József festményének felhasználásával készült. A szövegekben fellelhetők Bordás szövegvilágának ismert motívumai (kertészsakma, virágkereskedés, koszorú, üvegház stb.), a térképen megjelölhető helységnevek, sőt külön figyelmet érdemel a jelentés vagy a levél beszédpozíciója, vagyis a dokumentálás, a fiktív dokumentum vagy egy konkrét javaslat beiktatásának gesztusa is. Bordás Győző novella iránti kötődését bizonyítja a Szirmai-kötet (*Vesztglő vonatok I.*, 1990) összegyűjtött anyaga és előszava, amelyben különös érzékenységgel lép be az ún. halálnovellák „előszobájába”. Szirmai neve mint a „közös barát” megnevezése bukkan fel a Márai Sándorhoz intézett fiktív levélben (*Levél a túlvilágra*).

„A témák látszólagos hasonlósága ellenére – olvasható a Szirmai-kötet Előszavában – mégsem egysíkúak ezek a novellák, mert a halálhoz vezető okokban, az indítékokban megtaláljuk azokat a különbözőségeket, amelyek túlmutatnak a látszazonosságán, s jelzik – mint térképeken a sötétebb és világosabb barna színek az alacsonyabb és magasabb hegycsúcsokat – a halálérzés intenzitását. (...) Szirmai novelláiban a látomás a valóság tartozéka, ám a vízió teszi egyúttal erősen poétikussá is szövegeit.”³

A halálérzés intenzitására Bordás Győző előszava *Az utolsó ház* című Szirmai-novellát említi példaként, ám a méltató novellái közül is kiemelhető *A ház* című dokumentumnovella (Németh István kert- és ház-novellákat nevez meg recenziójában!), amely a szülő halála utáni bomlás intenzitását vezeti le, ahol a személyes („édes emlék”), kulturális és kommunikatív emlékezet működtetése egyaránt kifejezésre jut. A végkiárusítás a rendet bomlasztja fel, azt a rendet és nagyanyai menetrendszerű tisztaságrögeszmét, amelyet a személyes emlékezet őriz. A zűrzavaros szituációban az elbeszélő módszerességre törekszik, teszi ezt házkiüresítésben és emlékező stratégiájának kialakításában egyaránt. A ház színteződésében a felső szinttől, az „ott hal meg minden” térségéből haladunk lefelé, a Teremtő is a padlásra összpontosított. Az elbeszélő utal a lakozás színteződésére, amely a heideggeri négyességet is előhívja az olvasóban (ég és föld, isteni és halandó):

„S most következzenek egy naiv történet. Megtörtént vagy sem? Nem mindegy?
A tudatomban így él.
A padláson kezdem, aztán jöjjön a pince, majd a nappali, a konyha, az ebédlő...
A fürdőszoba üres, szüleink hálószobájában már csak a bekeretezett fényké-

3 Bordás Győző: Előszó. In: Szirmai Károly: *Vesztglő vonatok I.* Összegyűjtött elbeszélések, novellák, versek 1910–1944. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1990. 8.

pek... Miért a padláson? Mert ott hal meg minden. A Teremtő is valahogy úgy rendezte el, hogy amíg le nem mész a földbe, csak a padláson kútáskodsz! Óseid csontjai ott vannak!”⁴

Mínta a gyerekkori mítosz fontosabb lenne a köztességben-létnél, hiszen a padlás után a pince következik, majd csak azután a lakás szemrevételezése. Az üresség fel-erősíti a szubjektum összetettségre való figyelését, a lépes méz, illetve a nagypapa méhészkedésének emlékét, amellyel, azaz a távoli íz segítségül hívásával a helyváltoztatás is megvalósulhat, az egyén nagyvárosban is továbbélhet. Hannes Böhringer írja: „A történelmen túli időben a nagyvárosi emberhez a legteljesebb mértékben igazodó világban feléled egy ellenkép: a nomád, aki lévén gyűjtögető és vadász, a legteljesebb mértékben alkalmazkodik a környezetéhez, és azzal együttérző közösségben él.”⁵ A novella elbeszélője dokumentumokat is nézeget, spárgával összekötött újságokat, az apa vadászkönyvtárát kiegészítő, maguk készítette fegyvert, irodalmi zsenéket, intim naplót. A méh (méhkas) emblémája a komparatistikai kutatások szempontjából is kiemelhető, a békés-szorgalmas lét, a megmaradás szerepét tölti be, „a mitologizálás didakszisztól a didakszis mitologizálásáig ível” némely regényben.⁶

„A valós és mitikus keveredett és kavargott karácsonyainkban – emlékezik az elbeszélő a gyermekkori ünnepi *folyamatra*, a pópa halálára és a vegyes lakosú kisvárosra *Az Úr órája* című novellában – ez volt benne a szép, a felemelő, a mindenkori örök.”⁷ Az Úr órája sem jár mindig pontosan, a szubjektum pedig az Ó órája szerint szólíttatik el a szinteződésre ítéltetett földi világból. Az idő nézőpontjából fontos az, ami állandósul a szubjektum értékrendjében, mint például a Pilvax a feketicsi történetmesélő világlátásában (*Pilvax* c. novella). A *kisasszony*ban hiányzik a stabil fogódzó; az orvosi etika és az élet törvényei egyaránt lelkiismeret-furdalást okoznak, minden igazság megkérdőjeleződik, a retrospektív lelepleződések átértékeléshez vezetnek.

„Ismered azt a régi igazságot – fejtí ki az orvosi hivatást gyakorló, ám önmagát sem gyógyítani tudó Bella –: minden az apró hazugságokon alapszik. Elmondom. Elhagy a lelkieróm. Mindenbe belefáradtam. Olvastad Csehovot? Azt

4 I. m. 36.

5 Hannes Böhringer: Romok a történelmen túli időben. In: Kísérletek és tévelygések. A filozófiától a művészetig és vissza. Budapest, Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám, 1995. 44.

6 Fried István: „... Az eredetiség alkotás” (Nemzetképek, nemzet-torzképek Kelet-Közép-Európában). In: Fried István szerk. Osztrák–magyar modernség a boldog (?) békeidőben. (Osztrák–magyar–kelet-közép-európai összefüggések). Szeged, Szegedi Tudományegyetem BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 2001. 23.

7 I. m. 47.

mondja: ha jobbra mész, fölfalnak a farkasok, ha balra, te falod föl a farkasokat. Ha középen mész, önmagadat falod föl. Hát ez az igazság. S most mit ajánlhatok a lányomnak? Ettől van ulcusom.”⁸ Ezekre a novellákra is kiterjeszhető a *Katonaszökevény* (2004) című regényre, a regényidőre vonatkoztatott megállapítás: a *múltbéli* ebeszélése *maivá* válik.⁹

Bordás Győző folytatja a „dokumentumnovellák” publikálását. A történettudomány számára az anyagi dokumentum kérdésessé vált, „a dokumentum önmagában nem *emlékezet*”, a dokumentum csak a működésbe hozás révén válik emlékezetté, „a megmunkálás során ma már sokkal inkább a folytonosságihiány, a töréspontok fontossága, a több időskála és mindezekből következően a szóródás tere válik hangsúlyossá”.¹⁰ A dokumentumirodalom előzményei az ókorig nyúlnak vissza, ám a huszadik század 1920-as, majd 1960-as éveiben jelentkeztek jelentős hullámai. A földalatti (underground) irodalom is szívesen alkalmazta a dokumentarista eszközöket (lásd magnoírodalom); a dokumentumirodalom számos elméleti vitát váltott ki, a filmben manapság is megmaradt jelentősége.

Kulcsfogalmak

- **dokumentarizmus**
- **dokumentumirodalom**
- **dokumentumnovella/ténynovella**
- **emlékezet (dokumentum és emlékezet)**
- **„esszésített novella”**
- **halál-motívum**
- **hatalmi struktúra**
- **határhelyzet**
- **identitás**
- **ideológia, ideológiai előtér (Paul de Man ideológia-fogalma)**
- **idő**

8 I. m. 32.

9 Szerbhorváth György: Háború, irodalom. Háborús irodalom a vajdasági magyar irodalomban (1991–2005). In: Fekete Vince szerk.: Hosszúfény. Határon túli magyar írók antológiája. Budapest, Magvető Kiadó, 2008. 340.

10 Dánél Mónika: Külön térben és külön időben? A kulturális emlékezet elbeszélései. In: Fekete Vince szerk.: Hosszúfény. Határon túli magyar írók antológiája. Budapest, Magvető Kiadó, 2008.

- **levél**
- **marginalitás**
- **„novellisztikus esszé”**
- **referencia**
- **retrospektív technika**
- **rom**
- **szociográfia**
- **szóródás**
- **tapasztalat**
- **tárca**
- **távolság**
- **térkép**

Irodalom

Bence Erika: Könyvkereskedés. Szabadka, Életjel, 1997.

Bordás Győző: Előszó. In: Szirmai Károly: Veszteglő vonatok I. Összegyűjtött novellák, elbeszélések, novellák, versek 1910–1944. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1990.

Bordás Győző és Bela Duranci tan. és vál.: Pechán József – Jožef Pehan. (1875–1922). Szerk.: Buzás Márta. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2008.

Bori Imre: Szociográfiai nyomában. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1997.

Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története. Újvidék, Forum Könyvkiadó – Tankönyvkiadó, 1998.

Böhringer, Hannes: Romok a történelmen túli időben. In: Kísérletek és tévelygések. A filozófiától a művészetig és vissza. Budapest, Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám, 1995. 36–47.

Hartmann, Nikolaus – Hartmann, Oswald – Hartmann, Roland – Matković, Stevan – Pál Károly: Istina, na primeru Sekića / Die Wahrheit am Beispiel von Sekitsch / Az igazság Szikics példáján. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2007.

Jeney Éva – Szegedy-Maszák Mihály szerk.: (Tév)eszmék bűvölete. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.

Szeli István: Nyelvünk, kultúránk, nyelvi kultúránk. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1997.

Szerbhorváth György: Háború, irodalom. Háborús irodalom a vajdasági magyar irodalomban (1991–2005). In: Fekete Vince szerk.: Hosszúfény. Határon túli magyar írók antológiája. Budapest, Magvető Kiadó, 2008. 340.

Vajdasági magyar novella, anekdotázó hagyomány?

(A perem „szorításában”¹)

Problémafelvetések

- ➔ A történelem narrativizációja, az önazonosság problémája
- ➔ Az irodalomhoz való viszony módozatai
- ➔ Fikció és tényrekonstrukció
- ➔ Centrum és periféria kérdései a novellákban
- ➔ Kánon és irodalmi hagyomány
- ➔ Regionális kultúra és irodalom
- ➔ Az anekdotázó hagyomány a magyar irodalomtörténetben
- ➔ Művészet és szabadság

Időhatár, felejtés, irodalomtörténet

Hogy a bezártság mennyiben kedvez a peremvidéki legendásításnak, vagy éppen a bizarr és abszurd kialakulásának, erre Grendel Lajos *Csehszlovákiai magyar novella* című szövege lehet a legjobb példa, annál is inkább, mert kapcsolatba hozható Mészöly Miklós és Kőrösi Zoltán *Magyar novelláival*. Grendel *peremnovellájának* szövegében még az identitást őrző fadoboz sem szerepel, amelybe vagy amely mellé össze-

¹ Megjelent: Papp Richárd szerk.: Délvidék/Vajdaság. Társadalomtudományi tanulmányok. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2007. 112–119.

gyűjtötték volna a vidéki remeteségben élő, majd a háború végén eltűnt Páll Imre verseit, a nyolcvanöt éves unokanővér halála után pedig nehéz lesz a dokumentumokat felkutatni. Ebből a Grendel-szövegből hiányzik a várakozás, az egyéni emlékezet szintén véges, még a ronggyá foszlás metamorfózisa is esélytelen, a végességből való kitörés legfeljebb a kontextus legendásítása útján valósulhat meg. Minden út valahol véget ér, minden elhallgat. Erre döbben rá a novella zárlatában a szakdolgozatára készülő, „a provincia mocsarában” már-már monográfiáról ábrándozó Vígh, aki az egyetemi adjunktus felkérésére vállalja a feladatot, hogy *a terepen* felkutassa „a legnagyobb csehszlovákiai magyar költő” még élő hozzátartozóit az Isten háta mögötti vidéki kisvárosban. A helyi színekben bővelkedő vidéki városnál jelentéktelenebbet és sivárabbat a diák még nem látott. Ebben a városkában a maga elefántcsonttoronyában, pontosabban udvarának négyszögében élt a magányos költő, akit cseresznyevirágzás idején egy városszéli nyomortelepről, azaz *a pokolból* érkező öregasszony (metafizikus gonosz is!) megvádolt, és bár a tárgyaláson tisztára mosták, minden „középutasan” elrendeződött, ellenségei elérték céljukat, hiszen Páll Imre többé nem volt makulátlan. *A pályáról a kispadra, az elefántcsonttoronyból a pajtában levő sámlira* került, visszahúzódott könyvei közé. A per idején a városlakók elhitték a rágalmakat, egyértelműen bűnösnek akarták látni őt. A közvetett elbeszélői reflexió mindössze ennyi: „Páll Imrét le kellett rántani a sárba, hogy ne kelljen a jövőben fejet hajtani az okossága előtt, hogy el lehessen intézni a véleményét egy vállrándítással.”

Az öregasszonnyal való következő találkozás – a második világháború idején – döbbsentette rá Páll Imrét arra, hogy az asszony őt olyan bűnök miatt átkozza, amelyeket nem ő, hanem a szerinte szerencsés csillagzat alatt születettek követtek el. Ekkor távozott el a költő a kisvárosból. Vígh monográfia-ábrándja az unokanővér halálával szertefoszlik, ugyanis a házba kerülő, a magyart törve beszélő villanyszerelő rokon már emléktöredékekkel sem tudott vagy akart segíteni.

A peremvidéken (Pozsonyhoz képest is perem!) minden koncentráltan nyilvánul meg, az ellentétek kiélezettebbek, mégis mélység és magasság, sár és tisztaság, szép beszéd és büdös lehelet, fényes és homályos a szokványosnál sokkal összetartozóbb, egymásba játszóbb. A rendszer által bemutatott kisszerű színjátékok hatósugara (például a költő kirakatpere), a rezesbandák muzsikájára való gondolatmenetelés elvárása ugyancsak nagyobb. A feddhetetlenség aspektusából az idő szerepe is kimagasló, ez az unokanővér reflexióiból derül ki: „Hiába volt okos és művelt, mondta Páll Imre unokanővére, elfeledkezett róla, hogy a legtisztább és legfényesebb eszmék is sárból és mocsokból törnek fel. Elfeledkezett róla, hogy a fölemelkedéssel egyenes arányban növekszik a mélység vonzereje is. Hogy ami tiszta, arisztokratikus és feddhetetlen, az egy idő után terhes lesz a közönséges ember számára.”

A diák, aki az öregasszony halála után került képtelen helyzetbe, és dolgozatának témaváltoztatásán töprengett, az elszalasztott lehetőségek földjeként definiálta a (perem)vidéket. A következőket állapította meg: „Ez a föld az elszalasztott lehetőségek földje, gondolta keserűen. Csak itt eshet meg olyasmi, hogy van egy nagy költő, aki nem látja értelmét, hogy a verseit kiadják, csak itt eshet meg, hogy ezt a nagy költőt le lehessen tagadni, majd el lehessen felejteni, s csak itt eshet meg, ami vele történt, hogy amikor kezében már a kulcs, amely a kincsesládát nyitja, ő ezt a kulcsot könnyelműen visszaadja tulajdonosának, hogy az magával vigye a sírba.”

A novella irodalomtörténeti diskurzusként is értelmezhető. Regionalitás és kánon viszonyának alakulása más Grendel-szövegek vonatkozásában is felbukkan. Vigh ön-iróniája igencsak tombol, amikor azon töpreng, hogy olyasvalakivel foglalkozik, akinek csak fantomalakját ismeri, akinek verseit nem is látta. Az értékrend a peremvidéki bezártságban a pragmatizmus, az ideológiai vagy másfajta elvárás, az irodalmár egyéni érvényesülésének és hivatali/hivatalos előléptetésének jegyében alakul: „Vagy, gondolta, nem eléggé abszurd-e, hogy még a legnagyobb költőket sem aszerint méri meg az utókor, hogy mennyi az irodalmi önérték a versekben, hanem hogy mikor, hogyan és mennyire használható fel, amit valaha is leírtak. Kezdte tisztán látni: szakdolgozatával, ha ugyan valaha is elkészül vele, nem fog babérokat aratni.”

A szakdolgozatának megírására készülődő hallgató eljátszott a Páll Imrével való azonosulás lehetőségével: „Úgy gondolta, mindkettejükben azonos az irodalom és a tudomány szeretete, s akárcsak a nagy költő, az intenzív belső életet ő is fölébe helyezi azoknak a napi praktikáknak, amelyek nélkül a hivatali előmenetel elképzelhetetlen. Az irodalom művelése az alkotó legszemélyesebb magánügye, s a siker szerzte örömmel semmi köze sincs ahhoz az örömhöz, amit az írás maga nyújtani tud. Az író vagy költő, miként Páll Imre is tette, megengedheti magának az elvonatkoztatás olyan szabadságát, ahová csak kevesen képesek követni őt, vagy senki sem. Mi több, kötelessége ezt a szabadságot a maga számára bármi áron kivívni, s nem riadhat vissza attól sem, hogy új szavakat és új nyelvtant alkosson, amely alkalmas arra, hogy kifejezze magát.” A dolgozat leendő írója rádöbben a több nézőpontból megközelíthető alkotói függetlenség jelentőségére, feszültségére, amelyhez egy halott segítette hozzá.

A stagnáló idő veszélye az irodalmi értékrendet is érintheti, ahogyan az adjunktus sem a versekre emlékezett, hanem arra, hogy negyven évvel ezelőtt hogyan fogadta be a vidéki szerző verseit. A magára maradt tanítvány feladata mindössze annyi, hogy visszahozza az adjunktus számára az elmúlt időt, hogy a felejtésnek ellenszegülve fel-támassza Páll Imrét, majd *megírja* Páll Imre nem olvasott verseit, a modellhiány ellenére utat nyit a legendának, amely majd folytatható egy másik kor írója számára, azaz újabb kontextus kapcsolható a legendásított (most éppen textust nélkülöző) kon-

textushoz:² „Csak így tágíthatók ki a végesség határai, s győzhető le az idő, amely könnyörtelenül elbánik mindennel, ami kilép a létezés előtti homályból, és megmutatja magát, hogy cserébe lemondjon a tökélyről, amilyen a nemlétben volt.”

A vidéki ház geometriai megközelítése a négyszög (a nem-körforma: „Nicht-Kreisförmigkeiten”³) jegyében alakul, ugyanis az udvar négyszögét tűzfalak zárják le, a veranda is zárt, az olvasott betűk viszont az esti homályban csíkokká olvadnak össze. A nyitást a merőleges mozgáspálya teszi lehetővé, jóllehet a mélység – mint a magaslat szokványostól eltérő, nem igazán pároppoziója – állandó veszélyt rejt.

Az udvar négyszögesítésénél is hangsúlyozottabb a befalazottság, ennek kiemelése a vajdasági magyar irodalomban is fellelhető. A központhoz inkább a filozófia és a tudományok történetében sokat vizsgált kört és a fényt társítják, a párizsiak képzeletvilágában például a körszerű forma él, amely ráadásul egy hatszögű (majdnem-kör ország) közepén helyezkedik el. Ebben a központi körben *minden* összetalálkozik, hiszen virtuális és szellemi középpont is, noha a zártságot is magában hordozza.⁴

Grendel szövegének kulcsproblémája a felejtés, vagyis a Kafka elbeszélői világa révén kutatott „emlékezet nélküli, a saját elől kitérő létmód”, „a minket lényegünkben érintő léttől való tartózkodás és megfutamodás módozata”, felvetődik a gépies engedelmesség, valamint az egyén magát feledő beállítódásának dilemmája.⁵

Juhász Erzsébet az önazonosság keresését szolgáló „öntudatos tagadás gesztusáról”, az immanens ambivalenciáról beszél a Grendel-regények „fantomvárosaival” kapcsolatban, és felveti a novellában felmerülő kérdést: „S ha magának a nyomozottnak folyton nyoma veszik, akkor vajon hogyan lehet róla bármi is elmondható?”⁶

Sziget(-lét) a vajdasági novellában

A *Csehszlovákiai magyar novella* elfeledett költő-hőse távoli remeteségében tudott verseket írni, ragadványneve is „remete”. Amint a külső erők betörnek remetésébe, költői énje elveszik, tisztasága megkérdőjeleződik, a gépies tevékenységek be-

2 Vö. Kappanyos András: A taxifőrr vakációja, or what you will. In: Domonkos-symposion. Szerkesztette: Thomka Beáta. Budapest, Kijarat Kiadó, 2006. 29.

3 Blumenberg, Hans: Wahrheitsmetaphorik und Erkenntnispragmatik. Geometrische Symbolik und Metaphorik. In: Paradigmen zu einer Metaphorologie. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 29., 1999. 166–193.

4 Benvenuto, Sergio: Párizs rejtelsei. Fordította: Karádi Éva. Magyar Lettre, 2005. nyár, 6.

5 Bacsó Béla: Felejtteni – írni mint felejtteni. Franz Kafka példája. Alföld, 2004. 6. sz., 87–88.

6 Juhász Erzsébet: Az „öntudatos tagadás” mint regényszerző erő. Grendel Lajos regényeiről. In: Állomás keresésben. Pécs, Jelenkor Kiadó, 1993. 42.

indulnak. A vajdasági magyar novellatermésben is felszínre kerül a távolságból-magatartás túlélési stratégiájának problémája. Németh István *Sziget* című bibliai allúziókat tartalmazó, önnomozó novellája szintén konkrét történelmi időben és térben veti fel a bűnössé tevés kérdését, sőt sorskérdését. A szóban forgó konkrét bűn, amely miatt az egyén két évre börtönbe kerül, illetőleg végül öt évig bujdosik, mindössze ennyi: negyvenhétben nem termett a földje annyit, amennyit az állami bürokraták beírtak. Az elbeszélő negyvennyolc február 12-én kerül fogolyként Požarevacba, ahonnan megszökik, egy kalauz és egy hordár pártfogása révén, majd viszontagságos kalandok után átkel a Dunán, és eléri a Csík völgyét. Előbb a falun kívül, a nádasban húzódik meg, a juhászok a hírnökei, általuk tart kapcsolatot feleségével, ötvenháromban „tér be” a faluba, mert ekkor az ő bűne is elévül. Nem találja helyét a faluban, ezért visszaköltözik „szigetére”, és földet vásárol a vízi világban. Fogsága és szökése világháborús tapasztalatán alapszik, akkor a szibériai fogolytáborból szökött haza a nagyvilágból, most kisebb távot kell megtennie, hogy Belgrád és Zimony érintésével – egy mitológiai vonatkozású csónakút után – Bácska földjére jusson.

A sziget-metafora jelentéseinek értelmezése izgalmas olvasói játék, különösen ha figyelembe vesszük, hogy térségünk kontextusában már a novella/a novelláskötet megjelenésének idején (*Hegyomlás*, 1985) sajátos politikai és kulturális vonatkozású szemantikai távlatokat nyithatott meg a cím sziget-toposza, amelyekről csak mostanában írnak szépíróink vagy publicistáink, nevezetesen a szigethez kötődő Tito-kultusz más szempontú megközelítése, valamint a tabuként élő fegyencsziget rejtélye, az onnan visszatérők csendjének megértése. A szökés éhségtapasztalata a negyven napot lakatlan szigeten tölthető idő gondolatát hozza felszínre a novellában, maga a tanyavilág szintén szigetekre emlékeztet. A sziget-lét azonban a kirekesztődés felvállalását, az érvesszítésre készítő, diktatórikus társadalmi rendtől eltávolodni akaró egyén esélyét jelzi. Az egykori foglyot, a saját nádas szigetén végérvényesen nyugalomra találó, emlékező elbeszélőt hiába hívja hivatalos küldöttség vissza a faluba, hiába vezeti a deputációt éppen az a személy, aki negyvenhétben több termést jegyzett fel a papírra, mint amennyit a meghatározott föld termett. Válaszával az egykori szökevény megszégyeníti börtönbe juttatóját, noha nem akar ő senkit sem megszégyeníteni, sőt a bürokratára már úgy tekint, mintha nyugalomát neki köszönhetné. Felelete egyetlen kérdés: „De ha nekem így a jó, és nem akarok többé visszamenni a faluba, rendőrökkel vitetsz oda vissza?”

Maurice Blanchot a Kafka-regények, illetőleg *A per* kapcsán állapítja meg a kivonulásról: „A per azonban nem annyira az igazság kiderítése végett folyik, hanem ellenkezőleg, a tévedés eljárása, mint minden, ami a kívülhöz, a »külső« sötétséghez tartozik, ahová a száműzetés ereje által vettettünk, olyan eljárás, mely ha tartogat is valami reményt, akkor az annak szól, aki – ha magában a tévedés értelmében is – elő-

remegy és nem meddő ellenállást tanúsítva az ár ellenében halad.” Az elbeszélő értelmezésében ötvenháromban egyedül a kivonulás adja meg a büntelen túlélés reményét és az ideológia által mozgatott törvényektől való egyéni megnyugvást. Egyedüli (feltételelességet sejtető, kérdésbe rejtett) ellenérve: „...nekem így a jó...”. Ez viszont kizárólag *sziget-előrehaladás*, amelynek ironikus olvasata is lehetséges, egy új csacsira épített jövő ugyanis kételyeket vet fel. Az emlékező elbeszélő mondja: „Hoztam magammal egy öreg szamarat; a földet a faluban mind eladtam, egy holdat vettem itt a nádas közelében. A csacsi nemsokára kimúlt, ott temettem el a kunyhó végében. Vettem egy másikat, egy fiatal; olyan volt az, mint egy fundamentom, építeni lehetett rá.”

Az elbeszélői időjáték a szökés újragondolásában jut leginkább kifejezésre. Az időtágasság a bűn megértésének szemszögéből jelentős a novella expozíciójában: „Ma már magam is mosolygok az egészen. De akkor más volt. Az életével játszott az ember. De ezt is csak most mondom. Mert akkor nem gondoltam én arra, milyen nagy veszéllyel járhat a szökés, olyankor nem ezt fontolgatja az ember, mert ha ezen rágódna, sose váгна neki. (...) Mi volt az egész történetben a különös? Az, ahogy az emberek engem Požarevacból hazacsempésztek. Valóságosan hazacsempésztek. Nem teszik ezt meg egy bűnözővel. De bűnöző voltam-e én? Valahogy az emberek ezt rögtön megérzik. Hogy ki micsoda. Miféle. Már ebben is volt nagy tapasztalatom. Persze neked is érezned kell, hogy kinek szólhatsz. De aki erősen bajban van, valahogy azt mindig megérzi.”

Az egyes ember⁷ szituatív, egy adott rend és közösség általi elítélése magát az egyént is kételkedővé teszi, a morális bizonytalanság kontextusában szüksége van az önrehabilitáló felismerésre: „Nem teszik ezt meg egy bűnözővel.” A szökevény nem érzi a kockázat súlyát, az emberi szolidaritás viszont eloszlatja a kételyeket.

Törmelék-aspektus

A kilencvenes évekre a törmelék, a töredékesség nyomasztó hatásával kellett megbirkózniuk a vajdasági peremtérségben élőknek, Juhász Erzsébet szövegei például ezt tematizálták (*Senki sehol soha*, 1992). A hajótörés-metaphorát, az átmenetiség problematikusságát szintén Juhász Erzsébet esszéi említik. Az ország-felbomlás és a virtuális térképújraírás irodalmi megragadásának sokrétű recepciója manapság egyre inkább kialakulóban van.

A töredékesség látószögéből az egyéni vonások és értékek, főként *a maradó*, a tehetetlenül szemlélődő egyén peremvidéki beszédhelyzetei kerülnek előtérbe (a szórványban, a Balkán peremén, a Telepen élő is!).

---

7 Blanchot, Maurice: Kafka és a mű követelése. In: Az irodalmi tér. Fordította: Horváth Györgyi, Lőrinczy Ildikó, Németh Marcell. Budapest, Kijarat Kiadó, 2005. 56.

Juhász Erzsébet írja *Saját sors?*⁸ című esszéjében: „S hogy miért oly nehéz a szülőföldhöz való hűség azoknak, akik a nemzeti kisebbség sorába tartoznak, arra a mostani nehéz idők megannyi adalékot szolgáltatnak. Darabokra hullott az ország, amelybe beleszülettünk, a maradék pedig a nemzeti egyesítésért folytatott háború következtében roppant össze gazdaságilag és morálisan egyaránt. Mi, származásunknál fogva, eleve mentesülve az itt dúló nemzeti eufóriától, itt éldöglődünk tehetetlenül a romok között, most már csak arra várva, hogy a létezés minimális rendjének egyre silányabb kulisszái is összedőljenek. S itt, ezek között az alig-alig elfedhető romok között az ember egyszerre rádöbben, hogy valóban van saját sorsa.”⁹

Sors és sorstalanság értelmezésében a mitológiai inspiráció is felfedezhető, sajátá viszont ez a sors a megszenvedés során/árán válik. Az „önismereti tudás” hiányát az ország-széthullás és az eszmei totalitarizmus megszűnése utáni mozzanatok leplezik le. Juhász Erzsébet szövegei az „illegális” közép-európai szempontú kulturális *távoliságra* összpontosítanak, a Monarchia felbomlásának problémája és ennek különböző nézőpontú (újra)értelmezése Jugoszlávia felbomlásakor jelenik meg erőteljesen a szerzői opusban.

Peremrét és külső nézőpontok

A Magyarországra költözött Gion Nándor hagyatékából előkerült novellák (*Mit jelent a tők alsó? 2004*) közül néhány, valamint a *Naplórészletek* a peremvidéki élet egyes töredékeinek (összehasonlító) újraértelmezését tartalmazzák. A centrum optikájából az egyén szókimondóbb, lényegre törőbb, ugyanakkor a migráns számára a távolból sem pároppozió a centrum és a periféria. A vajdasági irodalom kulturális kontextusa a már kívülállót is foglalkoztatja. A Kanizsai Íróklub emléktöredékeit a Tisza tartja össze, a derút viszont az adorjáni véres események és a helység nevének megváltoztatása szorítják háttérbe. A centrumban élő naplóiros kommunikációja behatárolt, a térkép és a peremvidék változásaira azonban fogékony. A *Mi történhet?* narrátora ezzel a bekezdéssel zárja a Tiszához fűződő kommentárját: „Legújabb térképet nem láttam mostanában. Pedig érdekelné, hogy manapság mi az említett Tisza menti falu hivatalos neve. Arrafelé mindig történik valami, áradáskor és aszálykor is.”

A nézőpontok összejátszását a Monarchia-keret indokolja. Vasagyi Mária *Az afrikai vadász* (2006)¹⁰ című novellája a centrum- és periféria-határokat is áthágja. A merő-

8 Juhász Erzsébet (1993): Saját sors? In: Esti följegyzések. Újvidék, JMMT – Forum Könyvkiadó, 150.

9 I. m. 150.

10 Vasagyi Mária (2006): Az afrikai vadász. Híd, 2006. augusztus, 8. szám, 41–46.

leges kimozdulás is megvan, *lent* sem a Nagy Mindenség harmónia-hangja, sőt egyelőre a tintinbula, azaz a zenélő téglá és a szellőben csilingelő cserép „hangkellemű harmóniája” sem hallható, ellenben a peremréti ebéd idején a tücskök ciripelése tűrhetetlen.

A pesti fotószaküzletből kiinduló, a félreértésen alapuló peremvidéki találkozást és a családi cserépgyártás titkai utáni nyomozást tematizáló novella az anekdotázó tradíciót sem nélkülözi. Ironikus névhasználata (lásd Bácskaság, Peremréthy) a központ viszonylatában válik fontossá. A családtagok felismerik azt a holtnak vélt rokont, aki peremréti úri birtokos, „vezetékneve elé a hangzatos Peremréthy-t is odaírta, lévén, hogy anyai nagyapja császári kegyben nemességet nyert –, a kitűnő érdemű embert, az úri körökben méltó tekintélynek örvendett afrikai vadászt (...) A vaddisznó valamennyi faját felölelő kétkötetes tudományos munkája még ma is aktuális: vérbeli vadászok sokat forgatott kézikönyve. Schein Ármint azonban rokona vadászszenvetéle és tudományba temetkezése nemigen érdekelte, annál inkább a téglagyártás, amelynek ők ketten a Schein Fivérek Téglá- és Díszcserépető Nagyvállalkozói Cég élén koronázatlan királyai voltak a Bácskaságban, s egyes cserépfajták előállításának titkát még atyáik rejtjeles írással egy igénytelen külsejű füzetkébe rótták – a megfejtésre a tudományra hajló Peremréthy Schein volt egyedül hivatott (...).”¹¹

A lugasban megvalósuló téves bácskasági vendéglátás beszédhelyzetében egy másik peremvidéki családtörténet mozaikjai, nevei kuszálódnak össze, ám a kontextus még ennél is jelentősebb.

A szöveg sarkalatos pontja az asztali kommunikációban kialakuló beszéd és látvány viszonya, jóllehet ebben az esetben a textuális emlékezet, a nyelvi médiumnak a látványt megelőző *közvetítő ereje* a fontos. Az asztaltársaság tagjai egy pillanatra hallgatóból nézővé válnak, amikor a beszélő a másik médium hatását szóvá teszi, tudniillik a dédanyát „bácskai Gorgó”-nak nevezi.¹²

A pazar megvendéglést, a peremi rekvizitumokat tücsökciripelés és *sajátos* hasonlatok fogják keretbe. A hasonlatok a következők: „...a szemüreg mint löszbe vájt gádor sötétlett, mélyén láthatatlan világ derengett.; Mint madárraj ha rebben, s társát odahagyva messzire veszi repülését, úgy felejtett engem a lugasban az idegen mispóche.”

James Clifford a hatvanas évektől létrejött átmeneti terminusok zajában önmagunk elhelyezésének problémáját és a „benszüllött etnográfus” esélyeit értelmezi: „A helyszín nem annyira egy elkülönült, egyedülálló hely, mint inkább intézményesített

11 I. m. 42.

12 Simon Attila: Gorgók és Szirének. Beszéd és látvány versengése Lukianosz Egy teremről írott magasztalásában. In: Kulcsár-Szabó Zoltán – Szirák Péter szerk.: Az esztétikai tapasztalat medialitása. Ráció Kiadó, Budapest, 2004. 227., 235–237.

eljárások készlete, egy szakmai habitus. (...) És mi van, ha a saját közösségedet akarod kutatni? (...) Lehet, hogy a projekt nem érvényes, mert a terepmunkát továbbra is a távolsággal kapcsolják össze, az utazás történetével, hogy milyen módon megyünk ki a terepre.”¹³ Az említett szövegekben valamiképpen megvalósul a helyváltoztatás, és az a mód is meghatározó, ahogyan a külső nézőpont megvalósul.

„Azzal küszködünk – állítja Clifford –, hogy elhelyezzük magunkat a történetek zűrzavarában, anélkül hogy rendelkezniénk egy áttekintéssel vagy az utólagos bölcsesség előnyeivel. Több dolgok vannak a modernitásban, mintsem gazdaságunk és szociológiánk álmodni volt képes. A globális erők mindenütt kölcsönhatásba lépnek a helyi, kialakulófélben lévő vállalkozásokkal, hogy ki- és átalakítsák a kulturális berendezkedést és az egymáshoz képest diszkrepanciába kerülő viszonyokat.”¹⁴ A perem kölcsönhatás-kijáratokra és a (technikai) médiumokra különösen a fiatalabb nemzedékek szövegei összpontosítanak.

Kulcsfogalmak

- **anekdotázó hagyomány**
- **az evés kultusza**
- **bácskai Gorgó**
- **bácskasági vendéglátás**
- **banalitás**
- **bezártság**
- **centrum és periféria**
- **„csattanó”**
- **„fényes pusztulás”**
- **hasonlat**
- **helyszín és helyi szín**
- **idegenség**
- **identitászavar**
- **intertextualitás**
- **keret(novella)**
- **látvány**

13 Clifford, James (2005): Az antropológia szélein. Fordította: Karádi Éva. Magyar Lettre, 2005. nyár, 76.

14 Uo. 74.

- **magánmitológia és a mítoszteremtés hiánya**
- **Monarchia-keret**
- **nyelvi médium**
- **peremi rekvizitumok**
- **peremvidéki mikrotörténet**
- **teatralitás**
- **textuális emlékezet**
- **töredékesség**
- **utazás**
- **vidék, a vidék filozófiája és szelleme**

Irodalom

- Bacsó Béla:** Felejteni – írni mint felejteni. Franz Kafka példája. *Alföld*, 2004, 6. sz., 87–88.
- Benvenuto, Sergio:** Párizs rejtelmek. Fordította: Karádi Éva. *Magyar Lettre*, 2005. nyár, 6.
- Blanchot, Maurice:** Kafka és a mű követelése. In: *Az irodalmi tér*. Fordította: Horváth Györgyi, Lőrinszky Ildikó, Németh Marcell. Budapest, Kijárat Kiadó, 2005. 56.
- Blumenberg, Hans:** Wahrheitsmetaphorik und Erkenntnispragmatik. Geometrische Symbolik und Metaphorik. In: *Paradigmen zu einer Metaphorologie*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 29., 1999. 166–193.
- Clifford, James:** Az antropológia szélein. Fordította: Karádi Éva. *Magyar Lettre*, 2005. nyár, 76.
- Juhász Erzsébet:** Sajat sors? In: *Esti följegyzések. Újvidék, JMMT – Forum Könyvkiadó*, 1993. 150.
- Juhász Erzsébet:** Az „öntudatos tagadás” mint regényszerző erő. Grendel Lajos regényeiről. In: *Állomás keresésben*. Pécs, Jelenkor Kiadó, 1993. 42.
- Kappanyos András:** A taxisofőr vakációja, or what you will. In: *Domonkos-symposion*. Szerkesztette: Thomka Beáta. Budapest, Kijárat Kiadó, 2006. 29.
- N. Tóth Anikó:** Grendel Lajos: Csehszlovákiai magyar novella. In: *Irodalomtanítás a harmadik évezredben*. Budapest, Krónika Nova Kiadó, 2006. 671–677.
- Simon Attila:** Gorgók és Szirének. Beszéd és látvány versengése Lukianosz *Egy teremről* írott magasztalásában. In: *Kulcsár-Szabó Zoltán – Szirák Péter szerk.: Az esztétikai tapasztalat medialitása*. Ráció Kiadó, Budapest, 2004. 227., 235–237.
- Szirák Péter:** Grendel Lajos. Pozsony, Kalligram, 1995.
- Thomka Beáta:** Novellaállapotok. Csehszlovákiai magyar elbeszélők 1980–1988. A szabadság szomorúsága. In: *Áttetsző könyvtár, Jelenkor, Pécs, 1993. 242–250.*

Városmitológia, triesztiség, nőiség

Problémafelvetések

- ➔ „Freud és Jacques Lacan feminista újraolvasása és az új feminista kutatások eredménye a szexualitás felépítéséről közös álláspontot képviselnek abban, hogy a szexualitás sem a férfiakban, sem a nőkben nem veleszületett tulajdonság, akkor fejlődik ki, amikor az egyén találkozik a család atomi felépítésével és az anya-apa páros működtette szimbolikus rendszerekkel, ugyanis maguk a szülők alkalmazzák a társadalmilag elvárt szerepeket a gyermek irányában” (Ann Rosalind Jones: *A test írása: a l'écriture féminine* megértése felé, 1981. Fordította: Gyuris Norbert).
- ➔ „A feminista kritikusok hajlamosak sokkal inkább a szereplőkkel foglalkozni, mint a narratíva más szempontjaival és úgy beszélni ezekről a szereplőkről, mintha hús-vér személyek lennének” (Susan S. Lanser: *Egy feminista narratológia felé*, 1986. Fordította: Gyuris Norbert).

Lovas Ildikó első két novelláskötete a *Kalamáris* (1994) és *A másik történet* (1995), ezt követte a *Via del Corso* (2001).¹ A 2001-ben kiadott kötet megjelenésének előzményeihez hozzátartozik a triesztiséggel való foglalkozás (az „összmonarchia” problémája), a szövegközi műveletek kialakítása, a történethez való viszonyulás elméleti as-

1 Lovas Ildikó: *Via del Corso*. Orpheusz Könyvek, Győr, 2001. (Ilia Mihály recenziója)

pektusainak többszöri megközelítése, valamint a szövegszervező elvként kimunkált ismétlés és idézés.²

Lovas Ildikó *Gránátalmával a böjt idején* című novellája (*Via del Corso*) a kezdethez, a tavaszi növényi burjánzáshoz, a panteisztikus dimenzióhoz, ám még inkább valamiféle ősbűnhöz, sárgaság-vírushoz, a gyomnövények elterjedéséhez és a félelemhez kapcsolja a meteorológiai állomásnál történeteket. A novella egyik kulshasonlata így szól: „Széletterjedt a félelem, akár a kutyatej.” Először nem is veszi észre az elbeszélő a jósjelet, hogy megint mindent betemet a városban a kutyatej, noha a véletlenül széttaposott növény hatására intenzíven tör fel benne a bombázás évének emléke, majd az az akkori információ is, hogy egy éve, 1999 áprilisában egy vagy akárhány nő kirohant a meteorológiai állomás melletti házból, teste alá teperte gyermekét, arccal fordult a kutyatej közé. Az elbeszélő reflexiói következnek: „Arcán szétfolyt a fehér nedvesség. Miközben az éjszakát természetellenes világosság fényesítette. Nem házuk ablaka világított, amelyből kifutottak, hanem maga a ház. És mintha semmi se történt volna.

Ki érti ezt?

Az idén is ugyanannyi a kutyatej, és mintha egyfolytában beletemetnénk arcunkat. Ha kiszállok az autóból és talpam alatt zizzelve, mégis felnyög egy szál pitypang, mint ha hasalnék benne. Nem történt feloldozás.”³

A kutyatej (szinonimája itt: a pitypang⁴) valamiféle peremvidéki „mitikus” növényi kód, amely az alárendeltséggel, a szembetűnő peremléttel, a fénylő pusztulással, a bűnnel áll kapcsolatban. Tolnai Ottó Berlinben fogant *Szög a nádírbán* című kötetének (*Kovács Antal naplója*) zárata szintén a pitypang megérésével hozza összefüggésbe a halált. A peremvidéki szövegek ellenszövegeként olvasható, pl. Nagy Abonyi Árpád *Amszterdam* című rövidprózája, amelyben az elbeszélő a turisták közé keveredik az őserdőre emlékeztető virágpiacon, amelynek nemesített dísznövényei agresszív hatást gyakorolnak a távolból érkezett szemlélőre, az amarillisz- és tulipánhagymák között majdnem orra bukik, a vadkender látványa viszont a növényi misztikát hívja elő. A narratíva szintén növény és ember kapcsolatát, a kiszolgáltatottság esélyeit fürkészi, hiszen a növényi élet megvan emberi élet nélkül is, szelíd és lassú erő, „amely az avatatlanok számára végzetes lehet”.⁵

2 Bence Erika: A magányos tangótáncos szövegközi ténfergése. In: A kert árnyéka. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2007. 114.

3 I. m. 36., 38–39. In: Lovas Ildikó: *Via del Corso*. Novellák. Orpheusz Könyvek, 2001.

4 Vö. Penavin Olga: Bácskai és bánáti (népi) növénynevek. Lánicz Irén szerk. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2002.

5 Nagy Abonyi Árpád: *Amszterdam*. In: Huszonnyolc Couleur totál. Zenta, zEtna, 2003. 144.

Lovas Ildikó *Kijárat az Adriára* című regényének nézőpontjából a kutyatej apróságként, a női mikrovilágba beleillő alakzatként is értelmezhető. „Az apróságok nem azonosak a részletekkel, ezért (...) ha az igazság a részletekben lakozik, akkor az apróságok nem az igazság felé vezetnek, az apróságok mozgatnak, kibillentenek, feledtetnek és felidéznek, de nem irányítanak, és nem követelnek. Útra tesznek, de nem jelölik meg az útirányt. A döntést befolyásolják, az indulást is, de se igazságot, se útirányt nem szabnak.”⁶

Lovas Ildikó novelláiban/kisprózáiban – a *Kijárat az Adriára* című regényéhez hasonlóan – kiemelkednek a „látszólagos kerülő utak”, az identifikációs sémák, a szövegek többnyire valamiféle „nem tudásnál” állapotnak meg, holott az „elbeszélő-értelmező” nem kötözködni, hanem tudni akar. Dánél Mónika írja: „Mind Lovas, mind N. Tóth és Berniczky prózájában a térnek, a közegnek más-más módon, de kiemelt szerepe van, és elválaszthatatlan az identitás kérdéskörétől. Lovas elbeszélőjének milyenségét, alakulását a háborús közeg határozza meg, még hogyha a sematikus narratívák nem is érvényesülnek, N. Tóth regényének mikrovilága körülhatárolható kulturális emlékezet terét teremti, szereplői magukon viselik ennek az ipolysági térnek a kultúráját. Berniczky novelláinak figurái nem egyszerűen a körvonalazott közegben élnek, hanem azt mondhatjuk, hogy abból a közegből vannak.”⁷ Lovas Ildikónak és elbeszélőjének Városa van, városának modellje Szabadka, habár néha a metatextusokból kiderül: az elbeszélő unja a Város írását.

Kulcsfogalmak

- **feminista kritika**
- **identitás**
- **intertextualitás**
- **kontextus**
- **Monarchia-irodalom**
- **női beszédpozíció**
- **nőiség**
- **triesztiség**

6 Bányai János: *Kijárat a regényre*. In: *A védett vesztes*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2006. 236.

7 Dánél Mónika: *Külön térben és külön időben? A kulturális emlékezet elbeszélései* (Berniczky Éva, Lovas Ildikó, N. Tóth Anikó). In: *Hosszúfény*. Határon túli magyar írók antológiája. Budapest, Magvető Kiadó, 2008. 188–189., 190.

Irodalom

- Bányai János:** Kijárat a regényre. In: A védett vesztes. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2006. 236.
- Bence Erika:** A magányos tangótáncos szövegközi ténfergése. In: A kert árnyéka. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2007. 114.
- Bókay Antal – Vilcsék Béla – Szamosi Gertrúd** szerk.: V. Feminizmus. In: A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig. Szöveggyűjtemény. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 483–597.
- Dánél Mónika:** Külön térben és külön időben? A kulturális emlékezet elbeszélései (Berniczky Éva, Lovas Ildikó, N. Tóth Anikó). In: Hosszúfény. Határon túli magyar írók antológiája. Budapest, Magvető Kiadó, 2008. 181–204.
- Penavin Olga:** Bácskai és bánáti (népi) növénynevek. Lánosz Irén szerk. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2002.

Az intertextualitást működésbe léptető novellapárok/ novellakapcsolások

Problémafelvetések

- ➔ **A kulturális azonosság mint dinamikus identitásfogalom**
- ➔ **Az életrajzi fikció**
- ➔ **A leltározás, az enumeráció problémája a novellákban**
- ➔ **A Márai-könyv mint médium Lovas Ildikó novelláiban**
- ➔ **„Védekező vidékiség” és a vidék filozófiája**
- ➔ **Az áruházi novelláktól az interaktív bolt kommunikációs problémájáig**

A novella határait megdöntő novellakapcsolat átjárható olvasásra késztet, azaz a szövegközi műveletek bevetése az olvasót is intertextuális műveletek végzésére utalja. A novellapárok esetében a befogadó látószögéből valamiféle párhuzamosság is fennáll, az írhatóság szempontjából az utóbbi novellát szólítja meg az előző, viszont az olvasói visszalapozás, a továbblépés állandó kibillenésekre, a műfaji határok átlépésére ad alkalmat, az utóbbi novella palinódiaként is értelmezhető. Nem ritka ez a *párgondolkodás* az irodalomban (Mándy Iván novellavilágában például szintén ismert művelet), a kötetkompozíció nézőpontjából különösen jelentős. A szövegek külön-külön is teljes értékű novellák, az olvasó az adott kötetben mégis szövegközi pozícióból értelmez, a metatextuális narratív eljárás nem hagyható figyelmen kívül. A szövegek közötti rejtett kapcsolatok, a bonyolult motivikus háló, a zárómondatok kezdő mon-

dattá alakíthatóságának lehetősége Lovas Ildikó *Via del Corso* című kötetének novellakapcsolásában is kiemelkedik.

A *Via del Corso I.* és a *Via del Corso II.* több mint párhuzamos novellapár. A II. számú novellában olvasható a következő elbeszélői reflexió: „Olyan szétesettség-érzetem van.”¹ Az olvasó szintén a szétesettségre, a bontás lehetőségeire fókuszál. Mint ha két novellára esett volna szét a „Monarchia-szöveg”, amelynek apróságokra és nagyobb összefüggésekre kiterjedő leltározó játéka átjárhatóvá teszik a szövegeket. A második novella zárómondatának ironikus nézőpontja a tudományos befogadás és az egyén lehetőségeit prognosztizálja: „de azt hiszem, tovább alakulhat a kapcsolat titkos története, ami persze a legkevésbé sem titkos, ha kapcsolattörténetről van szó, de az-za válik, amint a *zakó* szövegének egyetlen piciny öltése: *ezzel kezdődik a világ.*”² A kapcsolatnál talán még fontosabb az eltérés, a szétszóródás és a bontás. Mindkét novella a trieszti kirándulás fikcionálissá tétele. A szövegbelső és szövegeközi kapcsolatrendszer működtetése meglehetősen sokrétű, a sok ismétlés egyszerre nyomatékosít és elválaszt. A gyerekkori emlékek, az ottliki *trieszti öböl* és más irodalmi utalások mellett (Rilke, Márai) például a kilencvenes évek balkáni háborúi is belejátszanak az elbeszélő nézőpontjába. A bombázások, a háborúk, a tüntetések, a titói pionír-lét vagy a trieszti Darwill-boltban kapható „ingy limonádé” gyermekkori emlékei lezárult tapasztalatként, konkrét időbeliségként válnak hangsúlyossá (Például: „Tavaly, hogy megkezdődtek a bombázások...”)³ A novellákból kiemelkednek a térképzetek, nevek és helynevek, amelyek a látvány pozícióját erősítik. Trieszt és Szabadka kapcsolatai révén (Mária Terézia kora) a történeti demitologizálás is nyomon követhető. A kulturális identitás dilemmái, saját és idegen viszonya, az ún. dinamikus identitás fogalma az ex-határok eltolódásával még inkább problematizálható. A szubjektum konstruált kulturális identitása megkérdőjeleződik, minden összecszerélődik, az albán cukrászda egyik percről a másakra veszélyessé válik. Megállapítható, hogy a hatalom nem kedvez a kultúrának.

Az elveszett identitás és öninterpretáció újraírása, a „nyomot hagyni” filozófiai elve ismét aktuálissá vált. Az elbeszélőben az olasz Márai-könyv érintése tudatosítja saját és idegen viszonyának bonyolultságát. A trieszti és a bácskai mikrovilágok („védekező vidékiség”) motivikus hálóinak egymásba játszatása során a nemzedéki tapasztalat, sőt a nemzedékek tapasztalatának differenciáltsága emelkedik ki. Az áruházi tapasztalatok a nő, illetőleg a női nemzedékek pozíciójából is eltérnek egymástól. Női szem-

1 Lovas Ildikó: *Via del Corso*. Orpheusz Könyvek, Győr, 2001. 78.

2 I. m. 88.

3 I. m. 76.

szögből a rendőr egyenruhájának színe, „feltérzékenysége” is feltűnik. Az új identitáskonstrukció problémája a dosztojevszkiji bűnértelmezésre, az újratereztetésre vonatkozó kérdéseket szaporítja: „*Hányszor nyerhetjük vissza, amit elveszítettünk, ez érdekel engem. A vétkezés felmerülő érzése nélkül gondolni át e kérdést, de olyan szilárdsággal, ahogyan Meštrović asszonyai állnak az Avalán. Ehhez előbb azt kellene tudni, mit jelent az a szó, hogy: jó. Olyan mozdulatlan bizonyossággal, ahogy (Rilke írta meg) Rodin mondta ki. Szobrokká lenni, vagy szobrokat formálni? Újabb hősöket teremteni. Általuk nyerni vissza, amit elveszítettünk. Csak kérdezni szeretném. De mindenképpen és minden égtáj irányába vétkezem, ha megteszem: hányszor tehetjük ezt meg? Úgy néznek rám, mintha Trieszt nem az elképzelhető, hanem az elérhető volna.*”⁴

Aaron Blumm *Csáth kocsit hajt* (2006) című rövidpróza-kötete hasonló szövegeközi műveleteket alkalmaz, itt azonban a textuson belüli *bontás/a törlés* törekvése erőteljesebb. A kötetkompozícióba több novellakapcsolat került be, noha itt a szövegközi tematikus háló szétesőbb. Az *Urban Legends Go To Kishegyes* cím kétszer szerepel, csak a tartalomban fel sem tüntetett „alcím” más: (*e2*) és *Tokijó 1526*. Dialógusba léptethető például az *Élet falun* és a *Négy+1 történet falun*, a *Kerti törpék* és a *7 kerti törpe+7 tulajdonképpen* vagy a halottak napi történet a *Nagycsütörtökkel*, noha ezek nem „kidolgozott” novellapárok, inkább az ironikus nézőpontról árulkodó, a szóródásnak látszólag ellenálló kötetkompozíció elve. A kötet majdnem-keretes, a két *Zsákutcá(k)* teszi majdnem azzá, az utóbbi ironikus alcíme: páratlan oldal. A kötet novellái a határsértés, a falu ironikus/önironikus megközelítésének szempontjából számos elméleti kérdésre utalnak, csupán az egyéni viszonyulásmódok változásai eredményeznek némi mozgást ebben a mikrovilágban. Az *Élet falunban* az én-elbeszélő a boltban vásárolható spagettitől és az italmárkákkal való játéklehetőségtől jut el az interaktív bolt önironikus, wittgensteini beszédhelyzetéig: „Ez egy interaktív bolt, itt bárkivel szóba állhatok. Az elárusítónőknek Wittgensteint idézek, minden mellette szól, és semmi ellene. Tudják Önök, hogy a bálna egy rovar, és banánnal táplálkozik? És genitáliáik sincsenek. Nekem viszont van tizenhat mega memóriám, azt mondják, ez sok mindenre elég.”⁵ A labirintusjárás helyzetei, a virtuális labirintusok kelepcei kiemelt pozícióhoz jutnak a szövegekben, a szubjektum labirintus-identitása a jövőbe is kivetíthető (lásd: „82 millió év múlva majd a régészek is eltévednek, és én leszek a labirintus.”).⁶

Juhász Erzsébet *Úttalan utaim* (1998) című prózakötetében (Próza) a második és harmadik novella lép kapcsolatba egymással, és differenciálódik el egymástól, ezek a

4 I. m. 77.

5 Aaron Blumm: *Csáth kocsit hajt*. Rövidprózák. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2006. 33–34.

6 I. m. 34.

Az intertextualitást működésbe léptető ...

Hely- és időhiány I. és a *Hely- és időhiány II.*, amelyek az egyén személyreszabottságát vetik fel problémaként. Az utazás során megélt kegyes kód (amellyel Juhász Erzsébet a Monarchia-irodalom kapcsán írott tanulmányában is foglalkozott) a felismerhetetlenségbe olvaszt egybe mindent. A második (kis)próza az átmenetiség problémáját hangsúlyozza, a tükrös és az emlékezet megint összjátékot eredményez a váltakozó valószínűtlenségben. A két szöveget összekapcsolja a mézőlyi értelemben felfogott nyomozás, „a dolgok és események megfajthetőségének mákonya”⁷, amelyre az útközben levő elbeszélőt Agatha Christie olvasása, azaz a könyv csillapító ereje és a könnyebb olvasmányból fakadó pótfigyelem döbbsenti rá.

Danyi Zoltán *Pszichoszomatikus életrajzokjában* (Prózák) nem egymás mellé kerül a *Live pictures I.* és a *Live pictures II.*, a kötetkompozícióban egy kispróza közbeékelődik (*Hermetikus ügyvéd kertje*). Az első kispróza hermetikus tere egy szoba, ahol egy pálmaliliom és egy fehér kandúr látványa összetartozik, egységesül, a kopasz férfi pedig fekete öltönyben, fekete John Lennon-szemüvegben bámulja a tévé képernyőjét, időnként felvesz egy kerámiabögrét, időnként a termoszból tölt magának. Mindezt a szobába beselő doktor szemével látja az olvasó. Stagnáló életkép, egy-egy bögrét felemelő mozdulattal. Az anekdotázó beszédmód lehetőségét a pálmaliliom és a macska látványa adja meg, a novella mint olvasói konvenció itt kísért, itt lenne visszaírható: „A doktor csak most vette észre, hogy a szobában van még valami. Egy pálmaliliom, egy majdnem a mennyezetig érő jókora pálmaliliom, melynek kecses ívvel magába törő, csőszerű szárain bőszerűen helyezkedtek el a hosszú, éles, lehajló levelek. Alatta egy macska hevert, egy fehér macska, hanyag, érdektelen, síri nyugalommal. Olyan királyi eleganciával nyúlt el a pálmaliliom alatt, hogy úgy tűnt, ő és a pálmaliliom időtlen idők óta összetartoznak: együtt kerültek ebbe a világba, és ha majd egyszer úgy alakul, akkor közösen is fognak távozni innen. A bántóan éles levelek és a bántóan fehér kandúr együtt hagyja majd el ezt a zavarba ejtő világot.”⁸ A második kisprózában a tévé közvetíti a *Live picturest*, a sivatagi háborús életképeket. A kopasz férfi változatlanul figyeli a képernyő váltásait, a stúdió és a harcok képeit, miközben a kép is rossz, a televízió mint technikai médium is belejátszik a megértésbe. A kép homályossága nehezebb teszi a felismerést és megkülönböztetést. A férfi és környezete átváltozik. A szoba rendje felborul, a szivar hamufoltjai és csonkjai mindent beszennyeznek, a macska a férfi ölébe ugrik. A szoba fülledtségéből a doktornak ki kell menekülnie. A háborús látvány, a filmkép lehetővé teszi a Másikra figyelést, a

7 Juhász Erzsébet: *Hely- és időhiány I.* In: *Úttalan utaim. (Útleírások a Vajdaságból)*. Próza. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1998. 23.

8 Danyi Zoltán: *Pszichoszomatikus életrajzok*. Prózák. Zenta, zEtna, 2004. 47–48.

szubjektum és a kép viszonya által lehetővé válik, hogy a férfi/a néző önmagát is lássa, hogy legalább valami megváltozzon, megmozduljon, noha verbális öninterpretációra a szöveg nem utal, mint például Bence Erika *Családi fénykép* című novellájában (*Ibolya utca*, 2001).

Kulcsfogalmak

- **biotext**
- **demitologizálás**
- **emlékezés**
- **hatalmi helyzet**
- **határsértés**
- **határ(zóna)**
- **intertextualitás**
- **irónia**
- **ismétlés**
- **kultúra**
- **kulturális identitás**
- **labirintus**
- **leltározás**
- **narratív azonosság**
- **nyomozás**
- **párhuzamosság**
- **posztmodern**
- **térkép**
- **történelem és fikció**
- **trieszti sors**
- **tükör**
- **újraírt önértés**
- **visszatérő motívumok**

Irodalom

Bence Erika: A magányos tangótáncos szövegközi ténfergése. In: A kert árnyéka. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2007. 111–114.

Az intertextualitást működésbe léptető ...

Broch, Hermann: Hofmannsthal és kora. Szecesszió vagy értékvesztés? Fordította: Györffy Miklós. Budapest, Helikon Kiadó, 1988.

Ilia Mihály recenziója. Lovas Ildikó: Via del Corso. Győr, Orpheus Könyvek, 2001.

Juhász Erzsébet: Tükörképek labirintusa. Tanulmányok a közép-európai irodalmak köréből. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1996.

Konstantinović, Radomir: A vidék filozófiája. Fordította: Radics Viktória. Újvidék, Forum Könyvkiadó–Budapest, Kijarat Kiadó, 2001.

Thomka Beáta: Prózai archívum. Szövegközi műveletek. Budapest, Kijarat Kiadó, 2007.

V. Gilbert Edit szerk. A perifériáról a centrum. Világirodalmi áramlás a 20. század középső évtizedeitől. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2006.

„Minimalizmus”, reduktív nyelv, saját hagyomány

Problémafelvetések

- ➔ **Implicit olvasó és implicit szerző**
- ➔ **A minimalizmus elméleti kérdései, minimalista hagyományok**
- ➔ **Az irodalom filmes kapcsolatai**

*A háromlövetűség dicsérete*¹ című prózaantológiában (a DNS folyóirat műhelyéből induló) Deissinger Ákos novelláit a minimalizmus nézőpontjából említi a kritikai recepció. „... Deissinger Ákos prózanyelve a minimalista hagyományok vonzáskörében artikulálódik. Ez olyan irodalmi formákat képez prózáírásában, mint amilyen a vajdasági magyar irodalomban a kezdetektől jelen levő rövidtörténet, vagy a hatvanas-hetvenes években ható liriko-epikai töredék, illetve nagyon jelentős minimalista próza.”²

Toldi Éva antológiához írott utószava a mágikus realizmus eszköztárára utal a térképen bejelölhető világ kapcsán, amelyben a tájnyelv és a szleng is megnyilvánul. Az ironikus elbeszélői nézőpont, a háttérben meghúzódó elméleti beállítódás gyakran az eltűnésre fókuszál. A lecsupaszított, sematizált látványokat az olvasói fantázia működésbe hozásával kell megközelíteni. Deissinger Ákos a szerző és olvasó viszonylatában a „segítségnyújtás” problémáját emeli ki. Márton László (*Átkelés az üvegen*) egyes

---

1 Beke Ottó – Deissinger Ákos – Samu János Vilmos: *A háromlövetűség dicsérete*. Utószó: Toldi Éva. Zenta, zEtna, 2005.

2 Bence Erika: Laudáció. Új hang és hagyományfelismerés. Újvidék, Tanulmányok 2005. 38. füzet, 209–210.

„Minimalizmus”, reduktív nyelv, saját hagyomány

szám első személyű narrátora kapcsán írja: „Az egyes szám első személyű narrátor és a szándékolt olvasó (...) egymásrautaltságának nem csupán ontológiai vetületét láthatjuk, hanem kettejük között a segítségnyújtás kapcsolata is megjelenik.

A segítségnyújtás az elbeszélő és a szándékolt olvasó között szövegszerűen olyan formában jelentkezik, ahol a szándékolt olvasó törekszik egy egységes, koherens történet megalkotására, de ennek ellentéte is felmerül később, a szándékolt olvasó segítségnyújtásának hiánya, sőt a koherencia megteremtésének illúziója is.”³

A kisprózákban megnyilvánul a mesélés gesztusa, de legtöbbször mégis eltűnik, abamarad, törlődik, sejtet valamiféle folytathatóságot. Az angyalka a porcelánban egyszerűen történetet, a dobozka története pedig kihagyott helyet kap. A falu és a szatellit antennával (a „technikai tudomány” segítségével!) behozható távolság köztességében imbolygó narrátor a szétesés, a szétgurulás lehetőségét, látványfragmentumait villantja fel. A neveknek, a nevek kavalkádjának és furcsa kapcsolódásainak szintén fontos szerepük van ebben a szövegvilágban. A *Michael Jackson orra* Gogol-paródiaként, de akár a vágyak kiölése vagy a megszakítottóság posztmodern problémájának felvetéseként is interpretálható. Elméleti beállítódás és líraiság egyaránt megnyilvánul Deissinger Ákos kisprózáiban. A sok elméleti bevillanás közül kiemelhető például Paul Virilio hatása (Az eltűnés esztétikája vagy akár Az információs bomba látásmódja).

Jódal Kálmán kisprózája a „neoavantgárd”, a hatvanas-hetvenes évek urbánus környezetének, Bada Dada ízlésvilágának, az Új Szlovén Művészet (lásd a Laibach címei, motívumai) stb. köpönyegéből bújik ki, a szerző vonzódik az alternatív zenéhez, a performance-hoz, a filmnyelvhez, a számítógépes művészethez, számos irodalmi, zenei, képzőművészeti hatás sorolható fel, de például Szombathy Bálint (Art Lover) vagy Fenyvesi Ottó (líra, rövidpróza, képzőművészet) neve is említést érdemel. A filmnyelvhez való vonzódása montázstechnikájában, a képesség iránti vonzalmában, az áttűnésekben mutatkozik meg, Fekete J. József filmnovelláknak, videonovelláknak nevezi Jódal Kálmán „öntörvényű világának” írásait.⁴ Az 1980-as években kezdett az *Új Symposionban* és a *Képes Ifjúságban* publikálni. Toldi Éva mondja *Bakancs és fal* (1994)⁵ című kötetéről (a kötet két rövid hangjátékot is tartalmaz): „A töredékesség, a nyelvi redukáltság egyfelől a városi fiatalok beszédszokásait tükrözi, önkifejezési készségének beszűkülését, nyelvi elbizonytalanodását sugallja, másrészt a nyelv alatti nyelv az

3 Deissinger Ákos: Az implicit olvasó és implicit szerző viszonya egy elbeszéléseleméleti elemzés tükrében (Részletek). Márton László: Átkelés az üvegen. Hungarológiai Közlemények, 2008. 10., 107–115.

4 Fekete J. József: „Szavakkal töltöm ki az ürességet”. In: Próbafüzet II. Szabadka, Életjel Kiadó, 1995. 111.

5 Jódal Kálmán: Bakancs és fal. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1994.

élet alatti élet ábrázolásának eszköze; az urbánus közegben félelmek és szorongások közepette peremre szorult, szinte csak vegetáló fiatalok életérzésének, lelkiállapotának megfogalmazására tesz kísérletet.”⁶

A bizonyosságkeresés kudarca, a mulandóság, a drog, a halál sokrétű és ironikus megközelítése, a diszkont-kultúra, a visszatérés (például egy képregénybe), az időnkénti kivonulás, ha úgy tetszik, a belső emigráció felvállalása szintén kifejezésre jut ezekben a szövegekben, a huszadik század kilencvenes éveinek háborúi pedig a perspektívihiányt, a totalitáris társadalom hatalmi gépezetének csődjét, az idegentapasztalatot, a test/a hús pozícióját nyomatékosították, valamint „hálózati” gondolkodásba kapcsolták. Az első Jódal-kötet leltároz, ciklusokba sorol, az én-képek elbizonytalanodnak, a nevek feltörnek és elhomályosulnak.

Jódal Kálmán prózái egyébként *A varázsszobor* (1990) és a *Kapun kívül* (1993) című antológiákban is megjelentek.

Manapság a jódali próza ismét megszólalt, hosszabb lélegzetű próza/novella is olvasható a folyóiratokban. A jódali prózában a reduktív nyelv „a szellemi erőszak reduktív nyelve”, ebben a látványkutatás tendenciái „olyan (v)ideográfiát érvényesítenek, amelyben a montázsolás idézetes idiolektusként működik”. Virág Zoltán *Via agressiva* című tanulmányában részletesen kitér a kölcsönzött magatartásmintákra: „E grafvizualitás a képsokszorozó és képszüretelő technológiák különböző szintjeit járja át, a saját hagyományává alakítva a vetítívásznak, ernyők, rögzítő eszközök, visszaverődési felületek közötti csapongás, egyre fokozottabb monitoriális jelenlét lehetőségeit, a képregényvalóság és a mozifilmes koordináció stiláris kínálatát. A kinematografikus, a televíziós, a számítógépes nyelvi és képi bekebelezés, kisajátítás jellegzetesen kései avantgárd, posztkonceptualista magatartásmintákat idéz, és a szubverzív textusok a fogyasztói és olvasói szokások, a többségi és kisebbségi minta-identitások tükörjátékos szintváltásait, funkciócseréit helyezik előtérbe.”⁷

Jódal Kálmán szövegvilágának nagy dilemmája a szabadság, a korlátlan szabadság elviselhetősége (például *Szenvedély*), az önmagunkba botlás elkerülhetetlensége vagy éppen az elhallgattatás kényszere.

6 Toldi Éva: Szabadkán és Újvidéken. In: „Összetartozó neszek”. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1997. 168–170.

7 Virág Zoltán: *Via agressiva*. (Jódal Kálmán prózájáról). Híd, 2008. október, 10., 9–10.

„Minimalizmus”, reduktív nyelv, saját hagyomány

Kulcsfogalmak

- **diszkont-kultúra**
- **eltűnés**
- **implicit olvasó és szerző**
- **irónia**
- **képsokszorozó technológia**
- **látvány**
- **magatartásminta**
- **megszakítottság**
- **minimalizmus**
- **monitoriális jelenlét**
- **montázs**
- **olvasói segítségnyújtás**
- **saját hagyomány**
- **szubverzív textus**

Irodalom

- Bence Erika:** Laudáció. Új hang és hagyományfelismerés. Újvidék, Tanulmányok 2005. 38. füzet, 209–210.
- Deissinger Ákos:** Az implicit olvasó és implicit szerző viszonya egy elbeszélésméleti elemzés tükrében (Részletek). Márton László: Átkelés az üvegen. Hungarológiai Közlemények, 2008. 10. 107–115.
- Fekete J. József:** „Szavakkal töltöm ki az ürességet”. In: Próbafüzet II. Szabadka, Életjel Kiadó, 1995. 111–113.
- Toldi Éva:** Szabadkán és Újvidéken. In: „Összetartozó neszek”. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1997. 168–170.
- Toldi Éva:** Utószó. Beke Ottó – Deissinger Ákos – Samu János Vilmos: A háromlövetség dicsérete. Zenta, zEtna, 2005. 165–172.
- Virág Zoltán:** Via agressiva (Jódal Kálmán prózájáról). Híd, 2008. október, 10., 3–15.
- Virilio, Paul:** Az eltűnés esztétikája. Budapest, Balassi Kiadó–BAE Tartóshullám, 1992.

Novella helyett

Problémafelvetések

- ➔ „Vázlat” és novella viszonya, a vázlat mint irodalmi szakkifejezés
- ➔ A helyettesítés problémája, a „helyettesítéses metafora”, „a metafora helyettesítéselmélete”
- ➔ Sematizmus a művészetben

A helyettesítő „játék”, a felcserélés és (át)változás is előfordul a novella vonatkozásában a vajdasági magyar irodalomban. Németh István *Ima Tündérlakért* című kötetében (2000) kiemelkedik a „vázlat” mint a széttartásra utaló alcím. *Az önkéntes* című novellafejezetben a *Keleti kapu* paratextusa a következő: *Egy régi vázlat. Az önkéntes* paratextusa viszont így szól: *Goromba vázlat*. Mándy Iván némi öniróniával utalt rá, hogy novella helyett a jegyzeteit küldte a nyomdába, Németh István pedig vázlatokat tesz közzé. A Németh István-i paratextusok a novellát mint olvasási konvenciót rombolják szét, és – az olvasót megszólítva – egyrészt az előzményre, a kidolgozatlan pretextusra, a nyitott tervezetre hivatkoznak. Viszont a vázlat a 18. század óta műfaji megjelölésként is gyakori, amely a szépirodalmi és más műfajokra is vonatkozhat (például karcolat, kromi, novella, tárca, rövid esszé, úti jegyzet, riport stb.).

Az első Németh István-i paratextus az időbeli távolságra, a másik a kidolgozatlan-ságra, a műfajkonstrukció hiányosságaira utal, a két *vázlat* a befogadás szempontjából dialogikus kapcsolatba is léptethető. A szövegek persze teljes értékű novellaként olvashatók, akár a *Mogyorófavirágba* is bekerülhetnének (Jung Károly válogatása Németh István novelláiból, 1990), a vázlat inkább az áttekintő beállítódásra vonatkozik. A régi vázlat a „felszabadító” katonák várásának szituációját közelíti meg, a kor homályban hagyása, a kihagyásosság mint szövegszervező elv, illetőleg a turulszoborra való visszatérő utalás valóban továbbgondolható. A *Goromba vázlat* a „cselédnyűző” Varga Mihály fiának apjától való elfordulásának határszituációját pozicionálja,

tudniillik az elvtársak a háborút követően elvárják a forradalom mellé állást, a mozi-teremben való nyílt kiállást, a szónok magyar identitásának megtagadását. A testvériség–egység élharcosa a mozgalom lejáratása után az Otpadba, a hulladékgyűjtő vállalat élére kerül, ahol szájáig ér a szemét, és vigasza a pálinka lehet. A bőrváltás az embernek nem adatott meg. A vázlatok a kötet *Cérnakesztyű* című töredékeivel, Németh István publicisztikai szövegeivel is kapcsolatba hozhatók.

A helyettesítő, felcserélő gesztusok más kötetekben is megfigyelhetők, néha az alcímek utalnak rá, néha jelöletlen marad ez a szándék. Az architextuális viszonyrendszer tekintetében kiemelhető például Aaron Blumm *Csáth kocsit hajt* című kötetének parodisztikus zárószövege, amely a rövidprózától eltérően „népmese” műfaji megjelöléssel szerepel (Jódal Kálmán *Szenvedély*¹ című novellájában így hangzik a narrátor kritikus-ironikus megjegyzése: „Hiába, szegény túl korán kezdett Csáthot olvasni népmesék helyett.”).

Mirnicz Zsuzsa *Mesevirág* (1998) című kötetéből viszont megemlíthető *A házi feladat* novellaként befogadható szövege, amely (Kosztolányi Dezső *Házi dolgozatához* hasonlóan) a sematikus szemlélet iskolai és művészeti problémáját közelíti meg. A diák színes, szürrealisztikus és távlatos látásmódját szinteleníti el az iskola, amely a maga sémáival, kritériumaival a középszerűség és minden egyéni látásmód feladása felé terel.

Kulcsfogalmak

- **architextualitás**
- **dinamikus műfajfogalom**
- **életrajzi fikció**
- **háborús és forradalmi kontextus**
- **helyettesítés**
- **identitás**
- **ideológiai beállítódás**
- **kötetkompozíció**
- **kulturális identitás**
- **marginalitás**
- **sematikus szemlélet**
- **tapasztalat**

1 Jódal Kálmán: *Szenvedély*. Híd, 2008. október, 10., 17.

- **töredékesség**
- **vázlat**

Irodalom

Jászberényi József szerk.: Mikrotörténetírás. Helikon, 2003. 3.

Jung Károly: Vallomás a kamaszkorról. Magyar Szó, 1972. február 19.

Sziksainé Nagy Irma: Magyar stilisztika. Budapest, Osiris Kiadó, 2007.

Tengelyi László: Tapasztalat és kifejezés. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2007.

Között

Problémafelvetések

- ➔ **Könyv és könyv nélkülség**
- ➔ **Szövegköziség és kontextuális helyzet**
- ➔ **Az elbeszélői autoritás problémája**
- ➔ **Erotika és irodalom**

Könyvbizonyosság¹

Arthur Schnitzler Robertjéről olvassuk a következő megállapításokat: „Robert énvészésének folyamatában egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy énje valójában megélhetetlen, mert annyira bizonytalan és illékony” (*A kód motívuma Ady, Krleža, Musil és Schnitzler művében*). Az én megélhetősége, az énvészés veszélye, a közérzet-relációk vezetnek el Juhász Erzsébetet, az író-ént, a bizonyosság kereséséig. Írásait újraolvassva, ebből a jelentéktelen, ám mégis távolodó távlatból (hiszen Mestróval² ellentétben ő csak rövid tapasztalatokkal rendelkezik az elmúlásban), a távolsággal és a szülőföldkorlátokkal összefüggő bizonyosságfürkészés beszédmódját ismerjük fel leginkább. A Márai-féle bizonyosságot hiányolja önmagából, a hitelesség tetten érésére vágyik. Hajnóczy mélysége és Krasznahorkai levegőege között keresi a kapaszkodót. Kutatja, lesi hó alatt azt a bizonyos magot, József Attila nem is oly magától értetődő hazatalálásának bizonyosságát, a kiszolgáltatottság rétegeit, a félmúlt megállóit, Nankonxipán valószínűtlen hópelyheit, a jelenlét jövőbeliségét, a szavak gesztusértékét, az itthon ugar-sivárságát.

1 Híd, 1999. szeptember–október.

2 Sáfrány Imre festő.

Kosztolányi nagy perspektívanyitónak tartja Schnitzlert, jelenetei ugyanis változatos távlatokat tárnak elének. Juhász Erzsébet bizonyossághiányból fakadó perspektívanyitó szövegei szerteágazó messzeségekbe hatolnak, holott éppen a perspektíva-zárásról, a „sorstalanság”-ról elmélkednek.

A közölhetlenség beszédszituációja a belső tereket nyitja meg, ahogyan a *Műkedvelők* prousti helyzetében – Aurél esetében – ez felismerhetővé válik. A *Csoportkép üveglapokkal* című bölli hangulattávlatokat nyitó szöveg a nézőpont-bizonyosság kérdéseit érinti Kilián tanár úr figurájával kapcsolatban. Az író-ént nem az érveszítés és az önazonosság szkepszise foglalkoztatja (például a bécsi modell és a szülőföld *megszüvedésének* megközelítésekor, illetve az Ilia Mihályhoz intézett „levélfélében”), hanem az én közölhetlenné és megoszthatatlanná válását tudatosuló felismerésként osztja meg olvasójával. A bizonytalanságmodell (íróságában társtalan) megírójának egyetlen bizonyos kérdése így hangzik: „Mi az, ami maradéktalanul megosztható?”

Bizonyos, hogy valami (meg)írható és (el)olvasható. Bizonyos, hogy a feszültség-tudatú írás és a legfőbb jóval kecsgetető olvasói lét megélhető, kibeszélhető, de a konkrét tér- és időkoordináták közül való kitörés – gondoljunk a Novák Antal vonatkozásában említett „csillagnézés” metaforára – megoszthatatlan. Nem megosztható ennek szituált megélhetősége, a közérzet sem, az a bizonyos „rés” sem, amelyet Hofmannsthal hasonlóképpen beszédesnek és fényesnek ítél.

Juhász Erzsébet prózavilágának perspektívája az a választóvonalon átkelő szellemi-lelki nyitottság, amelyre a *Fövenyóra* állathecce döbbsenti rá. Az átlépést a könyvek titkainak böngészése teszi lehetővé, a közeledéstől és távolodástól egyaránt védő, az én által akart világ, a megszokott olvasói/olvasási szituáció, amelyről a *leírás-gyakorlatok* olvasótermi részlete vall: „Amikor elfoglalja megszokott helyét az olvasóteremben, rendszerint az az érzése támad, hogy ki tudja, mióta fekszik már egy nagy halom rá zúdult könyv alatt, por tömi el a száját, súlyos könyvoszlopok hintáznak ziháló mellkasán. Aztán munkához lát, figyelmesen olvas sokáig, hogy hosszú gyakorlásainak eredményeként előhívhatta agyában az elolvasott anyag kópiáját. Amikor dolga végeztével kilép az utcára, jóllakott és elnehezedett agya már nem tanúsít semmiféle ellenállást a felmerülő érzéki csalódással szemben: nem érzi, ha meleg van vagy hideg, nem veszi észre, ha megered az eső, változatlanul ott üldögél a maga mindennapi rekvizitumaiból berendezett kirakatban, széltől, naptól, hangtól, bármihez, bárkihez való közeledéstől és távolodástól védetten.”

Juhász Erzsébet prózája az olvasás belső aktusát, jeltelenségét, „a csönd mély tartalmasságát”, az intenzív szellemi jelenlétet valamiféle bizonyosságként, *a haza belakhatóságaként*, révületként tartja számon. Bizonyosság az, ami megélhető. A könyv (-írás és -olvasás) szinte az egyetlen belső megélhetőség és otthonosság, az egyetlen bi-

zonyosságésély éniünk megélhetetlenségének labirintusszerű helyzetében, vagyis abban a közérzetben, amelyet Juhász Erzsébet két frekventált, legfajóbb-legszebb szava, a „sorstalanság” és a „megotthonosodás” határoz meg.

A Között bizonyossága

A könyv oly módon bizonyosság Juhász Erzsébet opusában, amelyhez, illetve amelynek töredékeihez stabilabb viszonya van, ugyanakkor letéréseket keres a kanoizáló törekvés útjáról. Viszonya van magához a könyvhöz (mint tárgyhoz és médiumhoz), a betűhöz, a könyvtári labirintushoz, a könyv-émlékekhez, viszont abban is bizonyos, hogy kételkedhet a műfajban, az anekdotázó hagyományban, az „el-beszélés” határaiban³, a nyelvi aspektusokban, az elbeszélőben, Énekes Krisztina pozíciójában, a posztmodernben... Mészöly Miklós szövegeivel együtt a Juhász Erzsébet-i novella és/vagy próza szintén az útközbeniséget, a között-et (*Az Úttalan utaim* egyik prózájának címe: *Között!*) hangsúlyozza. 1975-ben jelent meg *Fényben fénybe, sötétben sötétbe*, 1984-ben *Gyöngyhalászkok* című kötete, 1998-ban a „prózákat” tartalmazó *Úttalan utaim*, 1992-ben a *Senki sehol soha* című, ismét „próza” alcímmel. Az emlékezet és az utolsó szövegekben állandóan emlegetett sors/sorstalanság a Juhász Erzsébet-i szövegvilág kulcskérdései. Thomka Beáta „prózai mikrokozmoszokat” említ vele kapcsolatban. A Juhász Erzsébet-i novella a próza köztességében kötött ki, „a prózában mondhatóvá vált az írásnak a korábbi könyvekből származó tapasztalata, és ezzel együtt mondhatóvá vált, tehát felépíthetővé a regionalizált beszéd és világ”.⁴

Prózai között gyakoriak a levelek, a párbeszéd is előbukkan, például a *Remények batárján* paratextusa a Majtényi Mihállal prózában folytatott párbeszédre utal. Az utóbb említett párbeszéd a Majtényi-novella, vagyis Márton bácsi batárjának eltűnése ürügyén szól emlékezésről, útközbeniségről, elbizonytalanított léthelyzetről, az idő dekonstrukciós játékairól, a vad lovasok száguldásának látomása a vizuális identitás problémáját veti fel, majd minden megkérdőjeleződik, lebomlik, amikor a halál előtti számvetés és az álom nézőpontjai, pozíciói is elbizonytalanodnak. Álmodni innen és túlról is lehet, mindegy, mert bekövetkezik a „nincs tovább”: „Lehet, hogy az embernek csak a halál előtt adatik meg a számvetés – olvasható a prózában –, mely kétségkívül a leghiábavalóbb cselekedet mindazok közül, amelyek egy emberöltő alatt előadódhatnak, hisz híján van a tanulság levonhatósága minden esélyének; tökéletesen

3 Bányai János: Törmelék: a (perem)vidék rekvizitumai. Juhász Erzsébet: *Senki sehol soha*. In: *Mit viszünk magunkkal? Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2000. 26.*

4 Uo. 27.

hiábavaló tudás és tapasztalat. Mert az kezdett bennünk derengni egyre körvonalazhatóbban, hogy valamiféle jobb sors reményének batárján száguldoztunk mi főleg képzeletben és álmainkban, mindvégig száműzötteknek érezve magunkat azon az egyetlen helyen ahol élnünk megadatott. (...) Évek kezdtek telni-múlni egyszeriben az ismerős járdák, házak és kerítések díszletei között.

Álom volt ez is, csak most a túloldalról. Annak a végérvényes és mozdíthatatlan pozíciónak a szögéből álmódva, amikor az embert már végérvényesen beleszáműzték a saját sorsába, amely nem más, mint tulajdon tökéletes kiszolgáltatottságának a tudomásulvétele. S hogy se innen, se a túloldalról szemlélve vagy álmódva akár – egyszerűen nincs tovább.”⁵ Ovidius levelében ez áll (Majtényi Mihály: *Tomiban most ősz van*): „Ám én innen mégis, a távoli Tomiból, ahová bezártak száműzetésbe, és ahová száműzetésbe zárt a saját szívem, azt mondom neked: csak így lehet elbírn mindent!”⁶ Juhász Erzsébet prózájában a saját sorsba való beleszáműzés a végérvényes oszthatatlanságra utal, már nincs meg a kettősség, csakhogy mégis megvan egyfajta szóródás, mindenkinek van saját sorsa, mindenkinek saját útján kell eljutnia a megértésig.

Juhász Erzsébet „levelei” a „kézbesítés”, illetve a visszacsatolás lehetőségének játekát indítják el, de a szöveg szöveggént (prózaként) olvasható (vö. Edgar Allan Poe *Az ellopott levél* című szövegének lacani/derridai megközelítése).⁷ Az *Úttalan utaimban* az oda-vissza, innen és túlról csatolás emelkedik ki, például a Domonkos István ihlette *Skatulya Mihály (posztumusz) levele a szerzőhöz*. A paratextus jelzi a körüljárt problémát is: *A hiszékenységről*. A próza a „sehova valósinak lenni”, de mégis „kifeszítve élni két egymással egyetlenegy ponton sem érintkező, két egymással ellentétes világ között” pusztító sorsként definiálódik.

Az utolsó vajdasági...

„Skatulya Mihály” (elbeszélő?) így írja alá a végső távolból írott levelét a Juhász Erzsébet-prózában „az utolsó vajdasági...” Levelének (a *próza*) utolsó bekezdésébe a példa is belejátszik: „Nekem már csak az elmúláshoz van hallásom, elhahagytad. Ahhoz, hogy Vajdaság nincs többé. Maga alá temette Jugoszlávia szétrobbanásának pernyéje. Ki hitte volna, hogy jó húsz évvel halálom után sehova valósi voltom ilyen kristály-

5 I. m. *Úttalan utaim*, 50–51.

6 I. m. *Különös ajándék*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1975. 95–96.

7 Orbán Jolán: Freud különböző olvasatai: Lacan és Derrida. In: H. É. – Samu János Vilmos szerk.: *Szakadás(köz)vetítések*. Újvidék–Szabadka: Forum Könyvkiadó–Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, 2008. 48.

tisztán lecsapódik a nagy történelmi események helyszínén? Mintha előfutára lettem volna ennek az egésznek. Nincs is több szavam.”⁸

A huszadik század kilencvenes éveinek irodalmában megszorodnak a szülőföld és az identitás kapcsán kimondott „utolsók” (lásd az „indián” metaforát). Kontra Ferenc *Csáth Géza utolsó novellája* című „prózája”⁹, amely az „esszé-novellához” áll közel, a történet együttlétét, a kettősségek és médiumok átjárhatóságát, a hálószerű összega-balyodásokat, az identitás problémáját, az író és az orvos léthelyzeteit, valamint a partitúra dilemmáit avatja a szó szoros értelemben *láthatóvá*, hiszen ezt a tördelést/tö-redezetséget érvényesítő tipográfiai műveletek, a „Csáth-rajz” és a lila tinta hangsú-lyozása is lehetővé teszik. Az író és az orvos a tévedés lehetőségeiben differenciálódik. Az orvos nem tévedhet, az író folyton ezt teheti. Az olvasó is, fűzhetnénk hozzá. A csá-thi világ nézőpontjából az író a képtől jut el az elbeszélésig, a keret nyitottságának kér-dése is előtérbe kerül: „Egy író folyton tévedhet, amikor olyasmit lát bele egy furcsá-nak tetsző jelenetbe, ami nincs ott, csak egy külső akarat vibrál a figurák között, erő-vonalakat alkotva, kívül rekedt hangokat hallva, melyek leírható dallamot alkotnak, ami már lekottázható, és ha nem remegne a kezem, akkor leírnám lila tintával, mint a Tá-lay főhadnagyot, azóta lettem babonás. Amit nem lila tintával írtam, az nem sikerült. Mintha mindent a szeptember lila palástjából merítenék. Pedig csak egy kép volt az is bronzrámában a falon, és lett belőle egy elbeszélés. Aztán a papíron kialakultak a figu-rák. Előbb sorban lerajzoltam őket, azután könnyebben ment. Talán most is így lesz...”¹⁰

Kontra Ferenc Csáth-kapcsolatai korábbra nyúlnak vissza (*Nagy a sátán birodal-ma*, Újvidék, 1991), a *Csáth a boncolóasztalon* a Majtényi Mihály Novellapályázaton nyert első díjat 1986-ban. Kontra Ferenc novellái/prózái/kisprózái szintén köztesség-ben mozognak, ráadásul gyakran halálközeli köztességben. Az *Ősök jussán* (Újvidék, 1993) és a *Holtak országa* (Kecskemét, 1993) más nézőpontra, a tények hatalmára, az aktuális Apokalipszisre összpontosít, a valóság jelenései gonoszságban túlszárnyal-nak minden fikciót. „Fordítsuk meg (...): úgy történt, mintha mese lenne, azaz a té-nyek írják az elbeszéléseit, nem pedig az irodalom fogadja magába a történeteket.”¹¹

Szótár- és szociográfiaiközelen

Bence Erika *Ibolya utca* című novelláskötetének (Újvidék, 2001) tizenkét novel-láját Bori Imre egy nyugat-bácskai falu nagyobb szabású szociográfiájaként (is) olvas-

8 I. m. 180.

9 Kontra Ferenc: Gyilkosság a joghurt miatt. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1998. 165–172.

10 I. m. 171.

11 Fekete J. József: Csendes beletörődés. In: Próbafüzet II. Szabadka, Életjel, 1995. 126.

ta, és kiemelte, hogy a szerző nem szabályos kisepikai alkotást teremtett. Az utolsó fejezet a leltározó igényt bizonyítja, leltár helyett azonban a végbúcsú mozzanatainak leltárlehetősége jut kifejezésre. „Utolsó üdvözlés a prózáírásnak Bence Erikától!”, így zárul az *Ibolya utca*, a kétely pedig megmarad: hogyan reagálnak a valós családtagok arra, hogy fikcionalizálódtak a novellákban?

A *Sunyin az irodalom alatt* című ironikus nézőpontú „novella” az olvasást, a könyvköltességet a család és a falu női irányultságaként definiálja, de a titkon olvasás vágya a férfiakat is eléri a könyvszegény, „szinteződő” környezetben. A helyváltztatás, az Ibolya utcába költözés egy kis könyvtár alapítását is eredményezi, ám felnőttként az elbeszélőnek előlről kell kezdenie a gyűjtést.

Bence Erika *Családszótárának* („trükkregényének”) aradi (2007) megjelenése óta különösen feltűnik a kötet *Anya szótára* című „novellája”, amely a női nyelvhasználatnál fontosabbnak tartja a nő/az anya/az „otthonülő” beszédpozícióját, a szerepváltásokat, valamint az elmúlás reflexióit. Mondhatnánk: Anya nyelve a tapasztalat nyelve, beszédhelyzetei ismétlődő helyzetek, de mindenkinek, így Anyának is megvan a maga nézőpontja. A családban mint mikrovilágban több női nemzedék él együtt, a vidék szellemében nevelkedett nő értékrendjében a rend, a tradicionális családmodell dominál, a határsértések visszhangjai is erőteljesek. A beszédhelyzet szempontjából viszont a férfi visszacsatolása is fontos.

Költességek között mozog Gobby Fehér Gyula *Táncoló lavinája* is, mely *műfajteremtésre* vállalkozik, így nevezi meg többnyire látomásos, a bontás stratégiáját felvállaló szövegeit: *rácsodálkozás (Táncoló lavina avagy 33 rácsodálkozás*, Újvidék, 2006). Vukovics Géza recenziója a következő műfajokat sorolja fel, mielőtt az „elegyítés” pozícióját kiemelné: novella, tárca, karcolat, tollrajz. A kötet egyik kiemelhető rácsodálkozása a montázstechnikát alkalmazó *Idegen isten előtt*, amelyben Péter és Laci játék révén egy kőből egy lehetséges kőszobor konstruálódik, majd a fiúk távozásakor ismét magára marad. Egy kő inspirálja a képzelet időben sűrített és tudatosan megszakított játékát, miszerint ez a kő egy idegen isten szobra lehetett volna, aki elvesztette híveit, most viszont a kő a fiúkban új papokra talál, ezért monoton szertartásszöveget találnak ki, idegen módján körbetáncolják, imádják a követ, távolodva még valamiféle tanulságot is levonnak a fiúk: „A kőisten megbüntet minden gyávat.”

Közjáték, felemás nyúlcipővel

Balázs Attila (Féderes Manó? Cuniculus Balázs?) az *Új Symposion*tól indult, az irodalomhoz való ironikus és kritikus szemléletmódja, elméleti felkészültsége, „nyelvi érzékenysége” kezdettől fogva szövegközi mozgást eredményezett. A *Cuniculus* cí-

mű *nyúlregénye* (1979) óta megfigyelhető az önisméltetés, az egyes alakzatok visszatérése, az avantgárd hagyományhoz való kötődés az életműben. Szilágyi Zsófia az *infantilizmust* emeli ki, amelyet a gyermekperspektívával ötvöződő groteszk nyúlmitológiával, nyúltörténelemmel és az elbeszélő megosztottságával hoz összefüggésbe. Szilágyi Zsófia írja: „... mind Ferdinandy, mind Balázs Attila prózája igen fontos hagyományként mutatja fel az avantgárdot, az asszociatív technika, a kép és szöveg összekapcsolása, a kollázstechnika műbe építésével. Ugyanakkor az avantgárd hagyomány mindkettejük számára elsősorban nyelvszemléletet jelent, nem a »harcos«, programmatikus avantgárdra jellemző, a véletlenszerűségre, a szubjektum kikapcsolására, az atematikusra, az állandósult jelkapcsolatok hiányára épülő szöveget.”¹² Kortárs pozícióból érdemes újraolvasni a regényt, Balázs Attila 1991-ben Magyarországra költözött, a „médiá nyelvére” is fogékony szerző újabb műfajközi szövegei hangsúlyozzák is a közvetítettség, a szubjektum „gépi” kikapcsolásának problémáját. 1998-ban jelent meg a jelentős sikert elért *Király album*, amely ún. „történet-füzér”. Balázs Attila elbeszélései is eltérnek a hagyományostól (*Világ, én ma felébredtem*, 1982; *Ki tette a macskát a postaládába?* elb. és hangjáték, 1989; *Én már nem utazom Argentínába*, 1995). 2005-ben adta ki a budapesti Palatinus Kiadó a *Vágyak gyűjteménye* című, mintegy huszonöt évig formálódó, *tíz vágyat* tartalmazó, iniciálékkal és változatos képi anyaggal teli kötetét (Reményi József Tamás szerkesztésében), azt is mondhatnánk, magánkódexét, amely a saját hagyomány, a történelem „megfircangolásának” pozícióját erősíti. Balázs Attila interjújában mondja, hogy eleinte kézzel írt, nyúl-regényét másolgatta, mint Ráskai Lea, firkált rá és bele. A vágy-kötet szerkesztőjének utószavában olvasható: „Szerzőnket Újvidéken még a *prae* tisztázatlan, de roppant energiáival, negyed századdal később Budapesten a *post* (p. coitális, p. polgárháborús, p. modern) letargikus állapotában látjuk.”

A vágy problematizálása, sokrétű látásmódja Balázs Attila egész eddigi opusában felfedezhető. A kötetben fontos szerepe van a játékos nézőpontváltásnak, a nyelvjátéknak, a közjátéknak, a megszólításnak; minden mozog, változik, leágazik, a mesélő kedv és a zene iránti vonzódás sem lankad, csak megszakad, „mellőzi az anekdotázást”, „jó, döntő vitaszöveg konstruálása helyett” az elbeszélő inkább belenyúl a dobozba, és ösztönös érzéssel kiemeli kedvenc zenészt, minden megrekedhet valahol félúton, a „réteges orgazmus” pedig ábránd, noha itt hever karnyújtásnyira. A levelek köztessége, variálhatósága, az én megsokszorozódása, a beszédhelyzetek differenciáltsága különösen a *Barámpipi, angyalhajjal* című szöveg vonatkozásában említhető.

12 Szilágyi Zsófia: Az önéletrajzi regény módoszatai. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András szerk.: A magyar irodalom története 3. 1920-tól napjainkig. Budapest, Gondolat Kiadó, 2007. 727.

2006-ban jelent meg Balázs Attila *Világsarok non-stop*¹³ című heterogén kötete. A kötet Virág Zoltán interjújával zárul (*Versenyfutás az üregi nyúlal*), amelyben a szerző a töredékességről is szól: „Még amikor elkezdtem írni, úgy képzeltem, ezzel együtt megpróbálom széttörni darabjaira a Nagy Elbeszélést. Tehát ami Lyotard-nál fogalmazódott meg, az ő Nagy Elbeszélését konkrétan úgy értettem, nem mint ideológiát akár, hanem mint prózai, regénybeli Nagy Elbeszélést. Zsigerből is úgy éreztem, azt bizony szét kell robbantani. De a történetelvűséget megtartottam mégis, olyan formában, hogy inkább rövidebb történeteket, darabkákat, cserepeket rakosgattam össze, s ebből a képzőművészeti affinitásomnak megfelelően valami kollázsszerű próza keletkezett...”¹⁴

Elméletek mozgósítása

Az irodalomtudománnyal foglalkozó, illetve a tudományban tájékozódó szerzők az elmélet kelepceibe is becsábítják olvasóikat, néha a novella vagy a rövidtörténet csak ürügy a polémiára vagy „a keretből való kifutásokra”. A *háromlövetűség dicsérete*¹⁵ három szerző prózáit tartalmazza (Beke Ottó, Deissinger Ákos, Samu János Vilmos), akik dromológiával, Derrida, Virilio, valamint a medialitás, a multimédiás hálózatok aktuális elméleteivel stb. foglalkoztak, és mint a *DNS* folyóirat szerkesztői megjelentették antológiájukat. Beke Ottó öt *prózája* az SMS-kultúra beszédhelyzeteire/„távjelenteleire”, a változások lehetőségeire koncentrálnak, ezek a változások többnyire gépi közvetítésűek. *Variációk* című szövegében a könyv és a horizontális betűsorok pozícióváltásának problémáját, a hagyományhoz való viszony átértelmezését, az információs robbanást, a papírsuhogás mulandóságát emeli ki: „Egy könyv szilárd, magabiztos gerinccel fogja közre vaskos papírköteget, melyben végtelen, horizontális betűsorok húzódnak oldalról oldalra, lapról lapra. Úgy véli, egy kutyáról, egy házról, egy szobáról, festményekről, megymásról szól, miközben egy csahos eb az ő történetét mondja tollba.”¹⁶ A „nem értem, mit mondasz” beszédhelyzete szinte minden írásban, minden kommunikációs szituációban megmarad. Toldi Éva utószava Deissinger Ákos szövegeinek narrátori látásmódját, minimalizmusát, a „mágikus realizmus” felhasznált eszköztárát értékeli, Samu János Vilmos esetében pedig a bőséget és szétágazást hangsúlyozza.

Samu János Vilmos külön kötettel is jelentkezett (*Varázsló Zú*, 2006), melyben a Dionüszosz-szövegek dominálnak. A mítosz strukturátlanságának problémafelvé-

13 Balázs Attila: *Világsarok non-stop*. Zenta, zEtna, 2006.

14 I. m. 311.

15 Zenta, zEtna, 2005. Utószó: Toldi Éva.

16 I. m. 15.

tése az epizódokba töltődés, az egymásba iktatás gondolatáig juttatja el a szerzőt, vagyis a kérdés más irányból is feltehető: Egyáltalán mi áll össze szöveggé, történetté, milyen a „mitikus mondás”, illetőleg hogyan közelíthető meg *a felbontatlan idő történetgyökere?*

Kérdés tehát, hogy melyik Dionüszoszról van szó. A görög mámorosról, a képmásról, a lefokozott istenről, az arisztophaneszi vagy az euripidészi hősről, a „mámortalan-szigorúról”, a csábítóról vagy az ellenállóról, a nietzscheiről, a mogorván és hallgatagon bandukolóról, a derridai értelemben felfogott mitikus dimenzióról, a mítoszba menekített alteregó(k)ról, a visszafogott elbeszélőt igénylőről, a szárnyalóról vagy az alászállóról, esetleg egyetlen/bármilyen megmaradó vagy továbbutaló jelről? Ebben a szövegvilágban ugyanis minden elmozdul, változik, mondhatni, „*Dionüszosz [inkább] épp csak érzékelhető*”.

Samu János Vilmos szövegvilága minden tekintetben átjárható, az olvasó szinte észrevétlenül siklik át a (keleti) mesevilágba (vö. *Szítá a habokban, Szítá megkísértése*) vagy valamely bonyolult tündérmesei helyzetbe. A mítoszok pedig keverednek, dialogizálnak, parodisztikus elemekkel vegyülnek, hiszen távolról sem csak a *valahol mindig megbúvó* Dionüszosz színre léptetése, merőleges mozgáspályájának megközelítése a cél. A görög, elő-ázsiai, kelta, germán és más mitikus elemek összegabalyodnak, beszédhelyzetbe kerülnek, a maszkok és szerepek lehullanak, az istenek hatalma profanizálódik, majd újabb szárnyalás, új szerepjáték és egyéni identitáskeresés következik. Az identitásváltás más nyelvi szerepet igényel, és Dionüszosz élvezzi a nyelvi bonyolultságot, a bonyolult kommunikációs viszonyt, „Virilio” azonban néhol lakonikusan közbeszól.¹⁷

Kulcsfogalmak

- bizonyosság és bizonytalanság
- képiség
- képmás
- könyv és könyvnélküliség
- köztesség
- mitológia
- Nagy Elbeszélés
- női beszédpozíció

17 Vö. Samu János Vilmos: Varázsló Zú. Zenta, zEtna, 2006. Utószó (részletek).

Között

- **próza**
- **rácsodálkozás**
- **szociográfia**
- **szótár**
- **törmelék**
- **történelem**

Irodalom

Bányai János: Mit viszünk magunkkal? Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2000.

Fekete J. József: Csendes beletörődés. In: Próbafüzet II. Szabadka, Életjel, 1995. 126.

Szilágyi Zsófia: Az önéletrajzi regény módozatai. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András szerk.: A magyar irodalom története 3. 1920-tól napjainkig. Budapest, Gondolat Kiadó, 2007. 726–728.

Valdenfels, Bernhard: Topografija stranog. Studije o fenomenologiji stranog. Prevod: Dragan Prole. Novi Sad, Stylos, 2005.

Virág Zoltán interjúja: Versenyfutás az üregi nyúllal. In: Balázs Attila: Világsarok non-stop. Zenta, zÉtna, 2006.

Nyitás a zene és a zeneeltűnés felé

Problémafelvetések

- ➔ **Prózanyelv és zeneiség a századforduló magyar novellisztikájában**
- ➔ **A művészetköziség problémája**
- ➔ **Ezra Pound művészetszemlélete és a vajdasági magyar irodalom**
- ➔ **Blues, film, irodalom**

Folyóparti Én és világnagy zenekar

(Verebes Ernő: *Árnyak a tetőtérben*. zEtna, Zenta, 2007.)

„Azt gondolom, hogy vannak olyan utak, melyeken nem kell végigmenni. (...) Mert nem a mi utaink. Más irányba vezetnek.” Verebes Ernő címadó novellájának perlekedésfoslányai az egyéni iránylehetőségeket, a színlelt haladás szempontjait kutatják. A kisváros művelődési házában üres padlásán legfeljebb (a patkányokat kifárasztva) körbe-körbe járkálhatunk, vagy felnyithatjuk a lejárati csapóajtót, meglehetősen szegényes irányrepertoár áll az egyén előtt. Az arisztophaneszi perlekedés padláson játszódó, a szakajtói térből kiinduló báb-imitációja egyébként nem vezet győzelemhez, nem dől el igazán a harc Tolsztoj és Shakespeare között. Szükségtelen a végeredmény, a Nagy Érték kimondása, sőt Cervantes és hőseinek tanácsadói vitája is vitatható. Egyáltalán ki dönthet arról, hogy ki, melyik felfogás, melyik írói életmű mikor milyen irányba indul? Az egyén szinte színdarab szereplőjeként él a világban, holott a darabot mint-ha csak maga írta volna...

A vajdasági Verebes Ernő *Árnyak a tetőtérben* című prózakötete az irányok problémáját, belépés és kilépés diskurzusát, illetőleg „a nem-tudom-ki-vagyok transzcendentális én-tudatát” járja körül. Egyre inkább nyilvánvaló, hogy a Verebes-szövegek izgal-

mas elméleti irányba, főként a létkérdések, a szubjektum önmagához viszonyított emberfeletti állapotváltozatainak (lásd ennek kisszerű bácskai értelmezhetőségét is!) vizsgálata és az intermedialitás problémakörének ironikus megmozgatása felé haladnak.

Ha az olvasó az újabb Verebes-kötet utolsó, *A sírásó nyaralni ment* című novellájából indul ki, akkor figyelme az identitásjátékra terelődik, hiszen az is kérdéses, hogy ki veszi észre az átváltozásokat, az-e, akivel megtörténik, vagy az, aki nézi.

A tízéves kisfiú az udvari teraszon üldögélve fedezi fel családját. Az apa-transzformációra való rácsodálkozás a különböző tudományok szempontjából különféleképpen értelmezhető, ám az apa idegen archeapává változik át, ami az én-tapasztalatra is kihat. Az elbeszélő a dilemmák, az ontológiai kérdések kiélezésére koncentrálna: „Néztem ezt az archeapának kinevezett valakit, ameddig lassan eleredő könnyeimen át láttam őt.

Az, hogy ez az élményem miért hagyta hidegen pont apámat, később sem derült ki számomra. Akkor úgy ült ott, mint aki nem tud az apából archeapába való transzformációjáról. De éppen ez a megdöbbenő! Hisz vele történt meg, nekem csak észre kellettennem! (...) Közben (akkor) azt tapasztaltam, hogy velem is történik valami. Illetve, ugyanez a kérdés feltehető önmagamnak is: miért éppen én vagyok az, aki itt ül a széken, satöbbi.”¹

A nézőpontok ironikus elmozdulásai a szavak béklyójához és használatához kapcsolódnak: „S akkor, csak úgy, egyszerűen, sutty. Kiléptem magamból. Madár lettem, bár különösebb madártávlal nélkül, egy verébugrásnyira a föld felett. Még csak nem is csipantottam, oly természetes volt az egész. De a dilemma ennek ellenére nem szűnt meg, talán azért, mert magát a szót imádtam. (Akkoriban hallottam először a szüleim barátaitól, akik azon dilemmáztak, célszerű-e a feleségnek a férj után költöznie Németországba.) Így válik az ember a szavak rabjává, végül a jelentésük megtestesülésének rabjává, amennyiben például egy barát feleségéről, vagy annak (...) dilemmájáról van szó.”²

A szubjektum rácsodálkozásai más-más szavakhoz, átváltozásokhoz és kételyekhez kötődnek, viszont a körökbe rendeződés megkérdőjelezi a kilépés és belépés esélyét. A szubjektum csak akkor lehet bármilyen kör tagja, ha ő lép. Önmagából kilépve azonban *belépni* nem tud.

Verebes Ernő (zeneszerző és író) Zentán megjelent negyedik könyve (előző könyvei: *Griff*, *De hol van itt villamos?*, *Magzatlégzés*) a dilemmák kör(ben)járásának/kör(ül)repülésének kötete, amely identitásnyomozásra ösztönzi olvasóját. A dilemma az architextuális viszonyrendszer szempontjából is felvethető. Az antológia tizenkét szövege ugyanis a műfaji, illetőleg a szerzőségéből és minden behatároltságból

1 I. m. 125–126.

2 I. m. 126.

való kilépés problémáját emeli ki. A művészetköziség és a mediális differenciálódás elméleti diskurzusa kimozdított/ingázó pozícióból kerül megközelítésre. Szilárd alap vagy határ nincs, minden mozgásba lendül, heterogén látásmódok és intertextuális aspektusok felvillantására kerül sor. A határsáv átjárható, az ősiség kérdésköre eleven, ahogy az idézett archeapa képe is az.

A szövegek elbeszélőjének meghatározó viszonyítási pontja a Folyó, amelyből például egy Folyóparti Én eredeztethető, mert igenis fontosak azok a titkos lokális gyökerek, amelyek az egyént a mélyebb, vertikális rétegekhez, esetleg egy zentai szerelmi légyotthoz, klubhoz vagy egy tiszai halászladikhoz kötik.

A kötet egyik legkiemelkedőbb darabja a *Világzene*, amely egy kocsmai beszédhelyzetből kiinduló – József Attila sorait idéző – búcsúhangverseny egyre terjeszkedő, hangosodó, szétverhetetlennek tűnő, mégis körkörös látomása. A tomboló zene a temetési kontextusban szerveződik *heterogén* hangversennyé, mégpedig elmondhatóra/olvashatóra hangolt világnagy zenévé. A zeneeltűnés végső, alázatos hangja, majd a kocsmai kavarodás és Kisjós Jóska rockzenész körbeintő gesztussal kísért reflexiója (a balkáni helyzetre, a kánon értelmezési lehetőségeire is utaló allúzió!) egyre inkább groteszkbe hajlik, és az időben-lét problémáját helyezi előtérbe. A hangverseny teljes erővel tombol, amikor a rendőrség és a tűzoltók megérkeznek. A kör(kör)ös irány a kezdet mitikus hangjához, végül az emberi fej látványának megszűnéséhez vezet: „Arcukon leplezetlen döbbenet. Hisz ilyen hatalmas zenekar nincs is a világon; legalább húszezren játsszák itt azt, amit a »kánon« előír, s lám, már kotta nélkül is megy nekik. (...) Miért kell a karhatalomnak folyton belerondítania valamibe? (...) Kényszerlülketés van, érthetetlen eufória, egy tragikus, utolsó találkozás síró-nevető apoteóziisa. Egy világnagy zenekar fortissimójára ébred a temető, s hal bele ugyanabba, aki él. A kórus még utoljára nekilendül, dagadnak a nyaki erek, s a szájak hatalmas vulkánkráterekként fújják, küszködik ki magukból azt a néhány szót, hogy »ha már elpusztul a világ«, aztán nem folytatják, csak a zenekar hömpölyög megállíthatatlanul, minek is befejezni ezt a titokzatos félmondatot, amikor már úgyis befejezte helyettünk, megtévesztve azokat, akik ma azt hiszik, hogy egyáltalán közük lehet egy ilyen ünnephez.

A csúcspontban a bukás, a pusztulás előérzete hatalmas, itt mindent ki szabad mondani (Mozart zenéje kellene ide), aztán megszületik a vég, s a vele kötött megálapodás alázatos hangján immár oly halkán zsong a kert, mint a valamikori paradicsomban a kerubok kara.”³

A látomás vonatkozásában a test, illetve a testeltűnés, a hangszerek pozíciója és a kotta szerepe sem elhanyagolható. A művész-én nézőpontjából mégis a *mindent ki*

3 I. m. 106–107.

szabad mondani mozarti mozzanata, valamint a hatáseffektus, azaz a hét kvázi visszatapsolás, a közművesítési dolgozók meg-megújuló sírkiásásával kísért groteszk temetői ráadás megértése válik fontossá.

Blues – biografikus referencia és fikcióképzés

A *blues* elsirató gesztusát, ritmusát, az improvizáció kiterjesztését (lásd Fenyvesi Ottó: „Improvizáció az egész világ.”, „Improvizálni időt és tereket.”), az emlékező mechanizmus működtetését és magát a szót, esetleg a zongora metaforikus/metonimikus megközelítését az 1990-es háborús években az elvándorolt, hazát váltó írók hozták be irodalmi nyelvünkbe. Az *Ünnepnapok* című Szathmári István-kötet (1995), amely éppen a szülőföldről való távozás és egy meghatározott pesti városrész belakásának törvonalán állt össze, a Majdnem riport című középső fejezetben tartalmazza a *Csikágói blues* című novellát. A szöveg egy lehetséges öninterpretációig jut el, erre a zárómondat utal: „Csikágóban vagyok, dobog a szívem, íme az új hazám.”⁴

Fenyvesi Ottó *Blues az óceán felett* (2004) című verseskötetének címadó szövegében a zongorát, a hangolható hangszer szünetjeleit, a hangközöket közelíti meg. A kötet versei az új beszédmód, az új tér megtalálására, interpretációs perspektíváira összpontosítanak. „... a blues az őszinte emberi érzéseken alapszik! Megtanítja az embert, hogy ne szégyellje kimutatni érzéseit!” – írja Nagy Tibor könyvének utószavában.⁵

Kulcsfogalmak

- arisztophaneszi perlekedés
- átjárhatóság
- blues
- folyóparti én
- fortissimo
- hangszer-hierarchia
- határsáv
- időben-lét
- intertextualitás
- kánontörés

4 I. m. 95.

5 Nagy Tibor: A gyógyírként ható blues. Újvidék, Magyar Szó, 2008.

- **kilépés önmagunkból**
- **kotta**
- **körköröség**
- **látomás**
- **madártávlat**
- **medialitás**
- **médiumváltás**
- **mítoszi kert**
- **mozarti zene**
- **művészetköziség**
- **pusztulásvízió**
- **transzcendencia**
- **ünnep**
- **vertikális elmozdulások**
- **világnagy zenekar**
- **zeneeltűnés**
- **zsongás**

Irodalom

Nagy Tibor: A gyógyírként ható blues. Újvidék, Magyar Szó, 2008.

Peremiczky Szilvia: Prózanyelv és zeneiség a századforduló magyar novellisztikájában. In: A kánon peremén. Az irodalmi modernség alakváltozatai a XIX–XX. század fordulójának magyar prózájában. Budapest, 1998. 115–122.

Szegedy-Maszák Mihály: Szó, kép, zene. A művészetek összehasonlító vizsgálata. Pozsony, Kalligram, 2007.

Thomka Beáta: Esszéterek, regényterek. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1988.

Virilio, Paul: Az eltűnés esztétikája. Budapest, Balassi Kiadó–BAE Tartóshullám, 1992.

Partitúra és novella

Problémafelvetések

- ➔ **A partitúra és a szöveg elméleti megközelítése**
- ➔ **Tárgyak és tárgykapcsolatok a novellákban**
- ➔ **A ház mint toposz**
- ➔ **A portré problémaköre**
- ➔ **Beszédmodok és nemek a novellákban**
- ➔ **A feminizmus „kulturális sokfélesége” és a genderkutatás mai szempontjai**

A gyermekirodalom egyik legismertebb vajdasági képviselőjeként ismert Jódal Rózsa (Hadaró Jutka kitalálója) 2005-ben egy összegyűjtött (*Stigma*, 17 novella), precíz szerkezetű novelláskötettel jelentkezett, amely mintegy negyvenöt év termésére tekint vissza. Az elbeszélő a *Für Elise* folyton ismétlődő, újrakezdődő, az áramló zenei hangot merev ujjakkal is könnyedén játszható, lebontható dallama ürügyén hittel ismételteti: „Csak ahogy a partitúra előírja. A partitúra fontos. A partitúra a legfontosabb.”¹ Roland Barthes írja: „Az (olvasható) szöveg tere minden pontjában egy (klasszikus) zenei partitúrához hasonlítható.”²

Az évek/évtizedek során a szerzői nézőpont, az elbeszélői szerepkör és a műfaj befogadása is változott az életműben. A *Stigma* felé haladás (a címadó novella idézetei egyébként Dante Alimenti *Pio atya* könyvéből származnak) egyfajta lassulásként, késleltetésként, emlékező/empirikus narratívaként, csend-beszédként és/vagy gondolatlabirintusként interpretálható.

A legjelentősebb novellatér a ház. A ház – mint toposz – mindig új szemantikai távlatokat nyit. A ház a külvilághoz viszonyítva válhat házzá, vagyis menedékké, a ma-

1 Für Elise poco a poco ritenuto. In: *Stigma*. Novellák. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2005. 43., 44.

2 Barthes, Roland: S/Z. Fordította: Mahler Zoltán. Budapest, Osiris Kiadó, 1997. 45.

radás terévé. A Rossz hozója kintről tör be, viszont a ház belső nézőpontból sem statikus. Jódal Rózsa szövegei a helyzetteremtésre, a benti dialógusok mozgáslehetőségeire, a megjeleníthető elmondására koncentrálnak.

A történelmi nézőpontok különösen kiemelkednek, például az ismétlődő háború („megint háború lesz”) gondolata, a lehallgatások, kirekesztések, a tolókcocsisok látomása, a várakozó attitűd, a paradigmaváltások meglesése stb.

A novellák házon kívüli tere a helység *tere* is. A térvariánsok a tömeg mozgásával állnak összefüggésben. A tárgyak és a tárgykapcsolatok ugyancsak gyakran kerülnek előtérbe Jódal Rózsa szövegeiben. A női látásmód meglehetősen sokrétű; a nő mint házastárs, illetve anya, a nő mint dialogizáló szubjektum, mint pletykahordozó válik igazán dominánssá. Asszonyok a konyhában, férfiak a szobában, a fiúk pedig más utakat járnak, azaz a szerepek, a munkakörök és az életterek megoszlanak vagy elválnak egymástól, ahogyan ez például *A ház* vagy a *Kvíz* című novellákban is megfigyelhető.

Jódal Rózsa szövegvilágára erősen hatnak a műfaji hagyomány képviselői és típusai. Többnyire terjedelmes elbeszéléseket (nagynovellákat?!) ír, amelyekben a dialógusok kellőképpen kibontakozhatnak, illetve a szereplők újabb és újabb dialogizáló helyzetbe kerülhetnek. A nyitott befejezések, a precíz módon elhelyezett záró mondatok külön figyelmet érdemelnek.

Az írói opuson belül is megmutatkoznak a változások, a történelmi mozgások és szituációk során pedig a statikus érték keresésének nézőpontja emelkedik ki.

A változatok, a látványok, az elliptikus szöveghelyek, a sűrített dialógusok ugyancsak felkeltik az olvasó érdeklődését.

Jódal Rózsa novelláinak regionális vonatkozásai, helyi történései, maradás és elmenés attitűdje az elmúlt időszak legfontosabb kérdéseit vetik fel.

A szövegek sokféle hagyománnyal dialogizálnak, az intermediális szempontok is kiemelkednek.

Kulcsfogalmak

- **dialógus**
- **elliptikus szöveghely**
- **empirikus narratíva**
- **hagyomány**
- **helyzetteremtés**
- **késleltetés**
- **látvány**

- **női beszédpozíció**
- **nőiség és anyaság**
- **partitúra**
- **perem**
- **regionalitás**
- **statikus érték**
- **szerepkör**
- **tárgykapcsolat**
- **toposz**
- **történelem**
- **zene**

Irodalom

Barthes, Roland: S/Z. Fordította: Mahler Zoltán. Budapest, Osiris Kiadó, 1997. 45–51.

Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története. Újvidék, Forum Könyvkiadó – Tankönyvkiadó, 1998. 326.

Hász Róbert: Ádám és a gömbparadicsom. Új Symposion, 1988. 271–272.

Németh Zoltán: Olvasáserotika. Esszék, kritikák, tanulmányok – az élvezet szövegei. Pozsony, Kalligram, 2000.

Sélei Nóra: Mért félünk a farkastól? Feminista irodalomszemlélet itt és most. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.

(Ezredvégi) történet – produkáló gesztus – kompozíció

(Apró István a labirintus-(át)értelmezéséről és az ütött-kopott, féltékeny közép-európai Odüsszeuszokról)

Problémafelvetések

- ➔ **Történelem, identitás, identitásprezentáció**
- ➔ **Az idegenség alakzatai a kötet novelláiban**
- ➔ **Mítosz(kritika) és irodalom**
- ➔ **Labirintusértelmezések**
- ➔ **A nemzedéki tapasztalat nézőpontjai**

Apró István „ezredvégi történetei” az önironikus én/az ironikus szubjektum ezredvégét emelik ki a nem kevésbé ironikus ezredvégi *forгатókönyvből* (*Az a nap*, Újvidék, 2006).

A szerző nem novellákat, hanem *történeteket* ír, ez természetesen több mint műfaji állásfoglalás. A szerző válogat is a történetlehetőségek közül, amelyek a *Regénybriketthez* (1993) hasonlóan többnyire visszafelé folynak. Az archetextus kimeríthetetlen elbeszélői forrás. A szubjektum a brikettkockákból felépülő *történesek* után nyomoz.

Éppen a *Mítosz* szövegében olvasható a legjelentősebb ezredvégi/ezredeleji kérdés, amely a mitológiai tett-történetrészecskék nyomán fogalmazódik meg: Nem hétköznapi-e inkább a hősiesség? Prométheusz története ugyanis ezt a kérdést veti fel. Egyáltalán hősök-e a mitológia hősei a hétköznapiság távlatából? A kérdés több reflexiót indukál: „Mondd, nem hétköznapi-e inkább a hősiesség, mint a szántás meg a

vetés, nem a mindennapok hívják-e életre üstökösök helyett, hétköznapi még isteni mi-voltában is, mint Prométheusz, aki vétett nagy népe ellen, lopott, tolvajjá aljasult, árulóvá lett, és vállalta méltatlan büntetését, nem irtott sereget, nem forgatott roppant buzogányt, rozsdás pajzsára legfeljebb ennyit írhatunk: van tüzünk, vagyunk?”¹

Vajon mi a helyzet az utódokkal, az ezredvégiekkel, akik számára a banális közlekedési dugó és egy női hulla fantáziavariánsai jelentik a rejtélyes labirintust? És miért van az, hogy az ezredvégi szubjektum többnyire elmerül, vagyis a kunderai értelem-ben vízhalált hal?

A szövegközi pozíció számos dialógusra nyújt lehetőséget, ezt igazolja a Pénélopé-történet is. Joyce és Andrzejewski Odüsszeusza ismeretében egy újabb, ütött-kopott, feleségét ringyónak minősítő Odüsszeusz tér meg bolyongásából, aki koszos gatyái mellett a szicíliai fűszeresnél vásárolt ementálit hordozza bőröndjében. Az idő múlása (a mítoszok ellenében!) sem lehet akadály a házaselet folytatásának. A feleség hasonlatokkal érzékeltetett metamorfózisa erőteljesebb, főként a férfi ironikus nézőpontjából, a férfi és a nő végül egymásnak *tart tükröt*: „Arcán a púder összecsomósodott a mély ráncokban, petyhüdt tokája lüktetett, mint a gyíkoké. Esdekelve nézte a férfit, aki viszont nyugodtan, szinte kedélyesen nézett vissza rá. (...) Most már nevettek, és Pénélopé megint úgy helyezkedett el Odüsszeusz ölében, mint valamikor régen, mint egy hízelgő cica. Eres, szeplős kezével gyengéden simogatta az ősz, ritkuló üstököt, s maszatos arcát a borostás állhoz dörgölte.”²

A pénelopéi póz és a cica-hasonlat a szöveg első mondatához kapcsolódik („Pénélopé macskájával a tükör előtt ült.”³), a macska motívuma a női princípiumhoz, akár a boszorkánysághoz is köthető.

A *várákozás* és a *kullogás* a novellák két kulcsszava lehetne, ezeknek ontológiai működése érdemel figyelmet. A történelem és a riasztó látvány iránti érdeklődés az elbeszélte *történetbrikettekben* is jelen van.

A közelmúltban megélt, megtapasztalt én-nézőpontú emlékfragmentumok egyre csak rakódnak, például a háborús hullák megrendítő képe egy drávaszögi kisváros peremén, a romok, a menekültek már-már szociográfiai vonatkozású kérdései. Kiemelkedik az árulók és elárultak relációja, az áruló dicstelen bukása, az árulástermelés vetülete, az *árulás poétikája*.

A *Történet a polgárról* akár egy Nagy Lajos-kötetből is kiléphetne, jóllehet az ironikus lábjegyzetek egyértelműen TB Tihamér felé irányítják az olvasó figyelmét: „Ezen

---

1 I. m. 64.

2 I. m. 83.

3 I. m. 67.

iratok, csaknem egy évtizeddel későbbi áttanulmányozásakor feltűnt nevezett Polgár s az általunk jól ismert TB Tihamér közötti hihetetlen hasonlóság. Bármily valószínűtlennek tűnik is, azt kell hinnünk, hogy egy és ugyanazon személlyel van dolgunk. A gondolati hasonlóság és az életrajzi adatok egybevétele alig hagy kétséget. Feltételezzük, hogy a nevek mögött rejtőző egyetlen személy a fenti iratok kezelése idején még *nem tudta*, hogy ő valójában TB Tihamér, s a sutább, ám mégis némi irracionális szabadságot nyújtó Polgár nevet használta. Állításunk megalapozottságáról bárki meggyőződhet oly módon, hogy a szövegben a Polgár személynév helyett TB Tihamért, T Bódog Tihamért vagy TBT-t olvas. Látni fogja, hogy minden tökéletesen stimmel, s valóban TBT feljegyzéseiről van szó abból az időből, amikor még TBT nem volt kitalálva. (1991)”⁴

A Polgár és/vagy TBT végső átváltozása, neve általi *összezsugorodása* (Polgárból polgár) pedig a mítoszok kapcsán felvetett kérdésekhez kapcsolódik. Félelmei megváltoznak, azaz más természetűek. Lehet, hogy a „javított kiadás” eltér majd a végső lábjegyzet szövegétől, amely így hangzik: „Hajdan megfogalmazott félelmei ma már talán érthetőbbek, hiszen azóta is akkurátusan vezetett személyi aktáiból tudjuk, a Polgár 14 éves korától gyermek, 15-től 17 éves koráig kommunista, 18-tól 30 éves koráig szabadelvű, 31 éves korától pedig az utolsó jelentés iktatásáig konzervatív volt. Ma már félelmei egészen más természetűek. A megfigyelést folytatjuk. (2001)”⁵

A térapoétikai aspektusok ugyancsak figyelmet érdemelnek. A nagyváros történetterében is megnyilvánulnak a regionális, a szülőföldhöz kötődő nézőpontok, valamint a közlekedési viszonyok valóságosságai. A nagyvárosban, egy kocsiiban női hulla *produkálódik*, a háborús emlékek ugyancsak ezt a produkáló gesztust emelik ki. Az én, legfőképpen az elvándorló szubjektum mindenütt idegen. Apró István szótárában az otthonlanság és a földönfutás gondosan elkülönül egymástól.

Az *Az a nap* és más szövegek az ezredvégi közérzet *briketteket* tartalmaznak. A kommunikációs lehetőségek, illetve férfi és nő kapcsolata más és más optikából kerül az olvasó elé, miközben a közelmúlt háborús *háttérország* is kirajzolódik.

Bence Erika „novellasor”-nak, „novellakompozíció”-nak tekinti Apró István kötetét (lásd Bevezető, Terméketlen évek, Az első rekesz ura, A szerb ember), novelláiban az idegenség alakzatait tartja fontosnak.

---

4 I. m. (lábjegyzet) 97.

5 I. m. (lábjegyzet) 98.

(Ezredvégi) történet – produkáló gesztus – kompozíció

Kulcsfogalmak

- elvándorló szubjektum
- emlékkép
- ezredvégi forgatókönyv
- földönfutás
- határjáték
- hétköznapi hősiesség
- idegenség
- identitás
- kizökkent pillanat
- közérzet
- kullogás
- labirintus
- mitológia/mítoszkritika
- mulandóság
- nagyváros
- névcsere
- nyomozás
- otthontalanság
- öniroikus én
- produkáló gesztusok
- regionalitás
- történet
- várakozás

Irodalom

Bence Erika: Befejezetlen történetek után. In: A kert árnyéka. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2007. 140–144.

Fekete J. József: „Szófolyam”. Apró István: Regénybrikett. In: Próbafüzet II. Életjel, Szabadka, 1995. 85–87.

Utasi Csaba: Kirándulás a történelemben. In: Vér és sebek. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1994.

Szövegmutatvány

SZENTELEKY KORNÉL

Ákácok alatt

Cependant le milieu reste le prétexte, il donne le choc initial et fournit le renseignement. C'est lui qui forge et articule le langage du constructeur.

Élie Faure: L'art moderne

•

Das Einheitliche des ästhetischen Werterlebnisses kommt dem Betrachter zu Gefühl nicht als eine Zusammensetzung aus verschiedenen Qualitäten, sondern als eine Einheitsqualität, als eine Gesamtqualität.

Johannes Volkelt: Metaphysik der Ästhetik

•

Noi cerchiamo dappertutto – nell' opera e nella natura – l'unita organica.

Benedetto Croce: La letteratura della nuova Italia

Eddig minden délszlávországi magyar irodalmi mozgalom az összefogás jegyében történt. Az első lírai antológia címe *Kéve* volt, jelenlegi irodalmi szemlénk neve: *Kalangya*. Minden szálát kévébe kötni, a kévéket gondosan kalangyába rakni, nehogy egy mag is elhulljon – ez volt a jelszó, az eszme, a vezető gondolat, sőt majdnem az életprogram. Bármilyen politikai hite, művészi elgondolása vagy világszemlélete is van valakinek, ha magyarul ír, és ha írásaiban értéket találunk, akkor a kévében a helye, amely összefogja a magyar nyelvű kultúra minden munkását.

Ez a szempont jogosult, sőt az egyedüli helyes szempont, amikor a délszlávországi magyar irodalom megteremtéséről, a fejlődési lehetőségek szabadságáról van szó. De most, mikor egy novellaantológiát kell összeállítanom, úgy érzem, hogy valami egységet, valami közös lelket kellene ebben a könyvben teremteni. Egy antológia, különösen egy novellagyűjtemény nem mutathat be egyéniségeket. Egy novellában nem férhet el az író arcképe. Üres szórakoztatás sem lehet antológiánk célja, mert ez bűn lenne és lelkiismeretlen időszérűtlenség. Viszont egy antológia annál vonzóbb, érdekesebb és értékesebb, minél egységesebb. Akármennyire önálló és különféle csempékből

készül a mozaik, végül mégiscsak egységes kép bontakozik ki, s a képnek önálló lelke van.

Vannak művészcsoporthok, forradalmi világszemlélet vagy erős milióhatás alatt élő írók, akiknek gyűjteményes könyve az egységes szellem ereje folytán nemcsak hatásos, hanem magával ragadó. Az ilyen antológiák szikraesőt csíholnak a lelkekből vagy gyújtogatnak az olvasók között. A *Holnap* első antológiájának váratlan, majdnem az egész magyar kultúréletet felkavaró hatását sohasem feledheti el az irodalomtörténet. Pár év előtt harminc új orosz elbeszélő könyve jelent meg Berlinben. Ez a könyv még a különben divatos orosz könyvek között is hatalmas, százezres sikert ért el. Mindenesetre a könyv megkapó egysége a hatalmas siker magyarázata. És valószínűleg az a németre fordított norvég novellaantológia sem ért volna el huszonhét kiadást rövid idő alatt, ha nem képviselte volna tisztán, megkapóan az egységes, sajátos norvég szellemet.

Hogyan lehetne tehát egységes lelket adni a mi antológiánknak?

Világszemléletünk különböző, sőt egyénenként is változó, mindegyikünknek megvan a maga időszerű világszemlélete, melyet azonban a világ változó, vonagló arca erősen befolyásol. Közöttünk nincsenek ortodox forradalmárok, politikai elhagyottságunk sem kedvez a merev, állandóra beállított látószögeknek. Az igazi, harcoss, élethalált jelentő világszemléletek javarészt a többségi népeknél fordulnak elő, az egyik front teremti, tömöríti a másikat. Nálunk az osztályrétegződések is kifejezettebbek. Nálunk minden összefolyik, langyos, lágy bizonytalansággá mállik, a tiszta osztályöntudatot éppoly ritkán találjuk meg, mint a kisebbségi öntudatot, a soha ki nem fejlődött polgári öntudatról nem is beszélve. Lehetetlen lenne tehát világszemléleti egységet adni ennek a könyvnek.

Nincsenek közös művészi elveink, mint a *Holnap* költőinek, akik Dévénynél új időknél új dalaival törtek be. A Parnasse éppoly idegen tőlünk, mint a futurismo, a Phaeraphaelite Broterhood éppannyira távol esik tőlünk, mint a szürrealizmus. Az új orosz kollektív törekvéseknek legfeljebb sápadt utánczói lehetünk, de sohasem igazi, elszánt követői. Elszórva élünk majdnem húszezer négyzetkilométeren, meghittebb társaságok nem alakulhatnak, nem csatázhatunk, vitatkozhatunk új eszmékről, forradalmi művészi elgondolásokról, ezért az írók között nem fejlődhetett ki sem egység, sem harcias ellentét. Nincsen egységes, művészi látószögünk, de azért hiányzik belőlünk az a rikoltó tarkaság is, ami másik húszezer négyzetkilométeren – legalább itt Közép-Európában – az írók között fellelhető lenne. Pedig művészi meggyőződés tekintetében nem beszélhetünk közös nevezőről. Itt főleg külső hatásokról, a környezet hatásáról lehet szó, s ezért az egyedül elképzelhető egységet is ebben az irányban kell keresnünk.

Vissza kell térnünk Taine-hez, az „ész poétájá”-hoz, akihez különben sohasem lehet eleget visszatérni. De a Taine-féle milióelméletből okvetlenül ki kell hagynunk a

faji tényezőt, amelynek tudományos értékét már többször kétségbe vonták, de amelynek nálunk különben sem lenne értelme, hiszen olyan területen lakunk, ahol különböző népek keverednek egymással, s így mindenesetre többen vannak az indogermán magyarok, mint a turániak. (Érdekesek Schmidt Ádám doktornak a sombori és Sombor környéki iskolásgyermekek között végzett vércsoportvizsgálatai. Jóllehet mindössze két helyen: Bajmokon és Telecskán vizsgált magyar gyerekeket, a felmutatott értékek nem bizonyítják a magyar gyerekek fajtisztaságát a német, bunyevác, sokác, szerb, rutén és szlovák gyerekekkel szemben, akiknek vércsoportbeosztása magasabb értékeket mutat. – Zeitschrift für Rassenphysiologie Bd. 3. H. 2.) Így tehát egyedül a környezet hatását vizsgálhatjuk, a természet, a kultúra, a társadalmi viszonyok hatását az emberre. Ebben a hatásban keressük az egységet.

Bácskának és Bánátnak geopszichológiai arca körülbelül azonos. Az időjárás, klimatikus és talajviszonyokban nem találni lényeges eltéréseket. A hosszú, forró nyár mindenesetre magával hozza a forróságok, a nagy kisugárzások hatását az e tájon dolgozó emberekre, ami kifejezettebben a forró égöv alatt észlelhető. Nem testi lustaságban nyilvánul meg ez a hatás, hanem a szellemi nehézkességben, az elhatározás lassúságában, „megfontoltságában” és kitartó, majdnem csökönyös merevségében. Ez általában a közép-európai paraszt tulajdonsága, de hatványozottan fellelhető a mi magyar parasztjainkban. Érdekes azonban, hogy ez a nehéz, maradi, minden kezdeményezéstől tartózkodó lelkiség nemcsak a kiscgazdákra illik, hanem a földnélküli zsellerekre, a kiskereskedőinkre, iparosainkra, sőt sok tekintetben szellemi munkásainkra is. Szinte úgy látszik, hogy a geopszichológiai tényezők erősebbek a társadalmiaknál, a gyenge kulturális tényezőkről nem is beszélve.

Szociális környezetünk is azonos képet mutat. Az igazságszolgáltatás, a közigazgatás egyforma Bácska és Bánát területén. Városainkba benyomul a tanya, a falu, nincsenek nagy, kőrengetegbe ágyazott ipartelepeink, ahonnan ez a vidéki levegő kiszorulna. A magyarság polgári rétege is – az általános viszonyok következtében – elproletarizálódik. Így érdekesen kerül össze a szociális balratolódottság a nehéz, maradi lelkiséggel, de ez az összetalálkozás eddig még nem okozott konfliktusokat, s a kiegyenlítődes jeleit sem lehet még észrevenni. A kisebbségi sors és élet is jóformán ugyanaz államunk területén. A városok nem jelentenek komoly kulturális központokat, a magyar tanítók egyre fogynak, iskoláink mind államiak. Jóformán egyedül elég fejlett sajtónk vállal nyugszik általános kultúránk ügye.

A tájkép alig változik. Egyik helyen erősebb a búza, másutt silányabb, de mindeütt búza, kukorica, a lankásokon, a homokos területen szőlő, az országutak mellett nyiszlett eperfák, a csatornák és folyók mentén szegényes, szomorú ákácok. Ez vázlatosan az a környezet, amelyben élünk, amely hatással van ránk. Ebben a hatásban ke-

resem azt a szervesen egységes szellemet, amely minden egyéniségen, világszemléleten, írásművészetén túl összefogja e föld magyar elbeszélőit. Ha különböző színű és illatú virágokat gyűjtünk csokorba egy alföldi rétről, a virágok eredetét rögtön felismeri az, aki később a szobánkban találja a csokrot. Szeretném, ha ez ennél a csokornál, az ákácok alatt nyíló anthoszok kiválogatásánál is észrevehető lenne. Mert tudom jól, hogy az, aki ezt az antológiát kezébe veszi, az nem párizsi vagy alaszka-i történeteket vár, az nem a Lány és Fiú párbeszédeire, avagy a nemzetközi házassági háromszög másfélmilliomodik permutációjára kíváncsi, hanem ennek a földnek ízét, színét, lelkét várja ezektől az elbeszélésektől.

Be kell vallanom, hogy sokan nem értettek velem egyet célkitűzéseimben, megvádoltak, hogy korlátok közé szorítom a teremtő képzeletet, az írói szabadságot és az erőltetett helyi színeket többre becsülöm az írói kiválóságoknál. Nem akarom érték-megállapításomat makacsul védelmezni, csupán két ténytet szeretnék leszögezni, ami talán magyarázatul is szolgál.

Az első az, hogy a sokat emlegetett *couleur locale*-t nem szabad szó szerint értelmezni. Nem az a fontos, hogy a történet Bácskában vagy a Bánátban játszódik le, hogy a környezet színei megfeleljenek az idevaló táj színeinek. A szellem a fontos. A szellem, amit az író a színeken túl megérez, s amivel az író némi közösséget érez. Az olvasó találni fog ebben a gyűjteményben olyan elbeszélést is, amelyben nincsen bácskai vonatkozás, mégis jóformán minden szóból bácskai levegő áramlik, az egész írás bácskai problémákat, fájdalmakat és poézist lehel. Örvendve látom, hogy a fiatalabb nemzedék teljesen átérzi az újabb meglátás, a pozitívumba kapaszkodás szükségességét. Ezt nevezhetjük *esprit actuelnek*, *esprit localnak*, avagy *neue Sachlichkeitnek*, a szavak nem fontosak, mert nem adhatják vissza pontosan az elgondolást. A lényeg az, hogy igazi életet, igazi márt adjon az író. Az, aki egy bácskai faluban ábrándos, rokokós andalúziai történeteket ír, az ügyes írásművészé nőheti ki magát, de nem lehet igazi mai író. Az igazi írónak élnie kell a mában. Bele kell kapaszkodni az idő, a talaj, a tények, a társadalmi adottságok pozitívumába. Az az idő már elmúlt, amikor az író a művészi formában élhette ki magát, avagy a képzelet szárnyán libegett, megszakítva minden összeköttetést a valósággal. Az idő sebes forgása elszakítja azokat, akik a tegnapi eseményeibe és elveibe akarnak kapaszkodni, a ma zűrös vihara pedig tovasodorja azt, aki gyökértelenül, hit nélkül kallódik a földön. Az író már nem csupán művész, a mai írói elhivatottság már sok tekintetben etikai irányú.

Ide kapcsolódik második megállapításom. Az új idők vajjúdása óta, de különösen Julien Benda öntudatos könyve óta az írói elhivatottság nemcsak művészi kérdés már, hanem erkölcsi is. Aki ma ír, az felelősségének tudatában is írjon, írásainak legyen hite, célja és építő ereje. Harminc-negyven év előtt még divatos dolog volt az asszony-

ról, a szalonokról, a spleenről, a házassági háromszögről csevegni könnyű kis „tár-
cákban”. Ezeknek a sima, kedves, üres kis csevegéseknek korszaka azonban éppúgy
lejárt, mint a pásztorjátékok kora. Ma írni kell és nem csevegni, be kell kapaszkodni
valamibe, gyökeret kell eresztetni, színt kell vallani, új embert, új világot kell terem-
teni hittel, lelkes képzelettel, de mindig a pozitívumba kapaszkodva. Rá kell mutatni a
fekélyekre, a lázító igazságtalanságokra, azokra a gonosz akadályokra, amelyek a jobb,
a tökéletesebb holnap elé fekszenek. Már nem lehetünk többé a közönség szórakoz-
tatói. Írástudók vagyunk, a holnap elhivatott építői. S akkor nem szabad megtagadni
a földet, az időt, amelyben építeni kötelességünk.

*

Tudom jól, hogy szavaim sokakból ellenérzést váltanak ki, és szeretném, ha ellen-
vetésüket bővebben kifejtének, mert hiszen ez nem az én személyes ügyem, hanem
egész irodalmunké. Lehet, hogy tévedtem, hogy jóhiszeműen zsákutcába vezetem iro-
dalmunkat, lehet, hogy a másik oldalról elhangzó érvek, okfejtések és bizonyítékok
nemsokára jelenlegi álláspontom revíziójára kényszerítenek. Meglehet, bár nem hi-
szem, hogy lebecsülöm az ellenérvek számát és erejét, a bizonyítékok súlyát és igazát.
Minderre csak a holnap adhat feleletet.

Ennek az antológiának összeállításánál azonban külön mentségem az, hogy olyan
könyvet akartam az olvasó kezébe adni, amelynek lelke, szerves élete van, s ezért ér-
dekes, mint minden lüktető, lélegző, igazi élet. Nem tudom, jól válogattam-e össze a
mozaik csempéit, az egyik akarattal, a másik akaratom ellenére maradt ki a kép össze-
rakásánál. Azt szerettem volna bemutatni, hogyan élünk, érzünk, vágyunk, várunk,
keresünk, búsulunk, hiszünk, csüggedünk, mosolygunk meg szeretünk Bácska és Bá-
nát földjén, az ákácok alatt. A kép mindenestre hiányos, de a képnek talán így is van
egységes lelke, mint a görög torzóknak vagy a rokkantaknak.

Ez a lélek elindul az ákácok alól, s talán eljut a megértésig, a szeretetig.

CSÁTH GÉZA

Tavaszi ouverture

A vonósok:

A tél november óta semmit se engedett. A háziasszonyok panaszkodtak, hogy kép-
telenség győzni a fűtést. Naponkint hírt lehetett hallani megfagyott emberekről. Az
utcán nagy szemeteskovácsok ballagtak végig, és a síkos utakon reggel minduntalan el-
csúsztak a lovak. Dél felé fölengedett a fagy, de akkor meg metsző, nedves szél fújt. Az
ember nem tudta elgondolni, hogy lehetett valaha más idő is.

A pásztorsíp és fuvolák, később a hárfa egy hegedűvel:

Egy napon azonban künn nagy változás történt. S azon a reggelen ő kioltotta a
kályhatüzet, s az ablakot kitérte. A kicsiny, mély udvarról föl nézett a házak tetejére.
Ott arany napsugár olvasztotta feketére a tegnapi még fehér háztetőket. A sárga hóvíz
szaporán csörögve folyt a csatornáknak. Az ég fényes, csillogó, kék színben ragyogott.
Időnként nagy szürke, lila felhőgomolyagok rohantak át az udvar fölött nyíló kicsiny,
kék négyszögön. Hallgatózott.

Csak a hegedűk halkán:

Azt hallotta, hogy a város aszfaltba burkolt, összekövezett földje nagyokat lélegzik,
ott alól: hevesen, türelmetlenül.

Trombita a vonósokkal: igen csendesen:

Kibotorkált az utcára. Irtózatossá érzés volt. Szaladni akart, de az izmai zsibbadtan
megtagadták az engedelmességet. Ügyetlenül dülöngött ide-oda, és a járókelők között
tátott szájjal bámult szerteszét. A sok téli üléstől elgémberedett, görbe lábaival kaszál-
va, topogva nekiindult egy iránynak.

De a tömeg nem engedte. Folyton az útjában állott, zajongott, az ellenkező irány-
ba iparkodott.

Kürtök:

Az ökleivel igyekezett magának utat csinálni az emberáradatban, mely a gyárváros
magas házai között hömpölygött. Magában dühösen kérdezte:

Harsonák:

Hová megy ez a sok ember? Hová mennek? Hiszen nem lehet máshová menni,
csak oda, ahová én, csak oda jöhetnek ma, csak oda kell jönniök!...

De nem ment vele senki se...

Csak a vonósok és klarinétok:

S ő nem szívhatta magába az édes, hideg, langyos levegőt. Ellopták tőle az emberek, a házak, a kőszénfüst, a zaj. A megolvadt hó vize fényes feketére mosta a fölengedett sáros aszfaltot. Belegázolt a vízbe és fáradhatatlanul sietett előre, tántorogva valahová. Útját állották a munkások, akik kenyeret keresni siettek. Dühösen kinevette őket.

Harsona:

Kenyeret, kenyeret! Jöttek azután egy nagy csomóban a diákok, az iskolába iparkodtak. Ő csúfolódva kacagott:

Harsona:

Tanulni, tanulni!

Sok szép asszony is járt arra, akik könnyű, színes ruhákban tetszelegtek sétálva és udvarlóikat várva.

Nem nézett rájuk. Sietett, futott keresztül a sok, sok összekövezett utcán: várták.

Lázban égve, kipirult arccal, lihegve rohant. És a tömeg csakhamar ritkulni kezdett. A házak is...

Klarinétok, pásztorsípok, fuvolák:

Hideg, részegítő, vad tavaszszél fútt. S ő kitérte a mellét, levette a kalapját. Végre megláthatta a földet. *A hegedűk csatlakoznak.* A kövek itt-ott szabadon hagyták. És ő belegázolt a sárba, a nedves, puha, barna, lélegző földbe. De még mindig sok volt a kő. A csúnya, kemény, ostoba kő.

A violák:

– Tovább.

Elfúló lélegzettel, sántikálva folytatta az útját. Már csak apró házak maradtak körülötte. Futásnak eredt. El akart menekülni a szabadságba.

... *Nagy szünet.*

És megérkezett.

Csellók:

Egyedül voltak: az éggel, a földdel. Ameddig a szem ellátott, nem volt már senki a tájon.

A cselló vezető melódiájával, hárfa, kürt és a vonósok:

Felhős, terhes, változatos tavaszi ég, mely végtelenül kék meg csillogó fehér. Azután körös-körül sár. Néhol még: olvadó hó. A pocsolyákban apró hullámok rezegnek, s ott tükröződnek a színükön az új égbolt, az örvendő, nedves, fekete fák.

Angolkürt új melódiát hoz:

Földszag csapott feléje. Megtántorodott, amikor megérezte, és a kalapját elhajítva, szaladni kezdett. Majd újra megállott. Magába szívta a természet leheletét, a föld sóhajtását, a tavasz csókját.

Hárfák és fuvolák:

A tavaszi szél végigsietett a nagy síkságon, s ő erre kigombolta az ingét, ledobta a kabátját, és mellét megfürdette benne.

Ide-oda révedezett a szeme. A nagyszerű színek – akárcsak az erős illatok – megbénították agyát. Hallgatta a csendesség mondhatlan zenéjét.

Hegedűk, hárfák, nagybőgők igen csendesen:

Úgy érezte, hogy amint ott áll, megsemmisíti, felosztatja őt a természet. Megint szaladt néhány lépést, azután örült gyorsasággal levetkőzött. Tépte magáról a ruhákat. Meztelenül ott állott a mezőn, kitárt, reszkető karokkal... A sár összecsókolta a lábát, a szél végigsimogatta szilajul. Görcsösen hullámozott a mellkasa, ez a kicsiny, görnyedő, kicsinyes munkában elcsenevészedett szárnalmas mellkosár – és szította a tüdejébe a tavaszt telhetetlenül. Többet... Többet... Többet... A tüdő megtelt – még többet...

Összeesett.

Hosszú csend.

Azután igen halkán a hegedűk:

Ott találták meg harmadnap a sárban, az olvadt hóban. A napsugár és szél végigsimogatta, a sár körülcsókolta, a melegedő, belül dübörgő, megfiatalodó föld magához szorította kihűlt testét.

A fuvolákon alig hallhatóan két magas hang szól.

FARKAS GEIZA

Gonosz álom

Egy lovagvár termében ültem kényelmes, finom szőrméssel kipárnázott karosszékben. Ez volt szinte az egyetlen bútordarab a tágas teremben, melynek pedig arányai, színezése, oszlopzata finom, nemes ízlésről tanúskodott.

Tudtam, hogy a vár igen tágas, erős, és hogy egészen az én vér szerinti utódaim lakják. Mi volt már a vár neve, és hogy híttak engem magamat, azt bizony elfelejtettem.

És amint ott ültem, más, távolabbi emlékek is felmerültek lelkemben. Nem éltem mindig ilyen kényelemben... ifjúkoromban nyers állatbőrökbe burkolózva bolyongtam az őserdők rengetegeiben, hogy egy-egy vadat ejtsek éhségem csillapítására, hajlékom sziklabarlang vagy lombkunyhó volt. Hanem gyermekeim már jobb életsort akartak, unokáim még jobbat. Lakásokat építettek, megmunkálták a földet, a juhok gyapjából és a növények rostjából szöveteket fontak – úgyhogy most harmincad- vagy negyvenedízű utódaimnál immár bőségben és kényelemben élhettem.

Csendesen megnyílt az ajtó..., gyönyörű fiatal lányok léptek be. Ruhájuk egyszerű szabású, de a legszebb, ragyogó színű volt... hajukban virágokat viseltek. Édesen csengő hangon mondták nekem: „jó reggelt, kedves ósapa”, megcsókolták kezemet, és megkérdezték, akarom-e a reggelimet? Mindjárt el is hozták aranyedényekben... nagyon jóízű volt.

Azután gyermekek jöttek, fiúk, leányok, aranszőke göndör angyalfejekkel és nagy, gyengéd szemekkel. Meztláb voltak, de szép tisztára mosdatva. Ők is mint „kedves ósapót” üdvözöltek, ölembe másztak, összecsóktak, és úgy kényeztettek, hogy utóljára már védekezni kellett tőlük.

Utánuk lovagi fegyverzetben öltözött férfiak léptek be... tollforgós sisakjaik alól szakállak világítottak elő. Feszés tartásban jelentették nekem, hogy az őrséget az egész éjen át rendesen fenntartották, és hogy senki sem támadta meg.

Most azonban a terem ajtaja feltárult, és egész népáradat özönlött be..., először harcosok, véres, soknál kicsorbult fegyverekkel, utánuk mindenkorú asszonyok, gyermekek vegyest. A legszálásabb harcos, szemell áthatólag valamennyiük vezére, elém állt, tiszteletteljesen üdvözölt, azután így szólt:

– Fenséges ósapa, áldj meg minket! Véghezvittük, amire oly soká készültünk. Asszonyainkat, gyermekeinket nem fogja többé fenyegetni álnok elleneink támadása. Sikeredt a másik várat meglepnünk, és abban mindent kipusztítanunk. Az egész fajzat megsemmisült..., egy asszony, egy gyermek nem menekült meg ezúttal pengénktől.

Meredten hallgattam az elbeszélést. Azután nehezen, kínosan dadogtam a következő szavakat:

De... szerencsétlenek... nem tudjátok... hiszen azok a másik várban is éntőlem származtak le... gyermekeim éppen úgy, mint ti...

Dacosan nézett a vezér a szemembe. „Talán be kellett volna várnunk, amíg ők gyilkolnak meg minket?”, kérde.

Éreztem, mint torzulnak el haragtól vonásaim, mint szórják a villámokat szemem..., felugrottam karosszékemből. De ugyanez a harag volt azok vonásaiban is, akik velem szemben álltak..., szemeik visszavágták az én szemeim villámait. Mintha saját képemet láttam volna sok tükörben magam előtt. Így álltam én, az ősz egy darabig utódaimmal szemben, míg végre kitört mellemből a kiáltás: Átkozott testvérgyilkosok!

De most is visszadörgött a vezér szava: Ós! Ez az átok igazságtalan annak szájából, aki egykor egyetlen vér szerinti fivérére agyonütötte!

Most egyszerre minden világos lett előttem. Nevem is eszembe jutott. Káin voltam, nem más!

Felébredtem. Jó is az ilyen álomból felébredni.

SZIRMAI KÁROLY

Az órák háza

Egy kis, púpos, meseországban élő ember halálára

Félreeső, magános ház hosszú termében, melyen nem volt se ablak, se ajtó, s ahová nem hatolt be zaj a külvilágból, kristályámpolnák halavány derengésében, csendben, zavartalanul éldegéltek az órák. S bár pontosan, egyszerre jártak, tiktakolásuk alig hallatszott, mintha valamennyien félálomban bóbiskolnának. Időtől barnult szekrényeik három falat elfoglaltak, s csupán a negyedik falon lógott egyetlen óra, szebb, nagyobb, díszesebb szekrényű valamennyinél, a vezéróra. Ez hajtotta titokzatosan tekeredő huzalokkal a többit, s egyedül ez jelezte az időt. Olyankor mély zengésű hangja merengőn porlott szét a nagyteremben. De ennek az órának nem volt se számlapja, se tányéros ingája. Megbarnult ódon fatokjában egy kopott zsakettes, csíkos nadrágos, ferde vállú, púpos emberke álldogált, oldalra kinyújtott karjal. A hiányzó inga járását ez a különös emberke végezte, fejének billentésével s a karjain lefutó huzalokkal.

Egyszer ősszel odakünn nagy zenebona támadt, a síkságot láthatatlan seregek vad dobogása verte fel, elhagyott kémények emberhangon üvöltöztek, s az órák házának környékét seregestől lepték el a bomlott huhogással zsinatoló baglyok. Ezen az éjjel, midőn a nagy falóra merengő hangján elzengte a tizenkettőt, hirtelen kattanás hallatszott. A fekete zsakettes nyomorék, megszenvedt ember arca ekkor fáradtan oldalra billent, s a vezéróra elhallgatott. Körös-körül ijedten némult el valamennyi óra, s a kristályámpolnák derengő fénye lassan kialudt.

A sárga állomás

Púpszerű domb alatt, vörös salakos téren terpeszkedett az állomás. Falairól, melyeket olcsó festékkel sárgára mázoltak, hullott, hámlott a vakolat. Szinte tenyérszerű szürke foltok ragyázták. A falak felső része barnásfekete volt a mozdonykémények füstjétől.

Amilyen szokatlan volt az állomás, ugyanolyan szokatlan a pályaudvar is. Sínpár sínpár mellett, vonat vonat hátán, mind befűtött, dohogó, útrakész mozdonyal. A vonatok sora szinte a végtelenbe nyúlt.

A pályaudvaron, a délutáni napsütésben, rengeteg ember tolongott. De senki sem beszélt hangosan, tompa moraj töltötte be a levegőt. A járókelők közt feltűnően sok volt a szürkébe öltözött és gyászruhás.

Nem messze az állomástól, a gyepkockás téren, magas villanyoszlop álldogált, s akár egy hórihorgas, nagy kalapos, lornyonos dáma, mereven vigyázta a pályaudvart.

Hat felé egy karcsú, fiatal gyászruhás asszony közeledett az oszlophoz. Könnyes szemű, kis, szőke fiút vezetett, s lehajolva, halkán csitította.

– Anyukának most el kell mennie, hogy jegyet váltson, de mindjárt visszajön. Te addig itt maradsz – mondta, s magához vonva, gyöngéden többször megcsókolta, azután elment.

De a jegypénztárhoz érve, nem talált senkit. A cementlapos folyosók üresen kongtak, s a pénztárlablakok előtt egyetlen utas sem várakozott, mintha mindenki megváltotta volna már a jegyét.

Odabenn a formaruhás hivatalnokok tétlenül ácsorogtak, s ajtóhoz, ablakhoz, szekrényhez támaszkodva cigarettáztak, beszélgettek vagy ásítottak. Egyikük sem dolgozott, egyikük sem tekintett ki a fülke előtt várakozó fiatalasszonyra. Hiába kopogtatta meg az ablakot, mint akiknek semmi közük az utasokhoz, zavartalanul tovább társalogtak.

A gyászruhás asszony még várt egy ideig, azután a szomszéd fülkéhez lépett. Ott is bekopogtatott, de a hivatalnokok rá se hederítettek.

Aggodalomtól eltelten a következő pénztárhoz lépett. De ott is hiába kopogtatott, ablakot sehol sem nyitottak, jegyet sehol sem adtak. Tehetetlenül ment tovább.

A hűvös folyosó, mint valami kriptaboltozat, üresen kongott, az ablakok közömbösen tekintettek rá. Néha reménykeltő léptek közeledtek, majd újra eltávolodtak. Úgy látszott, senki sem akar már jegyet váltani.

Már semmiben sem bízott, semmiben sem reménykedett. Legszívesebben visszavért volna kisfiához, ezerszer fogadkozva, hogy többé sohasem hagyja magára, de lábai nem eresztették, egyre tovább, messzebbre vitték, míg csak útját nem állta egy szürke üvegtáblás ablak.

Ott különös szorongással állt meg.

Legjobban szeretett volna visszafordulni, lemondani jegyváltásról, elutazásról; kijutni újra a nagy, szabad, megváltó ég alá, és hazamenni, de a szürke ablak fogva tartotta, nem eresztette – hiába húzódozott, ellenkezett –, lába tehetetlenül előrelépett, s halavány keze letörten hullt a kiugró deszkapárkányra, s a pénz ijedten csörrenve esett a recés üveglapra.

A szürke ablak máris nyílt, s még ki se mondhatta, hová kér jegyet, odabenn kemény ércbélyegző koppant, s hátán fekete kereszttel, keskeny, szürke jegy hullott eléje.

Az ablak újra zörrent, hosszú csontkéz bukott ki rajta, s csörögve söpörte be az ércpénzt. A négyszög ismét bezárult, s akár egy hideg, szürke márvány, kemény kőlap tolódott rája.

A gyászruhás fiatalasszony ismét egyedül volt a folyosón.

Az ablak már nem fogta, eleresztette, de ő még ott állt tétován, mint aki nem tudja, mitévő legyen a jeggyel, azután mégis becsúszta blúzába, hogy nyomban odaadhassa, ha kérnék.

Utána sietve indult vissza, telve szorongással, amiért oly soká elmaradt. Bizonyára sírva találja majd a kisfiát, ó, bárcsak már ott lehetne.

A tömeg azonban érthetetlenül megtorlalt, mintha feszülten várt volna valami jeladásra, és senki sem akarta átadni helyét. A gyászruhás fiatalasszony hiába járt föl-alá, sehol sem tudott rést bontani, átvergődni.

Ekkor könyörgésre fogta:

– Kérem szépen, a kisfiamhoz szeretnék bejutni, egészen egyedül van... Csak most kaphattam jegyet – mentegetőzött, s kék szeme könnyes lett gyermeke említésére.

– Tessék – válaszolta egy jóindulatú házaspár –, mi utat engedünk, csak a többiek is engedjenek.

Megköszönte, és beljebb húzódott, de nem tudott előbbre jutni.

– Istenem! – rebtent el ajkáról a sóhaj. – Nemsokára már este lesz... Kisfiam, kisfiam... – suttogta szemét törölgetve.

Az emberek azonban nem figyeltek rá. A vonatok mentén már felhangzott a jól ismert kiáltás: „Beszállni, beszállni!” – s az eleresztett szó, mint egy gyors lábú küldönc, ide-oda futkosott a pályán. Nyomban rá megszólaltak a sípok, s szaporán feleselgetni kezdtek egymásnak. A mozdonyok is feldohogtak, s nekirugaszkodva, dörömbölve rugdosták meg a síneket. „Beszállni!” – riogatott ismét az előbbi kiáltás, s a fölizgatott tömeg, mint egy roppant test, sustorgó áradatként csapott a kocsikra. Összevissza hánykolódó fölszínén emberfejek forogtak, kavarogtak, bukdácsoltak. Senki sem tudott ellenállni a roppant erejű iramnak. Aki megtántorodott, azt magukkal sodorták, és benyomták a tátott szájjal várakozó kocsikba. A fekete vonatok pedig éhesen falták az utasokat, s nemsokára az utolsót is elnyelték. Odalenn már csak a búcsút integetők sötét sorfala maradt.

A sírás és zokogás foszlányai még ott úsztak a levegőben, de a feldübbögő mozdonyok vad robogása teljesen szétszaggatta őket. A sárga állomás elmaradt, s a fekete bársony vonatok, hallgató utasaikkal, odakünn robogtak már a végtelen pályán. A kihunyó nap, búcsúzkodóan, még egyszer betekintett hozzájuk. A gyászruhás fiatalasszony sápadtan nézett vissza. Olyan messze szakadt tőle egyszerre minden, mint az eltűnő napsugár.

Szirmai Károly: Az órák háza, A sárga állomás

Azután teljesen elmerült a nap, s a fekete vonat megállás nélkül csattogott tova a lehulló alkonyatban. De mielőtt teljesen besötétedett volna, a vonat ködbe vesző hídra futott rá, azon robogott tovább. A híd szédítő magasan lebegett, s alatta roppant vízfelület szürkéllett. A gyászruhás fiatalasszony érzéketlenül tekintett a mélységbe. Mikor újra fölvette szemét, egy másik, ködbe kanyarodó sínpáron vonatot látott elsuhanni. Egyik ablakában ott állt a kisfia, és szomorúan tekintett rá. Ekkor találkozott vele utoljára.

MAJTÉNYI MIHÁLY

Tomiban most ősz van

– Akkor már három éve volt Tomiban a száműzött. S Rómába nem hozott tőle levelet, vagy csak nagy ritkán, a birodalmi postafogat. Sem levelet, sem szomorú elégiát vagy villogó, sziporkázó beadványt, ragyogó védőbeszédet önmaga mellett és vádbeszédet mindenki ellen. Ovidius emléke, a költőé, olyan volt már csak, mint a meszesi tengerekre tévedt, csillogó hátú delfiné... már a sirályok raja sem követi az ilyet, s ki tudja aztán útját a hullám sodorta tovatűntnek?

A tanár itt leeresztette hangját, és ellágyult. Ránézett a virágcsokorra, melyet ma valaki az előadói asztalra helyezett: szegfűcsokor volt, ismeretlen üzenet. Belenézett a közömbös vagy csillogó szemekbe ott vele szemben, belebámult a széksorokba. Pílanatnyi tünődés után az egyik füzet után nyúlt, és felnyitotta.

– Azért ne higgyék, hogy Publius Ovidius Nasót ezzel eltemettük! Van itt egy vallo-más róla, amelyet nagy későn halásztak csak elő valahonnan; lehet, hogy apokrif írás, de kérem, hallgassák meg. E forrás szerint írt száműzetése harmadik évében...

Alkonyodott az előadóteremben, s már mindenki úgy ment volna. Publius Ovidius Naso, a stílusművész, a könnyebb múzsák atyja, a mindennel foglalkozó, az enyhén pornografikus Ars amatoria szerzője, a botrányai miatt a Fekete-tenger partjára száműzetésbe küldött poéta... mit akarunk még tudni róla? Gyors számvetés, ugye: öregedő ember már, amikor a császár elküldte, mit tudott még vallani? Megvédeni önmagát? Már azt is megtette. Vádolni ellenségeit? Mind megtette. Van egy könyve még, az Epistulae ex Ponto, aztán egy másik a Fekete-tengeri halakról, ezek ott születtek, ezek a könyvek, a száműzetésben, Tomiban.

De azért volt, aki felfigyelt. Már a levél első soraira, ahogy a professzor olvasni kezdte: – Tomiban most ősz van.

Sokan kinéztek az ablakon, mások tekintete a szegfűcsokorra tévedt. Tomiban most ősz van... voltak-e ott szegfűk akkor Tomiban, a Fekete-tenger közelében, a Duna deltájában, érdemes-e belemerülni abba, ami a katedrán most elhangzik? Bár furcsa fickó lehetett ez az Ovidius, mindazok nyomán, amit eddig hallottak róla. Gyilkos lélek-mérgező, ugyanakkor megalázkodó puhány... utóbb mindent megtett, hogy kikerüljön onnan a mocsarakból, és visszatérhessen a napfényes Rómába. De csak figyeljük, nézd, a professzornak, úgy látszik szívügye ez, előkotort egy levelet, kétezer esztendő porát fújta le róla, hogy Ovidiust mégis megszerettesse velünk.

Ovidius? Hát bátor volt, az is volt, kicsit önmaga törvénye akart lenni. Emlékszel!?

Gyönyörködjenek mások a régi dolgokban;
én annak örülök, hogy most születtem,
ez a kor felel meg erkölcseimnek.

Tomiban most ős van. Volt, aki a birodalmi postalovak patáinak dübörgését hallotta ebben a levélben, a súlyos levélben... mi lesz benne? Mi volt abban a levélben?

„Tomiban most ős van, Sicullus, kedves barátom, s a kikötőben korán kigyúlnak a fároszok. Olyanok, mint a vér, a fényük messzire ellátszik. Ki szoktam járni oda, ahonnan az Ister hullámokat sodor a tenger felé: a szél ilyenkor jajgat, vádol és támad. De ez most már muzsika nekem, üteme és futama nem nyugtalanít, már csak egyszerűen: fáj. Azt hiszed, Sicullus, azért fáj, mert ide kerültem? Félek, barátom, hogy nekem a szélzúgás már ott is fájna, Rómában, mert Rómába is csak az érkezne vissza, akit ide száműztek a mocsarak közé, Tomiba, ahol most ős van: a harmadik ős itten.

Láttál már Latiumban szikrázó csillagot, ugye, az augusztusi égen? Egy ilyen szikrázó szempárral találkoztam, mély tüzű és kék, és akibe az élet véletlenül elültette: szép asszony az, Cornelius kapitány hitvese. Ó, nem kegyetlen asszony, nem érezteti velem soha, hogy tógám a száműzötteké, még azt a nagyobb száműzetésemet sem, ami annyi sok évemnek szólhatna, inkább úgy nézi, lelkesedve: – Poéta mégis, tudod, Publius Ovidius. Inkább megtisztel, és megkérdezte: Írnék-e róla dalt vagy elégiát? – Mondtam neki: én már csak a halakról, az őszről meg a sárról tudok írni, szerelemről soha! Ilyenkor rám veti tekintetét rejtélyesen, mintha azt kérdezné: miért? Talán nem is tudja, hogy a poéta, az férfi is, nem gondol erre. A poéta, az mulattató, talán arra gondol, ámbár lehet, hogy hallotta hírét a Heroideseknek, talán, talán az Amoresnek is (hogy az Ars amatoriát ismerné, tisztátalan gondolat). Mit tudni különben, mi van a női szív mélyén?

Unalmas fecsegő vagy, mondd majd, Sicullus, kit érdekel az Rómában, hogy mit érez és mit gondol Tomiban egy száműzött? Még ha ez a száműzött szeretni tanította is a birodalmat. Mondd majd: hagyd abba szerelmed hirdetését ország-világnak: hajadat megmártotta a tél hava, nyilván ki is koptatta az időmoly, koszorúd a fejedről aláhullott, levelenként hullott le abban az őszben ott, Tomiban, s a tengerpart kövezetén tapossák a rakodók, nyilván ezt gondolod majd, és nem is jársz messze az igazságtól. Ám én innen mégis, a távoli Tomiból, ahová bezártak a száműzetésbe, és ahová száműzetésbe zárt a saját szívem, azt mondom neked: csak így lehet elbírní mindent! Ha szeretni tudsz élő szerelemmel. Olyan voltam már, mint a kiszáradt kóró, köhögés fojtogatott éjszaka, és a belső bajaimat figyeltem: ma melyik támad ugyan. Hogy oda taszigáljon, ahonnan nincs visszatérés. De látod, epistolát még mindig tudok zenge-

ni, és tudok sírni még mindig. S megtanultam, nem a szerelmi emlékek azok, amelyek küzdeni tudnak a sok rettenet ellen... az emlékek olyanok, mint a romlott, megnyúlt bor csupán. Ide igazi forró ital kell, gyömbéres, fűszeres nedű, mint amilyent a tengerjárók kevernek ki – szoktam velük néha inni Tomiban a csapszékben –, ők erről a forró szerelemről énekelnek mindig.

Sicullus, ne sajnálj te engem! Én megtaláltam azt a szerelmet, amely már csöndes imádság, ha nem is fogja elhinni ezt soha senki, senki Rómában, és jót nevetnek Ovidiuson. Lám, idejutott az ifjúkor buta és bolond szárnyaira ismét.”

A tanár csöndesen becsukta a könyvet és jegyzeteit, és megint mondta: nem tudjuk, apokrif írás-e, hamisítvány, vagy maga Ovidius hamisította meg benne saját megtisztulását – volt olyan íróművész, hogy képes erre –, de beleüzente mégis a világba azt a szennyes tógájú poétát, aki köhécselve a fároszok alatt, ott Tomiban, a sárban, legszebben adta hírül a világnak, hogy Tomiban most ős van. Az örökké jelenvaló Ősz pillanatát vitte át a birodalomba, a korokba és egykor talán más planétákra. Szeressek önök is ezt az Ovidiust!

Úgy látszik, most vége. A professzor kissé meghajolt, és kiment a teremből. Szavai nyomán ott maradtak a levél sorai, ott úsztak sokáig. S mintha tűnődne mindenki, s azon tűnődne éppen, sok ezer év szélzúgó távolságából, mit jelent a néhány szó, hogy Tomiban most ős van.

TOLNAI OTTÓ

Az azbesztruha

Mindig is rendkívüli hatással voltak rám a tárgyak. Nem csoda tehát, ha egy-egy különösebb csendélet (natura morte, aminél csak az élő természetet, a természet képeit szeretem jobban) már-már fizikailag is veszélyeztetni tudott. Földbe gyökerezett előtte a lábam, és minden egyes alkalommal meg voltam győződve, végre végére járhatok a különböző eredetű kemény tárgyak rejtélyének, „élettelen életük” misztériumának, de aztán rendszerint erősebbeknek, keményebbeknek bizonyultak nálamnál...

Már egy hete jártam, minden reggel hét órára, akár a hivatalba, a KÜLFÖLDI MŰVÉSZEK KÉPTÁRÁBA: Pieter Claesz (1597–1660) Csendélet című festménye elé.

Íme, a keménység minden arca! Mert mi a keménység maga?! Végre kézzelfogható, erős, sűrű dolgokká kondenzálva, préselve a világ illanékony-sága! A nagy csendéletfestők akár préseknek, satuknak is nevezhették volna magukat, az illanékony-ság préseinek, satuinak...

A sárga, görheszerű kenyér, a dió (agya, csontja) a rákpáncél, a cintálok, a sötét, majdnem gömb formájú, drágakővel kirakott pohár, a kés nyele (mely versenyre kél a kenyér- és a dióbéllel, szabályosra váltva azok üregességét), a szőlőszem, az olajbogyók, az asztallap – minden a végső szilárdság meteorkőszzerű keménységének azonos szintjén! A szőlőszem vagy az olajbogyó akár a késnyél gombja vagy a pohár drágakőve is lehetne, mert mint mondtam, keménységük azonos: a szőlőszem kemény, mint a drágakő, de úgy, hogy szőlőszem marad, tehát szőlősége lesz drágakővé – meteorkővé. Végre megfoghatók, megmarkolhatók, el- és kisajátíthatók VALAMIT!

Mind megszállottabban jegyzeteltem a kép előtt; már az arcom is a csendélet különös zöld árnyalatait váltogatta. Vannak értékesebb csendéletek is, de azok ismeretebbek, és már teljesen kiürítettek a szakértők, a fényképészek, a dilettánsok, a turisták, és megkönnyítették a restaurátorok finom kacsói által, viszont a valódi csendélet, érintetlen, felfedezetlen, lepecsételt állapotban kell hogy legyen – csak akkor abszolút sűrű, kemény, nehéz... Különben meg, ki tudja, talán éppen Claesz csendélete a legkeményebb, hiszen dr. Ilić tudta, mit gyűjt.

Aztán, mindennek ellenére, egy osztrigás csendélet (megtörni! feltörni! kinyitni!), majd pedig egy reggel, hét órákor, Georg Hamilton (1672–1737) Vadászcsendélete elé kerültem, s ott is maradtam napokig.

Élő és elejtett szárnyasok keverednek egy dézsa körül az alkonyi vagy hajnali ég előtt. Mit keresnek az élők, hogyan kerültek ide? Miféle csatatéri idill, csatatéri csendélet ez?!

Természetes tehát, hogy kilépve a múzeumból, naponta mind komolyabb problémáim támadtak a csillogó, fluid várossal s halakként cikázó embereivel. A csendéletek holt súlyával vállamon, néhány tétova lépésnél többre képtelen voltam.

Idővel persze már számoltam az utca sokkjával, és hogy minden fennakadást elkerüljek, és hogy egérutat nyerjek – egérutat! –, mindennap átvánszorogtam a túlsó oldalra a VATROSPREM nagy kirakatához. Az azbesztruhát meg a kirakatüvegen tükröződő régi, kis utcát nézegettem, amíg ismét nem éreztem elég erőt lábaimban a továbbvánszorgáshoz. Szerencsére, autók nem közlekedtek abban az utcában.

Néztem, hogyan tükröződik a DALMÁCIA. Hányszor adaptálták már azóta, amióta nem járunk ide... K. minden alkalommal narancsot hozott a pénztárosnőnek. Regényhős, mondtam egyik alkalommal, amikor K. betétes, szürke antilopcipójében odacsászott a narancsral a pénztárhoz. És húsz évre rá K. Ljubljánában valóban regényhőssé lett, az egyik legjobb modern jugoszláv regény főhőssévé... R. is rendszeresen eljár velünk a DALMÁCIÁ-ba. Ő pedig regényíróvá lett azóta – Párizsban...

Jobbra, a DALMÁCIA melletti ház nagykapuján roboghatott ki egykor fiákerjén Lenka Dundjerski, a nagy szerb költő múzsája...

Láttam magunkat a piszkos kirakatüvegben, amint a havas jégre lépünk, és közrefogjuk a szökőkút búzaszínű bronzaktját – Zágrábtól Újvidékig álltam a vonat hideg folyosóján, s megérkezve, hajnalban már az első pohár rumtól lebegni kezdtem, lebegni a búzaszínű akt, és fekete télikabátjukban barátaim is...

Így volt ez naponta, csendélet – azbesztruha – bronzakt. És akkor egy szép napon beléptem a VATROSPREM boltjába. Egy hét választott el bennünket az újévtől.

Az azbesztruhát szeretném felpróbálni, motyogtam.

Kérem, mondta a kereskedő, kissé csodálkozva, mivel az azbesztruhát nem szokták próbálni.

Beöltöztettek.

Tükrünk, sajnos, nincsen, mondta az üzletvezető.

A ruha súlyától azonnal megkönnyebbültem. Úgy látszik, túl vékony, selyempapírszerű az én bőröm, túl érzékeny lehetek, ha az azbesztrósty ilyen jót tesz nekem, gondoltam, kifizettem, és nehéz, cammogó léptekkel távoztam.

Akárha liszteszsákba bújtam volna egy hús, csendes magtárban, ahol csak az egek cincogása hallik...

A járókelők télapónak nézhettek, egyáltalán nem zavartatták magukat, senki sem ijedt meg tőlem. Nagy csoport gyerek követett. Sétálni szerettem volna, kiülni a Du-

na-partra, de valahogy reflexszerűen az Újvidék Áruházba totyogtam. Ott meg azt hit-ték, reklámozok valamit. Nyugodtan sétálhattam az eszeveszetten vásárló tömegben. Le-föl utazgattam a mozgólépcsőn. A Magyar Szó fotóriportere le is fényképezett. Ó, ez a divat, mondta valaki mögöttem, mindig kitalálnak valami újat.

Amikor már teljesen kimerültem (7–11-ig a csendélet előtt, 11–12-ig a kirakatnál, 12–18-ig séta az utcán, az áruházban), s már idegesíteni kezdett az azbesztrrost (ásványi szálas anyag) nyikorgása-cincogása, beléptem a pazarul rendezett kirakatba, és felültem az újévi bárpulthoz a fess bábuk közé. Nagyon megszomjazhattam az azbesztban, mert azonnal az egyik estélyi ruhás báb hölgy kezében levő GOLD SEKT pezsgő után kaptam. Nagyon megszenvedtem, mire sikerült kinyitnom. Mohón kortyoltam. A járókelőknek tetszett az újévi ötlet. Soha még ilyen ötletes, szellemes kirakatot, mondogatták. Némelyek úrhajósnak néztek, mások búvárnak... Hiába integettem ismerőseimnek, csak nevettek – nem segíthettek.

Este, fél órával a zárás előtt, elhagytam az áruházat. Kissé fejembe szállt az ital, még nehezebben közlekedtem. Átcammogtam a postára, és telefonáltam haza, hogy ne várjanak vacsorára.

A Vasút utcán a Telep felé indultam. Éjjelig róttam a kis utcákat, amikor kiáltásra lettem figyelmes.

Tűz! Tűz!

Egy kis, nádfödeles ház égett.

Az emberek és a tűzoltók szóltanul nézték a lángok játékát. Úgy látszik, már semmit sem lehetett megmenteni. Bementem a tűzbe, és leültem egy kőpadkára. Végre második bőrömet is kipróbálhattam.

Égő gerendák zuhantak rám, ám én semmit sem éreztem. Hűsöltem. Nézttem, hogyan égnek le a szentképek a falakról, hogyan hamvad el a zöld sublót. Hol egy égő szita, hol egy égő nyelű kalapács pottyant nagy, kesztyűs kezembe.

Próbáltam megállapítani, mi okozhatta a tüzet, hol a magja, próbáltam követni irányát, de már minden égett...

Az ágy, kiáltottam fel az azbesztban. Az ágy! Az ágyat valami megóvta. Az ágy érintetlen volt. A lila csíkos ágyneműt vékony hamu- és pernyeréteg borította. Az ágy közepén egy macska lapult halálra rémülten. Minden út el volt vágva előtte, még csak nem is moccanhatott. Csupán a vékony hamuréteg védte.

A ropogó lángcserjék között utat törve az ágyhoz hatoltam. Nem értettem, mi történt, miért nem égett el az ágy, az ágynemű, a macska.

Lehevertem. A macska mintha azbesztpantallómhoz simult volna, s tán még dorombolni is kezdett borzalmas örömeiben...

Álmomban még mindig a csendéletekkel birkóztam, és végre megírtam – A KÉK ZOMÁNCLÉNY címmel – tanulmányomat Picasso Csendélet zománcos serpenyővel című, 45-ös, 82×160 centiméteres olajfestményéről, amelyről még 67-ben készítettem első feljegyzéseimet a párizsi MUSÉE NATIONAL D'ART MODERNE-ben, igen, 67-ben, éppen azon a napon, amikor a kebelemben őrzött pénzt kiszórtam a Pigalle-on a nagy mesztic nő elé...

Hajnalban egy hamuhegy tetején ébredtem. Ki akartam törölni a csipát a szememből, de sehogyan sem tudtam arcomhoz férni. Fáztam, dideregtem a parázson, az azbesztban. Mint gyűrött papírcsomó, ott fehérlett lábamnál a macska csontváza.

Siettem haza, tudtam, vége a csendéletekkel való mániás birkózásoknak. Nekem is van már bőröm, kérgem, falam, vastag, erős, kemény, akár kedvenc csendéleteim meteorokkemény tárgyainak!

Én is olyan vagyok immár, akár a dió, a késnyél, a görheszerű kenyér, a rákolló, a cintányér...

BRASNYÓ ISTVÁN

Az imágó

Paul Celan emlékének

– Ganef! – kiált utánam egy kereskedő a szennyes kövezetű óvárosban, amikor megsejti rólam, hogy elhagytam hazámat. Zöld, madárszárny-mintákkal áttört kelméből szabott kaftánja végig nyitva, akár a részegeké, a vörös alsóruhája már-már feketének látszik a szürkületben.

– Álmosan, révetegen fordulok hátra, mintha nem is hinném, hogy engem szid. A délutánt egy csapszék bárdolt, érdes és zsírtól ragadós deszkaasztalára borulva töltöttem, alva, arcom alá rezes színű bor ömlött, bőröm összeszurkálták és -csipdesték a legyek. Nincsenek álmaim, nincs semmim, most is csak azt várom, hogy a zöld kaftánról leváljanak a madárszárnyak és elrepüljenek, hagyják magára a háborodott kereskedőt.

Az asztal lapjára bukott arcom, úgy érzem, mintha egy kissé megnyomódott volna, horpadt lett, orrom pedig görbe, és a szemem is kancsalíthat. Évek óta nem ismerem a szerencsét, de még mindig meglepődöm, ha földönfutónak néznek. Nem tudom, milyen nap van, és nem gondoltam arra, hol fogom tölteni az éjszakát. A városban a sötétség beállta után az itteni gárda megkezdi garázdálkodásait, egy-egy megerősített ház körül néha valóságos ostrom alakul ki. A kémények zugaiból ilyenkor eszelős férfiak dobálóznak, talán a homlokzati téglákat fessegetik ki a körmeikkel, de mindenesetre harcolnak, amíg csak alá nem zuhannak. A ház lakói ekkor kénytelenek megnyitni a kaput, hogy a katonák mindent felprédáljanak. Hajnal felé azután odamerészkednek a szegények is. Sok szegény és csavargó maradhat éjszakára a falak között, mert az utakat az őrség csak napkeltekor teszi szabaddá. Őket kellene a gárdának összetereelni, s hajnalban, férfiakat-nőket egyaránt kopaszra nyírva, kiűzni a városból, miután kiválogatták közülük a tolvajokat és az útonállókat. Rájuk főbelövés vagy akasztás várna a vesztőhely dombján, ahol oly látványosak lehettek valaha a keréketörések.

Álmatag, állhatatlan és kóbor természetem nem engedné, hogy magamra vállaljam valamelyik ház védelmét. Pedig mostanában gyakran fogadnak fel embereket, akik azután összejátszhatnak a gárdával. Biztonságban vannak odabenn, s ezért kíméletlenül és alattomosan bánhatnak a cselédekkel. A szolgálólányokat akár az ágyukba is vonszolhatják, elnézik nekik. A férfiak azonban vadak, haragtartóak és elszántak, s mert nevetségesen gyáva szívük van, orvul támadnak. Áldozatukat a magas ablakon

keresztül hajtják ki az utcára, amikor leszállt az este, majd elvonszolják a ház elől, és ott hagyják az utca közepén. Senki sem tud semmiről.

Valamelyik nap vagy már régebben, egy száraz, szikkasztó hajnalon, amikor egy feldúlt ház eltépett ruhákkal, evőeszközökkel, konyhai felszereléssel és aszalt szilvával telidobált udvarán báméskodtam, talán megtetszhettem egy visszamaradó gárdatisztnak (pacsuli- és pomádészaga volt, a nadrágja elől feltűnően összemocskolva), mert ahogy lejött az emeletre vezető lépcsőn s elhaladt mellettem, lelassította lépteit, visszafordult, majd tétován, félénken, szinte csodálkozva járt körül, mintha engem szaglászna. Ha ekkor széjjeldobom köpenyem szárnyát, bizonyára kirántja szablyáját, és menten ledöf: éreztem, hogy a vetélytársat becsüli fel bennem. Arca tele volt hosszanti ráncokkal, vörös szeplőkkel, lehelete borszagot árasztott.

– Ha nincs szükséged semmire sem, amit magaddal vihetnél, de ingyen akarsz szórakozni, menj fel a kisasszonyhoz. Még csak az én kezem nyoma van rajta... – Ezt mondja minden hajnalban az arcomba, a goromba szája nevet, kezével a vállamat paskolja, ennyire barátságos. El kellett dicsekednie a sikerével.

– A felkelés óta megbolondultak – súgják idegen fülembe apró, töpörödött, ezüst hajú emberek, akiket a hosszú élet szinte nőiessé gyúrt. – Pedig innen ketten sem mentek a seregbe, de azok sem jöttek vissza. Isten nyugossa őket... – vetik magukra a keresztet. Majd a füst a szájukba csap, köhécselnek egy darabig, aztán cinkosan hallgatnak, topognak a kövön, mintha közel éreznék a telet. De végül ellenségesen mérnek végig, gondolataikba mélyednek, akárha a Mihail Bakunyin írásaiból kiolvasott eszméken töprengenének. Okosak, ravaszok és képmutatók, és ragaszkodnak e tulajdonságaikhoz. Azt nézik, mit menthetnének ki a tűzből.

És én ezek után sem tágítok innen, pedig az ő szemükben is nyilvánvalóan „ganev” vagyok, meg semmi keresnivalóm sincs itt. Talán egy éjszaka berántanak majd valami kapu alá, és sebes késszúrásokkal végeznek velem, ahogy a kémekkel szoktak, miközben befogják a számat, nehogy kiálthassak. De mintha csak a tőlem elmaradt s elszakadt sorsomra vagy árnyékomra várakoznék, hogy hideg szívvel nézem végig az erőszakoskodást, a garázdálkodást, és nem tudom rászánni magam sem arra, hogy közéjük álljak, sem hogy szembeszálljak velük. Unatkozom, ténfergek naphosszat, ismerőseim nincsenek, talán csak a kisasszony, akit a tiszt mondott. Valójában arra voltam kíváncsi, mekkora gazember a testőrtiszt, amennyiben csakugyan a vetélytársam.

Talán délig üldögéltem az idegen, fenekestül felforgatott szoba összetiport csecsebecsési között, egy törött lábú széken, amelyet a falhoz támasztottam, hogy ne billegjen. A folyosó fényes kövén szablyától megvagdalt és megtépázott enciklopédiák kötetei csúsztak az ajtó elé. A szoba egyik sarkában mintha szakadatlanul zuhogott volna az eső, megrögzött őszi zápor, amilyen a Tisza vizét szokta verdesni, s a parton le-

veri a sárba a füzesek rőtáry lombját. E záporra figyeltem magamban, meg a kitakart testű, megkínzott kislány nyöszörgését hallgattam, aki minduntalan, mintegy lázálomban azt kérdezte tőlem, mit keresek itt.

– Nyugodjon meg – szoltam hozzá, arcát paskoltam és igyekeztem betakarni, de elkeseredetten, rémildözve felém rúgott, nem túrt meg magán semmit, s látni sem akart a közelében. Az ördögöt sejtette borostás arcom mögött, és „Csort, csort!”, sikongatta.

Később, talán dulakodást sejtve, egy véraláfutásos arcú, megvert, lehasogatott ruhájú cselédlány is előkerült, és nem tudva hová lenni a szégyenkezéstől, akadozó, bizonytalan mozdulatokkal iparkodott rendet rakni, de minden kihullott a kezéből, és megpendülve még apróbb darabokra tört. Igyekeztem nem figyelni rá, ám láttam, hogy az ajtó mögött feltárja összekarmolt keblét, s dagadt arcával mosolyogni próbál, miközben int a fejével, hogy kövessem. A kislányt volt szándékában megvédeni tőlem.

A zápor azonban sokáig tartott, s amíg el nem állt bennem, ki sem tettem a lábam a szobából, miközben alig tudtam magamban elfojtani az óhajt, hogy odahemperedjek a megalázott kislány mellé, és takarójával elfedjem magam a világtól. Szemem előtt hullámoktól paskolt, vörös sziklákat láttam, bizonyára ezekből építhették ezt a házat, s egy keserű, sivár tengerpartot, ahol jóval melegebb a tavasz, mint errefelé, de nem kötnek ki hajók, és háborítatlanul, ágaikon havat remegtetve virárganak a mandulafák.

Odalenn, az udvar kövén emberek gyülekeztek, akik az egymás mellé hordott hullákat meztelenre vetkőztették, és cserépedényekből öntözték rájuk a vizet, magasról, de különben nem nyúltak hozzájuk. Amikor meghallották, hogy még egy idegen tartózkodik a házban, letették edényeiket, és tanácstalanul néztek egymásra. A lépcső tezején álltam, s arcom, akkor még arányos arcom, mert még nem cserzette ki és nem rántotta össze a bor, elmerült a fényben, amely az összetört tetőn keresztül zuhogott rám. Tekintetükből láttam, hogy csodálattal figyelnek, s mondani akarnának valamit, de nem találnak hozzám méltó szót. Széttárt tenyérrel hallgattak, mintha ajándékot várnának tőlem, a ganefától, aki csak az átkot hordhatja magában.

Így jöttem le a lépcsőn, s meghajlással köszöntöttem őket, miközben néhányan, felém mutogatva, máris azon tanakodtak, hogyan hívhatnának meg maguk közé. Idegen vagyok, az idegenek pedig semmibe veszik az életüket. Ezért is övezi őket kimondhatatlan tisztelet. Senki sem támad szívesen idegenre, mert az idegen veszélyesebb lehet a mérges kígyónál. Ám arra is gondolhattak, hogy álnok vagyok, és megvetem halottaikat, ahogy ők is megvetnének engem, ha halott lennék. Az idegen halottakban mindig van valami komikum. És az udvaron ott voltak a meztelen tetemek, mintha közszemlére tették volna ki őket.

Dohos boltív alatt jutottam ki a kapun, s odakinn az utcán hirtelen rám tört az éhség, ám mintha az indulatos zöld kaftános kereskedő már akkor is arra várt volna,

hogy szidalmakat szórva kövessen az utcán, előlépett egy épület sarka mögül, és hosszasan nézett utánam. Mivel idegen a testem, beletörődtem már, hogy lépten-nyomon szemügyre vesznek anélkül, hogy akarnának tőlem valamit. Nem nekem építették ezt a várost, adják tudtomra, én pedig úgy teszek, mintha annyira szeretném, hogy nem tudnám elhagyni.

– Ember! Ember! – hallom a hangjukat, ahogy kiáltoznak utánam többen is a ház kapujából, ahonnan jövök, mire a kaftános is megfordul, de nekem integetnek, hogy menjek vissza, bár vonakodásomból láthatják, nem szívesen vagyok a terhükre.

Pálinkával kínálnak, miközben az arcom fürkészik továbbra is, sápadt ujjaimat, majd valamelyikük kenyeret, sajtot ráncigál elő a tarisznyájából, és megkérdik azt is, merre lakik anyám.

Mire én összefüggéstelenül hazudozni kezdek ezeknek az idegen halottmosó embereknek a sáros, tetemekkel borított utakról, a kegyetlen háborúkról meg a felégetett, hamuszürke búza- és kölesvetésekről, s hogy mennyien nem tudják többé, hogy mi az éhség, mert elpusztultak, mielőtt feloldozhatták volna őket bűneik alól. De az én otthonom áll, ha nem is lakik benne senki, és a tető sokat elbír. Azokat keresem, akik elhagyták, szakadatlanul és eredmény nélkül futok utánuk, de ők mintha még nálam is gyorsabban haladnának. Szeretem ezt a várost, és itt biztosan találkozni fogok valamelyikükkel, mert annyi itt az otthontalan.

Egy kövér, szakadt nadrágú fiatalember mély szánakozással még egyszer a kezembe nyomja a butykost, majd egymás felé fordulva valami idegen nyelven kezdenek vitatkozni, kedves, gyöngéd, lány lengyel szavakat lehet leolvasni az ajkukról, nem akarnak senkinek sem rosszat.

Nehogy úgy tűnjön, mintha kihallgatnám a beszélgetésüket, az udvar kövezetére fektetett meztelen tetemek felé fordulok; teljesen sértetlennek, nyugodtnak látszanak, nem is értem, mibe haltak bele. Mifelénk az ilyen halottak megcsónkítottak, sebük az ágyékuktól az állukig ér, fejük összezúzva, szájuk hatalmasra tátva. Nem lehet megvédeni őket a legyektől, itt pedig nyugodtan beszélgetnek mellettük az emberek.

Nem hagynak sokat inni, úgyhogy visszaveszik tőlem a butykost, majd elmondják, hogy a városon kívül, ahol most nincsenek katonák, sokkal biztonságosabb, és én velük mehetek, ne vesztgessem az időt ebben a rombolásban, pusztításban, s maradhatok, amíg csak rá nem szánom magam ismét az útra.

– Jó embernek látszol – mondja egyikük kimérten, tartózkodóan, de én nem hallgatok rá, maradnom kell.

Azóta végignéztem néhány fékevesztett ostromot: mindegyik ház másképpen védekezik, amíg tud, némelyik ház meg alig tanúsít valamicske ellenállást, amikor a katonák piros nyelvüket kiöltve vállukkal nyomni kezdik a kaput, s ezeknek tizedannyi

bajuk sincs aztán, mint az elszántsággal védekezőknek. Mikor tanul meg ez a város bánni a katonákkal, akiknek a szomorúság úgy át tudja járni a szívét, hogy képesek tőle könnyekre fakadni, akik a bánatnak még a közeléből is menekülnek, mivel a sorukra emlékezteti őket. És én nem vagyok katona...

Lefelé tartok a macskaköves utcán, ahol már kifakultak az árnyékok, és csak a pincék rácsos ablakai sötétlenek, meg az emeleti ablakokból száll valami visszafojtott, fegyelmezett, turbékoló dúdolás a füledt kora estbe, mintha érzékeny, különös madarakat tartanának rabságban a padlásokon, és azok jönnének a kihunyó fény után egészen az ablakokig. És senkiben sem lehet annyi bátorság, hogy szívdobogás nélkül pillantson fel a homályos ablaküvegekre, amelyeknek félfáját mintha csupán megtévesztésképpen festették volna az épületek homlokzatára. Kiről ejthetnének most szót, amikor a vizesödörket cipelő cselédlányok után most sorra csapódnak be a megvasalt, súlyos deszkakapuk, és reteszek csattanásától hangos az egész utca, akárha kutyák kaffognának utánam, enyhén bűzös leheletüktől válna áthatóvá az utca levegője. A zöld kaftános kereskedő sem tágít még mögülem, úgyhogy ismét kénytelen vagyok italmérés, csapszék vagy vendégfogadó után vizslatni, ahol messziről jött, nehéz csizmás emberek magyar dalokat énekelnek, melyeknek lejtése éppoly vigasztalan és fojtott, akár az ablakokból hallatszó turbékolás. A mellékutcákban és a kutyaszorítókból egymás felé fordulva emberek vitatkoznak: túl sok keleti szót hallani, rengeteg a különös viselet, és valaki egy zöld ház előtt botja fogantyújával reménytelenül kocogtatja a magas ablak zsalugáterét.

Átvágok egy apró és alaktalan téren, ahol a gőzfürdőből szürke párasávok nyúlkálnak ki a rácsok közén, majd egyenletes léptekkel haladok a lejtőn ismét utcává szűkülő házak előtt, és azokra az időkre igyekszem gondolni, amikor külsőm még nem volt elhanyagolt, sőt olyannyira ápoltnak tűntem, hogy reggelenként félmeztelen ácsorogtam a falra akasztott, faragott keretű ovális tükör előtt, miközben leendő férfiarcomat figyeltem, amely valahonnan a fal mögül fürkészett vagy vizsgált szomorúan, bágyadt mosollyal egy régi, töredezett, műtermi felvételtől: felfelé fésült, rövid hajamban apró hullámok, állam és bajuszom simára borotválva, s a halántékom is mostanában kezdett őszülni – valahogy kisebb, törekenyebb lettem, mint ifjúkoromban voltam.

Most itt ballagok csapzott hajjal és toprongyosan, s a szakállamban talán már tetvek fészkelnek, meg a szemem sem oda néz többé, ahová irányítom.

– Panye! Panye! – püsszeg valaki egy falkiszögellés mögül, és markát nyújtogatja felém, de amikor nem teszek bele semmit, utánam köp, zúgolódik magában, és elindul az ellenkező irányba. A kigombolt kaftános kereskedő errefelé már nem követ, néma és néptelen az utca, csak lejjebb pislákol néhány olajlámpa, de oly távol és szigorúan, mint felettem a csillagok – mióta érzek már lelkiismeret-furdalást velük szemben, mert engem választottak...

A fogadóban csernowitzi magyarok és helybeli illetőségű osztrák zsidók a Bug menti kalandjaikat mesélik egymásnak. Közöttük sötét tekintetű kazárok ülnek, de egyikük sem beszél. Az utakról álmodoznak bóbiskolva, a beláthatatlanul hosszú, messze tünedező utakról, a nehéz szekerekkel barátkoznak csak, és pajeszuk ólomszínben szürkéllik a portól. Pedig meglátszik rajtuk, hogy nyelik a sóvárgást, honvágy kínozza őket. Mind haza akarnak menni, mintha hatalmukban állana megfordítani a szelet.

A Csernowitzból jött magyarok elkeseredetten gesztikulálnak, fejükhöz kapkodva sorolják panaszaikat. – Mi lesz velünk? Mi lesz velünk? – kérdezzetik egymástól szinte rimánkodva.

Ténfergek körülöttük, árnyékom majd leveri a lámpát. Árnyék vagyok magam is, és behunyt szemmel lépek az éjszaka jeges fürdőjébe, keskeny, sebes folyókon kelek át, rettegve, hogy várnak rám a túlparton, s hogy én leszek a gyöngébb, és nem tudom majd elkergetni őket. Nem tanultam meg semmit sem, mert az örökké szerelem után sóhajtozó asszonyok neveltek, fűröszötték, cicomáztak, s a dúdolást félbehagyva púderozták be a lábam közét, miközben pír futotta be az arcukat. Megszoktam, hogy a férfiak végtelenül hosszú utakon vannak, lemennek Novibazárig, Üszkübig, Szarajevóról úgy beszélnek, mint a szülővárosukról, felfelé pedig sohasem állnak meg Lemberg-nél közelebb, mintha szégyenkeznének, hogy nem jutnak el elég messzire. Szakad rólok a veríték, hogy kirágja ruhájuk bélését, és csak sokára hozzák haza őket holtfáradtan az arra vetődő, hosszú, gyászosan nyikorgó fásszekerek a halovány éjszakákon, a Kárpátokon túlról érkező fával együtt veszik át őket, vagy csak egy ismeretlen vízjegyes, gyűrött kis papírlap marad belőlük, amit a moldvai marhahajcsárok igazoló iratainak a fedele közül téptek ki, és ezt adja át a fehér szűrű kocsis.

„Drága Rózám, én oly messze vagyok – áll ezekben a levelekben –, mindent elvesztettem, kár volt mozdulni, úgy legalább nyugodtan halhatnék meg...”

Vagy Izmailban kapnak maláriát, aminek odahaza az asszonyok már elfeledték az ellenszerét, és lázból esnek önkívületbe, önkívületből lázba, és sárga hasú piócákat raknak a hasukra meg a hátukra, mert nem bírtak magukkal, és elrontották a vérük. Valami szörnyű nők csalták őket magukkal, akik nem ismernek irgalmat a férfiakkal szemben. Engem is mindig ezektől óvtak, amikor odakinn besötétedett, és elhallgattak a harangok, s már nem volt kihez vagy miért imádkozniuk.

GION NÁNDOR

Mit jelent a tök alsó?

Napokig figyeltem az ablakon keresztül Palotás Ferenc rendőr századost, aki hajléktalan alkoholistának álcázta magát, egy frissen ültetett díszkörtefa alatt ült az utcánkban egy pirosra festett padon, pontosan az ablakomnál, címkézetlen üvegből valamiféle folyadékot ivott, úgy tett, mintha időnként lerészegedne, elbóbiskolt, az oldalát és a hátát vakargatta, hogy ettől is kellőképpen koszosnak látszék, alakítása teljesen meggyőző volt, még a polgári védelem emberei is többször igazoltatták, de gyorsan békében hagyták, amikor megfelelő igazolványt vett elő a zsebéből, a mindennapi járókelők azonban szánakozó pillantásokat vetettek rá, egyáltalán nem sejtették, hogy az álmos vakarózás éber rendőri figyelést jelent. Én viszont tudtam, és örültem, hogy nem én vagyok a megfigyeléssel megcélzott személy, erre egyáltalán nem szolgáltam rá, meg aztán Palotás Ferenc sokkal okosabb annál, semmint hogy ilyen átlátzó trükkkel próbáljon meg szemmel tartani, régóta ismerjük egymást, bármikor bejöhethet a lakásomba és kifaggathat, ezt egyébként többször megtette már, de mindig csatlódottan távozott, legutóbb akkor, amikor a koszovói albánok budapesti mozgolódásairól kérdezősködött, nem tudtam neki érdemleges adatokat szolgáltatni, mivel nem rendelkezem ilyen adatokkal, ha azonban véletlenül rendelkeznék is, eszem ágában sem lenne kifecsegni őket, bár úgy nagy általánosságban hajlamos lennék az együttműködésre az igazságszolgáltatással, de csak abban az esetben, ha közbüntényes cselekményeket kellene megakadályozni.

Ezt már többször elmondtam Palotás Ferenc századosnak, ő viszont egyre kevésbé hisz nekem, meggyőződése, hogy sokat tudok a balkáni belső mozgatóerőről, sőt magam is részt veszek a mozgásokban, és ezért következetesen kitérő válaszokat adok minden konkrét rendőri kérdésre, így hát érthetően nem bízik bennem, az utóbbi időben nem is törődik velem, álcázott hajléktalan bóbiskolása tehát másfelé irányul. Akkor így vélekedtem. Érdeklődéssel figyeltem az első emeletről, miközben regényt írtam a délvidéki magyarok kiirtásáról a második világháború utolsó hónapjaiban. Valamiféle összefüggést azért mégis feltételezni véltem a rendőr százados helyválasztásában és személyem között, csak hogy szokás szerint késésben voltam az írással, tehát nem szentelhettem sok időt a közbiztonsági ténykedésekre. Akkor figyeltem fel igazából, amikor Palotás Ferenc mellett gyakorta megjelent egy ugyancsak hajléktalannak látszó, elkoszolódott nő a padon. A hölgy feltűnően rövid szoknyában ült a százados mel-

lé, felülnézetből feltűnően szép combjai voltak, és eléggé bizalmasan társalgott régi ismerősömmel.

Eluntam a munkámat az íróasztalnál, lementem hozzájuk, a padra ültem, természetesen a nő mellé, mintegy véletlenül meztelen combjára tettem a kezemet.

– Maga milyen rangban szolgál a rendőrségnél? – kérdeztem. – Hogyan szólíthatom?

– Menjen innen a fenébe – förmedt rám Palotás Ferenc. – A munkánkat végezzük, ne zavarjon bennünket.

– Csupán udvarias akartam lenni – mondtam. – Néha az az érzésem, hogy unatkoznak ezekben a piszkos göncökben. Beszélgethetnék érdekes dolgokról. Ha esetleg engem akarnak kifigyelni, állok rendelkezésükre.

– Ki ez a tróger? – kérdezte a nő, és félreütötte a kezemet a combjáról.

– Állítólag író – mondta unottan Palotás Ferenc. – Itt lakik a mögöttünk lévő házban. Egyszer segítettem neki, amikor magyar állampolgárságért folyamodott, de egyáltalán nem hálás fajta. Azóta sincs semmi hasznom belőle.

– Milyen italt fogyaszt ebből a maszatos üvegből, és milyen ital az, amitől napon-ta többször lerészegedik az ablakom alatt? – kérdeztem.

– Hideg tea – mondta elkeseredetten a százados. – Most pedig tűnjön el innen a bűdös francba, mert a fejéhez csapom az üveget.

– Csak a hölgy neve és rangja érdekel – mondtam. – Ha ezt megtudom, ígérem, hogy nem zavarok a továbbiakban.

– Nevezze őt Renáta hadnagynak, ha egyáltalán találkoznak még az életben.

– Igyekezni fogok – mondtam ezúttal teljes őszinteséggel. – Az utóbbi tizenkét évben nem láttam ilyen gyönyörű női lábakat, mint amelyeneket Renáta hadnagy mutatgat a díszkörtefa alatt.

– Köszönöm a kedvességét – mondta a hadnagynő, és megigazította rövid szoknyáját.

Megpróbáltam tovább szellemeskedni.

– Az első emeletről szemlélve káprázatosak a combjai, innen közelről még annál is szebbek.

A hadnagynő tetőtől talpig végigmért, és megenyhült a pillantása.

– Maga tényleg író? – kérdezte.

– Híres író vagyok – mondtam önérzetesen. – Ezt legalább kilenc kiváló kolléga hajlandó bizonyítani az egész magyar nyelvterületről.

– Kilenc kolléga nem túlságosan sok egy ekkora nyelvterületen – mondta megvetően Palotás Ferenc. – Most már tényleg pucoljon innen, mert gyanúba kever bennünket. Menjen fel a lakásába, és írja a megszokott hülyeségeit.

Gion Nándor: Mit jelent a tök alsó?

– Most éppen belekeveredtem a közelmúlt elborzasztó magyar történelmébe – magyarázkodtam. – De hamarosan rendőrökről fogok írni. A keménykezű magyar rendőrökről, akik áruházban vigyáznak biztonságunkra. Belesegíthetnének a témába.

Azt hiszem, Palotás százados legszívesebben lerúgott volna a padról, Renáta hadnagy azonban érdeklődést mutatott.

– Ezt komolyan mondja?

– A legkomolyabban. Rendőrnőről is írnék, akik jóságosan viszonyulnak a kiszolgáltatott civil emberekhez.

– Írjon, amiről akar, de hordja el magát gyorsan, mert tényleg fejbe csapom az üveggel, és a hajára öntöm a hideg teát – mondta Palotás Ferenc százados.

– Megígértem, hogy mindjárt megyek. De mivel keménykezű rendőrökről akarok írni, ha megszorítanak a kezemet. Tudják, én ragaszkodom az életszerű történetekhez.

Palotás Ferenc Renáta hadnagynő combja felett kezet nyújtott, lagymatagon átfogta ujjaimat, és ingerülten azt mondta:

– Tűnés!

Renáta hadnagynővel is kezet fogtam. Ő erőteljesen visszaszorított.

– Ilyen kézfogásra várok hosszú évek óta – mondtam. – Magát sokáig kedvelni fogom. Nem csak a combjai miatt. A kezei is gyönyörűek.

Tovább igazán nem maradhattam, magukra hagytam őket, már a lakásban jutott eszembe, hogy még egyszer megkérdezhettem volna, hogy esetleg mégis engem figyelnek-e valamiért, de ennek tulajdonképpen nem volt jelentősége.

Mindez a délelőtti órákban játszódtott le, az ablakon keresztül még néhányszor lenéztem Renáta hadnagynő lábaira, azután megebédeltem, és ledőltem délutánra.

Dr. Baltás Katalin vert fel délutáni álmomból, ő mindig rosszkor érkezik, és velem még pimaszkodni sem merek, mivel ő a házi orvosom, és amint belép a lakásomba, azonnal megméri a vérnyomásomat, ingatja a fejét, figyelmeztet káros szenvedélyeim káros hatásaira, megemlíti, hogy mérsékelhetném a dohányzást és a tömény italok fogyasztását, alapjában véve azonban nem szigorkodik velem, különösen, ha a kutyájával, a Dugóhídi Anita nevű pedigrés vizslával látogat meg, a kutyát egyébként Dorkának becézi, és csak akkor vezeti fel hozzám, ha az én vérnyomásomnál is sokkal fontosabb ügyeket intéz, amelyhez a vizslát le kell adnia valakinek megvigyázásra. Ezúttal is Dorkával érkezett, mindjárt tudtam, hogy gondjaim lesznek. Baltás Katalin orvosnő ugyanis nem tiltott el semmitől, de megkért, hogy néhány óráig vigyázzak Dugóhídi Anitára, mert ő egy libanoni vagy líbiai gyógyszerésszel tárgyal igen fontos üzleti ügyben, Dorkáért pedig estefelé eljön majd egy izmos hondurasi ember, akit Pereznek hívnak. Az illető nemrégén új nyakörvet vásárolt Dorkának, és kiváló ember.

Kicsit elveszelődtem az egész történetben, de azután megpróbáltam logikusan gondolkodni, arra a következtetésre jutottam, hogy dr. Baltás Katalinnak végre van egy

állandó barátja, aki izmos és jóra való, ennek őszintén örültem, mert házi orvosnóm szemre való asszony ugyan, de valami miatt, talán túlzott akaratosságából kifolyólag, nem tud tartós kapcsolatokat teremteni megbízható férfiakkal, ezért időnként tüskés a modora, az én egészségtelen életvitelemet is kifogásolja, és főleg elkényeztetett vizsláját abajgatja. Most viszont kifejezetten vidáman viselkedett, nem tett egyetlen szemrehányó megjegyzést sem életvitelre, az előszobában a tükör előtt megigazította frizuráját, majd elment az üzleti tárgyalásra, nevetlen kutyáját nálam hagyta.

Barátságatlanul nézegettük egymást Dugóhídi Anitával, és Perezre várakoztunk, miközben azt fontolgattam, hogy esetleg kevésbé állatbarát házi orvost választok. Valójában nincs is szükségem házi orvosra, legutóbb tíz évvel ezelőtt állapítottak meg nálam betegséget, nevezetesen tüdőgyulladást, de azt is lábon kihordtam.

A sötétedő unatkozásba szerencsére berobbant Zita Jack Scilacci, a lelkes amerikai egyetemista lány, aki mostanság szigorlatozik régi magyar irodalomból, négy éve tanul Budapesten, majdnem tökéletesen beszéli nyelvünket, imádja Magyarországot, elítéli a trianoni diktátumokat, és Baltás doktornővel ellentétben már megérkezésekor szoros viszonyt teremtett az egyetemen egy jóvágású magyar évfolyamtársával, akihez férjhez megy a tavasz legelején, és ezután végképp Magyarországon marad. Elképzelései szerint gyerekeket fog szülni, és majd műfordítással foglalkozik.

Így kerültem én a látókörébe, mármint a műfordítás kapcsán. Leendő férje ajánlotta figyelmébe valamelyik regényemet, ő pedig eléggé reménytelenül belefogott angolra fordításába, azért reménytelenül, mert kiadó még sehol sem jelentkezett angol nyelvterületekről. Zita azonban dolgozik és reménykedik, ezt többször átbeszéltük, elmondta, hogy ő igazi céltudatos amerikai lány, olasz és indián keverék, és ez a fajta igen csökönyös, ő megátalkodottan fordítani fog magyarról angolra, mert szereti a magyar irodalmat. Ezért jön el néha hozzám, én meg kifejezetten örülök neki, mert tényleg szeretetre méltó amerikai keverék lány. Most a legjobbkor jött.

Kiderült, hogy kedveli a kutyákat, azonnal motyorászni kezdett a magyar vizslával, Dorka pedig behozta az előszobából vadonatúj nyakörvét és pórázát, mert sétálni szeretett volna. Zita megsimogatta a kutya fejét, megígérte, hogy leviszi sétálni, előtte azonban velem akart megbeszélni bizonyos irodalmi problémákat. Műfordítói munkája közben ugyanis eljutott regényem negyedik fejezetéig, ahol egy kártyajáték ékeződik az eseményekbe.

– Mi az a tök alsó? – kérdezte.

Belefáradtam már a zsúfolt napba, amikor álruhás rendőrökkel, szerelmesen csillogó szemű orvosnővel, morgoló vizslával és határtalanul rokonszenves műfordítóval érkekeztem, indokolatlanul otrombán válaszoltam:

– A tök alsó az tök alsó. Nagyon gyöngye kártyalap. Ennél már csak a zöld alsó a gyönyögebb. Bizonyos esetekben.

Gion Nándor: Mit jelent a tök alsó?

– Ezt Amerikában és Angliában senki sem érti – mondta Zita. – Ausztráliában sem. Márpedig ha el akarjuk adni a történeteit...

Dorka egyre erőszakosabban forgolódott a pórázzal és a nyakörvvel, majdnem ismét gorombán válaszoltam, de mivel kedvelem Zitát, visszafogtam magam.

– Fordítsa át érthető amerikai nyelvre – mondtam. – Vegye elő a pókerkártyákat, és a tök alsó helyébe iktasson be egy hasonlóan harmatgyöngye lapot.

– Maga szerzőként beleegyeznek egy ilyen drasztikus változtatásba?

– Természetesen.

– Ennek nagyon örülök. Akkor hát átkeresztelem a tök alsót, és megmagyarázok mindent az amerikai olvasóknak.

– Felesleges magyarázkodni – mondtam. – Az amerikai olvasók a pókerből megértenek mindent.

– Igaza van – mondta, és ismét megsimogatta a magyar vizsla fejét. – Leviszem és megsétáltatom Dorkát. Nagyon elunta magát itt a bezártságban.

– Maradjanak minél tovább a tágasságban – mondtam.

Zita a kutya nyakára csatolta a pórázat, de séltáztatásra nem került sor, mert bekopogott az ajtón Perez, az izmos hondurasi férfiú. Valóban izmos volt, és legalább százkilencven centi magas, Baltás Katalin nem választott rosszul, de már első rálátás után az volt az érzésem, hogy ez a kapcsolat sem lesz tartós.

– A kutyaért jöttem – mondta Perez mosolyogva, és türelmetlenül integetett. – Sietnem kell, mert várnak egy helyen a pályaudvar mellett. Adják át azt a dögöt, és már itt sem vagyok.

Intettem Zitának, hogy adja át Dorka pórázatát izmos Pereznek, és lassan becsuktam előtte az ajtót.

Előbb azért még azt mondtam:

– Örültem a találkozásnak, üdvözlöm a családot és a szűkebb rokonságot.

Perez elment Dorkával, nekem pedig hirtelen rossz érzésem támadt, mint általában az ilyesfajta zsúfolt napjaimon. Az ablakhoz mentem, Zita követett. Az utcán a körtefa alatt Palotás Ferenc bóbiskolt, mellette Renáta hadnagynő ült gyönyörű combokkal, mozgás egyáltalán nem volt a közelükben, mégis azt mondtam Zitának:

– Itt hamarosan bajok lesznek.

– Miért lennének bajok? – kérdezte Zita.

– Figyeljünk – mondtam.

Figyeltünk, és azt láttuk, hogy Perez Dorkával kimegy az utcára, Palotás Ferenc felpattan a piros padról, torkon ragadja az izmos latin-amerikai férfiút, villámgyorsan a földre teperi és megbilincseli. Lagymatag kézszorítása után igazán nem hittem volna, hogy képes ilyen műveletre. Eközben Renáta hadnagynő lecsatolta Dorka nyak-

örvét, és tapogatta a szíjat. A szegény magyar vizsla meg csak állt, és tanácstalanul forgatta a fejét.

– Fel kellene hozni a kutyát – mondtam.

Zita amerikai energikussággal cselekedett. Lerohant a lépcsőkön, megragadta Dorka nyakbőrét, és felhozta a kutyát a lakásba. Perezt addigra betuszkolták egy vijjogóan érkező rendőrautóba.

– Sokszor csalódom barátaimban – mondtam szomorúan. – Ezúttal is engem figyeltek, de letagadták. Búslakodom ilyenkor, és női megérzésre vágyakozom.

– Az a fontos, hogy megegyeztünk a tök alsó átkeresztelésében – mondta Zita. – Ezzel a kedves kutyával mit csináljunk?

– Várjunk.

Nem sokáig kellett várni. Dr. Baltás Katalin előbb telefonált, aztán eljött Dorkáért. A későbbi napokban megtudtam, hogy a kutya nyakörvében fehér port találtak, Palotás Ferenc századost őrnaggyá, Renáta hadnagyot pedig főhadnaggyá léptették elő. Azt is megtudtam, hogy Renátát valójában Szakács Júliának hívják, és később egyszer eljött az utcánkba, rövid, de nagyon tiszta szoknyában. Gyönyörűek voltak a lábai. Dr. Baltás Katalinnak pedig ezúttal sem sikerült tartós viszonyt teremtenie.

JUHÁSZ ERZSÉBET

Honvágy

Sehol sem kezdődhet korábban az este, mint a kórházakban. Már délután gyűjtogatni kezdik a villanyokat: a nappali világosságban mesterséges fény elkülönítésül, egy másfajta életrend és napszakolás erőtlen illúzióját előállítani ebben a számkivetettségben. Ekkor kezd fogyni a friss levegő is, s reggelig megtelik a szoba nehéz és álmatlan, könnyű és fájdalmas kilélegzések sűrű szagaival. Semmi más sincs már hátra, csak megvacsorázni, s aztán feküdni, feküdni, feküdni belesüppedve ágyának a hetek és hónapok folyamán mind testhezállóbbá formálódó mélyedésébe, ott hallgatni bent, hallgatni még három, négy, hat vagy nyolc ember lélegzését, s e lélegzések kereszttüzeiben is mindenekelőtt hallgatni önmagáról, kívül és bent, amíg csak lehet. Mert előbb-utóbb mindig csak egyetlen leverő, súlyos gondolata marad: mi is van otthon ilyenkor, mi volt, s mi lesz, ha egyszer hazatérhet. Az ablaknál levő ágyban valaki felsóhajt, aztán vizet iszik, megint sóhajt. Valaki félhangosan: „istenem, istenem... istenem, istenem” – mindenkinek és senkinek. S akkor a fertőtlenítőszeres és orvosságok jellegzetes szagán át utat törve magának, halk nyögések között kanyarogva, végigtámolyogva az üresen tátongó kórházi folyosókon, átszelve csöngetések vékony hangját, légszabályozó berendezések zümmögését, nekilódul a képzelet, majd valahol alászáll. A jól ismert tárgyak fölragyognak: ez az ágyam, tükröm, takaróm, itt ébredek, teszkek-veszek, ide, épp ide hordom össze mindenem, ez az a hely, ahol alszom. Tényleges jelenlétének hiánya folytán most – mint aki a hűvös utcáról nézi egy kivilágított ablakon át – hiánytalanná, tökéletessé nő az a benti néma világ. Ott lebeg ez a kép, olykor meggyűrődve, félrefordulva, teste alá szorulva, majd kiszabadulva, ágyától jobbra, aztán egy ideig balra, megint jobbról, balról, vele szemben a szoba közepére tolódva, csak hajnalban, a kelő világosságban tűnik el. Álmában sötét van, nem is sötétség az, üresség, álmában üres minden ablakkeret és minden kép...

Akárhogy feszíti is magát, képtelen visszaemlékezni, ki is jött akkor érte, és hogy is volt aztán otthon, amikor végre hazatértek. Addig minden pontos, úgy látja maga előtt, sőt nem csak látja, érzékeli is az egészet, mintha tegnap történt volna. De ezen túl semmi sem villan, mint aki messze, messze túlfutott a célon...

Későre jár, mire hazaérkezik. Leveti és elrakja a ruháját, szereti mindennap a helyére tenni, nem átutazóban van ő itt, hogy csak úgy ledobálja és otthagya. Aztán mo-

sakszik. Szereti a vizet, nemcsak a bőrén, szereti nézni, ahogy folyik, dúsan és áttetszőn, de elég egy hirtelen csavarás, egy csapásra eltűnik nyomtalanul. Fölcsavarja a rádiót. Hallgatja sötétben. Valahonnan messziről egy hang: mindenkinek és senkinek. Milyen nehéz, milyen rettenetes lehet azoknak, akik így beszélnek, ilyen teljes bizonytalanságban, arc nélkül, testetlenül, talán mindenkinek, talán senkinek. Bármelyik pillanatban feldarabolhatja ezt a hangot: itt beszéd, amott zene, most zene, most beszéd, most zene, most beszéd, egy hajszálnyival arrébb mindkettőt hallja egyszerre: beszédet a zenében, zenét a beszédben, olykor sípolást, zúgást, kopogást is, és bármikor elcsavarhatja, egy kattanas és csönd. A beszéd s a zene is, megannyi beszéd, megannyi zene valahol máshol makacsul tovább tart, mindenkinek és senkinek.

Kiadós vacsorát készít, megterít szépen, futja rá, ennyivel legalább tartozik magának. Csöndben eszeget és sokáig.

Úgy ismeri már ezt a várost, mint a tenyerét. Ma is megkérdezte tőle egy fiatalember, lenne szíves megmondani, ez meg ez az utca merre van. Egyből rávágta. Senki sem mondaná meg, hogy nem itt született. Meg talán egészen mindegy is az, hol születik az ember... Régebben, ha váratlanul szóltak hozzá, mindig magyarul kezdett beszélni. Ma már úgy érzi, ha megijesztenék sem tudna magyarul kiáltani. Otthon pedig tán el is tévedne már. Otthon is sokat változhatott azóta minden, mint ahogy ez a város, ez az egész ország is sokat változhatott. Csak nem tudja lemérni. S ha tudná is, minek?

Akaratlanul is eszébe-eszébe jut már a holnap. Alvásra készülődve a kislányra gondol, kisruháira, amelyeket vasalgat majd, aztán felöltözteti szépen, kezébe fogja kis kezét...

– De te itt maradsz? Nem mész el sehova, ugye? – kérdezőgeti naponta fáradhatatlanul a gyerek.

- Elmegyek, de holnap megint visszajövök.
- Hova mégy el?
- Hazamegyek.
- Haza?
- Haza.
- Apukádhoz meg anyukádhoz?
- Igen.
- A te apukád meg anyukád is dolgozik most?
- Nem, nem dolgozik.
- Mit csinálnak?
- Alszanak.
- Sötétben alszanak?
- Sötétben.

Juhász Erzsébet: Honvág

- És nem félnek?
- Nem, nem félnek.
- Elviszel engem is oda?
- Hova?
- Haza.
- De te itthon vagy, kisbogár.
- Tehozzád akarok hazamenni!
- Messze van az nagyon.
- De elmegyünk?
- Nem lehet.
- Miért?
- Messze van nagyon.
- De azért elmegyünk, ugye?
- Aludjál most már, késő van, kisbogár...

Mi is az, hogy hazamenni? Mi az, hogy otthon lenni? Mi is az, hogy otthon? – ötlík fel benne hirtelen.

Három sor ház, a megszokott rendben, néhány jól ismert sláger, a szomszédos Sztanticsék, ahogy a madártejet eszegetik vasárnap délután... Ezen túl semmi sem villan... sötétség van, nem is sötétség, üresség, mint álmában, üres minden ablakkeret és minden kép... mint aki messze, messze túlfutott a célon.

Ha megnősz és sose látlak többet, hazaviszlek, és te leszel az én igazi kisgyerekem – gondolja vagy tán suttogja is, maga sem tudja már, aztán mielőtt elaludna, gondosan eligazítja még a feje alatt a párnát.

NÉMETH ISTVÁN

Sziget

Negyvennyolc február 12-én elvittek Požarevacba. Még rám se csapták a cellaajtót, már azt mondtam magamban: ha tizenhétben Szibériából, a fogolytáborból Mandzsúrián keresztül hazaszöktem, itt se fogok elevenen megrohadni. Ettől a pillanattól fogva engem más nem is érdekelt. Csak a szökés. Hogy hogy léphetnék meg innen. Rögtön azt is tudtam, hogy a tervembe nem avatok be senkit. Sose szerettem közösködni. Ha szerettem volna, most nem vagyok itt. Beléptem volna én is a szövetségbe, mint mások, nem lett volna kötelező beszolgáltatás, Požarevac se lett volna. Mert ahogy ott fölmelegedtem, és ahogy hajtani kezdték bennünket munkára, hol az egyik, hol a másik ember súgta oda a foga közül, hogy mit forgat a fejében, társulnék-e hozzá. Csináld, testvér, ahogy tudod: én senkihez nem társulok. Ilyet legjobb, ha az ember egymaga tervel ki. Nekem ebben már volt némi tapasztalatom.

Ma már magam is mosolygok az egészen. De akkor más volt. Az életével játszott az ember. De ezt is csak most mondom. Mert akkor nem gondoltam én arra, milyen nagy veszéllyel járhat a szökés, olyankor nem ezt fontolgatja az ember, mert ha ezen rágódna, sose váгна neki. Az én fejemből minden mást kiszorított az a gondolat, hogy innen, török-szakad, megszökni! Ezzel keltem, ezzel feküdtem. Ettől az egyetlen gondolattól én már mást nem is láttam.

Mi volt az egész históriában a különös? Az, ahogy az emberek engem Požarevacból hazacsempészték. Valóságosan hazacsempészték. Nem teszik ezt meg egy bűnözővel. De bűnöző voltam-e én? Valahogy az emberek ezt rögtön megérik. Hogy ki micsoda. Miféle. Már ebben is volt nagy tapasztalatom. Persze neked is érezned kell, hogy kinek szólhatsz. De aki erősen bajban van, valahogy azt mindig megéri.

Egy csöpögős délelőttön léptem ki a sorból. Már tavaszodott. A saját gúnyánkat vi-seltük, nem adtak ránk rabruhát. Ez megkönnyítette az első lépéseket. Az emberek eligazítottak a vasútállomásra. Épp egy szerelvény állt bent, odamegyek egy kalauzhoz, megkérdezem: „Belgrád?” Int a fejével, hogy szálljak föl. Mondom neki: „De nekem se jegyem, se pénzem, se papírjaim.” Végigmért, gondolkozott egy másodpercig, aztán azt mondta: „Szálljon föl, és várjon meg a folyosón.” Úgy is lett. Ahogy a vonat elindult, ő is föl szállt, intett a fejével, benyomott a szerelőfülkébe, és rám zárta az ajtót. Belgrádig volt elég időm gondolkozni, hogy most mi lesz. Először láttam azt a kalauzt, ő is először látott engem. Megmondtam neki kereken, hogy pénzem egy vas se. Én sem-

mit se kockáztatok. Legföljebb lefülelnék, visszavisznek, és bezárnak az egyesbe. De ez a kalauz az állásával játszik. Csakhogy ezt innen a sötét szerelőfülkéből nagyon nehéz megállapítani; hogy mit forgat a fejében a kalauz. Mert az is megtörténhet, hogy a kalauz a szolgálatos rendőrnek épp most súg oda valamit. Ennek most már ki kell várni a végét. Nem tudtam, hol járunk, ablak nem volt a szerelőfülkén, ültem bent a vaksötétben, és vártam a sorsomat. Nem tudom, a fűszál a réten érzi-e, hogy sorvadni kezd, de én éreztem, hogy a hajam töve is zsibbad.

Jómagam már csak mosolyogni tudok az egészen. De nemcsak ezen az egy eseten, hanem mindenben, ami volt és elmúlt. Mert innen nézve mi volt az egész életem? Küzdelem, sok bajjal, keserőséggel, kevés örömmel, úgy, mint a többi ember élete, és most innen visszatekintve már csak mosolyogni tudok rajta. Akkor bizony nem. Példának okáért abban a szerelőfülkében valahol Požarevac és Belgrád között.

Amikor már úgy éreztem, hogy minden hajszálam elzsibbadt, halkán kinyílt a fülke ajtaja, és az én kalauzom a fülembé súgja: „Tűnjön el!” Megérkeztünk Belgrádba. Itt egy hordár vett pártfogásba.

Valahogy, magam se tudom, hogy, átvergődtem Zimonyba. Nem mertem többet vonatra szállni. De mutatkozni se mertem; elhatároztam, hogy nappal meghúzódok valami félreeső árokban, szárkúp alatt, és majd a csillagok világánál szépen folytatom az utat hazafelé. Azt már régen kiterveltem, hogy ha el is jutok hazáig, nem megyek be a faluba, mert abban biztos voltam, hogy a szökésemet jelentették, és odahaza keresnek. Elterveltem, hogy a falu alatt levő nádasban húzódok meg, a Csík völgyében, ott várom ki ennek a kuruc világnak a végét, mert arról szentül meg voltam győződve, hogy hamarosan vége lesz.

De a nádasban való rejtekhelyig még hosszú út volt hátra. Szerémségből át kellett jutni a Dunán Bácskába. És eközben valamit harapni is kellett volna. Azt mondják, kibírja az ember negyven napig is éhen; egy lakatlan szigeten, ahol egy fűszál se terem, lehet, hogy kibírja. Én, ahogy leszállt az est, tanyák mellett botorkáltam, láttam a kivilágított ablakokat, és nem gondolhattam másra, csak arra, hogy ott bent a tanyán, a lámpa fényében épp most vacsoráznak az emberek. Minket Požarevacban nem fűrésztöttek tejben-vajban, amióta meg onnan megléptem, egy falat nem sok, annyi se ment le a torkomon. Egyszóval szörnyen éhes voltam. Nem bírtam ki, hogy be nem kopogtassak egy tanya ablakán. Megmondtam, honnan jövök, hova tartok. Adtak egy darab kukoricás kenyeret. Megfogadtam magamban, ha egyszer még szabad ember leszek, csakis kukoricás kenyeret fogok enni. Olyan fölséges volt az nekem akkor. Azóta se ettem, soha meg nem kívántam.

A dunai átkelés körül egy kis bonyodalom támadt, mert az öreg csónakos csak úgy volt hajlandó átvinni, ha a viteldíjat előbb ledolgozom szőlejében. Nem volt tisztessé-

ges ember, mert három teljes napot dolgoztatott, igaz, kosztot meg bort adott. Harmadnap estéjén Futak alatt szállított át a Dunán. Azt mondta: „Most már menj isten hírével!” De kezet nem fogott velem.

Bácska földjére léptem. Nagy hálistent mondtam. Levettem a sapkámat, és föl néztem az égre. Bujkált a hold. Egyedül álltam a Duna partján abban a bujkáló holdvilágban, és egyszer csak azt vettem észre, hogy megerednek a könnyeim. Mért rugdos így engem a sors, mért kell nekem tolvaj módjára bujkálnom? Mit vétettem én, hogy ennyire megtaposnak?

Elindultam, hogy minél előbb kikeveredjek a Duna széli erdőségből. Úgy számítottam, hogy még két éjszaka, és otthon leszek. De úgy meglódultam azon az éjszakán – hiába, hazai földön jártam –, hogy virradatra elértem a Csík völgyét.

Fömlöttem a tanyámat a nádas rejtekén egy kis szigeten. Csak addig volt nehéz, amíg nem sikerült kapcsolatot teremtenem a faluval. Vártam a juhászokat, majd csak megjelennek, azokat jól ismertem, megbíztam bennük. Velük megüzentem a faluba a feleségemnek, hogy megvagyok, itt vagyok, senkinek egy szót se. A juhászok elmondták, hogy már kerestek a faluban. Vallatták a feleségemet is. Hollétemről senki se tud semmit. De valóban nem is tudott hosszú éveken át senki a feleségemen és a juhászokon kívül.

Eleinte egy kis nádkunyhóban húzódtam meg, augusztusban hozzáfogtam a vályogveréshez. Elég szépen haladt a munka; nappal a nádasban voltam, éjjel, holdvilágnál vertem a válykot. Szent István napján egy akkora zivatar kerekedett, hogy elmosta az össze vályogjaimat. Ekkor azt mondta az egyik juhász: „Hozunk a faluból falverő deszkát, miegymást, s egykettőre föltaposunk neked egy falat!” Így is történt. Egy lapos tetejű kis házat sikerítettünk, akkorát, amekkorát a nádas szépen elrejt magában. Ebben a házacskában rendezkedtem be. Fel kellett készülnöm a télre. Szedtem a Csíkból a halat, fészekből a madártojást. A juhászok rendszeresen szállították a kenyeret, a sót, a tiszta alsóneműt. A feleségem óvatosságból egyszer se látogatott meg.

Ötvenháromban tértem be a faluba. Azt beszéltek akkor, hogy már minden elévült, ami volt. Az én bűnöm is. Az én bűnöm meg csak annyi volt, hogy negyvenhétben nem termett a földem annyit, amennyit ők a papirosra írtak. Ezért két évet szabtak ki rám, ötévi bujdosás lett belőle. Ma se bánom.

Mert én ott a nádasban, a békák, siklók meg a vízimadarak közt rátaláltam valamire, amit máshol aztán hiába kerestem. Rátaláltam a békére és a nyugalomra. Ötvenháromban nem is találtam a helyemet bent a faluban, csakhamar visszaköltöztem a vízi világba. Hoztam magammal egy öreg szamarat; a földet a faluban mind eladtam, egy holdat vettem itt a nádas közelében. A csacsi nemsokára kimúlt, ott temettem el a kunyhó végében. Vettem egy másikat, egy fiatalat; olyan volt az, mint egy fundamentom, építeni lehetett rá.

Németh István: Sziget

Csalogattak vissza a faluba, de én csak nevettem rajtuk. Egyszer egy egész deputáció jött ki értem. A deputációt az az ember vezette, aki annak idején a beszolgáltatást intézte nálunk, épp az, aki negyvenhétben a papirosra többet írt föl, mint amennyit a földem termett. Az, akinek tulajdonképpen a nyugalمامat köszönhetem. Most ő könyörgött a legjobban, hogy térjek végre észhez, költözzek be a faluba. Ekkor mélyen a szemébe néztem, és azt mondtam neki: „De ha nekem így a jó, és nem akarok többé visszamenni a faluba, rendőrökkel vitetsz oda vissza?” Kifolyt a vér az arcából, elhalványodott, láttam, hogy megröstellte magát. Hogy megszégyenítettem. Pedig isten látja lelkemet, nem akartam.

NÉMETH ISTVÁN

Egy másik pokol

Télynovella

Vittem két nagy mellemet, fogtam, emeltem, tartottam a tenyeremben, mert fájt, mert nem volt kifakadva, így vittem, velem szemben meg jöttek a kozákok, jöttek lóháton, jaj, Ilon, ha ezek végigmennek rajtad! A szegedi országúton, Drea alatt voltunk egy tanyán, ott még Johann is velünk volt, senki se mondta nekünk, hogy menekülni, de hova is menekülhettünk volna, béresek voltunk, még a gazda se mondta, hogy szedelőzködjetek, menjetek, fussatok, mert a nyakunkon az orosz, még a gazda se mondta, pedig ő is sváb volt, de úgy gondolhatta, ha mi maradunk, megőrizzük neki a tanyát, mert fölbolydult ugyan a fél Szekics, mégis mindenki azt hangoztatta, hogy ha most el is megyünk, hamarosan visszatérünk, mert Hitler kezében már készen áll a csodafegyver. No, mi nem sokat törődtünk Hitlerrel meg a politikával, nem is értettünk hozzá, nem volt nekünk időnk politizálni, hanem, amikor Mihály-napkor a Bekker Fülöp tanyájára kerültünk, közel a szenttamási határhoz, hát akkor történt, hogy amikor a piacról megyek vissza a tanyára: nincs Johann. Jön az ispán, ő is mondja, hogy Johannt elvitték. Ekkor már volt egy kisfiam meg a jányom. Mihály-napkor este fél kilenckor. November huszonötödikén? Pedig akkor már bent voltak a kozákok. A Johannt még a németek vonultatták be. Igen. Mert úgy volt, hogy egy évre rá kaptam a hírt, szeptember tizennyolcadikán, sose felejttem el, erre pontosan emlékszem, arra, hogy szeptember tizennyolcadika volt, mert egy napra rá, szeptember tizenkilencedikén meghalt a kisfiam, előző nap sirattam el az uramat, őt még el se sirathattam, másnap meghalt a kisfiam hastífuszban, huszadikán eltemettük, mi csináltuk neki a koporsót, felszaggattuk a góré deszkáját, abból, alighogy hazaértem a temetésről, a kisjányom halt meg, frászt kapott, ő meg szeptember huszonegyedikén lett eltemetve.

No, ott hagytam abba, hogy vittem a mellemet, most is szúrást érzek, ha rágondolok, akkorára duzzadt a mellem, mint egy szakajtó, szerencsémre a kozákok nem hempergettek meg ezzel a nagy, dagadt mellemmel, pedig láthatták, ahogy a két tenyeremben cipelem a két nagy túrós zacskót, láthatták, mert még röhögtek is rajtam, ki-nevettek, de nem tepertek le, nem tepertek maguk alá, kiértem a tanyára, egy csurom víz voltam, rögtön hagymát a bögre alá, megsütöttem, hogy ez majd kifakasztja, megindítja belőle a tejet. A sült hagymát előbb az arcomon próbáltam ki. Jó. Kibírom. Kati, szóltam a jányomnak, te fogd a tikret, kendőt az ölembe, hogy ha megindulna a tej

vagy a genny, arra folyjon. A Kati a mellem alá tartotta a tikret, hogy lássam, hova szúrjam a tűt. Ezt a lámpánál megtüzesítettem. Egymás után háromszor beleszúrtam. Az ölembe terített kendő tele lett gennyel. Mert ez feszítette, ezzel volt tele, ettől fáj oly nagyon, a gennytől, nem attól, hogy nem indult meg a tejem.

Csak hogy ezt most meg is kéne gyógyítani! Szerencsére volt otthon cinkvajszom, ezt kevertem össze disznózsírral, fehér hab lett belőle, ezzel kenegtettem, gyógyítottam. Mert nem volt nekem nagy iskolám, az én iskolám öreganyám volt, mindig őtánna mentem, így használt is a cinkvajszos kenőcs.

Már itt voltak a partizánok is. Azelőtt, mielőtt ideérkeztek volna a kozákok, egyet se láttam belőlük, pedig suttogták, hogy tele van velük a határ, ott bujkálnak a kukoricásokban, de mifelénk egy se bujkált, a tanyáról hetente bejártam Szekicsre a piacra, soha eggyel se találkoztam, mégis féltem, mindig attól rettegetem, hogy kilép egy a kukoricásból, és elébem áll. Most már csakugyan itt voltak. Leginkább este állítottak be a tanyára. Néha öten is egyszerre. Lóháton jártak. Sússek nekik sonkát. Sússek nekik kenyeret. Hát a kenyérsütés nemcsak annyiból áll. Mondom nekik, itt a kenyér, tegnap sütöttem, nem, ők megvárják a frisset. Ott ültek éjfélig. Ez mind az enyém? – kérdezték. Nem, a gazdáé; én itt csak cseléd vagyok. Hol az urad? Elvitték. Kik vitték el? Elvitték katonának. A mieink? Elvitték még az ősszel. Ugye te sváb asszony vagy? Én egy szegény cseléd vagyok. De ugye, sváb? Az. Az urad is az volt? Nagyot dobbant a szívem. Tán csak nem fogták el, és ölték meg? Az, mondtam. A gazdád is az volt? Ez itt minden az övé – mondtam. Volt, nevettek, csak volt. Így diskuráltak velem.

A tanya akkor még tele volt jószággal. Én meg egyedül a gyerekekkel. Nappal a jószág körül, éjjelenként meg sütöttem-főztem a kósza partizánoknak. Mert mindig a tanyákon kószáltak. Lóháton. Már nem is tudtak mást, mindig csak azt, hogy sússek nekik sonkát, sússek kenyeret. Nekünk magunknak külön kenyeret már nem is sütöttem. Ettük a maradékot. Amikor besonkáztak, hozsam a bort. Azt nem adhatok, az bent van a faluban a gazdánál. Nem tudtam még akkor, hogy már se gazda, se bor.

Megmondom őszintén: féltem egyedül azon a nagy bolond tanyán! Már újév után voltunk: én itt nem maradok, tovább itt nem maradok. Bementem Szekicsre, megkerestem az öreg, szürke lovas bácsit, meg is találtam, a lova is megvolt még, mert olyan gebe volt szegény, hogy nem kellett a kozákoknak. Kifelé már kocsin, majd megfagyattam, de örültem, hogy megszabadulok a tanyáról. Fölpakoltuk a kis szegénységünket, és a kendergyárnál leereszkedtünk a faluba.

A Baron Stadban még megvolt a házunk. Az volt az egyetlen vagyionunk. Már az se sokáig. A Baron Stad, a mi nyelvünkön Paron Stad Szekics és Hegyes között, a két falut elválasztó domb alatt volt egy mesterséges szakadékban, ahonnan valamikor házépítéshez elhordták a hegyoldalt. A szakadékot magába foglaló földterület állítólag

egy báróé volt, innen ennek a későbbi kis településnek a neve. A romjai még ma is láthatók. Tudom, mert tavalyelőtt Szabadkára utaztam, és bizony elszomorult a szívem, amikor a busz elsuhant az egykori fészünk felett. Mindenre tisztán emlékszem, pedig már több mint ötven éve... A mi házunk a sorban a hetedik volt, Oster Boris és Sára Jakab bácsi háza között. Jakab bácsi kőműves, a negyedik szomszédunk, a hegyesi Matyi bácsi sintér, a Guttwein meg napszámos volt. A Klemannéknak kocsmájuk volt, de galambokat is tartottak. Ott laktak még a Mollerék, a Labersperger család meg a Fülöpék. Az utcácska túloldalán egy oldalháznál két öreg. Ez volt a Paron Stad. Mi leginkább tanyán éltünk, mert péresek voltunk, de saját házunk volt Paron Stadban.

Behozott bennünket a szürke gebe, a házunk még megvolt, de itt már se sonka, se liszt, pedig már negyedmagammal voltam, mert akkor már megszületett a harmadik gyerekem, Ilonka. Volt Szekics mellett egy dobrovoljac falu, amikor bejöttek a kozákok, egy odavalósi fiatalember lett Lovćenacón a főnök, persze akkor még nem Lovćenacón hívták Szekicset, csak azután, hogy megérkeztek a góracok, a telepések. Most még ez a fiatalember intézett mindent. Bementem hozzá az irodába, mert hallottam, hogy nála lehet íratni lisztet, krumplit, hát én is bementem. Elmondtam neki, hogy itt vagyok a gyerekekkel betevő falat nélkül, meghallgatott, kikérdezett, még azt is megkérdezte, hol van az uram, szóval mindent elmondtam neki, de jószívű fiatalember volt, mert azt mondta, jöjjenek vissza dragaccsal, kaptam lisztet, krumplit, cukrot, még egy üveg mézet is. Ez volt áprilisban, negyvenötben. Hány éve is? Istenem, hogy múlik az idő...

Aztán történt, hogy az otthon maradt nőket és férfiakat összeszedték, mindenkit, aki nem menekült el. Nem is kellett őket összeszedni, mert kihirdették, hogy tizennyolc és harmincöt közötti minden nő és tizennyolc meg negyvenöt közötti minden férfi jelenjen meg a tetthelyen, hát én is ott szorongtam a sorban, mert állandó rettegésben éltünk, akkor jött az a dobrovoljac fiatalember, és igen nyersen azt mondta, hogy akinek odahaza kicsije van, az tűnjön el. Így maradtam otthon a három gyerekkel. De nem sokáig. Mert jött egy másik parancs, oszt mindnyájunkat behajtottak a lágerbe. A falut két részre osztották. Egyik fele láger lett, a másik felében ott maradtak az üres házak. A Paron Stadot is kiürítették.

Volt otthon egy nagy, nyolcvankilós csalánszánkunk, telegyömösöltem a rongyainkkal, Ilonka vesszőkocsiját is megpakoltam, és búcsút vettem a házunktól, nem gondoltam, hogy örökre. Zuhogott az eső. A himi-humival megtömött csalánszánk a hátamon, a kicsi jányom a babakocsiban, a nagyobbik lánykám előttem, a fiacskám a szoknyámba kapaszkodva. Egy partizán kísért bennünket. A nagyobbik lányom, a Kati, aki előttem kocogott, ki-kifutott a kocsiót közepére, a partizán rászólt, vagyis nekem mondta: azt a kislányt még elüti valami! Nagyon el voltam keseredve, az volt rá a válaszom: úgyis meg kell halni mindnyájunknak. A katona erre méregbe gurult: megkapják, amit megérdemelnek!

Hát megkaptuk! Ha Hegyes felől közelítjük meg a falut, akkor a jobb felőli részében rendezték be a lágert. Egymás hegyén-hátán laktunk. Mert nemcsak a szekicsieket terelték ott össze, abban a szobasarokban, ahol nekünk jutott hely, volt velünk egy torzsai asszony is, a Kati néni. Bementettem magammal a vekkert, odaállítottam az ablakpárkányra. Egyszer megállt. Azt mondja Kati néni: téged itt, Helén, nagy nyomorúság ér. Ha nem lettünk volna abban a helyzetben, amiben voltunk, elnevettem volna magam: kell ennél még nagyobb nyomorúság? Nem elég az, amiben vagyunk? Bizony nem. Később megtudtam, hogy szeptember tizennyolcadikán Oroszországban meghalt az uram, az épp arra a napra esett, amikor a vekker megállt. Ugyanaznap meghalt a kisfiam, nemsokára eltemettem a kislányom.

Még együtt voltunk mind a négyen, amikor ha enni akartunk, lopni kellett. Krumpelit loptam. Abroszért zsírt cseréltem. Ki-kiszökdöstünk a lágerból. Volt egy kevés elrejtett pénzem, kint a kisboltban paradicsomot, dinnyét vettem a gyerekeknek. Ha a boltos észrevette, hogy mi is befurakodtunk a boltjába, elkiáltotta magát: „Lógerosok, kifelél!” Én az ajtó mögé húzódtam, és újra megpróbáltam: hátha sikerül vennem egy fél kiló paradicsomot. Nem állíthatok a gyerekek elé üres kézzel. De ki kellett még fundálni, hogy is szökök vissza a lágérba ép bőrrel.

Aztán az izomtífuszosokat átszállították a gákovai lágérba. Minket meg áttettek a nagyutca másik oldalára, valami olyasmit kezdtek suttogni, hogy a lágert fölszámolják, eltüntetik a világ szeme elől. Akkor már csak ketten maradtunk a kisjányommal. Huszonöten szorongtunk egy szobában. Azt mondtam a kisjányomnak: anyuka mond neked valamit. Jól figyelj, kicsi kincsem. Megmagyaráztam neki, hogy itt a szomszéd faluban, Feketicsen, a zsidó temető mellett él egy nagynéném, az ura bunyevác volt, így őt megkímélték, nem bántották. Ha téged ezek a rokonok befogadnak, ne sírjál, mert anya jön érted, ahogy innen kiszabadul, jön érted. Jó. Megértette. Ha megértette.

De hogy szöktessem innen ki? Hogy szökjünk meg? Én már valahogy beletanultam a ki-be való bujkálásba, de most a kislánnyal? És ha épp ennek a szökésnek lesz az áldozata? Soha meg nem bocsátanám magamnak.

Pénteki nap volt, sose felejttem el, péntek éjjel, szuroksötét éjszaka. Hogy jutotunk át Feketicsre, nem tudom. Elfelejtettem, mint egy rossz álmot. Csak arra emlékszem, hogy ott lapultunk a sógoroméék háza előtt. A kutyaik, ha kiszabadulnak, szétzednek bennünket. De amikor elindultunk, el voltam szánva mindenre.

Én többé a lágérba vissza nem megyek! Ott volt a sógoroméék kertje végében a zsidó temető. Beláttam, hogy náluk nem rejtőzködhettek. Azt mondta a sógorom, van a temetőben egy üres kripta, ott meghúzódhatunk. Oda hordtak le inni- meg ennivalót. Egyszer, hülye fejjel, fölmentem hozzájuk, a sógorom anyja magyar volt ugyan, de az ura szerb vagy bunyevác, följelentett. Szerencsére az öregasszony nem tudott a rejtek-

helyünkről. Mert jöttek, kerestek, a sógoromat megszorongatták, azzal védekezett, hogy benéztünk hozzájuk, de hogy hova mentünk, nem tudja. „Nekem azt mondták, hogy kiszabadultak a lágerből.”

Kitalálták, hogy holtta nyilvánítanak. A Hartmann doktor úrral el is intézték, most már hivatalosan is halott voltam, az voltam, csakugyan az voltam már, élő halott.

Még ezután is vagy jó hónapig bújtattak, a kriptából átköltöztettek bennünket a halottasház fészerebe, a gyászkocsi aljában volt egy akkora hely, hogy ketten meghúzódhatunk benne. Egész nap bent rejtőztünk, mintha egy koporsóban lettünk volna, sötét volt, csak a réseken szűrődött be egy kis világosság. Csak éjszakánként mertünk előbújni.

Ekkortájt járt a sógoromékhöz egy Ruzsicskáné nevű asszony, mindenki tudta róla a faluban, hogy kommandálással foglalkozik, de olyan ügyesen, hogy elmegetett volna, ahogy ma mondják, házasságközvetítőnek. Valójában az is volt. Csakhogy ő ezért a munkáért nem kért pénzt, szívességből csinálta, akkora kedvvel és élvezettel, hogy ha rábízzák, összeházasította volna a fél világot.

Megpendítette nekem egyszer a sógor ezt a Ruzsicskánét. Nem bánom, találjon valakit, bárkit, hozzámegegyek a kisördöghöz is, csak megszabaduljak végre ebből a pokolból, a kriptában való bujkálásból, a gyászkocsi ládjából, az örökös rettegéstől. Miért ver engem az Isten? Mit vétettem? De amikor így sóhajtoztam, mindig eszembe jutottak azok, akik még mindig bent sínylődtek a légerekben, hát azokat mért veri az Isten? Nem láttam én akkor még semmit a világból, nem láttam túl a dreai határnál, csak azt láttam, hogy ez a Szekics többé már nem az, ami volt. Poklot csináltak belőle. Ha létezik, ilyen lehet a pokol tornáca. „Ezt ti kerestétek magatoknak, hát megkaptátok, élveztétek! – így beszéltek a részeg lágerőrök. – Megérdemlitek a sorsotokat!” Egyszer az egyik őr minden ok nélkül belém rúgott, ültem a ház lépcsőjén, ölemben a kislánnyal, jött föl az őr a lépcsőn, és belém rúgott: „Rohadt fasiszták!” Amikor ide betereltek bennünket, akkor hallottam életemben először ezt a szót. Nem tudtam, mit akarnak ezzel mondani, de akkora gyűlölettel mondták, hogy első hallásra megdermedtem tőle. „Mi bűnhődünk meg Hitler gonosztetteiért” – suttozták a lágerosok, akik tudhatták, kik azok a fasiszták, mert akadtak közöttünk tanult emberek is, akik messzebb láttak Drea határánál, mégse menekültek el akkor, amikor még el lehetett menekülni. Emlékszem, az uramat megkérdezte egyszer a szomszédunk, egy magyar béres, a nevét már elfelejtettem: „Johann, ti nem mentek? Már a fél Szekics fölkerelkedett! Tele vannak az országutak menekülő bánáti svábokkal. Ti nem mentek?” Az uram csak annyit mondott: „Hová mennénk? És minek? Jöhetnek ide akárkik, béresre mindig szükség lesz.” Még a Bekker Fülöp szavából is úgy vettem ki, mintha még örülne is, hogy mi maradunk; biztos arra gondolhatott, legalább lesz valaki, aki megőrzi a gazdaságot, a tanyát, meg mindent, amit itt hagyott. Nem maradt abból egy

tű sem. Akik idejöttek, mindent széthúztak, a parádés tisztaszobák parkettáját fölszaggatták, és azzal fűtöttek, még a templomunkat is leromboltatták, egy itt ragadt szekicsi sváb kőművest bíztak meg vele. Amikor ennek híre ment Németországban, azt üzenték a kőművesnek az elmenekült szekicsiek, hogy ki ne merje tenni a lábát Németbe, mert agyonverik. Nem tudom, mi lett a sorsa... De nemcsak a templomunkat rombolták le, később a temetőnket is; ha Szekicsen átutaztam, mindig megsíratam. Ott volt a temető a Paron Stad alatt, csak át kellett menni a Nemzetközi úton. Nagyon szép temető volt, a domb lejtőjén. Ma gabonaraktár van a helyén, vagy malom, nem is szeretek rá gondolni.

Voltak a lágerőrök között olyan partizánok is, akik tudtak németül vagy magyarul. Az egyik, ha meglátott, mindig ezzel macerált: „Ez a por egy nagyon jó por!” Így mondta, svábosan. Ha nagyon mérges volt, mindig így kiabált: „Passza meg a kurfa Szűriszten!” Ha elment mellettem, csak úgy odavetette: „Stikt!” Sajnos, mi már a saját bűzünket sem éreztük... De volt köztük egy, aki, ha nem látta senki, a kislányom markáiba savanyúcukrot nyomott. Volt ott mindenféle szerzet. Meg annyi tetyű, hogy a falakat is ellepték.

... Hát megpendíti nekem egyszer a sógor azt a Ruzsicskánét. El tudná intézni, hogy férjhez adjon. Nem kellene többé bujkálnotok. De hogyan? Mert én már nem is vagyok a világon, élő halott vagyok, annál is több: holtá vagyok nyilvánítva. Ne törődj vele, Ruzsicskáné nagyon ügyes asszony, bízd csak rá. No és ki az az illető? Erre rettenetes dühbe gurult a sógor: hát neked az az első, hogy ki az az illető? Nem mindegy, hogy süket, sánta vagy púpos, csak ha végre megszabadít a gyászkocsiládájából? Különböben se nem süket, se nem sánta, még púpja sincs; ha akarod tudni, egy jó kiállítású, hozzád való férfi, egy özvegyember, akinek két mestersége is van. Ne sokat spekulálj!

Április huszonhatodikán indultunk el, este, éccaka. Épp most lesz, egy hét múlva, ötvenkét esztendeje. Megyünk, megyünk, de az út csak nem akar elfogni a lábunk alól. Istenem, hova vezet bennünket ez az ember? Pokolsötét. Hallom a hangját, de semmit se látok. Olyan sötét volt, hogy neki lehetett volna támaszkodni. Még a halottaskocsiládájába is beszűrődött egy kis világosság, most semmit se látni, még a házakat se, amik mellett elhaladunk. Mégkérdzem az embert: van otthon valakije? Azt mondja, az édesanyám. Addig-addig, hogy végre odaértünk. Bent ég a lámpa. Majd elsírtam magam. Istenem, mióta nem láttam ilyet: barátságos szoba, az asztalon lámpa: „Jó estét, édesanyám, hoztam magamnak egy sváb menyecskét!” Ezt olyan boldogan mondta, hogy azt gondoltam, most ébrednek fel, vége a gyönyörű álomnak. Nem bírtam tovább tartani a könnyeimet. „Rendben van, fiam, ha neked jó, legyen úgy” – mondta az asszony, aztán fölállt az asztaltól, és odajött hozzám: „Hogy hívnak?” – kérdezte. „Ilon” – mondtam. „És a kislányt?” „Mondd meg szépen a nevedet a néninek”

– biztattam szegénykémet, aki jobban meg lehetett illetődve, mint én. „Ilonka”... „Nahát – mondta a néni, és még a tenyerét is összecsapta meglepetésében –, itt mindenki Ilon és Ilonka?! A fiam első felesége is Ilon volt.”

Attól fogva én csak a határt láttam, mindennap a határt jártam; Feketicsen a Herjaskában laktunk, onnan jártam ki a földekre dolgozni. Azt kérdezte egyszer az unokavejem, hogy bírtam ki negyvenegy évig az öreg mellett. Kibírtam, mondtam, mert jó ember volt, igaz, szeretett parancsolgatni. Ő szabadított ki a pokolból. Azt nem nagyon kérdezte senki, hogy bírtam ki ott azt az örökkévalóságnak tűnő másfél esztendő. Igaz, sokáig nem is volt szabad arról beszélni. Még odahaza se. Tudom, jöttek az összeírók. A háború utáni legelső népszámlálást sose felejttem el. Mihozzánk egy hölgy jött. Úgy beszélt magyarul, mint maga vagy én. Csak úgy pattogtak belőle a kérdések.

- A neve?
- Németh Mátyásné – mondtam.
- A lánykori neve?
- Opp – szaladt ki a számon.
- Opp vagy Oppá? – nevetett föl a hölgy.
- Opp. Csak Opp.
- Vallása?

Nagyot dobbant a szívem. Most nem mondhatom a valót, nem mondhatom, hogy evangélikus. A hölgy megismételte a kérdést:

- Vallása?
- Római katolikus.
- Nemzetisége?
- Matyar.

Mert akkor még nagyon svábosan beszéltem magyarul. A hölgy ebből mindent sejtethetett, ha volt füle hozzá. Nem a szégyen miatt tagadtuk meg önmagunkat, hanem mert féltünk. Aztán meg ezt szégyelltük, hogy annyira féltünk. Ilyen világ volt.

*

(Aztán vége lett mindennek. Opp Heléna egy kora őszi reggelen, jóllehet a végét járta, szokatlan frissességgel ébredt. Betegágyából, amit már hetek óta nyomott, ezekkel a szavakkal fordult a lányához:

- Ilonkám, fésülj meg.
  - Mi jut eszébe, édesanyám?!
  - Fésülj meg. Láthatod, hogy összekócolta a hajamat az ördög. Nem mehetek így az Úr színe elé. Pedig már nagyon vár.
- Ez volt az utolsó szava.)

CSÁTH GÉZA

A varázsló kertje

A pályaudvar kapuján két magas termetű, nyúlánk fiatalember lépett ki az állomás előtti térre. A következő pillanatban megismertem őket.

– A Vass fiúk!

Együtt mentünk be a városba. Az enyhe júniusi délutánban valami nagyon kedves érzés volt az. A gimnáziumban elválhatatlanok voltunk. Érettségi óta – négy esztendeje – nem láttam őket. Külföldön tanultak. Nagyon megörültek a találkozásnak.

Az arcuk még nem férfiasodott meg végképp. Finom orrukon, a mozgékony, okos szemükön a későn érő, intelligens emberfajta karaktere. Modorukban ugyanaz a világias szívesség és kedvesség, amely annyira szokatlan volt a gimnáziumban, s mégis mindenkinek tetszett.

Gyalogolva haladtunk végig a főutcán és a főtéren. Siettek. Két óra múlva tovább kellett utazniok.

– Tulajdonképpen csak a varázsló kertjét jöttünk megnézni – szolt az idősebb Vass fiú.

– A varázsló kertjét? Hol van az? – kérdeztem.

– Igaz, te ezt nem tudod. Persze, akkor nem mondtuk el senkinek a dolgot. Majd meglátod, eljössz velünk, ugye? Nincs messze...

A főtéren felől a templomnak tartottunk. Végighaladtunk a parkon. Az öreg gimnáziumi hittanárunk ott ült a rendes padján, egy könyv olvasásába merülve. Köszöntünk neki. Barátságosan integetett. Azután megkerültük a templomot. A fiúk egy vak utcába vezettek, amelyről eddig semmit sem tudtam. Az utca szűk volt, és körülbelül kétszáz lépés hosszú. Sajátságos! – ilyen házakat, mint itt, sohase láttam a városban. Alacsonyok és kezdetlegesek voltak, de vagy az ablakok hajlásában, vagy a kapuk faragásában és formájában volt valami ósdi. Az utcán padokon és székeken öreg emberek és bánatos arcú, sápadt asszonyok ültek, apró lányok söpörték és öntözték a földet. Koszikeréknek nyoma se látszott.

Az utolsó ház előtt állapotunk meg. Azaz – tulajdonképpen ház nem is látszott, csak kerítés. Festetlen, magas fakerítés; olyan sűrű, hogy a kezét rajta bedugni nem lehetett, és egészen közel kellett hajolni, hogy az ember megláthassa, mi van mögötte.

Kábító virágillat csapott meg. A kerítés megett kert volt; nem nagyobb, mint egy kis szoba. A talaja körülbelül a derekunk magasságáig fel volt töltve. És tele az egész kert virággal.

Sajátos növényvilág tenyésztett itt. Hosszú szárú, kürt-alakú virágok, amelyek szirmai mintha fekete bársonyból volnának. A sarokban liliombokor, óriási kelyhű fehér liliomokkal megrakodva. Mindenütt elszórva alacsony, vékony szárú fehér virágok, amelyeknek egy szirma, csak egy szirma, gyenge piros színű volt. Úgy tetszett, hogy ezek bocsájtják azt az ismeretlen, édes illatot, amelyet szagolva az ember azt hiszi, elakad a lélegzete. A kert közepén egy csomó bíborpiros, kövér virág terpeszkedett. Húsos, selymes fényű szirmaik hosszan lógtak le egészen a magasra nőtt, haragoszöld színű fűbe. Mint egy kaleidoszkóp, úgy hatott ez a kis csodakert. Közvetlenül előttem a nőszirmo lila virágai nyíltak. Százféle virágillat tevődött össze a bódító szagában, s a szivárvány minden színét megtalálhattad a virágok színében.

A kert végében, a kerítéssel szemben egy kis ház gubbaszkodott. Zöld zsalus két ablaka mindjárt a földszint magasságára nyílt. Ajtót nem lehetett látni. A háztető az ablakok felett mindjárt összehajlott. Nagy padlásnak kellett ott lenni. Közvetlenül az ablakok előtt kék szegfűket fedeztem fel. Vagy négy percre némán bámultuk ezt a tíz négyszögméternyi kis csodabirodalmat.

– Látod, ez a varázsló kertje – mondotta a fiatalabb Vass.

– És ott a házban lakik a varázsló – folytatta a másik.

– És ott laknak a rablók is.

– Kicsodák? – kérdeztem.

– A rablók, a varázsló tanítványai és rabszolgái.

– Ők kimennek rabolni a városba. Ilyenkor mennek ki, föld alatti utakon. A templompadláson bukkannak föl, és a toronykötélen ereszkednek le. Barna köpenyük alatt egy kis olajlámpát rejtegetnek, és övükre akasztva álarcot, töröket, pisztolyokat visznek.

– Csendesen lopóznak be a házakba, vagy az ablakokon másznak be. Kis csákánnyakkal pár pillanat alatt felkapaszkodnak az emeletes házak szobáinak nyitva hagyott, sötét ablakain.

– És azután gyorsan a szekrényekbe bújnak.

– Senki, aki a házban lakik, észre nem veszi őket, és akkor már elhelyezkednek a ruhák és skatulyák között. Meggyújtják kis lámpásaikat, és nesztelenül várnak.

– Várnak, még mindenki le nem fekszik, és akkor kibújnak, végigjárják a szobákat, feltörrik a zárat, levágják a gyerekek fejét, és töröket otthagyják az apák szívében.

– És elviszik a kincseiket a varázslónak.

Mintha valami elfeledett, régi verset mondott volna fel a két fiú, úgy mondták el a varázsló barlangjának titkait. Ezalatt folyton néztük a kertet.

– Elképzeled most, mi van ott benn? – kérdezte a fiatalabb Vass.

A bátyja felelt helyettem:

– Itt, a zsalus ablak megett van a rablók hálószobája. Alacsony, vakolt odú. A falon egy lámpás pislog, és jobbra-balra hat-hat szalmazsák a földön. Az egyik oldalon hat rabló alszik, összekuporodva; az arcukat se látni.

– A másik oldalon üres a hat ágy.

– A rablók már a föld alatti utukon elindultak véres munkájukra.

– Amikor fölébrednek, négykézláb másznak ki a szobából, mert az alacsony helyen fölállni lehetetlen.

– A varázsló akkor enni ad nekik. Gonosz, fekete szemével mintha azt mondaná: egyetek, és hozzatok nekem sok kincset, aranyat, ezüstöt.

– A rablók friss békákat és gyíkokat esznek, továbbá több éves cserebogarakat kapnak csemegéül, amelyek, mint befőttek, üvegekben állanak a varázsló kamrájában.

– Azután menniök kell. A varázsló pedig meggyújtja a lámpását, mely egy koponyában van elhelyezve, és virraszt a szobájában. Olvas, őrködik. Nehogy baj érje a rablókat.

– Nehogy felébredjenek a kutyák vagy a gyerekek.

– És mikor keleten szürkülni kezd már az ég, akkor idejön: lefekszik a kertbe.

– És akkor minden virág leánnnyá változik. Ő pedig hempereg a virágok között...

– Míg csak haza nem jönnek a rablók, és akkor átveszi a zsákmányt, elrakja a föld alatti raktáraiba, és aludni térnek mindannyian. És egész estig csendes, kihalt a ház.

– A szomszédok közül senki se tudja, hogy ki lakik itt...

Néhány percig szótlánul néztük a varázsló kertjét; akkor az egyik Vass fiú hirtelen megnézte az óráját.

– Huszonöt perc múlva indul a vonatunk – mondotta, és könnyen sóhajtott.

– Mennünk kell – mondta a másik.

A keleti égen már látszottak a csillagok. Az utcában csend volt, mint a temetőben; sehol egy élő lélek kívülünk.

Visszaindultunk. Szótlánul haladtunk a templomig. A két Vass fiú elmélázva nézett maga elé. Megkerültük a parkot. A kútnál három szolgálólány húzta a vizet. Jókedvűen nevettek, csinosak voltak. A két fiú rájuk nevetett.

A varázsló virágainak nyomasztó illata lassanként elszállt a mellükről. Egy bérkocsi haladt arra. Füttyentettek. Mosolyogva búcsúztak, és könnyedén szöktek fel a kocsira. A kocsis a lovak közé csapott. És elrobogtak a villámfényes főutca felé.

SZATHMÁRI ISTVÁN

A kertész és a csók

Megy a két kertész az utcán, a Diószegin, zöld overallban, zsebre tett kézzel, megy, vonul, akárha ez valami programféle volna, ez az egész, és hát az is, az is lehet, persze, igen, mert hirtelen a Bácskai felé veszik az irányt, és már csak át kell menni a széles úton, megy a két kertész, halad, és én rájuk gondolok, az egyik csupa szőr, még az orra is olyan, a másik kerekfejű, majdnem kopasz, alacsony, tömzsi, nyitja a két kertész a Bácskai ajtaját, és belép a füstbe, meg mindenféle másba, tévé hangja, játékgép zúgása, és emberi láрма, ez az, mondja a szőrös a másiknak, ez az haver, és korszóból isszák a fröccsöt, mert így talán jobban esik, igen, bepárasodik a szemüveg, folytatja a szőrös, be-be nagyon, és kortyol újból a citromszínű borból, alumínium tálcába nyomja a csikkét, a falon ócska nyomatok lógnak, a végében állandóan folyik a víz, a sarki asztalnál örökké ülnek, és csapos fehér arca sohase rezdül. A Bácskai, mondja a másik, és iszik ő is megint a borból, és kifelé néz a maszatos, mocskos üvegen, a kert felé, amely fáinak most csak a koronája látszik, meg az a pár korai felhő, így reggel, hogy tétovázna fönt a halvány, sápadt kék égen, hogy utána már harsabbak, erőteljesebbek legyenek, igen, mint ők, a kertészek, a két haver, a Bácskaiban, még egy kicsit, mondja a másik, a kerekfejű, és áll a söntéshez nagyon, és látja a szemben függő repedt tükörből ő is a helyet, ahová mennek majd innen, és ahonnan jöttek is, persze, így, zöld overallban, zsebre tett kézzel, a kert, a kert, mely álma volt egykoron. Mert olvasott ő mindenféle dolgot gyerekkorában, hercegnők, dámák, sudár ifjak, kastélyok, sziklák meg rémületes, nyirkos barlangok, denevérek és rézbőrű férfiak, szerencsen nők, kínai selymesek a fal, a nagy fal mentén, mellett, és hosszú karavánok a sivatagban. És ő szeretett hozzájuk tenni, szerette továbbvinni, továbbpergetni ezeket, lenni minden és mindenki egyszerre, és változtatott arcot, színt és nemet ábrándjaiban, és érezte, tudta, ha akarja, minden, de minden megtörténhetik. És mesélt erről az anyjának, de ő csak döbbsent, megdöbbsent ezen, az élet más, mondta kis idő múlva a zavart szemű asszony, másmilyen, kisleány, és remegő kezét a kötényébe dugta. Abba a köténybe, amit ő is felpróbált néha, mert azt hitte a kertész kicsiny korában, azt hitte, mindent lehet. És járta a határt a társaival, barna földeket, zöld kukoricásokat cserkésztek be örömmel, meg akácost, fenyvest, ahol tobozokat gyűjtöttek, amelyek olyan szépen égtek, pattogtak, ha tüzet raktak a tisztáson. Tábortüzet.

Egyszer vihar érte őket a túlevelű fák alatt, és akkor megfogadta, jó lesz, csakis az. És utána, ha tehetné, a természetben volt, sokszor egyedül is, nem számított ez. A szü-

lei néha a hegyekbe vitték, vagy a kék színű tavakhoz, de az anyja továbbra is makacsul ragaszkodott ahhoz, amit ő életnek nevezett. Mert csak ez van, mondta, mondogatta remegő, reszkető kezét kötényébe dugva. Mintha e kötény nélkül nem ment volna semmi. Ez az egész. Ez az ő igazi élete. És a fiú nem mondott ellent. Nem volt miért. Mert ő már birtokolta azt, ami csak az övé, az övé lehetett. Egymás után falta a könyveket, a gyönyörű történetek fő és mellékszereplője lett, volt pálcája, kalapja, repülő köpenye, kék szemű kedvese, kalácsból épült csoda-csodaháza, itala, étele, és egyszer csak megtorpant a Varázsló kertjénél. Pontosabban elállt a lélegzete egy tünde időre, hogy utána erős szívdobogása legyen. Tudom, mert mesélte nekem a kertész, mesélte a Bácskaiban, mert azt hitte, értem ezt, igen, mindenképp jobban, és azt hiszem, egy kicsit igaza is volt. És olvasta a Varázsló kertjét, habzsolta, tömte magába, de nem tudott betelni vele, a homloka gyöngyözött, a torka kiszáradt az örömtől, a kéjes izgalomtól, hogy van, megvan ez neki. És éjszakánként mászkált a csodaszép virágok között, hempergett a hatalmas fűben, de ha kellett, erős és vad is tudott lenni, ott, az álmaiban, mert ez is benne volt, igen, amit ő boldogságnak, gyönyörnek nevezett. És elhátározta, neki is lesz kertje, virága, szolgálja, mert így kell ennek lenni. És nőtt gyorsan, és hasonlóképpen nőtt benne a vágy is, hogy meglegyen mindez. Anyját, apját már rég maga után tudta, sok helyen megfordult, és kertésznek tanult. Nem olvasott már, csak azt az egy történetet hajtogatta, a b á c s k a i történetét, ha úgy érezte, most muszáj. És csodák vannak. Mindig is voltak, mesélte nekem a kertész, a kerekfejű, tömzsi, overrallos kertész, zsebre dugott kézzel a Bácskaiban. A Nagyvárad téren mászkált, mikor mintegy revelációként megpillantotta a gyönyörű Orczy-kertet és vele szemben a Bácskait, ezt a füstös, kormos, italozó helyet, ezt a handabandázó, lármás, részeges világot, ahová mi is jártunk focizás után. Mert a kertész már az első pillanatban tudta, neki innen elmennie nem szabad. Pár nap múlva már a kertben dolgozott, fűvet, virágokat gondozott, etette az apró tavacska kacsáit, lehullott gallyakat szedett fel a földről, és ha az ideje engedte, hosszasan bámulta, elbámulta az eget. Ilyenkor olyan, mintha repülnék, mondta. És sokszor a Bácskaiban landolt természetesen. Megvan a kert, mondta, megvan a varázsló, és csillogott, csillogott a szeme. Én meg focizni jártam a kertbe a haverokkal. Vasárnaponként kockás plédjeiken ültek vagy feküdtek az asszonyok, barátnők, és drukoltak nekünk. És tudtam, a kertész is ott van valahol a szolgálival, a magassal, a szőrössel a közelben és les bennünket, követ elszántan, nagy figyelemmel, és ilyenkor csak neki játszottam én, neki, vagyis érte rúgtam a gólt, cseleztem ügyesen, és ha estem, botlottam, ez is csak neki szólt. Mert értettem én a kertészt. Nagyon. Igaza volt. És jó volt ezt tudni. Igen. És azt is, hogy a bűvös, illatos, csábos virágokra gondol akkor, amikor mi már fáradtan, csapzottan a meccstől az asszonyokhoz, barátnőkhöz megyünk, hogy csókot kapjunk tőlük, mert úgy érezzük, megérdemeltük, megérdemeltük nagyon.

TOLNAI OTTÓ

Valóságosó

Pocokinvázió Zentán. Nincs pénz az irtásra. Az utóbbi időben egyre többen panaszkodnak arra, hogy a gazdasági udvarokat olykor valósággal megszállják a pockok. A rágcsálók jelentős része a városi csatornahálózatban tanyázik, az éj leple alatt kímásznak a kanalizációból, és élelem után kutatnak.

Az invázióval kapcsolatban Ceglédi Rudolf, a vállalat igazgatója elmondta, hogy a probléma számukra sem új keletű, de az elmúlt években igen keveset tudtak tenni a megoldás érdekében. A köztársasági kormány árpolitikája ugyanis jószerével koldusbotra juttatta a közvállalatokat.

Na, mondta Kis Hergel, még csak ez hiányzott. Jolanda közben meghozta az albán péktől a sült malacot. A miénk volt a 40., jegyezte meg a tálcát finoman az asztalra csúsztatva, nehogy a malac megugorjon. Jövőre egy nappal hosszabb lesz az év. Érzem, nagy szükségem lesz arra a napra, morfondírozik ifjabb Habonyi. Talán éppen azon a napon fogom véglegesíteni ezt a jegyzetet. Melyiket? kérdi a Kis Hergel. Ifjabb Habonyi kissé felkapja a vizet. De akkor le is engedi. A vizet... Ennek a jegyzetemnek fogom szánni azt a napot. Nekiveselkedem, mondja Olivér. Kerekké fogok dolgozni minden egyes szót, mint a folyó a kavicsot, mint a Teremtő, ahogy esztergapadján kiképezi a forgolyát, a más néven fejgyámnak is nevezett csigolyát, amely a koponyát közvetlenül tartja, forgatja ide-oda, le és föl...

Hallom, mert a lapok szemlézése a nappaliban nem szünetel közben, a belgrádi Big Brothers három szereplője szörnyethalt. Na, mondta Kis Hergel ismét, még csak ez hiányzott. Visszavágott. Ki? Mi? A valóság. Ja. Az igen. Olykor vissza szok. Vágni. De hát ez éppen hogy nem a valóság... Csupán csak a sója, teszi hozzá Amadeó, aki szívesen látta volna magát egy ilyen sóban... Letörtem a farkát. Minden évben én töröm le a farkincáját. De azért figyeltem. Feszültem. Egy kisvárosi diszkóba (Hollywood) hajtottak, és útközben valahol: a jeges kanyarban kicsúsztak, 20 métert repültek bele egy kis folyóba.

Most a Big Brothers többi résztvevőjének nyilatkozatait olvassák.

Ez katasztrófa, nem tudom, mit mondjak, sokk alatt vagyunk.

Én sokk alatt vagyok. Káoszban.

Én nem akarok hinni ebben, ilyesmi nem történik. Nem tudom, hol vagyok, totális konfúzió van a fejemben. Én nem tudom elhinni, hogy ez történt. Nem tudom, mit mondjak, nem tudom elhinni azt, ami történik.

A szörnyethalt, Kosovórol, Prizrenből menekült lány fiúja mondja: Hajnalka azért vonult be a házba, hogy híres és sikeres legyen. És most körüle csak a sötét sötétség.

Tegyétek be a spájzba, de jól csukjátok be az ajtót, nehogy valamelyik kutya besurranjon... Miért nem tesztek sosem almát a szájába? Azért, mert nem fért bele, ahhoz, hogy almát tehess a pofájába, ahhoz legalább tízkilós kellene, felpuolva...

A nagykikindai származású, világszerte ismert belgrádi dramaturg jegyzi fel heti kolumnájában az egyik éppen kitüntetett belgrádi színésznőről hallott anekdotát, folytatja most meg valaki más az ablaknál a felolvasást, miközben én valami vénnyel bajlódok immár.

Ksenija asszony felölti kabátját. Prémsapkájával a fején befejezi a házból való távozás előkészületeit. Kinyitja az ajtót. Az épület lángokban áll. Nyugodtan visszatér, telefonál a tűzoltóknak, és kéri, hogy gázálcot is hozzanak, mert neki azonnal előadásra kell mennie. A tűzoltókocsi gyorsan megérkezik. A mi prémes hölgyünk felteszi a gázálcot, átvereksz magát a lángokon és nyugodtan, ahogyan csak ő tud, kimért lépteivel az előadásra siet. A *Hasanaginica* első hangjai (ez az a dal, amelyet Goethe elsőként lefordított) együtt érkeznek a színpadra Ksenija asszonysággal.

Kis Hergel is az újságot olvassa.

Ha valaki megírja Wordben az *Ana Karenjinát*, vagy a *Vörös és feketét*, én is azonnal áttérek a komputerre, nyilatkozza a magát nyegle-pökhendi módján az egyik legnagyobb íróvá avanszált szerb feltonista. Ámulva hallgatom ezen dilemmáiról, hiszen az írógépet oly könnyen váltotta volt fel a kilencvenes években kalasnyikovra.

Névmutató

(nem tartalmazza a Válogatott irodalom c. fejezet neveit)

Abbott, H. Porter 61
Adamis Anna 55
Adorján András 14, 18, 19
Ady Endre 149
Alighieri, Dante 14
Alimenti, Dante 165
Andrić, Edit 85
Andrzejewski, Jerzy 170
Apáczai Csere János 72
Apró István 169, 171
Arany Zsuzsanna 76
Aranyadi György 14
Arányi Jenő 14, 18, 19
Árpás Károly 82, 83, 85
Assmann, Jan 102, 114, 115
Astaire, Fred 55

Babarczy Katica 83
Babits Mihály 12, 24
Bacsó Béla 124, 130
Bada Dada 142
Balassa Péter 102, 114

Névmutató

- Balázs Attila 22, 77, 78, 154, 155, 156, 158
Balázs-Arth Valéria 26
Balogh István 85
Bánki Éva 9
Bányai János 22, 23, 26, 29, 54, 59, 60, 66, 75, 81, 85, 89, 90, 97, 133, 134, 151, 158
Bartal Mária 65
Barthes, Roland 59, 165, 167
Bartók Béla 66
Bazsányi Sándor 114
Beethoven, Ludwig von 66
Beke Ottó 141, 144, 156
Bence Erika 26, 75, 85, 90, 114, 120, 132, 134, 139, 140, 141, 144, 153, 154, 171, 172
Bencz Boldizsár 14, 18, 19
Benda, Julien 12
Bengi László 114
Benvenuto, Sergio 124, 130
Berde Mária 12
Bernhard, Thomas 107
Berniczky Éva 133, 134
Beszédes István 27
Bicskei Andrea 83
Biczó Gábor 96
Blanchot, Maurice 125, 126, 130
Blazsek Ferenc 18
Blumenberg, Hans 89, 91, 124, 130
Blumm, Aaron (l. Virág Gábor)
Boccaccio, Giovanni 44
Bognár Antal 64, 65, 66, 104
Bognár Tibor 55
Bókay Antal 10, 46, 51, 75, 80, 93, 97, 134
Boldizsár Ildikó 75

- Borbély Szilárd 66
Bordás Győző 26, 115, 116, 117, 119, 120
Borges, Jorge Luis 95
Bori Imre 12, 14, 15, 16, 22, 35, 36, 38, 40, 42, 64, 70, 75, 81, 85, 94, 95, 97, 116,
120, 153, 167
Boros János 37, 39, 63
Borsodi Lajos 14, 18, 19
Bosnyák István 26, 36, 37, 42, 85
Böhringer, Hannes 118, 120
Böll, Heinrich 80
Börcsök Erzsébet 14, 18, 19, 31
Brasnyó István 22, 94, 95, 97
Broch, Hermann 140
Bródy János 55
Buda György 73, 76
Burgess, Don 115
Burget Lajos 29
- Carroll, Lewis 53, 63, 95
Celan, Paul 94
Chopin, Frédéric 34
Christie, Agatha 138
Clifford, James 128, 129, 130
Croce, Benedetto 13
Czakó Tibor 14
Czirák Imre 14, 18
- Csányi Erzsébet 39, 42, 51, 61, 67, 71, 76, 85, 86
Csáth Géza 18, 24, 48, 49, 71, 105, 112, 137, 152
Cséfalvay Zoltán 62
Csépe Imre 18, 22

Névmutató

- Csizmady Adrienne 55
Csordás Gábor 39, 63, 73, 76
Csuhai István 51, 87
Csuka Zoltán 13, 14, 18
- Dánél Mónika 54, 60, 61, 119, 133, 134
Danyi Zoltán 138
Darvas Gábor 14
Deák Ferenc 22, 23, 62, 63, 64
Debreczeni József 40
Deissinger Ákos 141, 142, 144, 156
Deréky Géza 73
Deréky Pál 54
Derrida, Jacques 37, 39, 42, 51, 63, 65, 152, 156
Déry Tibor 61
Dettre János 19, 26
Dobos István 114
Domonkos István 56, 61, 101, 152
Dorić, Radoslav 82
Duchamp, Marcel 57
Dudás Kálmán 14
Dudás Károly 102, 103
Duranci, Bela 115, 120
Durzak, Manfred 44
- Elek Tibor 85
Erdély Ildikó 93, 97
Esterházy Péter 49, 50
- Faragó Kornélia 76, 85, 91
Farkas Geiza 14, 15

- Fazekas Tibor 87, 91
Faure, Élie 13
Fejes Endre 72
Fekete J. József 31, 42, 95, 97, 114, 142, 144, 153, 158, 172
Fekete Vince 22, 120
Fenyvesi Ottó 26, 142, 162
Fercsik Rita 83
Fodor Andrea 83
Foky István, B. 29
Forgács Mária 83
Foucault, Michel 54, 80, 115
Földes Györgyi 76
Freud, Sigmund 131, 152
Fried István 118
Füzéressy Éva 93, 97
Füzi László 81, 85, 90
- Gál László 25
Gelertner, David 55
Gelléri Gábor 52
Genette, Gerard 51
Gergely Boriska 14
Gerold László 26, 28, 51, 82, 85
Gershwin, George 55
Gide, André 79, 105
Gilbert Edit, V. 140
Gion Nándor 19, 22, 58, 59, 60, 63, 67, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 127
Gobby Fehér Gyula 22, 40, 154
Gogol, Nyikolaj Vasziljevics 44
Gombár Csaba 81
Goodman, Benny 55

Névmutató

- Gozsdu Elek 18
Görömbei András 70, 76, 82, 86, 97
Grendel Lajos 23, 121, 123, 130
Groom, Winston 115
Gulyás József 29
- Gyimesi Tímea 51
Gyórfy Miklós 140
Gyuris Norbert 131
- Hajdu Ágnes 83
Hajnal Jenő 27
Hajnóczy Péter 149
Hamvas Béla 49
Hangya András 33
Hanners, Ulf 66
Harkai Vass Éva 71, 76
Hárs Endre 59
Hartmann, Nikolaus 120
Hartmann, Oswald 120
Hartmann, Roland 120
Hassan, Ihab 53
Hász Róbert 167
Havas Emil 13, 14, 31
Havas Károly 18
Heltai Jenő 11, 47
Herceg János 14, 15, 18, 22, 31, 32, 33, 35, 42, 46, 47, 48, 88, 91
Herczeg Ferenc 11, 18
Hima Gabriella 114
Hock Rezső 25
Hoffmann, E. T. A. 44, 45, 52

Hofmannsthal, Hugo von 150

Horányi Özséb 55

Horváth Györgyi 126, 130

Holti Mária 22

Horváth Futó Hargita 86

Hózsa Éva 25, 76, 83, 104, 106, 109, 152

Hrabal, Bohumil 108

Hunyadi Csaba Zsolt 16

Husz Ildikó 55

Ilia Mihály 140, 150

Ispánovics Csapó Julianna 70

Jacsev, Nikolai 66

Jászberényi József 146

Jeney Éva 76, 120

Jódal Kálmán 142, 143, 144, 145

Jódal Rózsa 21, 165, 166

Jones, Ann Rosalind 131

Joyce, James 170

Jovčić, Dragoljub 55, 59

József Attila 25, 65, 149, 161

Juhász Erzsébet 99, 100, 101, 104, 124, 126, 127, 130, 137, 138, 140, 149, 150, 151, 152

Juhász Géza 22, 104

Juhász Gyula 23

Jung Károly 145, 146

Kafka, Franz 80, 105, 108, 124, 125, 130

Kandinszkij, Vaszilij 71

Kappanyos András 85, 124, 130

Kárádi Éva 124, 129, 130

Névmutató

- Karinthy Frigyes 11, 12, 62
Kázmér Ernő 42
Kékesi Zoltán 54
Kende Ferenc 14
Kertész Balázs 55
Kiš, Danilo 73, 74
Kiss Ágnes 83
Kiss Attila Atilla 80
Kiss Gusztáv 76
Kisbéry János 14
Klaniczay Tibor 76
Kleist, Heinrich von 44
Konstantinović, Radomir 34, 42, 140
Kontra Ferenc 153
Koós Gabriella 83
Kopeczky László 18, 19
Kosztolányi Dezső 18, 32, 46, 47, 48, 49, 50, 70, 72, 76, 100, 102, 103, 104, 114, 145,
150
Kőrösi Zoltán 121
Krasznahorkai László 149
Kristály István 14, 18
Krleža, Miroslav 149
Krstić, Boško 73
Krúdy Gyula 95
Kulcsár Szabó Ernő 76, 114
Kulcsár-Szabó Zoltán 10, 128, 130

Lacan, Jacques 93, 97, 131, 152
Ladik Katalin 55
Lakatos Mihály 21
Lämmert, Eberhard 42

Láncz Irén 132, 134
Landgraf, Edgar 55
Lanser, Susan S. 131
László János 52
Laták István 18, 25
Lebedinski, Slavko 91
Lehmann, Annette Jael 42
Lénárt Györgyi 83
Lévay Endre 25
Lichtenstein, Roy 56
Liedke Konow, Petra 45
Losonc Szilvia 83
Losoncz Alpár 26
Lovas Ildikó 21, 41, 114, 131, 132, 133, 134, 135, 136
Lovik Károly 46, 47
Lúcia 14
Lőrinszy Ildikó 126, 130

Magister 14
Magyar Ferenc 51, 52
Mahler, Gustav 48
Mahler Zoltán 165, 167
Major Nándor 22, 40
Majoros Sándor 29
Majtényi Mihály 22, 23, 24, 28, 31, 25, 40, 44, 81, 151, 152, 153
Malamud, Bernard 105
Mándy Iván 108, 135
Mann, Thomas 50
Márai Sándor 117, 135, 136, 149
Markovich Mihály 14
Márkus György 63

Névmutató

- Márton László 102, 114, 141, 144
Matković, Stevan 120
Maurits Ferenc 33
Mečanin, Radmila 52, 62
Meletinski, Jeleazar 52, 62
Mészöly Miklós 23, 42, 44, 49, 50, 62, 66, 72, 106, 121, 151
Micheli, Mario de 56
Mikola Gyöngyi 76
Mikszáth Kálmán 46, 66
Milkó Izidor 18
Miller, Glenn 55
Mírnics Gyula 21, 27, 112, 113
Mírnics Zsuzsa 145
Monoszló Dezső 53, 62, 63, 64
Moranski, S. T. 58
Morin, Violette 59
Mosonyi Alíz 75
Munk Artúr 14, 18, 19
Musil, Robert 45, 149
Müller Péter 23
Müllner András 54
Mydlo, Teodóra 111
- Nádas Péter 49, 50
Nagy Abonyi Árpád 27, 99, 101, 132
Nagy Lajos 170
Nagy Sándor 25
Nagy Tibor 162, 163
Nánássy Károly 14
Nemes Nagy Ágnes 106
Németh Ágnes 42

Németh István 19, 22, 115, 116, 117, 125, 145
Németh László 32, 42
Németh Marcell 126, 130
Németh Zoltán 167
Novalis (Friedrich Leopold von Hardenberg) 71

Olasz Sándor 86
Orbán Jolán 37, 39, 63, 152
Orosz Magdolna 45, 52, 86
Ottlik Géza 50
Overath, Angelika 71

Örkény István 46, 47, 66, 69, 76

Pabst, Walter 44
Pál Ágnes 83
Pál Károly 120
Papp Dániel 18
Papp György 86
Papp Richárd 121
Parti Nagy Lajos 76
Pavić, Milorad 95
Pechán József 16, 115, 116, 117, 120
Penavin Olga 132, 134
Penovác Endre 26
Peremiczky Szilvia 163
Pethő Ágnes 86
Petrović, Ljubiša 59
Pilinszky János 49, 55
Podolszki József 61, 62
Poe, Edgar Allan 44, 49, 152

Névmutató

- Polácsi János 14
Pomogáts Béla 21
Pound, Ezra 159
Prágai Tamás 64
Presser Gábor 55
Prole, Dragan 158
Proust, Marcel 14
- Radics Viktória 140
Radó Imre 14, 26
Raffai Éva 83
Ráskai Lea 155
Reményi József Tamás 155
Reynolds, Malvina 55
Richter, Horst 57
Ricoeur, Paul 76
Rilke, Rainer Maria 48, 50, 67, 109, 136, 137
Rodin, Auguste 137
Romhányi Török Gábor 54
Roth, Eric 115
- Saffer Pál 22
Sáfrány Imre 56, 57, 149
Sági Andor 83
Samu János Vilmos 141, 144, 152, 156, 157
Sanders, Andrew 54, 66, 67
Sári László 10, 75, 80, 93, 97
Sarkadi Imre 72
Schnitzler, Arthur 149, 150
Schütz, Alfred 96
Sebestyén Mátyás 15

- Sebők Zoltán 55
 Séllei Nóra 167
 Shakespeare, William 14, 159
 Simon Attila 54, 128, 130
 Singer, Isaac Bashevis 107
 Sinkó Ervin 22, 26, 36, 38, 40
 Sinkóné Rothbart Irma 36
 Shapiro, Marc 55
 Solar, Milivoj 44, 76
 Staniek, Corina 111
 Steinfeld Sándor 15
 Strelitzky Dénes 11
 Sütő Csilla 83
- Szabics Gábor 55
 Szabó György 56
 Szabó Palócz Attila 41
 Szabolcsi Miklós 54
 Szajbély Mihály 27, 55, 71, 72, 76, 86, 91
 Szajkó István 26
 Szakmány György 21, 83
 Szamosi Gertrud 10, 75, 80, 93, 97, 134
 Szathmári István 31, 77, 78, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 162
 Szegedy-Maszák Mihály 52, 76, 103, 114, 120, 155, 158, 163
 Székely András Bertalan 27
 Szeli István 22, 120
 Szenteleky Kornél 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 26, 27, 31, 32, 42, 66
 Szépe György 55
 Szikszainé Nagy Irma 146
 Szilágyi Zsófia 155, 158
 Szirák Péter 52, 61, 69, 76, 128, 130

Névmutató

Sziráky Dénes Sándor 14, 16

Szirmai Károly 14, 17, 18, 22, 26, 31, 32, 81, 108, 111, 117, 120

Szokol Szabolcs 83

Szombathy Bálint 64, 108, 142

Szóke Ágnes 83

Szónyei Tamás 55

Szörényi Levente 55

Tábor Ádám 54

Taine, Hippolyte 12

Teller Katalin 96

Tengelyi László 146

Thomas, Karin 53

Thomka Beáta 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 57, 62, 64, 65, 67, 70, 74, 76, 87, 124, 130, 140, 151, 163

Todorov, Tzvetan 46, 52

Toldi Éva 15, 26, 32, 42, 86, 111, 114, 141, 142, 143, 144, 156

Tolnai Ottó 22, 29, 57, 63, 64, 65, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 87, 106, 132

Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 159

Toscanini, Arturo 55

Tóth Anikó, N. 130, 133, 134

Török István 63

Törteli Kinga 83

Twain, Mark 11

Urbán Irén 83

Utasi Csaba 23, 25, 31, 32, 42, 86, 103, 114, 172

Utasi Csilla 76

Vajda Gábor 26, 76, 86, 89, 91

Valcsicsák Dóra 77

- Valdenfels, Bernhard 158
Varga Ildikó 83
Varga István 86
Varga Zoltán 19, 22, 40, 86
Varkulya Csilla 83
Vasagyi Mária 127
Vasarely, Victor 57, 86
Végel László 27, 67, 87, 88, 89, 90, 91
Verebes Ernő 159, 160
Veres András 52, 103
Vickó András 70
Vikor Györgyi 83
Vilcsek Béla 10, 75, 80, 93, 97, 134
Virág Gábor 27, 137, 145
Virág Zoltán 52, 86, 93, 94, 95, 97, 143, 144, 156, 158
Virilio, Paul 142, 144, 156, 157, 163
Volkelt, Johannes 13
Vörös István 55
Vörös Tímea 83
Vörösmarty Mihály 33
Vukovics Géza 154
- Warhol, Andy 54, 56
Waugh, Patricia 52
Wessely Anna 55
Wilde, Oscar 105
Wittgeinstein, Ludwig 63, 137
Woolf, Virginia 104, 105
- Zemeckis, Robert 115
- Zsidai Péter 54

Válogatott irodalom

ANDRIĆ Edit

- 2008 *Fordítói műveletek Gion Nándor Virágos Katona című művének fordításában.* In: Csányi Erzsébet szerk.: *jelHÁLÓ. Összehasonlító irodalomtudományi, nyelvészeti, médiaközi tanulmányok.* Újvidék: Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2008. 115–148.

ALMÁSI Miklós

- 1991 *Közte (Az ironia és a posztmodern látásmód).* In: *Újhold-Évkönyv,* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991, 1., 236–243.

ANGYALOSI Gergely

- 1996 *Az intertextualitás kalandja. Helikon (Intertextualitás),* 1996, 1–2., 3–9.
1998 *A sólyom szövegszerűsége. Egy klasszikus műfaji elnevezés hányattatása a századvégen. Alföld,* 1998, 2., 48–60.

ÁRPÁS Károly

- 2008 *Az építő-teremtő ember. Gion Nándor életművéről.* Szeged, Bába Kiadó

AUSTERLITZ, Robert

- 1980 *Szabad gondolatársítások általában az ismétlődésről avagy Repetitio matrix studiosa. Tanulmányok.* In: *Ismétlődés a művészetben. Opus Irodalomtörténeti Tanulmányok 5.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 7–16.

BACSO Béla

- 1997 *H.-G. Gadamer, a hűtlen hermeneuta? Alföld,* 1997, 12., 25–30.

BAHTYIN, Mihail

- 1999 *A szó Dosztojevszkijnél (Hetesi István és Horváth Géza fordítása). Helikon (A szó poétikája).* 1999, 1–2., 63–89.
2007 *Bahtyin archívumából. „Az ember a tükör előtt” (Han Anna és Szőke György fordítása).* In: *Bahtyin, Mihail: A tett filozófiája. A szó a regényben.* Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 347–457.

BALASSA Péter

- 1997 *Nádas Péter*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony–Korona Nova Kiadó, Budapest, 1998. 90–109.

BALÁZS János

- 1985 *A szöveg*. Gondolat, Budapest

BÁNYAI János

- 1977 A realista regény felé (Gion Nándor: Testvérem, Joáb). In: *Könyv és kritika II*. Újvidék, Forum, 1977. 31–37.
- 1977 Írói szigorúság nélkül (Gion Nándor: Olyan, mintha nyár volna). In: *Könyv és kritika II*. Újvidék, Forum, 1977. 228–231.
- 1996 *Kisebbségi magyaróra*. Tanulmányok, kritikák. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1996. 155–157.
- 1997 Mi lobbant fel? „A legújabb magyar irodalom” és az irodalomtörténet. *Orpheus*, 20., 1997. ősz, 91–100.
- 1998 *Hagyománytörés. Irodalmi tanulmányok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- 2003 Gion Nándor. In: *Egyre kevesebb talán*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2003. 180–183.
- 2006 *A védett vesztes*. Kisebbségi magyaróra II. Újvidék, Forum, 2006.

BARTHES, Roland

- 1991 A műtől a szöveg felé. *Pompeji*, 1991, 3., 90–97.
- 1997 *S/Z*. Osiris Kiadó, Budapest
- 1998 *A szöveg öröme*. Irodalomelméleti írások. Osiris Kiadó, Budapest

BEDNANICS Gábor

- 2000 Ön-élet-történet-írás. *Jelenkor*, 2000, 1., 69–77.

BEKE László

- 1980 Ismétlődés és ismétlés a képzőművészetben. In: *Ismétlődés a művészetben*. Tanulmányok. *Opus Irodalomtörténeti Tanulmányok 5*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 160–176.

BÉKÉSI Imre

- 1993 Az ellentétesség és a konzolítás szerkezetalkotó összefüggéseinek logikai háttere. *Szemiotikai szövegtan 1*. Szövegtani kutatás néhány alapkérdése. JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 23–28.

BÉKÉSI Imre – CSÚRI Károly – NAGY J. János – PETŐFI S. János

- 1993 Szövegtan, interpretáció, interdiszciplinaritás. (Résztevők: Békési Imre, Csúri Károly, Nagy J. János, Petőfi S. János) *Szemiotikai szövegtan 1*. Szövegtani kutatás néhány alapkérdése. JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 57–83.

BENCE Erika

- 1997 *Könyvkereskedés*. Tanulmányok, esszék, kritikák. Életjel, Szabadka
- 2007 *A kert árnyéka. A vajdasági magyar irodalmi kontextus*. Újvidék, Forum, 2007. 42–49.
- 2008 A kastélyban, a Tukban és a Zöld utcában. A szociokulturális identitás jelensége Gion Nándor történelmi regényeiben. *Hungarológiai Közlemények*, 2008, 2., 55–64.

BERNÁTH Árpád

- 1998 *Építőkövek a lehetséges világok poétikájához*. Tanulmánygyűjtemény. Ictus Kiadó és JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged

BERTA Ádám

- 1998 A szerző neve: Hazai Attila és Feri. In: *A szerző neve*. Szeged, 1997. április 17–18. FOGARASI György és ODORICS Ferenc szerk. Ictus és JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1998. 52–58.

BICZÓ Gábor szerk.

- 2004 *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridaig*. Csokonai Kiadó, Debrecen

BLANCHOT, Maurice

- 2005 *Az irodalmi tér* (Horváth Györgyi, Kicsák Lóránt, Lőrinszky Ildikó fordítása). Kijárat Kiadó, Budapest

BLUMENBERG, Hans

- 1999 Wahrheitsmetaphorik und Erkenntnispragmatik. Geometrische Symbolik und Metaphorik. In: *Paradigmen zu einer Metaphorologie*. Suhrkamp, Frankfurt am Main

BÓKAY Antal

- 1997 *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*. Osiris Kiadó, Budapest
- 2002 (társszerk.: Vilcek Béla – Szamosi Gertrud – Sári László) *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig*. Szöveggyűjtemény. Osiris Kiadó, Budapest
- 2006 *Bevezetés az irodalomtudományba*. Osiris Kiadó, Budapest

BORI Imre

- 1981 *Sinkó Ervin*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- 1994 *Szenteleky Kornél*. Monográfia. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- 1998 *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Forum Könyvkiadó – Zavod za izdavanje udžbenika, Újvidék
- 1997 *Szociográfiák nyomában. Írások szociográfiákról*. Forum Könyvkiadó, Újvidék

BOSNYÁK István

- 1980 *Szóakció I.* Forum Könyvkiadó, Újvidék
1982 *Szóakció II.* Forum Könyvkiadó, Újvidék
2003 *Politikai Symposion a Délvidéken. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége.* JMMT, Újvidék

BÖHM Gábor

- 1998 *Irodalom, filozófia, nyelv (használat). Irodalom, nyelv, kultúra – exkurzus – Sensus Füzetek.* Jelenkor Kiadó, Pécs, 1998. 33–63.

BÖHRINGER, Hannes

- 1995 *Kísérletek és tévelygések. A filozófiától a művészetig és vissza* (Tillmann J. A. fordította). Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám, Budapest
2000 Semmi különös. Előadás a fluxusról. Jelenkor, 2000. március, 216.

BREUER, Horst

- 1998 Typenkreise und Kreuztabellen (Modelle Erzählerischer Vermittlung). *Poetica*, 30. Band, München, 1998, 3–4., 233–249.

BÜKY Béla

- 1997 A pszichológiai nézőpont érvényesítése XX. századi névtani tanulmányokban. In: *Szavak–nevek–szótárak.* Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. KISS Gábor és ZAICH Gábor szerk. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1997. 81–87.

CAMUS, Albert

- 1990 A remény és az abszurd Franz Kafka életművében (Nagy Géza). In: *Sziszüphosz mítosza.* Válogatott esszék, tanulmányok. Magvető Kiadó, Budapest, 1990. 318–331.

COHN, Dorrit

- 1996 *Áttetsző tudatok.* Az irodalom elméletei II. Janus Pannonius Tudományegyetem–Jelenkor, Pécs, 1996.

CZÉRE Béla

- 1996 Látomás és mítosz. Mándy Iván mágikus prózájának születése. *Kortárs*, 1996. 1., 74–78.

CSÁNYI Erzsébet

- 1990 Az esszéakkordok hangzástere. Újvidék, *Hungarológiai Közlemények*, 1990, 3–4., 171–172.
2000 Titkosírás. Tolnai Ottó: Rovarház. In: *Világirodalmi kontúr.* Forum Könyvkiadó–Iskolakultúra, Újvidék–Pécs, 2000, 94–101.

- 2003 Irodalmi árterületek. In: Gilbert Edit szerk. *A perifériáról a centrum. Világirodalmi áramlás a 20. század középső évtizedeitől*. 1. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2003. 34–40.
- 2007 Vajdaság: az átalakulás tégelye. Kulturális kódok deltája Tolnai Ottó prózájában. In: Csányi Erzsébet szerk. *konTEXTUS. Összehasonlító irodalomtudományi tanulmányok*. Bölcsészettudományi Kar–Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 51–58.

CSORDÁS GÁBOR

- 2005 Olivér und wie er die Welt sieht. In: *Eine Postkarte an Don Dukay*. Neun Geschichten aus der Provinz. (Buda György fordítása). DAAD, Berlin, 95–100.

CSÚRI Károly

- 1980 Két ismétlés-típus irodalomelméleti státusáról. In: *Ismétlődés a művészetben*. Tanulmányok. *Opus Irodalomelméleti Tanulmányok* 5. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 309–333.

DÄLLENBACH, Lucien

- 1996 Intertextus és autotextus (Bónus Tibor fordítása). *Helikon* (Intertextualitás), 1996, 1–2., 51–66.

DANEŠ, František

- 1982 A sөvegstruktúra nyelvészeti elemzéséhez (Danyi Magdolna fordítása). Tanulmányok. *A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének kiadványa, 15. Szövegelmélet*. Újvidék, 1982. 45–50.

DANYI Magdolna

- 1984 Nyelvészet, szöveg, interpretációelmélet. Beszélgetés Petőfi S. Jánossal. *Híd* (Újvidék), 1984, 1., 62–90.

DÁVIDHÁZI Péter

- 1998 A nemzeti nagybeszélés újjászületése. A narratív identitás műfajvándorlása irodalomtól tudományig. *Alföld*, 1998. 2., 61–77.
- 1998 *Per passivam resistentiam*. Változatok a hatalom és írás témájára. Argumentum Kiadó, Budapest

DERRIDA, Jacques

- 1991 Az el-különbözödés (1972, Gyimesi Tímea fordítása). In: *Szöveg és interpretáció*. BACSÓ Béla szerk. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1991, 43–63., 1993 *Esszé a névről*. Jelenkor, Pécs
- 1994 A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában (Gyimesi Tímea fordítása). *Helikon* (Az amerikai dekonstrukció), 1994, 1–2., 21–35.

Válogatott irodalom

1997 Könyvküvet. Előszók (Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán fordítása). *Alföld*, 1997, 12., 38–56.

1997 A fehér mitológia. A metafora a filozófiai szövegben (Boros János, Csordás Gábor és Orbán Jolán fordítása). In: *Az irodalom elméletei V.* Jelenkor Kiadó, Pécs, 5–102.

DOBOS István

1987 Racionalitás és misztikum. A novellaíró Csáth. *Üzenet*, 1987, 1–3., 59–70.

1999 Az Esti Kornél önértelmező alakzatairól (Metafiktív olvasás és intertextualitás). *Alföld*, 1999. 6., 55–79.

ECO, Umberto

1998 *Hat séta a fikció erdejében* (Schéry András és Gy. Horváth László fordítása). Európa Könyvkiadó, Budapest

2001 Interpretáció és történelem (Vankó Annamária fordítása). *Helikon*, 2001, 4., 490–503.

2001 Szövegek túlinterpertálása (Vankó Annamária és Kemény Ágnes fordítása). *Helikon*, 2001, 4., 519–532.

2004 *La Mancha és Babel között.* Irodalomról (Barna Imre, Gecser Ottó fordítása). Európa Kiadó, Budapest

2006 *Nyitott mű. Forma és meghatározatlanság a kortárs poétikákban* (Dobolán Katalin fordítása). Európa Kiadó, Budapest

EICHENBAUM, Borisz

1974 Csehov (Klaudy Kinga fordítása). In: *Az irodalmi elemzés.* Gondolat, Budapest, 1974. 306–319.

EISEMANN György

1998 Az individuum elbeszélésének modern alakváltozatai (Cholnoky László regényeiről). In: *A kánon peremén.* Az irodalmi modernség alakváltozatai a XIX–XX. század fordulójának magyar prózájában. Budapest, 1998. 19–32.

ELEK Tibor

2007 „A szép dolgokat falba kell vésni, hogy megmaradjanak” Gion Nándor ifjúsági regényeiről. In: *Árnyékban és fényben. Darabokra szaggatott magyar irodalom.* Pozsony, Kalligram, 2007. 183–208.

ELM, Theo

1998 A parabola mint „hermeneutikai” műfaj. *Narratívák. Történet és fikció.* Kijárat Kiadó, Budapest, 1998. 105–117.

- EMRICH, Wilhelm**
 1965 *Franz Kafka*. Athenäum Verlag, Frankfurt
- FÁBLIÁN Pál – SZATHMÁRI István – TERESTYÉNI Ferenc**
 1994 *A magyar stilisztika vázlata*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- FARAGÓ Kornélia**
 2001 *Térirányok, távolságok. Térdinamizmus a regényben*. Újvidék, Forum
 2008 *Geo-anarchikus tériesség, néma történelem (A textuális újrálétesítés mozzanatai)*. Hungarológiai Közlemények, 2008, 1., 124–134.
- FARKAS Zsolt**
 1996 (Áthallás). In: *Kukorelly Endre*. Kalligram, Pozsony, 1996. 150–160.
 1998 Dialógus és szövegszerűség. *Alföld*, 1998, 2., 100–104.
- FARYNO, Jerzy**
 1998 A szöveg szerepe az irodalmi műalkotásban (Szilágyi Zsófia fordítása). *Helikon* (A szó poétikája), 1999, 1–2., 151–179.
- FEKETE J. József**
 1995 *Próbafejezet II*. Életjel, Szabadka
 2007 Bájosan együgyű kőszobrok. Helyi színek és túlszínezések négy Gion-regényben. *Forrás* [2007], 10. 86–95.
- FICHTE, Johann Gottlieb**
 2002 *Tudománytan nova methodo* (Weiss János fordítása). Jelenkor Kiadó, Pécs, 68–76.
- FLAKER, Aleksandar**
 1968 O tipologiji romana. *Moderna teorija romana*. Zagreb, 1968. 55–62., 152–165.
- FOGARASI György – MÜLLNER András**
 1998 *Rátévedések – a romantikában, a neoavantgárdban és más területeken*. Ictus Kiadó és JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged
- FÓNAGY Iván**
 2000 A befejezésről (I) *Holmi*, 2000, 2., 202–216.
- FOUCAULT, Michel**
 1991 A diskurzus rendje. *Holmi*, 1991, 7., 868–889.
- FÖLDÉNYI F. László**
 1990 *A túlsó parton*. Esszék, 1984–1989. Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs

FREJDENBERG, Olga

- 1999 Motívumok (Hermann Zoltán fordítása). *Helikon* (A szó poétikája), 1999. 1–2.

FRIED István

- 1987 Jegyzetek a kapcsolatformákról. In: *A komparatistika kézikönyve (Bevezetés az összehasonlító irodalomtudományba)*. JATE, Szeged, 1987. 75–92.

FRYE, Northrop

- 1997 Visszatérés a tengerről (Máthé Andrea fordítása). In: *Az irodalom elméletei V*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 103–141.

FÜZI László

- 2005 A „kultúra jelzője” és a „fonnyadt értelmiségi”. *Jegyzetek – ugyanarról*. In: *Maszkok, terek...* Pozsony, Kalligram, 2005. 92–113.

GADAMER, Hans-Georg

- 1997 Dekonstrukció és hermeneutika. *Alföld*, 1997, 12., 31–38.
1991 Szöveg és interpretáció (1986, Hévízi Ottó fordítása). In: *Szöveg és interpretáció*. BACSÓ Béla szerk. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 17–41.

GÁLLOS Orsolya

- 2003 A közép-európai és egy balkáni birodalom peremén. In: Gilbert Edit szerk. *A perifériáról a centrum. Világirodalmi áramlás a 20. század középső évtizedeitől. 1.* Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 53–65.

GÁSPÁRI László

- 1996 *Retorika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

GENETTE, Gérard

- 1996 Transztextualitás (Burján Mónika fordítása). *Helikon* (Intertextualitás), 1996, 1–2., 82–90.
2006 *Metalepszis*. Fordította: Z. Varga Z. Pozsony, Kalligram Kiadó

GEROLD László

- 1983 Ezen az oldalon. In: *Színház a nézőtérrel*. Újvidék, Forum, 1983. 72–75.
1998 Ezen az oldalon. In: *Drámakalauz. Tanulmányok, esszék és színikritikák jugoszláviai magyar drámákról és előadásokról*. Újvidék, Forum, 1998. 175–180.
2001 *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
2001 Antológiák az út mellett. In: *Hungarológiai Közlemények*, 2001, 4., 36–45.

GÖRÖMBEI András

- 2000 *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó

GÖRÖMBEI András

- 2001 *Kisebbségi magyar irodalmak (1945–2000)*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó

GRÁNICZ István

- 1996 Az intertextualitás problémája az orosz filológiában. *Helikon* (Intertextualitás), 1996, 1-2., 131–141.

GREBER, Erika

- 1989 *Intertextualität und Interpretierbarkeit des Texts*. Zur frühen Prosa Boris Pasternaks. München, W. Fink

GYÖRFFY László

- 1998 Mi történik a Gutenberg-galaxisban? *Alföld*, 1998, 2., 93–95.

HARKAI VASS Éva

- 1998 *Ezredvégi megálló*. Forum Könyvkiadó, Újvidék

HÁRS Endre

- 1998 „Én”, avagy a narratív ész kritikája. In: *A szerző neve*. DEkonFERENCIA IV. Szeged, 1997. április 17–18. FOGARASI György és ODORICS Ferenc szerk. Ictus és JATE Irodalomelmélet Csoport, 1998. 230–249.
- 2000 Fikció = önéletrajz. Filozófiai antropológiai vázlat avagy fiction-science. *Jelenkor*, 2000, 1., 78–86.

HARTMAN, Geoffrey

- 1994 A kritika (f)elismerési fázisa. *Helikon* (Az amerikai dekonstrukció), 1994, 1-2., 48–57.

HEGYI Pál

- 1997 Az olvasó neve. In: *A szerző neve*. DEkonFERENCIA IV. 1997. április 17–18. FOGARASI György és ODORICS Ferenc szerk. Ictus és JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1998. 5–9.

HEIDEGGER, Martin

- 1991 Mit jelent gondolkodni? (1978, Pongrácz Tibor fordítása). In: *Szöveg és interpretáció*. BACSÓ Béla szerk. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1991. 7–16.
- 1995 *Bevezetés a metafizikába* (Vajda Mihály fordítása). Ikon Kiadó, Budapest

HERSCHBERG-PIERROT, Anne

- 1998 Proust feljegyzései (Tóth Réka fordítása). *Helikon* (Textológia vagy textológiai-ák?). 1998, 4., 442–461.

HIMA Gabriella

- 1998 A textustól a hypertextig. Irodalom és média az ezredvégen. *Alföld*, 1998, 2., 104–108.
- 2004 Hima Gabriella szerk.: *Ami a kultúrákat összeköti*. Károli Gáspár Református Egyetem, BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Budapest

HOPPÁL Mihály

- 1980 Az „első” mese. Az ismétlés szerepe a folklórban. In: *Ismétlődés a művészetben*. Tanulmányok. *Opus Irodalomelméleti Tanulmányok* 5. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 244–266.

HORVÁTH FUTÓ Hargita

- 2008 Szöveg és kép egymásraírodása Gion Nándor Virágos katona című regényében. In: Csányi Erzsébet szerk.: *jelHÁLÓ*. Újvidék, Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2008. 105–113.

HORVÁTH Györgyi

- 2007 *Nőidő*. A történeti narratíva identitásképző szerepe a feminista irodalomtudományban. Kijárat Kiadó, Budapest

IMRE László

- 1996 *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen

INGARDEN, Roman

- 1977 A sematizált látványok rétege. In: *Az irodalmi műalkotás*. Gondolat, Budapest, 1977. 262–295.

ISCHREYT, Heinz

- 1961 *Welt der Literatur*. Einführung in Gesetze und Formen der Dichtung. C. Bertelsmann Verlag, Gütersloh, 1961. 171–248.

ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna

- 2007 Tolnai Ottó művei más nyelveken. Adatok egy Tolnai-bibliográfiához. In: Csányi Erzsébet szerk. *konTEXTUS*. *Összehasonlító irodalomtudományi tanulmányok*. Bölcsészettudományi Kar–Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 117–136.

IVÁNYI Tamás

- 1980 A párhuzamosság szemantikai háttéréről. In: *Ismétlődés a művészetben*. Tanulmányok. *Opus Irodalomelméleti Tanulmányok* 5. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 286–308.

- JASPERS, Karl**
1989 *Bevezetés a filozófiába.* Európa Könyvkiadó, Budapest
- JAUSS, Hans Robert**
1997 *Recepcióelmélet-esztétikai tapasztalat-irodalmi hermeneutika.* Osiris Kiadó, Budapest
1997 A hitvita, avagy: The Last Things Before The Last. (Józsa Edina fordítása). In: *Az irodalom elméletei V.* Jelenkor Kiadó, Pécs, 143–178.
- JENEY Éva – SZEGEDY-MASZÁK Mihály** szerk.
2004 *(Tév)eszmék bűvölete.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- JENNY, Laurent**
1996 A forma stratégiája (Sepsi Enikő fordítása). *Helikon* (Intertextualitás), 1996, 1–2., 23–50.
- JOHNSON, Barbara**
1994 A kritikai különbözőség: BartheS/BalZac (Hegyi Pál fordítása). *Helikon* (Az amerikai dekonstrukció), 1994, 1–2., 140–148.
- JÓZAN Ildikó – KULCSÁR SZABÓ Ernő – SZEGEDY-MASZÁK Mihály**
2003 *Az elbeszélés módozatai. Narratíva és identitás.* Osiris Kiadó, Budapest
- JUHÁSZ Erzsébet**
1993 *Állomáskeresésben.* Jelenkor Kiadó, Pécs. Beszédhelyzet-váltások. Mándy Iván Mi az, öreg? című művében.
1995 *Tanulmányok.* Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszéke, Újvidék, 1995, 25., 26., 27. füzet, 71–75.
- JUNG Károly**
2004 Mióta tisztelik az öregeket? Az öreg(ember)ek megölésének megszűnéséről szóló népi elbeszélések (AaTh 981) a magyar prózaepikában. In: *Elbeszélés és éneklés. Újabb magyar és egybevető magyar folklórisztikai tanulmányok.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 19–42.
- KABDEBÓ Lóránt**
1996 A klasszicizálás mint intertextualitás a modernség második hullámában. In: *Vers és próza a modernség második hullámában.* Argumentum Kiadó, Budapest, 1996. 44–50.
- KALLA Zsuzsa** szerk.
1997 *Kegyelet és irodalom.* Kultusz történeti tanulmányok. Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei 7., Budapest

KÁLLAY Géza

- 1998 Stanley Cavell: filozófia és irodalom mint a kétely és a bizalom szövegei. *Helikon* (Textológia vagy textológiák?). 1998, 4., 511–531.

KÁLMÁN Béla

- 1989 *A nevek világa*. IV. átdolgozott kiadás. Csokonai Kiadó, Debrecen

KÁLMÁN C. György

- 1998 Név és beszédaktus. In: *Te rongyos (elm)élet!* Balassi Kiadó, Budapest, 1998. 76–81.
- 1998 Elméletalkotói közösségek. In: *Irodalom, nyelv, kultúra–exkurzus–Sensus Füzetek*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1998. 159–178.

KANYÓ Zoltán

- 1990 *Szemiotika és irodalomtudomány*. BERNÁTH Árpád és CSÚRI Károly szerk. Válogatott tanulmányok. JATE Kiadó, Szeged

KAPPANYOS András

- 2001 Az interpretáció érvényessége. *Helikon*, 2001, 4., 475–489.
- 2006 A taxisofőr vakációja, or what you will. In: Thomka Beáta szerk.: *Domonkos-symposion. Tanulmányok Domonkos István műveiről*. Kijárat Kiadó, Budapest

KARANCZY László

- 1990 *Tolsztoj lélekábrázoló módszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest

KATONA Edit

- 2005 Beszélő nevek, névhangulat és fordítás. In: *Merre tart a magyar névtudomány? A nyelvészeti kutatás útjai*. *Hungarológiai Közlemények* [2005], 2., 27–34.

KERÉNYI Ferenc

- 1998 Textológia vagy textológiák? *Helikon* (Textológia vagy textológiák?). 1998, 4., 411–413.

KIERKEGAARD, Sören

- 1978 *Vagy-vagy*. Gondolat Kiadó, Budapest,
- 1993 *Az ismétlés* (1843). Ictus, Budapest

KISS ATTILA Atila

- 1998 A szerző neve, avagy az ideológiai púp. In: *A szerző neve*. DEkonFERENCIA IV. Szeged, 1997. április 17–18. FOGARASI György és ODORICS Ferenc szerk. Ictus és JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1998. 10–24.

KISS Jenő

- 1995 *Társadalom és nyelvhasználat*. Szociolingvisztikai alapfogalmak. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

KLANICZAY Gábor

2003 *Ellenkultúra a hetvenes-nyolcvanas években*. Noran Könyvkiadó, Budapest

KOLTAI Ágnes

1984 *Novella. Világirodalmi lexikon*, 9. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 428–430.

KOLTAY Tibor

1995 A hipertext szövegségéről. *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III.)*. JGYTF Kiadó, Szeged, 1995. 115–126.

KONSTANTINOVIĆ, Radomir

2001 *A vidék filozófiája* (Radics Viktória fordítása). Forum Könyvkiadó, Újvidék, Kijárat Kiadó, Budapest

KOSANOVIĆ, Bogdan

1984 Prilog izučavanju poetike pripovetke. Ne prevedene knjige. V. P. Skobeljev, 1982. *Letopis Matice srpske*, 1984. mart

KOVÁCS Árpád

1999 A szó diszkurzív poétikája. *Helikon* (A szó poétikája). 1999, 1–2., 5–35.

KOVALOVSKY Miklós

1977 *irodalmi névadás. Világirodalmi lexikon*, 5. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 197–198.

KRISTEVA, Julia

1984 *Revolution in Poetic Language* (Translated by Margaret Waller). *Columbia University Press*, New York, 1984.

1996 A szövegstrukturálás problémája (Kovács Tímea fordítása). *Helikon* (Intertextualitás), 1996, 1–2., 14–22.

KULCSÁR SZABÓ Ernő

1995 *Történetiség. Megértés. Irodalom*. Universitas Kiadó, Budapest

1996 *Esterházy Péter*. Kalligram Kiadó, Pozsony

KULCSÁR-SZABÓ Zoltán

1995 Intertextualitás: létmód és/vagy funkció? *Irodalomtörténet*, 1995, 4., 495–541.

1998 Név, konvenció, írás. *Alföld*, 1998, 2., 84–90.

LALIĆ, Ivan V.

1997 O parodijama. *Almanah Vinaver za teoriju i istoriju moderne književnosti*. Beograd, 1997, 1., 96–97.

LÁNCZ Irén

- 1994 *Szó, szöveg, jelentés.* Szövegtani és stilisztikai elemzések. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1994. 128–133.

LANDOW, George P.

- 1992 Hypertextual Derrida, Poststructuralist Nelson? – Hypertextuális Derrida, posztstrukturalista Nelson? (Ivacs Ágnes fordítása) *The Johns Hopkins University Press*, 1992, 1/33–33/33.

LEONARDY, Ernst

- 1996 Das Verhältnis der Erzählfiguren zu den Dingen im Werk Thomas Benhards. *Germanistische Mitteilungen*, Brüssel, 1996, 43–44., 97–114.

LUKÁCS György

- 1970 Bíró Lajos novellái. In: *Magyar irodalom – magyar kultúra.* Válogatott tanulmányok. Gondolat Kiadó, Budapest, 1970. 29–33.

LUKÁCSY Sándor

- 1991 Merre a hasonlat jár? In: „*Tagjai vagyunk egymásnak*”. A Tarsuszi szavaival köszöntik a hetvenéves Mészöly Miklóst barátai. Szépirodalmi Könyvkiadó Európa Alapítvány, Budapest, 1991. 166–172.

MACLEAN, Ian

- 1995 Olvasás és értelmezés (Beck András fordítása). In: *Bevezetés a modern irodalomelméletbe.* Összehasonlító áttekintés. JEFFERSON, Ann, ROBEY, David szerk. Osiris Kiadó, Budapest, 1995. 139–164.

MAGYAR Ferenc

- 2007 Furfang és kaland. Novellatípusok a *Dekameronban*. Savaria University Press

de MAN, Paul

- 1991 Ellenszegülés az elméletnek (Huba Miklós fordítása). In: *Szöveg és interpretáció.* BACSÓ Béla szerk. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 97–113.
1991 Szemiológia és retorika (Orsós László Jakab fordítása). In: *Szöveg és interpretáció.* BACSÓ Béla szerk. Cserépfalvi kiadása, Budapest, 1991. 115–127.
1994 A trópusok retorikája (Nietzsche). *Helikon* (Az amerikai dekonstrukció), 1994, 1–2., 36–47.

MANFRED, Frank

- 2001 *A stílus filozófiája* (Weiss János fordítása). Janus/Osiris, Budapest

MARKÓ László szerk.

- 1995 *A film krónikája.* Officina Nova, Budapest

MARTINEZ, Matias

- 1996 Dialogizität, Intertextualität, Gedächtnis. In: *Grundzüge der Literaturwissenschaft*. Herausgeben von Heinz Ludwig Arnold und Heinrich Detering, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1996. 430–445.

MÁRTON László

- 2000 *Az áhítatos embergép*. Jelenkor, Pécs, 181–183.

MELETINSKI, Jelezar

- 1996 *Istorijška poetika novele*. Prevela: Radmila Međanin. Matica srpska, Novi Sad

MÉSZÖLY Miklós

- 1994 *Otthon és világ*. Esszék, tanulmányok. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony

MIKOLA Gyöngyi

- 2005 *A Nagy Konstelláció*. Kommentárok Tolnai Ottó poétikájához. Alexandra Kiadó, Pécs

MILOSEVITS Péter

- 1998 *A szerb irodalom története*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó

MÜLLNER András

- 2000 Gyengéd szálak (Erdély Miklós *Ásványgyapot* című tömbjéhez). In: *A szerző neve*. Szeged, 1997. április 17–18. FOGARASI György és ODORICS Ferenc szerk. Ictus és JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1998. 71–87.

NÉMETH Zoltán

- 2000 *Olvasáserotika. Esszék, kritikák, tanulmányok – az élvezet szövegei*. Kalligram, Pozsony

NYÉKI Lajos

- 1994 Balázs-Bartók „Kékszakállú”-ja nyelvész szemmel. In: *Szemiotika szövegten*. 7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez. JGYTF Kiadó, Szeged, 1994. 39–50.

ODORICS Ferenc

- 1998 A Szerző neve és az írói név (A retorizálatlanság ártatlansága és csapdája). In: *A szerző neve*. Szeged, 1997. április 17–18. FOGARASI György és ODORICS Ferenc szerk. Ictus és JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1998. 59–87.
- 1998 A (kvázi-)ártatlanság poétái: Garaczi, Kukorelly, Németh, Hazai, Ficsku. *Alföld*, 1998, 2., 79–82.

OLASZ Sándor

- 2003 *A Virágos katona és a „mágikus realista regény”*. In: *Mai magyar regények*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003. 108–113.

ORBÁN Jolán

- 1998 Nyelvjátékok, írásjátékok. Wittgenstein és Derrida. In: *Irodalom, nyelv, kultúra–exkurzus–Sensus Füzetek*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1998. 65–98.
- 2008 Freud különböző olvasatai: Lacan és Derrida. In: Hózsa Éva–Samu János Vilmos szerk.: *Szakadás(köz)vetítések*. Szöveggyűjtemény I. Forum Könyvkiadó, Újvidék, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

OROSZ Magdolna

- 2005 *„Az utánzott idegen nyelvű kézírás”*. Mű és alkotás E. T. A. Hoffmann elbeszéléseiben. Budapest, Gondolat Kiadó

PÁL József

- 1996 A szimbolikus jelek történeti és szellemi dimenziója. *Szemiotikai szövegtan*. 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I). JGYTF Kiadó, Szeged, 1996. 47–65.

PAPP György

- 2001 *A virágos katona útra kelése (Nandor Gion: Vojnik sa cvetom)*. In: Papp György: *Milyen kritika a fordításkritika?* Tóthfalu, Logos, 2001. 143–150.

PAPP György szerk.

- 2003 *Mi ilyen nyelvben élünk*. Szabadka, Magyarorsághoz Tudományos Társaság – Magyaraknizsa, Szociográfiai Műhely, 2004.

PEREMICZKY Szilvia

- 1998 Prózanyelv és zeneiség a századforduló magyar novellisztikájában. In: *A kánon peremén*. Az irodalmi modernség alakváltozatai a XIX–XX. század fordulójának magyar prózájában. Budapest, 1998. 115–122.

PERRI, Carmela

- 1978 On Alluding. *Poetics* 7., 1978. 289–307.

PERRONE-MOISÉS, Leyla

- 1996 A kritikai intertextualitás (Burján Mónika fordítása). *Helikon* (Intertextualitás), 1996, 1–2., 91–104.

PÉTER László

- 1995 *Magyar költők, írók textológiai nézetei*. JATEPress, Szeged

PETŐFI S. János

- 1984 Szövegkompozíció makro- és mikroszinten. *Híd*, Újvidék, 1984, 6., 856–874.
- 1993 Szemiotikai textológia – Didaktika. *Szemiotikai szövegtan, 1. Szövegtani kutatás néhány alapkérdése*. JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 7–21.
- 1995 A hipertextuális irodalom a perszonál komputer elterjedt alkalmazásának korszakában. *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*. JGYTF Kiadó, Szeged, 1995. 153–172.
- 1997 *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram*. Officina Textologica 1. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen

PILINSZKY János

- 1993 *Összegyűjtött művei. Tanulmányok, esszék, cikkek I–II*. Századvég Kiadó, Budapest
- 1998 *Naplók*. Marfa–Mediterrán Kiadó–Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest

PLÉH Csaba

- 1998 *A mondatmegértés a magyar nyelvben*. Osiris Kiadó, Budapest

POLHEIM, Kari Konrad

- 1965 *Novellentheorie und Novellenforschung*. Ein Forschungsbericht 1945–1964. J. B. Metzlerische Verlagsbuchhandlung, Stuttgart

POMOGÁTS Béla

- 2000 A bárányok hallgatása – Gion Nándor regényéről egykor és most. *Hungarológiai Közlemények*, [2000], 2., 27–34.
- 2007 Az ifjúság romjain. Kosztolányi Trianonról. In: Hózsá Éva–Arany Zsuzsanna–Kiss Gusztáv szerk.: *Az emlékezés elevensége. Kosztolányi Dezső Napok a szülőföldön*. Városi Könyvtár, Szabadka, 37–42.

POPOVIĆ, Anton

- 1976 Aspects of Metatext. *Canadian Review of Comparative Literature*, 1976. 225–235. (Special Issue: Dialogue)

POTEBNYA, Alekszandr

- 1999 Költészet. Próza. A gondolat összesűritése (Horváth Géza fordítása). *Helikon* (A szó poétikája). 1999, 1–2., 36–54.

POZSVAI Györgyi

- 1998 A dialógusforma Petelei István prózavilágában. In: *A kánon peremén*. Az irodalmi modernség alakváltozatai a XIX–XX. század magyar prózájában. Budapest, 1998. 123–136.

PROUST, Marcel

- 1997 *Álmok, szobák, nappalok* (Contre Saint – Beuve). Lóránt Zsuzsa fordítása. Filum Kiadó, Budapest

RÁCZI Péter

- 1998 „Szemiotikai intertextualitás”. In: *Irodalom, nyelv, kultúra–exkurzus – Sensus Füzetek*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1998. 7–32.

RADNÓTI Sándor

- 1984 *önéletrajz*. In: *Világirodalmi lexikon*, 9. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 660–661.
- 1998 A szerkesztő dilemmái. *Alföld*, 1998, 2., 77–78.

REGÉCZI Ildikó

- 1998 Čilevics: A csehovi elbeszélés stílusa. Szemle (1994). *Filológiai Közlöny*, Balassi Kiadó, Budapest, 1998, 3–4., 154.

RICOEUR, Paul

- 1991 Metafora és filozófia – diskurzus (1975, Gyimesi Tímea fordítása). In: *Szöveg és interpretáció*. BACSÓ Béla szerk. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 65–96.
- 1998 A szöveg világa és az olvasó világa. In: *Narratívák 2. Történet és fikció*. Kijárat Kiadó, Budapest, 1998. 9–41.
- 2006 *Az élő metafora* (Földes Györgyi fordítása). Osiris Kiadó, Budapest

RIFFATERRE, Michael

- 1978 *Semiotics of Poetry*. Bloomington, Indiana University Press
- 1996 Az intertextus nyoma (Sepsi Enikő fordítása). *Helikon* (Intertextualitás), 1996, 1–2., 67–81.

RÓZSAFALVI Zsuzsanna

- 1998 Szövegköziség a Mikszáth-poétikában (Az aranykisasszony és Az eladó birtok). In: *A kánon peremén. Az irodalmi modernség alakváltozatai a XIX–XX. század fordulójának magyar prózájában*. Budapest, 1998. 137–149.

RUSCH, Gebhard

- 1993 A történelem, az irodalomtörténet és a histográfia elmélete (Kovács Sándor fordítása). *Helikon* (A konstruktivista irodalomtudomány). 1993. 1., 53–75.

SAID, Edward W.

- 1983 *The World, the Text and the Critic*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1983. 31–53.

SCHMID, Wolf

- 1999 Ekvivalenciák az elbeszélő prózában. Anton Csehov novelláiból származó példák (Sándorfi Edina fordítása). *Helikon* (A szó poétikája), 1999, 1–2., 180–207.

SCHMIDT, Siegfried J.

- 1993 A világunk – és ez minden (Hárs Endre fordítása). *Helikon* (A konstruktivista irodalomtudomány), 1993. 1., 13–22.
- 1993 Nyelv, gondolkodás és kommunikáció a konstruktivista modellben (Szijj Ferenc fordítása). *Helikon* (A konstruktivista irodalomtudomány), 1993. 1., 34–40.

SÉLLEI Nóra

- 2003 *Mért félünk a farkastól?* Feminista irodalomszemlélet itt és most. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen

SOLAR, Milivoj

- 1997 *Suvremena svjetska književnost*. Školska knjiga, Zagreb

STEINBERG, Ada

- 1978 Fragmentary „Prototypes” in Andrej Bely’s Novel „Peterburg”. *The Slavic and East European Review*, 1978, 56., 522–545.

STOJANOVIĆ, Dragan

- 1983 *Čitanje Dostojevskog i Tomasa Mana*. Nolit, Beograd

SZABÓ Zoltán

- 1994 János S. Petőfi és Terry Olivi (szerk.): Approaches to Poetry. Some Aspects of Textuality, Intertextuality and Intermediality. In: *Szemiotikai szövegtan*. 7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez. JGYTF Kiadó, Szeged, 1994. 178–180.

SZAJBÉLY Mihály

- 1995 „Utószó”. In: Szajbély Mihály szerk. *Rózsaszín flastrom*. Beszélgetések vajdasági írókkal. JATE Szláv Filológiai Tanszék, Szeged, 228–234.
- 1997 *Álmok álmodói*. Irodalomtörténeti tanulmányok. Magvető Kiadó, Budapest, 1997. 67–82.

SZEGEDY-MASZÁK Mihály

- 1980 Az elbeszélő szövegek rétegei. In: *Az irodalmi elbeszélés elméleti kérdései* (Narratológiai tanulmányok). *Studia Poetica I*. Szeged, 1980. 340–357.
- 1994 *Ottlik Géza*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony
- 1997 Kosztolányi a világirodalomról. *Üzenet* (Szabadka), 1997, 11–12., 760–768.
- 1998 *Irodalmi kánonok*. Csokonai Kiadó, Debrecen
- 1998 Kései művek előképe – Kosztolányi: A cseh trombitás. In: *Irodalomtanítás az ezredfordulón*. Pauz–Westermann Könyvkiadó, Celldömölk, 1998. 577–590.
- 2007 *Szó, kép, zene*. A művészetek összehasonlító vizsgálata. Kalligram, Pozsony
- 2008 *Megértés, fordítás, kánon*. Kalligram, Pozsony

SZENDI Zoltán

- 1996 *Lélek és kép*. Világkép és kompozíció Thomas Mann kisepikájában. Pannónia Könyvek, Pécs

SZERBHORVÁTH György

- 2005 *Vajdasági lakoma*. Kalligram Kiadó, Pozsony/Budapest
2008 Háború, irodalom. Háborús irodalom a vajdasági magyar irodalomban (1991–2005). In: Fekete Vince szerk.: *Hosszúfény. Határon túli magyar írók antológiája*. Budapest, Magvető, 2008. 333–355.

SZIKSZAINÉ NAGY Irma

- 1999 *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó, Budapest
2007 *Magyar stilisztika*. Osiris Kiadó, Budapest

SZILÁGYI Márton

- 1998 Mihez képest? *Alföld*, 1998, 2., 90–92.

SZIRÁK Péter

- 2000 Novella és más műfajok a többirányú olvasás összjátékában. *Alföld*, 1998, 2., 95–100.
2008 *Örkény István (Pályakép)*. Palatinus, Budapest

SZIRÁK Péter beszélgetései

- 2002 *Pályák emlékezete*. Balassi Kiadó, Budapest

SZÖRÉNYI László

- 1980 Mitikus szerkezetek ismétlődései Eisenstein filmjeiben. In: *Ismétlődés a művészetben*. Tanulmányok *Opus Irodalomtörténeti Tanulmányok* 5. Akadémiai Kiadó, Budapest 1980. 177–187.

THOMKA Beáta

- 1980 *Narráció és reflexió* (Gemma Könyvek 14.). Forum Könyvkiadó, Újvidék
1986 *A pillanat formái*. A rövidtörténet szerkezete és műfaja. Forum Könyvkiadó, Újvidék
1988 *Esszéterek, regényterek*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
1992 *Prózatörténeti vázlatok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
1993 *Áttetsző könyvtár*. Jelenkor Kiadó, Pécs
1994 *Tolnai Ottó*. Kalligram, Pozsony
1998 Világmetzetek, mikrovilágok, szemcsék. *Alföld*, 1998, 2., 42–47.
2007 *Prózai archívum. Szövegközi műveletek*. Kijárat Kiadó, Budapest

- 2007 „*Finom adogatás*”. *Kosztolányi és Tolnai*. In: Hózsá Éva – Arany Zsuzsanna – Kiss Gusztáv szerk.: Az emlékezés elevensége. Kosztolányi Dezső Napok a szülőföldön. Városi Könyvtár, Szabadka, 266–274.
- 2007 Egy Tolnai-metafora visszavezetése. A delta lehetséges poétikai redukciója. In: Csányi Erzsébet szerk. *konTEXTUS. Összehasonlító irodalomtudományi tanulmányok*. Bölcsészettudományi Kar–Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 7–14.
- THOMKA Beáta szerk. (LÁSZLÓ János)**
- 2001 *Narratív pszichológia 5*. Kijárat Kiadó, Budapest
- TODOROV, Tzvetan**
- 2002 *Bevezetés a fantasztikus irodalomba*. (Gelléri Gábor fordítása). Napvilág Kiadó, Budapest, 94–120.
- TOLCSVAI NAGY Gábor**
- 1994 *A szövegek világa*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- TOLDI Éva**
- 1993 *Herceg János*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- 1997 „*Összetartozó neszek*”. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- TÓTH-MÁTHÉ Miklós**
- 1998 Író-bölcények a novella-rezervátumban 1977-ben. *Alföld*, 1998, 2., 82–84.
- UNGVÁRY Rudolf**
- 1991 A szerkezet mint erkölcs. Relációk Nádas Péter munkásságában. *Újhold-Évkönyv*. Magvető Kiadó, Budapest, 1991, 1., 244–264.
- UTASI Csaba**
- 1994 *Vér és sebek*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1994.
- 2007 *Ráadás*. Esszék, tanulmányok, háborús napló
- VAJDA Gábor**
- 1980 A magyar irodalomról. In: *Kázmér Ernő szellemi arca*. Forum, Hungarológiai Intézet, Újvidék, 67–87.
- 1997 *A muszáj-Herkules*. Tanulmányok Szenteleky Kornélról és műveiről. Életjel, Szabadka
- 2006 *Remény a megfélemlítettségben. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1945–1972)*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka
- 2007 *Az autonómia illúziója. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1972–1989)*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka

VALDENFELS, Bernhard

- 1999 *Topografija stranog. Studije o fenomenologiji stranog I* (Preveo: Dragan Prole). Stylos, Novi Sad

VÉGEL LÁSZLÓ

- 2000 *Peremvidéki élet*. Forum Könyvkiadó, Újvidék

VERES András

- 1980 Az ismétlődés vizsgálatának szintjei és szempontjai. In: *Ismétlődés a művészetben. Tanulmányok. Opus Irodalomelméleti Tanulmányok 5*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 19–42.

VIRÁG Zoltán

- 1998 *A termékenység szövegtengere. A regényíró Brasnyó István*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, Messzelátó Kiadó, Szeged
- 2004 Az Azúr enciklopédistája. In: Thomka Beáta szerk. *Tolnai-symposion*. Tanulmányok Tolnai Ottó műveiről. Kijárat Kiadó, Budapest, 2004. 38–48.
- 2007 A margó vándorai. 1965: Az *Új Symposion* indulása. In: Szegedy-Maszák Mihály és Veres András szerk. *A magyar irodalom története. 1920-tól napjainkig*. 3. Gondolat Kiadó, Budapest, 536–548.

VIRILIO, Paul

- 1992 *Az eltűnés esztétikája*. Balassi Kiadó–BAE Tartóshullám, Budapest

VITÁNYI Iván

- 1997 A pálya szélén (Második prométheuszi forradalom. Magvető Könyvkiadó, Budapest). In: *A pálya szélén. In memoriam Mándy Iván*. DOMOKOS Mátyás és LENGYEL Balázs szerk. Nap Kiadó, Budapest, 1997. 118–132.

VOIGT Vilmos

- 1970 *állatirodalom*. In: *Világirodalmi lexikon, 1*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1970. 209–212.
- 1980 Az elbeszélés korai és egyszerű formáinak tipológiája. Az irodalmi elbeszélés folklórelméleti kérdései. In: *Az irodalmi elbeszélés elméleti kérdései* (Narratológiai tanulmányok). *Studia Poetica I.*, Szeged, 1980. 51–61.

WACHA Imre

- 1994 *A korszerű retorika alapjai I–II*. Szemimpex Kiadó, Budapest

WAGNER, Linda-Martin

- 1999 Sylvia Plath: The Shaping of Shadows by Al Strangeways. *American Literature*, 1999 March, 1., 192–193.

- WAHL, Francois**
 1996 A szöveg mint produktivitás (Kovács Tímea fordítása) *Helikon* (Intertextualitás), 1996, 1–2., 10–13.
- WELLEK, René – WARREN Austin**
 1972 *Az irodalom elmélete* (1949). Gondolat Kiadó, Budapest
- WERNITZER Julianna**
 1994 *Idézetvilág avagy Esterházy Péter a Don Quijote szerzője*. Jelenkor Kiadó, Pécs, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- WITTGENSTEIN, Ludwig**
 1989 *Logikai-filozófiai értekezés* (Tractatus logico-philosophicus). Második, javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest
- WORTON, Michael – STILL, Judit (Ed.)**
 1990 *Intertextuality: Theories and Practices*. Manchester – New York, Manchester University Press – St. Martin's
- ZHOLKOVSKY, Alexander**
 1988 Intertextuality: Its content and discontents. *Slavic Review*, 1988, 47., 724–729.
- ZUMTHOR, Paul**
 1996 A retorikusok útkeresztje. Intertextualitás és retorika (Burján Mónika fordítása). *Helikon* (Intertextualitás), 1996, 1–2., 105–130.
- Z. VARGA Zoltán**
 2000 Önéletírás-olvasás. *Jelenkor*, 2000, 1., 87–93.
- ZSÉLYI Ferenc**
 1993 *A másik szöveg*. Az intertextualitás posztstrukturalista elméletei: A dekonstrukció és a pszichoanalitikus irodalomelmélet (*Kandidátusi értekezés*). Szeged
 1994 *A másik szöveg*, JATEPress, Szeged

A kéziratról

„...Hóza Éva kivételes szakmai tapasztalatot ötvöz egy kiváló szerkesztési ötlettel. Megírja a vajdasági magyar novella történetét, az értekező fejezeteket módszertani apparátussal, fogalomjegyzékkel látja el, s mindezt egy igen jó érzékre valló kis antológiával egészíti ki. Könyve ily módon hármass rendeltetésnek tesz eleget. Irodalomtörténeti és elbeszélés-poétikai elemekre alapozó összefoglalást nyújt, amely alternatív műfajmonográfiaként olvasható. A módszertani szempontok alkalmassá teszik könyvét az oktatásban való termékeny felhasználásra. A szöveganyag-válogatás kirajzolja a 20. századi magyar novella olyan regionális térképét, amely az eddigi áttekintésekből hiányzott.

A novella Vajdaságban példamutató vállalkozás és szakmai, valamint ennél jóval tágabb olvasói érdeklődésre számító kiadvány.”

Thomka Beáta

Hózsza Éva
A novella Vajdaságban

PLANTA KÖNYVTÁR

Felsőoktatási segédanyag

Kiadó:

Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium

Szerkesztette és a kiadásért felel:

Csányi Erzsébet

Recenzensek:

Bókay Antal, Káich Katalin, Thomka Beáta

Lektor és korrektor:

Buzás Márta

Műszaki szerkesztő:

Barna Csaba

Fedőlapterv:

Antal László

Készült az újvidéki **Dániel Print** Nyomdában 2009-ben

Példányszám: 500

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.511.141(497.11) - 32.09
821.511.141(497.11) - 32(082.2)

HÓZSA, Éva

A novella Vajdaságban / Hózsza Éva. – Újvidék : Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2009 (Újvidék : Dániel Print). – 272 str. ; 24 cm. – (Planta könyvtár : felsőoktatási segédanyag)

Tiráž 500. – Szövegmutatvány: str 173-228. – Bibliografija. – Registar.

ISBN 978-86-85245-16-9

a) Мађарска новела – Војводина

COBISS.SR-ID 238344455

